Это цифровая коиия книги, хранящейся для иотомков на библиотечных иолках, ирежде чем ее отсканировали сотрудники комиании Google в рамках ироекта, цель которого - сделать книги со всего мира достуиными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских ирав на эту книгу истек, и она иерешла в свободный достуи. Книга иереходит в свободный достуи, если на нее не были иоданы авторские ирава или срок действия авторских ирав истек. Переход книги в свободный достуи в разных странах осуществляется ио-разному. Книги, иерешедшие в свободный достуи, это наш ключ к ирошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все иометки, иримечания и другие заииси, существующие в оригинальном издании, как наиоминание о том долгом иути, который книга ирошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использовапия

Комиания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы иеревести книги, иерешедшие в свободный достуи, в цифровой формат и сделать их широкодостуиными. Книги, иерешедшие в свободный достуи, иринадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, иоэтому, чтобы и в дальнейшем иредоставлять этот ресурс, мы иредириняли некоторые действия, иредотвращающие коммерческое исиользование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические заиросы.

Мы также иросим Вас о следующем.

- Не исиользуйте файлы в коммерческих целях.
  Мы разработали ирограмму Поиск книг Google для всех иользователей, иоэтому исиользуйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.

- Не отиравляйте автоматические заиросы.
  Не отиравляйте в систему Google автоматические заиросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного иеревода, оитического расиознавания символов или других областей, где достуи к большому количеству текста может оказаться иолезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем исиользовать материалы, иерешедшие в свободный достуи.

- Не удаляйте атрибуты Google.
  В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он иозволяет иользователям узнать об этом ироекте и иомогает им найти доиолнительные материалы ири иомощи ирограммы Поиск книг Google. Не удаляйте его.

- Делайте это законно.
  Независимо от того, что Вы исиользуйте, не забудьте ироверить законность своих действий, за которые Вы несете иолную ответственность. Не думайте, что если книга иерешла в свободный достуи в США, то ее на этом основании могут исиользовать читатели из других стран. Условия для иерехода книги в свободный достуи в разных странах различны, иоэтому нет единых иравил, иозволяющих оиределить, можно ли в оиределенном случае исиользовать оиределенную книгу. Не думайте, что если книга иоявилась в Поиске книг Google, то ее можно исиользовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских ирав может быть очень серьезным.

О программе Поиск кпиг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне достуиной и иолезной. Программа Поиск книг Google иомогает иользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый иоиск ио этой книге можно выиолнить на странице `http://books.google.com/`

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

HDI
HW 8FBH E

Digitized by Google

WID - LC
PG
3948
.F7
P7
X
1899

Karl Schirokoff
No 101 E 8 ST

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

Digitized by Google

R 94

105

TO- ,M-r,?
Karl Schirokoff
No. IC1 E- -87
Ba Ro

Digitized by Google

Digitized by Google

Ч. II. 105

ПРИГОДИ ДОН КІХОТА.

З ІСПАНСЬКОЇ ПОВІСТИ

ПЕРЕРОБИВ

Іван Франко.

Друге поправлене і доповнене видане.

105

ЛЬВІВ, 1899.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Digitized by Google

WID-2C
PG
3948
.F7
P7
X
1899

FRANKO

„PRYHODY DON KIKII TA"

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JAN 16 1978

UKRAINIAN II
LIBRARY

Digitized by Google

Міґуель Сервантес і його Дон Кіхот.

Міґуель (Михайло) Сервантес де Сааведра, славний іспанський писатель, родив ся в початку жовтня 1547 р. в іспанськім місті Алькаля де Генарес із старого, шляхотського, хоч з'убожілого роду. Вчив ся два роки в славнім тоді університеті в Саляманці, з разу богословія, котре відтак покинув, і посьвятив ся літературі. Від 1568 р. перейшов до Мадриту, де почав писати поезиї, повісти і драми. Але писанє не давало йому нїякого доходу, і вже 1569 р. він з біди мусїв покинути рідний край і удати ся до Італії, де наняв ся на службу до богатого кардинала Джуліо де Аквавіва в Римі — трохи що не за лакея. Службу сю він сприкрив собі швидко і вже 1570 р. вступив до іспансько-неаполїтанського війська, котрого начальником був славний воєвода тих часів, Дон Жуан австрийський. Сервантес відзначив ся в славній битві під Лєпанто в р. 1571. Хоч хорий на пропасницю, він станув до бою разом зі своїм братом, держав ся хоробро, стратив ліву руку і одержав з рук самого Дон Жуана перед цїлим полком гонорову відзнаку. Вилїчивши ся з тяжкої рани, він брав участь в походах на Туніс і Наварин, пізнїйше просив ся на якийсь час до дому. Пливучи до Іспанії з поручаючим письмом від неаполїтанського короля, колп все йому всьміхало ся, попав ся разом з братом і цїлим кораблем у руки морских розбійників (піратів) із Туніса. Найшовши при нїм королївське письмо,

Digitized by Google

розбійники подумали, що мають у руках якусь важну особу, і для того, коли батько Сервантеса прислав за своїх синів окуп, вони випустили тілько молодшого брата, а Міґуеля задержали. При поділї добичі він дістав ся в руки дуже жорстокого пана, Гассан-Аґи, перевертня з Греків, котрий дуже знущав ся над своїми невільниками. Сервантес був чоловік безумно відважний і непосидючий; раз по раз робив він змови між невільниками, щоби вирвати ся на волю, а раз навіть зробив таку змову, щоби опанувати весь Тунїс. Коли змову відкрито, богато з її участників погибло з рук катівских, тілько Сервантесови даровано житє за єго сьмілість. Врештї, по 5 лїтах неволї, викуплено його 19. вересня 1580 р. Вернувши до Іспанії, вступив він знов до війска, брав участь в походї на острови Азорскі і аж від 1583 р. осїв постійно в рідним краю, виступивши з війська. Він оженив ся з любови з убогою панночкою, що звалась донна Каталїна де Палатіос і Салязар. Для заробітку написав він першу часть повісти пастирської „Ґалятея“ (1584), пристав до театру, для котрого в короткім часї написав майже 30 драматичних штук. Штуки ті грано з поводженєм у Мадритї, але тривкої вартости вони не мають, крім хиба одної із них п. з „Нуманция“. Дістявши місце урядника при митах у Севіллї, він покинув театр. В Севіллї написав ряд дрібних повісток, котрі видав п. з. „Novellas ejemplares“ (по нашому сказати-б „Повістки, де показано добрі приклади“). Дальші лїта його житя не зовсїм вияснені; звісно тілько, що задля якогось непорозуміня він попав у тюрму: одні кажуть, що за довги, котрих наробив якийсь його несовісний спільник, а другі твердять, що задля бійки королївских двораків, що счинила ся перед домом, де він жив, і задля котрої підозріне впало на його прислугу. Те тілько згідно подає переказ, що власне в тюрмі йому

Digitized by Google

прийшла думка написати повість про шляхтича, що начитавши ся лицарських повістий, виїжджає в сьвіт ратувати невинність і шукати чудесних пригод, а стикаючи ся з дійсним, далеко не лицарським сьвітом, попадає в безконечний ряд сьмішних і сумних ситуаций. І ось 1604 р. вийшла перша часть славутної повісти п. з. „Глубокоумний шляхтич Дон Кіхот з Ляманші“. Коли публика з разу не дуже квапила ся купувати книжку, видав Сервантес безіменну брошурку „El buscapie“ (бомба), в котрій ніби то критикуючи „Дон Кіхота“ підпустив замічочку, що се сатира на якісь високо поставлені особи. Люди кинули ся купувати книжку, але заразом обрушили ся на неї ріжні фіґури. На автора посипались докори, крики та доноси, так що цілих 8 літ він не важив ся нічого нового друкувати. Але Дон Кіхот тимчасом став книгою славною не тілько в цілій Іспанії, але і в Франциї, Італії і иньших краях. Се й склонило в 1614 році якогось бездарного писаку видати другу часть повісти. Обурений Сервантес написав про те сам другу часть „Дон Кіхота“ і видав її 1615 р., по чім викінчив ще обширну лицарску повість „Терпіня Персілеса і Сіґісмунди“. Се був останній його твір; 23 цьвітня 1616 р. він умер, того самого дня, коли в Анґлії умер великий драматичний поет Вілїям Шекспір.

„Дон Кіхот“ Сервантеса, се перша повість в новійшім значіню того слова і один із найславнійших творів людського духа. Сатира на безглузді лицарські повісти, котрими много сот літ зачитувалась уся Европа, поглублюєть ся і розширюєть ся тут постепенно в величній малюнок боротьби між благородними поривами чутя і твердою дійсністю, між поезиєю і прозою житя. Через те має „Дон Кіхот“ безсмертну вартість в істориї духового розвою всеї людськости і є любимою книгою для всіх

осьвічених людий. Про його популярність може сьвідчити хоч би те, що від 1605 до 1857 р. книгу сю видавано в Іспанії не менше як 400 разів, що перекладано її на мову англійську 200 разів, на французьку 168 разів, на італіянську 96, на португальську 80, на німецьку 70, на шведську 13, на польську 8, на датську 6 разів, на російську 2 рази і на латинську 1 раз. Повного руською-українського „Дон Кіхота“ ми ще не маємо, тай не швидко мабуть його діждемо ся. Те, що я тут подаю читателям — є свобідна переробка головної основи першої части повісти, переробка з прози на вірші на взірець іспанських народніх пісень.

Digitized by Google

ПРОЛЬОГ.

Іспанія! Іспанія!
Мов у казочнім снї
Той земний рай, чудовий край
Привиджується менї.

Яркеє сонце сипле жар
Тепла і красоти,
Зима на горах там сидить,
Не сьміє в низ зійти.

Вічно-зеленії лїси
Роскішно шепчуть, знай,
І ріки срібнії шумять
І поять спраглий край.

Один лиш серед блисків тих
І гір, лїсів і рік,
Посеред раю земного
Бідує чоловік.

Хоч не з верху́, то в серцї ще
Він носить, в голові,
Тиранства і пониженя
Кайдани вікові.

Digitized by Google

Тепер він звільна двигаєсь
На новий сьвітлий шлях,
Та давні рани ще болять,
Не вигас давній жах.

Іспанія! Іспанія!
При слові тім у нас
Не нинішній являєсь край
І не вчорашній час.

А та величная доба,
Коли півмісяць впав,
Скінчилась вікова борба,
Іспанець паном став;

Коли в одно сполучений
Народ народом вчувсь
І з запалом побідника
До діл, наук метнувсь;

Коли то Хрістоваль Колóн
Іспанські кораблї
В щасливую годину вів
До нової землї;

Коли з Італії прийшло
Відродженє наук,
І з ним до лету й творчости
Відродивсь людський дух;

Коли лицарство не було
Суспільним тягаром,
Владало з рівним хистом ще
І шпадою й пером;

Digitized by Google

Коли й мужик іспанський ще,
Немов удільний князь,
На батьківській землі сидів
І чув з народом звязь;

Коли ще ум його живий
У морок не зблудив,
І Санчо Панза бік о бік
Із Педром Креспо жив*);

Латинська книга сумирно
З арабською неслась,
І пісня милозвучная
По краю всім лилась.

В той час турнірів і пригод
І романтичних трель
Родивсь і жив в Іспанії
Сервантес Міґуель.

Убогий хоч шляхетський рід
Привів його на сьвіт.
Не много радощів в житю
Зазнав він, много бід.

Наука, школа і пісень
Солодких вчасний дар —
І тут же служби панської
Невитерпний тягар...

*) Санчо Панза — один із героїв повісти про Дон Кіхота. Педро Креспо — герой славної драми Кальдерона „Війт Заламейський“, переробленої мною також на нашу мову і кілька разів виставлюваної в театрі. *[Прим. автора].*

Digitized by Google

Тягар той на вояцький стан
Він швидко проміняв,
Австрийський славний Дон Жуан
Йому сей шлях вказав.

Як при Лепантї став з хрестом
Півмісяць на дуель,
То славно бив ся в бою тім
Сервантес Міґуель.

Хоч хорий — станув у рядах
І не подав ся в зад,
Хоч лїву руку стратив сам,
Та цїло вийшов брат.

Каліка-вояк він вертав
У рідний край назад,
Та на судно його напав
Із Тунїса пірат.

Пять лїт в тяжкій неволї був,
В кайданах протомивсь,
Та хоч грозила смерть нераз,
З поганцем не мирився.

„Один каліка той — казав
Поганий пан його —
Грізнїйший він для Тунїса,
Анїж Іспанців сто“.

А як свободи день настав,
Він в рідний край верта,
Воює шпадою й пером
В тяжкій борбі житя.

Digitized by Google

Вояк, писатель... Тут любов
Всьміхав ся йому, —
І тут же за чужу вину
Він попада в тюрму.

В селці Ля Манші Туніс він
Мав серед вітчини,
Там славу й честь Іспанії
Топтали барани.

Оттам в тюрмі в його умі
Дитя те почалось,
Що на весь сьвіт, у всї віки
Соколом понеслось.

Оттам невиплатний довжник,
Каліка і старець,
Неоціненим жемчугом
Сьвіт збогатив увесь.

Хоч вийшов він на волю знов
І честь свою обмив,
Та все-ж у бідности тяжкій
Літа свої кінчив.

Самотний, без приятеля,
Посеред ворогів
До смерти він з неправдою
Борбу завзяту вів.

І в Дон Кіхотї свій патрет
Духовий нам списав,
Безумця благородного
Нам образ завіщав.

Digitized by Google

Без боязни, без огляду
На біль, інтерес свій,
За славу, за невинність він
Іде в нерівний бій.

Він — аж до старости дитя —
Прямцює на провал,
Побитий та невигаслий
Несе свій ідеал.

Digitized by Google

I.

У місцевости Ляманші,
У незвісному присілку
Жив собі убогий шляхтич
Дон*)... Кіхада**) чи Кезада***).

Земелька його маленька,
Не препишнії палати,
Служби не щоби богато:
Сам свій пан і сам свій наймит.

Лиш старенька економка,
Молода її сестрінка
Та слуга, що враз конюх був,
Дроворуб і водонос.

Чи великі антенати
Були в нашого Кезади,
Де, коли й як відзначились —
Щось історія мовчить.

Лицар наш був муж спокійний:
Щит предківський коло печи
Був за заткальницю в него,
В шоломі гніздились кури.

---

*) пан; **) вилиця; ***) плесканка сира.

Digitized by Google

Спис проржавілий на кухні
За рожен вертівсь раз в тиждень,
Бо раз в тиждень штуку мяса
Для господаря пекли.

Що-ж робив наш славний лицар?
А робив він не богато:
Полював собі з хортами,
А то більше так сидів.

Чоловік уже в літах був —
Перебіг за пятьдесятку,
Не женив ся, не дружив ся, —
Вкучно стало дармувать.

Ось він на старії літа
Вдарив ся в літературу,
А що був новак в письменстві,
То й попав на манівці.

Вхопивсь за старі романи,
За лицарськії пригоди
За ті пестрі, безконечні,
Дивовижнії казки.

Де лиш мав яку копійку,
Чи продав горох чи просо,
Чи воли чи гурт овечок,
Все в книгарню так і пер.

Ба, не стало незабаром
Ні гороху ані проса,
Ні волів ані овечок,
А читать хотілось, страх!

Digitized by Google

TO-,M-r.7
Karl.Schirokoff
No-101 E-8-ST'
Ba,Ro-6

Ось почав наш лицар славний
Земельку свою шматками
Продавать — а все на книги...
І читав, читав, читав.

Digitized by Google

II.

Південь! А іспанське сонце
Пражить, наче прискм сипле.
Люди, звірі навіть мухи
Поховались, сплять в кутах.

Тілько лицар Дон Кіхада
Не ховаєсь, не дрімає,
Але в свойому покою
Дивні повісти читає.

Піт з чола горохом сипле,
Крізь розхристану сорочку
Груди видно, висше ліктів
Рукави він закотив.

Розкудовчивши волосе,
Очи дико завертає,
То сьмієсь, то морщить брови,
А чита, чита, чита.

Вечір! Стиха наближаєсь
Економка, їсти кличе
З чісником фасолю й мясо —
Втім як крикне лицар: „Смерть!“

„Смерть усім вам, Ганелони!
Смерть вам, зрадники Ролянда!
З чісником фасолю й мясо
Я-б віддав, щоб пражить вас!“

Digitized by Google

Ізлякала ся старушка.
„Сьвят, сьвят, сьвят, чи пан сказив ся?
Боже відверни! І де се
Злости він набрав такої!“

Північ, все село дрімав,
Гавкають де-де собаки,
Річка шепче по каміню,
Та в дуплї кричить сова.

Тілько лицар Дон Кезада
При сьвічках сидить на кріслі,
Палцї впутав у волосе
І чита, чита, чита.

Дїйсний сьвіт і дїйсні люди,
Їх житє і їх природа,
Межі всї часу й простору —
Все щезає перед ним.

І в розпаленій уяві
Вихром носять ся скаженим
Люті велитні кровавi,
Люті змиї стоголові.

Славні лицарі з мечами,
Що по пахи в крови бродять,
І красавицї чудові
На високих пишних ґанках.

Битви, свари, поєдинки,
І нечувані пригоди,
І блискучії турнїри,
І розкішнії обіди.

Digitized by Google

Дивні пестощі любовні,
Рани й лїченя в моментї,
Нинї бідність, завтра царство
Лицарю паде в подолок.

Мов колеса млиновії
Все те путалось, мішалось,
Клекотїло, торохтїло
У лицарській голові.

День по дневи, ніч по ночи,
Мов невпинная горячка,
Йшла та вбійчая робота,
Сьвіт пожерла весь ему.

Нї до дїла, нї до мови,
Нї до думки не спосібний
Став сїрома — просто мовить:
Бідний лицар одурів.

III.

Славний лицар Дон Кезада
Думає глибоку думу:
То сїдає, то зірветь ся,
Мов до лету воробець.

То він ходить по покою,
То неначе стовпом стане,
Щось воркоче та муркоче,
Далї так став говорить:

Digitized by Google

„Сьвіт страшенно попсував ся,
Мов та бочка розісхла ся
Та тече в усіх уторах —
Конче тра набить обруч.

„Зледащіло все лицарство,
Животи пасе, розводить
Все любовні теревені,
А пригод не йде шукать.

„А неправда скрізь панує,
І гнете невинність люто,
Землю Божую плюгавить
І поганить красоту.

„Велитні жорстокі ходять,
Діток без страху з'їдають,
Мучать в погребах красавиць —
Оборони їм нема.

„Гей, Алонзо, схамени ся!
Весь свій вік прожив ти чесно,
Злу не потурав ніколи,
То й тепер не потурай!

„Хоч всї правду відступили,
Наплювали на невинність,
Красоту відбігли в горю, —
Ти єї не відбіжи!

„Сьвіт страшенно попсував ся
І не може він стояти, —
Без блукаючих героїв
За псю душу пропаде!

Digitized by Google

„Гей, Алонзо, схамени ся!
Будь ти сьвіту поратівник,
Будь ти злому лютий местник,
Оборона правдї будь!

„Годї тутка дома киснуть,
Мов в кропиві печериця,
Коли тамки сьвіт весь гине!
Гей, спасати сьвіт ходім!

„Дїло славне і велике
Зве тебе: часи лицарства
Відновити! Нуж до дїла!“
Так наш лицар говорив.

Блудним лицарем зробитись,
На геройськії пригоди
Рушить з дому в сьвіт широкий —
Ось що враз задумав він.

І почав усе ладнати,
Що до сего дїла треба,
І про що читав у книгах —
Много там не тра було.

Поперед усего — збруї.
Ся найшла ся по шматочку:
Що на стриху, що у кухни,
Що в овечому хлїві.

Взяв наш лицар шмату й цеглу,
Тай ну терти, дряпать, шкрябать,
Поки збруя прадїдівска
Стала на людий похожа.

Digitized by Google

Все мов і до ла́ду вийшло,
Тілько з шоломом був клопіт,
Бо візіра не ставало —
Ну, біда! Хоч сядь тай плач!

Взяв наш лицар шмат тектури,
Викроїв візір з неї,
Срібним обліпив папером,
І до шлема прикрутив.

Digitized by Google

Бачилось — чого-б ще треба!
Та підвів лихий Алонза
Взять меча і стрібувати,
Чи тривкий єго візір.

Рубонув він раз і другий,
Розлетівсь візір на кусні
І пропала вся робота,
І прийшлось новий ліпить.

Та тепер на розум взяв ся
Славний лицар Дон Кезада
І візір свій тектуровий
Бляхою підшив зо споду.

Лицарю коня потрібно.
Славний лицар Дон Кезада
Мав коня — таку драндиґу,
Що лиш шкура й кість була.

Та не дбав про се наш лицар,
Твердо вірив, що небаром
Кінь єго славнійший стане,
Ніж той Сідів Бабіека.[1])

По лицарскому звичаю,
Про який читав у книгах,
Він прозвав свою драндиґу
Шумно-звінко Розінанте.[2])

[1]) Сід, властиво Руі Діаз, національний герой іспанський, особа історичня, жив у XI. віці.

[2]) Від rocin — коняка, і antes — давнійше; значить: давнійше був поганою конякою, а тепер, мов би то, ось чим став.

Digitized by Google

По лицарскому звичаю,
Про який читав у книгах,
Мусїв і собі наш лицар
Винайти нове імя.

А імя те, що небаром
Малось стати голоснеє
На весь сьвіт, затьмити назви
Амадіса, Ґальоара,

Белїяна, Передура,
Плятїра, Еспляндіана,[1])
Се імя повинно бути
І значуче і звінке.

Вісїм день ходив наш лицар
У задумі стофунтовій,
Поки назву ту придумав:
Із Ляманші Дон Кіхот.[2])

Та крім того ще одного
Потребує всякий лицар
По лицарскому звичаю,
Про який у книгах пишуть —

Потребує лицар дами,
У котрій би закохав ся,
Щоб в імя її боротись,
Їй здобути славу й честь.

---

[1]) Назви героїв тих лицарских повістий, котрими до одуру зачитував ся наш лицар.

[2]) Quijote по іспанськи значить наголінник; quijada — вилиця, quesada — плесканка сира.

Digitized by Google

Він без дами — борщ без сала,
Хліб без соли, гла без уха,
Бо лицарство без любови,
То немов горіх-свистун.

Десять день ходив наш лицар
І шукав такої дами,
І зітхав і так балакав:
„Боже, як то буде гарно,

„Як прийде до моїї дами
Велетень Каракулямбро,*)
Цар острова Малїндрани*)
І такі слова рече:

„Препрославлена госпоже!
Вірний ваш великославний
Лицар Дон Кіхот у бою
Збив мене й сюди прислав.“

„Лиш кого-б то в біса вибрать
Дамою своєго серця?“
Довго мучив ся наш лицар,
Поки врештї не знайшов.

В близькому селї Тобозо
Дівчина була, мужичка,
Звалась Домка Льоренцівна,
Дівка гарна, що й казать.

*) Назви взяті з тих же лицарських повістий, зовсїм фантастичні.

Digitized by Google

Славний лицар наш до неї
Здалека зітхав часами,
Та вона про те й не знала —
От ві він обібрав.

Видумав для неї назву:
Дульчінея із Тобозо,
Закохав ся в ній — та звісно,
Все по книжному, як слід.

Так готовив ся наш лицар
На своє велике діло,
Поки вирушив із дому,
Съвіт від згуби ратувать.

IV.

Рано-рано, ще не встало
Сонце на кастильскім небі,
Враз з курми та воробцями
З ліжка схопивсь лицар наш.

Взяв на себе славну збрую,
Вивів з стайні Розінанта
І крізь фіртку, загумінком
Тайком вирушив у съвіт.

„Слава Богу, — думав лицар, —
Що так гарно се вдало ся,
Що баби мої ще спали,
Бо готові-б не пустить.“

Digitized by Google

Хоч хоробрий був наш лицар,
Та бояв ся економки,
А язик ѣї сестрінки
Був острійший від меча.

„А тепер, мій славний коню,
Ти неси мене, де хочеш!
Я тобі здаюсь на волю,
Бо-ж се спільний виїзд наш!“

Та заледво се промовив,
Втім неначе грім небесний
Думка темна і зловіща
Шибла в голову ѣму.

Одубів наш славний лицар,
Мало що з коня не кицнув,
Мало не вернувсь до дому:
Він ще лицарем не був!

Бачите, закон лицарський,
Про який читав у книгах,
Каже, що нїхто не сьміѣ
З лицарем до бою стати,

Хто врочисто, по закону,
Не прийме „удару й плаза“
З рук лицарських, і не буде
Між лицарства цьвіт „побитий“.

Ах, а він же, Дон Кіхот,
Нї удару, анї плаза
Доси не дістав, в лицарство
Він побитий ще не був!

Digitized by Google

Та не довго клопотав ся.
„Що-ж — подумав — не дістав ще,
То дістати мушу швидко
Те лицарськеѳ битѳ.

„Перший лицар, що в дорозї
Напіткаю, мусить службу
Сю менї зробить, а славу —
Славу я здобуду сам!“

І успокоївшись на тому,
Випрямив ся на кульбацї,
Сьвіт увесь очима змірив
Тай погнав у Божу путь.

V.

„Пишно сонце золотеѳ
Розпустило на всю землю
Золоті свої пачоси
І витало сьвіт увесь;

„Гармонїйно щебетали
Пестропері пташенята,
Сьвіт витаючи небесний
На кастилськім небосклонї;

„От тодї преславний лицар
Дон Кіхот покинув гордо
Те своѳ пухове ложе,
Збрую ясную надїв.

Digitized by Google

„А в подвірю вже готовий
Ждав преславний Розінанте,
Щоб на честь усьому сьвіту
Взять его на свій хребет.

„Так мабуть почне колись-то
Чародій якийсь премудрий
По надземному вітхненю
Опис моїх славних діл.

„О щасливе те століте,
Рік щасливий і година,
У котрій на сьвіт явить ся
Пречудовий опис той!“

Се наш лицар так балакав,
Їдучи під скваром сонця
На драндизї своїй полем; —
Далї так почав зітхать:

„О княгине Дульчінее,
Владнице отого серця,
Що тобі до свого скону
Вірно присягло служить!

„Як же ти жорстока, панї,
Що мене від себе гониш,
Поки сьвіт не буде повен
Слави наших двох імен!

„Та дарма! Обіт сей сьвято
Заприсяг ся я сповнити;
І сповню. Лиш ти, о панї,
Ти про мене не забудь!“

Digitized by Google

От таких дурниць без міри
Городив наш мудрий лицар,
Тюпаючи чистим полем
На свойому Розінантї, —

Пережовуючи в тямцї
Глупі повісти лицарські,
Мов вівця, що румеґав
Нерозгризену траву.

А тимчасом — був се липень —
Сонце пражить мов наняте,
Бачить ся, могло-б і мозок
Висушити в голові.

А довкола рівне поле,
Нї села, нї хат не видно,
Нї душі нема живої —
Сумно Розінант плетесь.

Лицар вже десятим потом
Обливаєсь, із гостинця
Курява его обсїла,
Тай у животї бурчить.

Аж над вечір показалась
Ветха коршма край дороги, —
Зміркував наш лицар зараз,
Що се пишний замок був!

Перед коршмою на приспі,
Подорожні дві дївчинї,
Що в Севіллю в найми їдуть,
І тут на ніч припинились.

Digitized by Google

Зміркував наш лицар зараз,
Що се певно дві княгині,
А погоничі, що там-же
Годували своїх мулів —
Що се знатні чури їх.

Дуже врадував ся лицар,
Став при вході тай чекає,
Поки в замку ріг затрубить,
Гостеви подасть привіт.

Втім тру-тру! нараз почулось —
Се свинар гнав свині з ріпи
І трубою в купу кликав, —
Лицар думав: „Кличуть нас“.

Ось він в'їхав преповажно
На коршемнее подвіре, —
Та страховище уздрівши
В розтїч кинулись дівки.

„Не лякайтесь, ясні дами!
Я вам зла чинить не хочу“, —
Мовив лагідно і чемно
Славний лицар Дон Кіхот.

„По лицарському закону,
До котрого признаю ся,
Обовязок мій — служити
Аж до гробу щиро вам“.

На страховище зелїзне,
Густо порохом покрите,
Що такі слова казало —
Витріщили ся дівки.

Digitized by Google

Але те, що „ясні дами“
Він до них сказав, се так їх
Розсьмішило, що на голос
Реготать ся почали.

Се діткнуло Дон Кіхота.
„Скромність — красоти оздоба;
Нерозумний лиш сьміє ся
З незначучої дрібниці.

„Я-ж нїчого вам такого
Не сказав, щоб вас вразило;
Я лиш вам служить бажаю, —
То з чого-ж сьміять ся вам?“

Та дівки ще більш хихочуть...
Дон Кіхот уже й озлив ся,
Та на щасте вийшов з коршми
Грубий та товстий коршмар.

Вид худого Дон Кіхота
У зелізї серед спеки
Певно був сьмішний для него,
Але перед острим списом
І мечем він мав респект.

Він сказав про те приязно;
„В добрий час! Гість до нас!“
Дон Кіхот ему вклонив ся
І з коня на землю зліз.

„На ніч, лицарю, до мене?“
Говорив коршмар. „Усе
В мене є, лиш ліжка Бог дасть.“
Дон Кіхот махнув рукою.

Digitized by Google

„Збруя — се моя перина,
Боротьба — моя забава,
Ясний пане каштеляне“ —
Різько лицар відказав.

„Га, як так, — коршмар промовив, —
То буде вам вся вигода:
Місь перин тверде каміне,
Галабурда замісь сну.“

Тимчасом дівки зблизились,
Познимали з него збрую,
Наголінники і панцир,
Тілько шолома ні руш.

Він був звязаний шнурками,
Ті прийшлось би розтинати,
А на се, хоч гинь, наш лицар
Подозволить не хотів.

За той час коршмар у стайню
Втяг голодную драндиґу,
Дав їй сіна, й Дон Кіхоту
Повечеряти приніс.

Сів у шоломі наш лицар,
В гору здер візір руками,
А услужнії дівчата
Пхали страви в рот ему.

Ще з вином було сьмішнійше:
Горілиць поклав ся лицар,
А коршмар ему до рота
Просто з лійки лив вино.

Digitized by Google

VI.

Так „припнявши душу к'тїлу“,
Встав наш лицар покріплений,
Коршмаря узяв за руку
І до стайні з ним пішов.

Там нараз беркиць у мерву,
Перед коршмарем прикляк,
Ще й низенько поклонив ся
І єму ось так сказав:

„Славний пане каштеляне!
Ту клячати-му й не встану,
Поки згодитесь менї
Те зробить, чого попрошу!“

Спудив ся коршмар, та був він
Хитрий і бувалий в сьвітї,
То й доміркував ся зараз,
Що у лицаря мабуть

В голові нема всїх дома.
„Встаньте, лицарю! — промовив, —
Що лиш треба вам, усе те
Я вчинить для вас готов.“

„Бачите — сказав наш лицар —
Власна воля й обовязок
Звуть мене у сьвіт широкий
На пригоди й боротьбу.

Digitized by Google

„Блудним лицарем зробитись
Я задумав, поражати
Всю нечисту, вражу силу,
І невинність боронить.

„Та біда, що я ще доси
Не принятий в стан лицарський, —
Так ви завтра, ясний пане,
В лицарі мене побийте!

„По лицарському звичаю
Я сю ніч продержу варту:
В вашій замковій каплиці
Буду збруї пильнувать.

„Завтра-ж рано, милость ваша,
Звольте законні удари
Дать менї й благословити
На той славний шлях мене!“

„Ну — коршмар подумав — буде
Нам на сюю ніч забава!“
Та на голос рік поважно:
„Лицарю, най буде й так!

„Думку вашу похваляю.
Сам я за́-молоду також
В сьвіт ходив пригод шукати
І келїшками дзвонить.

„Жаль лише, що в моїм замку
Поки що нема каплиці,
Але можна й край керниці
Збруї вам допильнувать.

Digitized by Google

„А тепер скажіть, мій пане,
Маєте ви де що гроший?“
„Анї дудка! — мовив лицар, —
„В жадних книгах я нїгде

„Не читав, щоби лицарство
Мало хоч би гріш при собі“.
„Ну, се помилка, мій пане, —
Відказав ему коршмар.

„Може в книгах там про сеє
Не писали, та се певно,
Що блукаюче лицарство
В сьвіт не гналось без дрібних.

„Певно й те, що не пускалось
І без чистої сорочки, —
Як не лицар сам, то чура
Мав при собі все, що слїд“.

І бальзам на рани також
Мусїли при собі мати,
Бо у битвах, у пустинях
Де цирулика візьмеш?“

„Все те, лицарю мій любий,
Мусите ви роздобути;
А тепер знимайте збрую
І до рана стережіть!“

Digitized by Google

VII.

Ніч. Неначе вовчі очи
Виискрилось темне небо,
Холод тисне аж до кости,
Місяць зирка знад хлїва.

Дон Кіхот в одній сорочці
Мов мара висока, ходить
По подвірю, лїчить зорі
І вартує власну збрую.

Збрую ту поклав на купку
На коритї водопою,
Тілько спис узяв у руки.
Ходить, стане, знов верта.

Холод тисне аж до кости,
Цокотить герой зубами,
Споминає Дульчінею,
Шепче вірші, та дарма!

А з вікна коршмар-собака
І дівчата заглядають
Та сьміють ся з Дон Кіхота,
Аж дзеленькають шибки!

Втім один погонич мулів
Заспаний устав з запічка
Тай поплїв ся на подвірє
Своїх мулів напоїть.

Digitized by Google

Ледво вздрів єго наш лицар,
Зверещав до него грізно:
„Стій, безумче, мої збруї
Навіть пальцем не діткнись!“

Та погонич тілько буркнув:
„Чорт не вхопить гарматури!“ —
Вхопив збрую за реміне
Тай шпурнув єї на бік.

Наш відважний лицар, вздрівши
Сю нечувану зневагу,
Завернув до неба очи,
Дульчінею спогадав —

Потім вхопив спис обіруч,
Як погонича не трахне
Зверха в голову! Мов громом
Поражений той упав.

Зараз кров єго облила,
Память вся єго лишила —
Як би ще раз так дістав,
Був би певно вже не встав.

А наш лицар преспокійно
Взяв свою лицарску збрую,
Знов поклав на тім коритї,
Знов приняв ся вартувать.

За маленькую хвилину
Злїз погонич другий з печи
І поплїв ся на подвіре
Своїх мулів напоїть.

Digitized by Google

Він не знав, що з першим сталось,
І спокійно наближав ся, —
Аж ось Дон Кіхот муркоче:
„Дульчінее, поможи!“

Знов ухопив спис обіруч,
Як погонича не трахне
З верха в голову! Та сей мав
Твердший череп, і не впав.

Крик зробив ся на подвірю,
З коршми всї повибігали
В сорочках та пестрих коцах,
Мов страховища які.

Дон Кіхот як стій подумав,
Що ворожі чародії
Вислали нечисту силу,
Щоб знущала ся над ним.

І він крикнув: „Га, прокляті!
Виходіть! Валіть юрбами!
Скорше в штуки дам порватись,
Ніж на крок уступлю вам!“

Бачить наш коршмар, що лихо,
Що не знає жартів лицар,
Що безкарний божевільний,
Хоч би їх і всїх посік —

То втишив юрбу швиденько,
Геть забрать велів ранених,
Сам до лицаря зблизив ся
І такі слова сказав:

Digitized by Google

„Славний лицарю, даруйте
Мужикам сим їх провину,
За котру вони аж надто
Остру кару приняли!

„Ваша проба вже скінчилась!
Ви дали непоборимий
Доказ вашої відваги,
Час вам лицарем зістать.“

Дон Кіхот був рад тій мові,
Зараз же прикляк покірно
У болото край корита,
Щоб принять удар лицарський.

А коршмар дівок покликав,
Ще й приніс якесь книжище —
Давнії якісь рахунки —
Взяв лицарський меч до рук.

Ось почав він щось мурчати,
Мов молебен-то читає,
Потім викрикнув виразно:
„Гарам баран гукір геп!“

При остатнім слові міцно
Затиснув кулак — як гепне
Дон Кіхота в карк, аж сльози
Бризнули ему з очий.

„Сей удар — коршмар промовив —
Щоб останній був! Най згине,
Хто би ще посьмів рукою
Вашого карку діткнуть!“

Digitized by Google

Потім меч взяв у руку,
Як не лусне Дон Кіхота
Плазом через плечі — бідний
Дон Кіхот аж застогнав.

Digitized by Google

„Се плазованє — коршмар так —
Най для вас останнє буде!
Від тепер вам тілько вістрєм
Вільно уживать меча!“

Церемонїя скінчилась;
Встав наш лицар, а коршмар
Приказав дївчатам збрую
Наложить на Дон Кіхота.

Ось одна вложила панцир,
Друга меч приперезала,
Лицар шолом свій насунув,
Став готов, мов страхопуд.

Шумногучними словами
Дякував він коршмареви,
Дякував обом дївчатам
За лицарськую послугу.

Потім врадуваний дуже
Сїв на свого Розінанта,
І хоть ще нї сьвіт нї зоря —
Він попер у дальшу путь.

VIII.

Хто се, хто се до схід сонця
По дорозї, по безлюдній
Так жене, мов оглашений?
Га, се славний Дон Кіхот.

Digitized by Google

Гордість грудь єму розперла:
Він вступив в закон лицарський,
А тепер летить до дому
Гроший взять і сорочок.

„Ще конечно чури треба!
Може би сусід мій Санчо
Хтів поїхать“ — думав лицар
Втім „ай-ай! ай-ай!“ почув.

Крик плачливий і болющий
Доходив з лїска праворуч.
„Га, невинність там мордують!“
Муркнув лицар Дон Кіхот.

Зараз гатьта взяв коняку
Тай в лїсок на крик поїхав.
Не далеко й їхать мусїв,
Швидко ось що він уздрів:

Хлоп сорочку зняв з хлопчини,
Привязав єго до бука
Тай ременем бє по плечех,
Аж довкола ляск іде.

Бє тай все приповідає:
„А пильнуй худоби, драбе!“
Хлопець — добрий вже підпасич —
Лебедить: „Ой-ой, пустїть!“

Як побачив се наш лицар,
Крикнув грізно: „Га, тиране!
Ось ти як невинність мучиш!
Боронись, бо смерть твоя!“

Digitized by Google

Хлоп, уздрівши над собою
Дивовижнєв страшило
На кони, в зелізних бляхах,
Думав: „Смерть моя прийшла!“

І трівожно відмовляє:
„Пане, се не є невинність,
Се Андрійко, мій підпасич,
Пренедбалий та пустий.

„Що вже я єго благаю:
„Ей пильнуй худоби, сину,
Щоб вовки єї не рвали
Або в шкоду щоб не йшла!“

„Та куди тобі! Що днини
Все одна бракує штука.
Шкоди наробив без міри —
Мушу розуму повчить.“

„Пане — крикнув битий хлопець —
Мій господар скупиндряга,
Бє мене, щоб я від него
Втік зі служби пред часом,

„Щоб менї не заплатити“.
„Брешеш драбе!“ хлоп озвав ся.
„Сам ти драб і сам ти брешеш!“
Гримнув грізно Дон Кіхот.

„Зараз відвяжи хлопчину!“
Хлоп покірливо послухав.
„Зараз заплати біднятку
Все, що винен ти єму!“

Digitized by Google

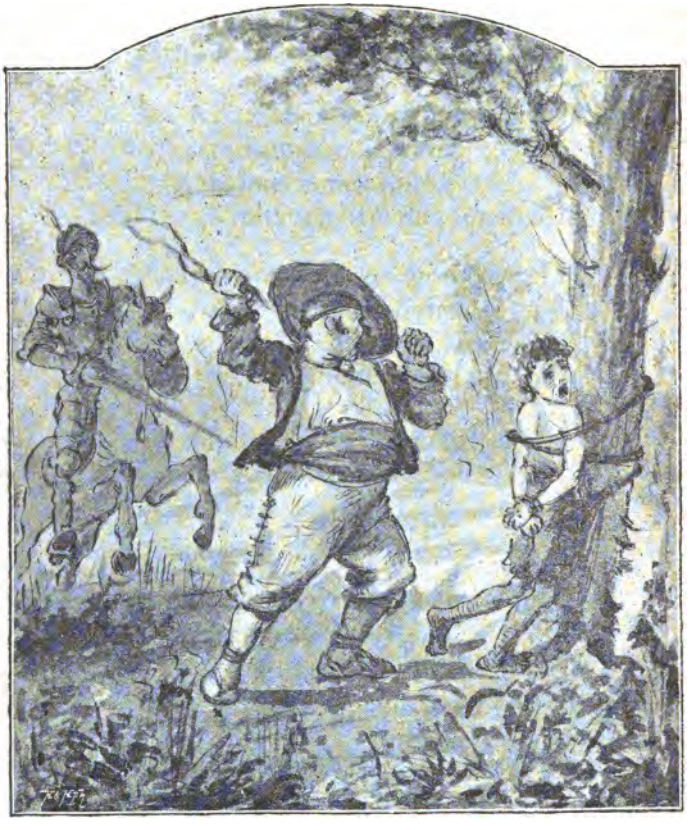

„Пане, я не маю гроший
Тут у лїсї. Най Андрійко
Перейдесь до мого дому,
Я віддам ємy, що слїд.“

Digitized by Google

„Пане — злебедів Андрійко —
В дім єго я не покажусь,
Там мене він обезвічить!
Се без серця чоловік!“

„Ні, небоже, не посьміє
Він піднять на тебе руку,
Я вже зроблю так, що смирно
Все тобі він заплатить.

„Слухай, ти тиране лютий!
Присягни ось тут на меч мій,
Що даси єму всю плату!“
„Присягаю“ — рік мужик.

„Ну, гляди-ж, а як присяги
Не додержиш, то страшенна
Не мине тебе відплата
Із лицарської руки!

„Бо тодї зо мною справа.
А ти знаєш, хто я? Славний
Лицар Дон Кіхот з Ляманші,
На все злеє Божий бич!“

Се сказавши, лицар гордо
Обернувсь на Розінантї,
Тай шлап-шлап поїхав з лїса.
Хлоп глядїв, аж він і щез.

А тодї сказав до хлопця:
„Ну ходи сюди, Андрійку!
Ну, ходи сюди небоже,
Най тобі свій довг сплачу!“

Digitized by Google

Вхопив хлопчика за руку,
Привязав его до дуба,
Як почне ременем прати —
Ледво в тілі дух лишив.

„Ось тобі твоя заплата!
А тепер іди, небоже,
Того лицаря шукати,
Щоб тобі сей біль злизав!“

І пішов мужик, а хлопець,
З болю стогнучи, зібрав ся
В путь, щоб лицаря шукати,
Що мав біль его пімстить.

Так то наш преславний лицар
Боронив сьвяту невинність,
Так поборював неправду,
Людську кривду направляв!

IX.

„Понад всї дівчата в сьвітї
Ти тепер найщасливійша,
О прекрасна Дульчінее!“ —
Бубонїв собі під ніс.

„Бо-ж тобі судила доля
Власть над першим зміж лицарства,
Над преславним Дон Кіхотом,
Що поборює все зло!“

Digitized by Google

Так бурчав собі наш лицар,
Плетучись безлюдним шляхом, —
Аж нараз напротив него
Їде купочка людий.

Се купці були з Толедо;
Мавританські парасолі
Над собою розіпняли, —
З ними з десять слуг було.

Слуги пішки йшли з бичами,
А купці тряслись на мулах.
Звільна, тихо йшла ватага
Десь на ярмарок мабуть.

Але лицар наш подумав,
Що й вони пригод шукають;
Ось він став серед дороги
І „до штурму“ зни́зив спис.

„Стійте!“ — крикнув він що сили, —
„Сьвіт увесь най зупинить ся!
Кроку я не дам зробити
Жадному, хто зараз тут

„Не признасть і не присягне,
Що нема в цілому сьвіті
Красшої цариці й дами,
Як з Тобозо Дульчінея!“

Зупинились подорожні,
Бачуть: лицар у зелізі,
З мови видно, що безумний...
Ось один і запитав:

Digitized by Google

„Пане лицарю, не маєм
Чести знати вашу даму.
Покажіть нам сю красуню,
Покажіть єї з лиця.

„А коли вона так гарна,
Як ви мовите, то радо
Ми признаєм і присягнем,
Як се вам на щось потрібно“.

„Маловіри!“ — крикнув лицар.
„Що-ж була-б вам за заслуга
Красоту єї признати,
Бачивши єї лице?

„Ні, не бачивши признайте,
Присягніть і бороніте!
А як ні, то з сего місця
Рушити ся вам не дам!“

„Пане лицарю — озвав ся
Знов купець — та майте-ж ласку,
Покажіть нам хоч малюнок,
Дами вашої патрет!

„Най він буде й так маленький,
Щоб на ньому ваша дама
Виглядала як бабруна*), —
Ми признаємо вам все.

„Най на тім патретї навіть
Праве око зизом бачить,
Ліве сіркою й цинобром
Капає — признаєм все.“

*) Рід комахи.

Digitized by Google

„Чорт з вас капав, поганці!“
Крикнув люто славний лицар.
„Бороніть ся, за сей насьміх
Ви кістьми заплатите!“

І „до штурму“ спис пустивши,
Штуркнув лицар Розінанта
В бік острогами так люто,
Що сей мало не сказивсь.

Грізно шарпнулась коняка,
Грізно рушила з копита, —
Гірко би прийшлось купчині,
Коб не спас його випадок.

Наче вихор гнав наш лицар,
Втім тарах! на серед шляху
Спотикнув ся Розінанте
Тай гегеп об землю впав.

Брязнув твердо славний лицар
О каміне головою,
Повернув ся, щоб устати,
Та за збрую не міг.

Крушняючись серед шляху,
Він кричав: „Не руште з місця!
Стійте, труси! Я-ж не винен,
Що мій комонь спотикнувсь!“

Та купці лише сьміялись.
А один погонич скочив,
Сьміло вхопив спис лицарський
Тай до лицаря підбіг.

Digitized by Google

Як не лусне раз і другий
Списом лицаря по ребрах,
Аж зломило ся ратище.
Вхопив кусні ті мужик.

Як почне валити ними
Лицаря, куди попало!
Дон Кіхот клине, злословить,
А погонич бє тай бє.

Аж як дуже утомив ся,
На скипки розбив ратище,
Кинув лицаря на шляху,
За купцями сам пішов.

Знов трібує лицар встати —
Та куди тобі! Побитий
Так, що ледво дух у тїлї,
Ледво повернутись міг!

І немов на боєвищу
Лежачи, почав наш лицар
Дульчінею споминати,
Глупі вірші городить.

Так найшов єго на шляху
Із єго села господар,
Що возив у млин пшеницю
І до дому повертав.

Бачучи, що він в горячці,
Добрий хлоп із него збрую
Зняв, поклав на Розінанта,
А самого на осла,

Digitized by Google

Digitized by Google

І потяг обох до дому.
Так то звеличив наш лицар
Дульчінею! Так скінчилась
Перша поїздка єго.

X.

„Ой нема, ні вітру,
Ой нема, нема ні хвилі,
Ані вістки ані чутки,
Де наш добрий пан подівсь.“

Так зітхала економка,
Бідкалась єї сестрінка,
Сумував поважний, гідний
У селі тім пан-отець.

Пан-отець (звався Петро Перец),
Ще й голяр сільський Микола
В Дон Кіхотів дім прибули,
Потішали дам сумних.

Аж ось глянь — мужик-сусіда
Тягне в браму Розінанта,
Тягне і осла, на ньому-ж
Славний Дон Кіхот лежить.

„Пан наш! Пан наш! Слава Богу!“
Всі скричали, на подвірє
Вибігли, щоб Дон Кіхота
Щирим серцем привитать.

Digitized by Google

Але він мов і не бачить,
Але він мов і не чує,
Держачись осла за шию,
Все знай вірші деклямує:

„То не буря в чисте поле
Стадо соколів загнала,
То славетний Дон Родріґо
Гнав побитих ворогів.

„Граф із Мантуї Алонзо,
Сіньор Нарваец могучий,
Ще й Бен Дараец арабский,
Бють на него з всіх боків."

Річ єму тут перервали.
„Вуйку! Пане! Дон Алонзо!
Що се з вами? Схаменіть ся!
Де були ви тілький час?"

Лицар наш хотів устати,
Та не міг. „Я бив ся, бив ся!
Десять велетнів на мене!" —
Простогнав він на ослі.

„Га, візьміть мене на щит мій,
Занесіть мене у замок,
Кличте мудрую Урґанду,
Мої рани завязать!"

Кинулись жінки: „В вас рани?
Ми самі вам без Урґанди
Їх завяжем! Ах, панове,
Поможіть нам занести!"

Digitized by Google

Положили Дон Кіхота
У покою на постели,
Кинули ся ран шукати —
Ран не має, лиш синці.

„Се мій коник тому винен —
Так буркоче славний лицар, —
В саму найгорячшу хвилю
Спотикнувсь — і я гегеп!“

Нанесла тут економка
Камфори́ і оковити,
Геть натерли Дон Кіхота,
Вкрили добре — він заснув.

„Зле з ним — пан-отець озвав ся. —
Се така шальга́ на него
Книжкоза пайшла, з книжок се
Все безглуздє почалось.“

„Ой пан-отченьку, книжок тих
В него повно в кабінетї —
Та такі вам здоровенні,
Що й вола-б убити мож!“

Так сказала економка,
І покивав головою
Пан отець: „Книжки безбожні,
Бачте, до чого ведуть!

„Зараз ви повикидайте
Всї ті книги на подвірє,
Накладіть огонь терновий
І спаліть до крихти всї!“

Digitized by Google

„Ось, ій Богу, мудре слово!“
Закричала економка,
І два рази того слова
Не дала собі казать.

А коли книжки згоріли,
Пан-отець казав і двері
В кабінет замурувати,
Щоб і слїд їх не лишивсь.

А як Дон Кіхот пізнїйше
Своїх книг почав шукати
І дверий від кабінету
Анї руш не міг найти,

То проворная сестрінка
З видом лютої трівоги
Почала страшную повість
Лицарю розповідать:

Як він виїхав із дому,
В тойже вечір появив ся
Серед бурі, граду й грому
Чародій якийсь страшний.

Він влетїв до кабінету;
Що робив там — Бог се знав,
Та так може за годину
Дім весь димом закурився.

Чародій із того диму
Вилетїв, летячи крикнув:
„Я в Фрестон! Дон Кіхоту
Памяточку я лишив!“

Digitized by Google

Так балакала сестрінка,
Страшно лютив ся наш лицар,
Закричав, ногою тупав,
Кулаками вітер сік!

„Фрестон! Підлий чародію!
Знаю я тебе! Чекай лиш!
Я тобі і твоїм другам
Ще доїду всім кінця!“

Знов ось у важкій задумі
Лицар наш ходив по хаті,
А ще більш лежав у ліжку,
Бо боліли всі кістки.

XI.

Дві неділі так минуло.
Дон Кіхот держав ся тихо,
З пан-отцем часом балакав
Та що дня в село ходив.

Був в селі мужик порядний,
Не богатий і не вбогий,
Тай і розумом не крепкий,
Але чесний хлоп з кістьми.

Називав ся Санчо Панза.
От его наш славний лицар
Угледів собі на чуру
І приняв ся підмовлять.

Digitized by Google

„Їдь зо мною, Санчо Панза,
На лицарськії пригоди!
Швидко слава імен наших
По всїм сьвітї прогримить!“

„Пане, що менї по славі!
Я гриміти так не хочу.
В мене, пане, жінка й дїти,
А маєток мій скупий“. —

„Брате Санчо, не турбуй ся!
Не саму худую славу
Я здобуду! Чи-ж не знаєш,
Щó крім слави ще нас жде?

„Адже-ж в першій битві, Санчо,
Царство я здобути можу,
Взяти скарби незлїчені —
Так всїм лицарям було.

„А як царство я здобуду,
То не будь я лицар, Санчо,
Як тобі не дам пів царства!
Будеш, брате, королем!“

Санчо в голову пошкробавсь.
„Королем я міг би бути,
Та моя Варвара, пане,
В королеви не годить ся!“

„Де вжé їй до королеви!
Ще там на яку ґрафиню
Може-б від біди здала ся,
Та на королеву — нї“. —

Digitized by Google

„Ну, так слухай, брате Санчо!
Як здобуду сильне царство,
Дам тобі островець гарний,
Щоб ти в ньому володів“.

Digitized by Google

„Ґубернатором, мій дуже,
На великому острові
Я зроблю тебе. Ну, як же,
Хочеш їхати зо мною?“

„Ґубернатором острова
Я згаджаюсь бути, пане.
Будь він і який великий,
Я вже зроблю в ньому лад!“

Отаку зробивши згоду,
Лицар і славетний чура
Тайком почали збирать ся
На дїла лицарські в путь.

Дон Кіхот, що міг, попродав,
Де лиш міг, дрібних позичив,
Справив щит, полатав шóлом,
Спис новий десь роздобув.

Санчо взяв осла з собою —
Звавсь Сїрко і був правдива
Перла у ослячім роді —
Тай барилця не забув.

Через плечі добру торбу
Перевісив, в неї шматя
Свого й панського наклавши,
До дороги був готов.

І от раз у темну нічку
Змовились оба, жіноцтву
Не сказавши анї слова,
Тай чкурнули в Божу путь.

Digitized by Google

XII.

А тепер, матусю Музо,
Рукави тра засукати,
Та кріпкенько дух заперти,
Та порядно кашлянуть.

Не аби якої сили,
Не аби якого хисту
Тра нам, Музо-панїматко,
Щоб то вислaвить як слїд

Сю нечувану, преславну
І щасливую пригоду,
Що мав лицар наш на вступі —
З вітряками боротьбу.

Дон Кіхот і Санчо Панза,
Розмовляючи любенько
Про лицарськії пригоди
І про царство та остров —

Вїхали на рівну площу,
На котрій в широкім крузї
В місцї вітрянім стояло
З трицять-сорок вітряків.

Дон Кіхот, розгорячений
Своїх мрій густим туманом,
Вздрівши вітряки, підскочив
І до Санча закричав:

Digitized by Google

„Санчо брате! Наше щастє
Близше нас, ніж нам здає ся!
Бачиш, онде виступає
Сотня велитнїв на нас!

„Ну, коли вони міркують
Налякать мене юрбою,
То не в ті попали двері —
Я їм иньші покажу.

„Слухай, Санчо, я в сій хвилї
Стану з ними тут до бою,
Всїх побю — се глупі труси,
А весь скарб їх буде наш!

„Боротьба ся справедлива,
Бо-ж се дїло Богу миле
Від таких гидких поганців
Землю Божу очищать!“

„Пане — з дивом мовив Санчо —
Про яких се ви поганців
Щось говорите? Яких се
Велитнїв уздріли ви?“

„Що? Не бачиш? — крикнув лицар —
Тих, що грізно так махають
Предовжезними руками,
Наче кплять собі із нас?“

„Пане, се не в поганцї,
Але вітряки — рік Санчо —
І не руки, тілько крила,
Що їх вітер оберта“.

Digitized by Google

„Брате Санчо, — мовив лицар, —
Зараз видно, що в лицарськім
Ремеслї ти ще не битий
І не знаєш, що й куди.

„Велитнї, не вітряки се!
Та коли ти їх боїш ся,
То стій тут, моли ся Богу,
Я вже їх поборю сам“.

І не слухаючи далї,
Як кричав до него Панза
І просив єго й божив ся,
Що се таки вітряки —

Лицар наш погнав ґальопом
К' вітрякам, дивись очима,
А не бачив... Надлетївши
Близько, так почав кричать:

„Стійте, підлі, не втїкайте!
Я оден-одиїський лицар
Всїх вас разом визиваю
Битись на житє і смерть!“

В той момент подув силнїйше
Вітер, крила заскрипіли,
Швидче почали вертїтись,
Захитались вітряки.

Лицар взяв се за наругу.
„Ґа, поганцї — крикнув люто,

Digitized by Google

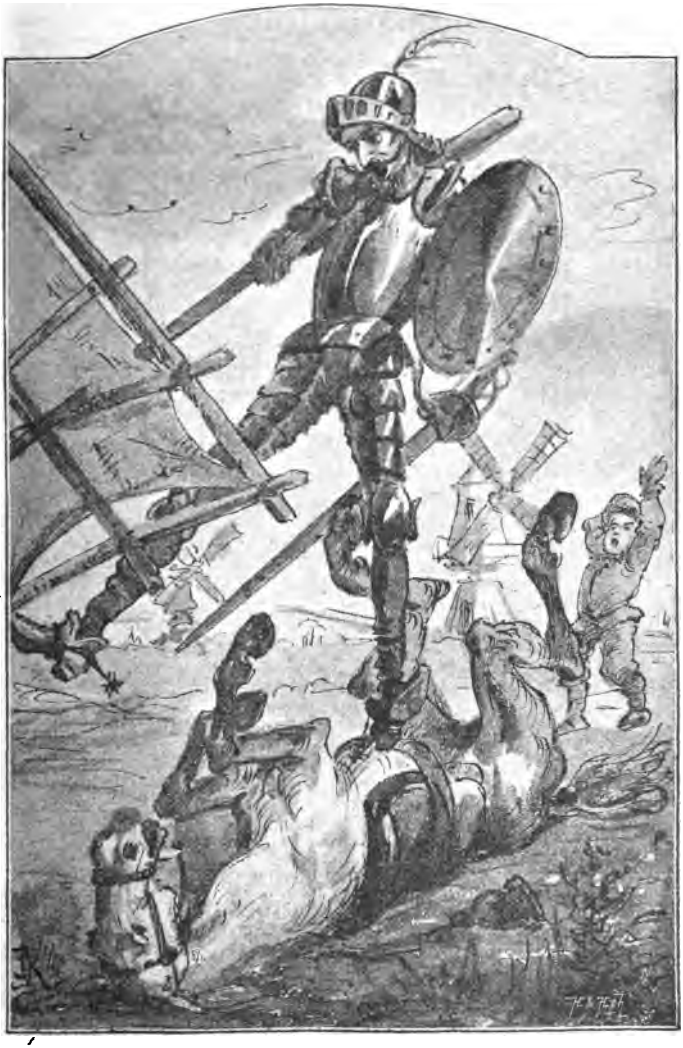

Digitized by Google

Хоч би мали ви ще більше
Рук, ніж клятий Бріарей,*)

„Я вам тут усім дам раду!“
І зітхнув до Дульчінеї,
Спис взяв низом, щитом вкрив ся,
Спяв острогами коня.

Мов безумний кинувсь з болю
Розінанте і що духу
Полетів страшним ґальопом
Просто к' першому млину.

Щастє лицарю сприяло:
Кінь не гепнув по дорозї!
Своїм списом він від разу
Вітряка крило пробив.

Але в тім повіяв вітер,
І крило поперло в гору,
А з собою й Розінанта
Й Дон Кіхота підняло.

В тій же хвилї сильний розмах
Кинув їх обох далеко;
Лицар і его коняка
Полетїли мов грушки.

Хрустнули кістки лицарські,
Клуб оббив собі конисько,
І оба на землю впавши,
Ворухнутись не могли.

*) Бріарей, після вірування Греків, був сторукий велитень (ґіґант).

Digitized by Google

Санчо, вздрівши се, прискочив.
„Пане, — мовив — чи-ж то я вам
Не казав, що з вітряками
Ви взяли ся воювать?“

„Тихо, Санчо, — мовив лицар, —
Я вже знаю, як се сталось:
Се той ворог мій смертельний,
Фрестон чарівник зробив.

„Він позавидів менї
Слави й сьвітлої побіди
І тих велитнів поганих
В вітряки перемінив.

„Але жди ти, поганине!
Всї твої чортівські штуки
Я своїм мечем могучим
На капусту посїчу!“

„Все се зробить Бог, як знає“,
Мовив Санчо і, піднявши
Лицаря й коня на ноги,
Сїсти лицарю поміг.

Наче кучма на пяниці,
Так на бакир славний лицар
На конї сидїв, аж Санчо
Запитав, що се ему?

„Та болить, небоже Санчо, —
Мовив лицар, — та в лицарстві
Не ведесь так, щоб жалїтись,
Коли що в кого болить“.

Digitized by Google

„Га, як так, — промовив Санчо,
То нехай! Хоч я волів би,
Щоб ви жалувались, пане,
Як чого вам не став.

„Бо про себе я скажу вам,
Що не думаю держатись
Сих звичаїв: як щонебудь, —
Буду йойкать і кричать".

Усьміхнувсь на сюю мову
Лицар. Та що ніч запала,
То вони під дубом в полї
Розложились на нічлїг.

Санчо повечеряв добре
І побулькотів з барилця,
Але лицар Дульчінею
Споминаючи, не спав.

Так скінчив ся день той славний,
Що імена Дон Кіхота
Й Санчо Панзи по вік вічний
В людській памяти вписав.

XIII.

Дон Кіхот і Санчо Панза,
Вставши не зовсім то й рано,
Поснідавши, що там мали,
Рушили на битий шлях.

Digitized by Google

„Тут, небоже Санчо, буде
Нам пригод, мов бобу в місї! —
Мовив радісно наш лицар,
Підгоняючи коня.

„Тілько знавш, як до бою
З лицарем яким я стану, —
Ти шануй лицарський звичай,
Помагать менї не сьмій.

„Иньша річ, як би на мене
Деякі драби напали,
Хлопи, слуги, голодранцї, —
Тут до бою й ти спіши!“

„Пане любий, — мовив Санчо, —
Чоловік я супокійний,
У лицарськім дїлї дурень, —
Деж менї вам помагать?

„От хиба би хто на мене
Кинув ся, тодї, даруйте,
Я як зможу і з'умію,
Боронитись буду сам“.

Поки ся велась розмова,
Глянь: помалу їдуть шляхом
Два черцї Бенедектини
На високих, добрих мулах.

На очах великі, темні
Окуляри, парасолї
Розпущені понад ними,
Лисини у каптурах.

Digitized by Google

А за ними пять-шість кроків
Іде гарний, критий повіз,
В коло него штири кінні
Й два погоничі пішком.

Аж підскочив на сїдлї
Дон Кіхот, уздрівши сеє.
„Санчо — крикнув — ось пригода
Найкраснїйша з всїх пригод!

„Голову свою даю,
Що сї чорні два з переду,
То могучі чародїї,
Чорнокнижники якісь.

„А в колясцї сїй напевно
Вкрадену якусь царівну
Під сторожею міцною
На край сьвіта десь везуть.

„Ну, такого я насильства
Стерпіти не можу, Санчо!
А ті кляті чародїї
З давна допекли менї!“

„Господи! — злякавшись дуже,
Скрикнув Санчо, — тут нам буде
Гірше ще, ніж з вітряками!
Пане, що се вам здаєть ся?

„Гляньте, се не чародїї,
А черцї Бенедиктини,
А в колясцї певно їде
Якесь паньство до Севіллї.

Digitized by Google

„Схаменіть ся, пане любий!
Ні з попами, ні з панами
Не вдавайтесь у пригоди,
Бо добром не скінчите!“

„Санчо — згірдно крикнув лицар —
Не плети, чого не вмієш!
Я кажу: се чародії!
Зараз се побачиш сам!“

І під'їхавши близенько,
Став конем посеред шляху
І, до штурму спис спустивши,
Так покрикнув до черців:

„Ви, погане, дідьче племя,
Зараз випустіть царівну
Що везете в тій колясці,
Бо инакше вам капут!“

Стали монахи, зжахнулись,
Далі кажуть: „Пане любий,
Ми не в погане племя,
Ані дідьче, ми черці.

„Хто там їде в тій колясці —
Ми не знаємо. Самі ми
Поспішаєм у сьвятого
Бенедикта манастир“.

„Брехуни! мене не здуриш!“ —
Крикнув лицар і коняку
Спяв острогами тай просто
Списом на черця погнав.

Digitized by Google

Був би певно скрізь-на-скрізь
Проколов ему живіт,
Та чернець не ждав, а з мула
Кинувшись, беркиц під пліт.

Другий бачить, що біда,
Шарпнув мула в бік уздою,
Скочив в рів, а відси в поле
Тай погнав на впроцапи́.

Оттаке сповнивши дїло,
Дон Кіхот поїхав гордо
На зустріч колясцї — славну
Там пригоду він найшов.

А Бенедиктинець бачить,
Що той чорт у блясі вже
На его не диба душу,
Вже вілнїйше відітхнув.

Ось він рачки, хильцем-хильцем
Виповз із рова, на мула, —
Як шурне у чисте поле,
Тілько порох закурився.

Швидко здибав свого фратра,
Що відсапавшись, край жита
Ждав, що далї з того буде —
Аж розплакались оба.

„Фратер, що за біс якийсь
Учепив ся нас? — промовив
Перший. — Що було з тобою?
Він не вбив тебе? пустив?“

Digitized by Google

„За гріхи се наші, брате —
Мовив другий, цокотячи
Із переляку зубами —
Смерть зирнула в очи нам!“

І оба хреститись стали
І молитись та зо страхом,
С каятєм у манастир свій
Манівцями поплелись.

XIV.

„Радуйтесь, прекрасні дами, —
Мовив тимчасом наш лицар
Наблизившись до коляси, —
Ви тепер свобідні вже.

„Чорна шайка та злодійська,
Що вас силоміць везла
На затрату, перхла в поле
Моїм списом поражена.

„А щоб знали ви, хто вам
Висьвідчив таку прислугу, —
Є се Дон Кіхот з Ляманші,
Блудний лицар, ваш слуга.

„Блудний лицар, а невольник
Дульчінеї із Тобозо.
К’ нїй ви їдьте, їй скажіте
Все, що я зробив для вас.“

Digitized by Google

Розбалакав ся наш лицар,
І не швидко-б і скінчив,
Аже тут наблизивсь до него
Подорожних дам слуга.

То Біскаєць був, конюх.
З мови лицаря второпав
Лиш тото, що до Тобозо
Він вертатись їм велить.

Се розлютило его.
„Йдіть до чорта, пане лицар!
Не спиняйте нас в дорозї,
Бо вас забю як свердика“.

Гордо глянув Дон Кіхот
На слугу. „Не будь ти лицар,
Я-б з тобою тут лицарську
Мав розправу, ти блощице!“

„Я не лицар? Я блощиця?
Брешеш, ти сухая тико!
Я Біскаєць, а Біскаєць
Кождий лицар, чорт бери!

„Ну бо, киньте сю коцюбу,
А возьміть за шаблю! Я вам
Гнеть покажу, чи я лицар!“
Так Біскаєць говорив.

Не сказавши й слова більше,
Дон Кіхот свій спис відкинув,
Виняв шаблю й на Біскайця
Рушив, наче кіт на миш.

Digitized by Google

Та Біскаєць тож не заяць.
Шаблю з піхви, а з коляси
Вхопив подушку візницку
Шкіряну замість щита.

Ледво лицар наблизив ся,
Як не втне єго Біскаєць
У рамя! Напевно був би
Пересік єго на пів.

Але лицар захистив ся
Своїм щитом. Не чекав
Наш Біскаєць, що дальш буде,
Але ще раз рубонув.

В голову попала шабля,
Відкусила мов собака
Часть лицарського шолома,
Ще й пів уха на закуску.

Гей, розлютив ся наш лицар!
Встав у стременах, обіруч
Вхопив меч і наче громом
Враз Біскайця оглушив.

Зверха в тімя меч талапнув,
Та хоч не розсік до разу
Голови задля подушки,
То про те такий міцний

Був удар, що у Біскайця
Аж сьвічки в очах засяли,
Кров із уст, із ух, із носа
Бризнула, і він мов сніп

Digitized by Google

Впав на землю. Дон Кіхот
Гнеть зіскочив з Розінанта,
До очей ему наставив
Вістре своєго меча.

„Піддавай ся! — крикнув грізно. —
Піддавайсь, коли не хочеш,
Щоб я тут в отсій же хвили
Голову тобі відсік!“

Та Біскаєць був зомлїлий,
Лежачи ногами дригав
І харчав, і певно був би
Не добром скінчив ся бій,

Як би дами із коляси,
Бачучи куди йде діло,
Не повисїдали живо,
Щоб спасати конюха.

Ось вони просити стали
Лицаря, щоби дав спокій.
„Га, як так — відмовив гордо
Дон Кіхот, — най буде й так.

„Сему лицарю готов я
Дарувать житє, лиш мушу
Ставити одну умову,
Від котрої не відступлю:

„Най менї він прирече
Зараз їхать до Тобозо
І прекрасній Дульчінеї
Там відтать себе в услуги“.

Digitized by Google

„Добре, добре“ — прирекли
Переляканії дами,
Навіть не дочувши добре,
Що там лицар говорив.

„Га, як так, — сказав наш лицар —
То прощайте, красні дами!“
І вклонившись чемно, сів
На коняку тай поїхав.

XV.

Не проїхав десять кроків
Дон Кіхот, до того місця,
Де лишив був Санчо Панзу,
Коли сей на землю — тиць!

„Пане — каже, — от тепер ви
Певно царство вже здобули,
То зволіть менї в владанє
Дать обіцяний остров!“

„Сину мій — відмовив лицар —
Не здобув я ще острова,
Тілько стратив ось пів уха, —
Та Бог ласкав ще на нас!“

„Тай болить же кляте ухо!
От би так при собі мати
Фляшку дивного бальзаму —
Мов рукою-б відняло!“

Digitized by Google

„Що се за бальзам?“ — спитав
Санчо, видобувши вати,
Ухо пану завязати.
„Фераґраса то бальзам!“ —

Мовив лицар. — „Всякі рани,
Всякі болї в одній хвили
Гоїть. У лицарських книгах
Много писано про него“.

„Щоб нам тілько до господи,
Я зварить єго з’умію,
А тодї всї битви, рани,
Навіть смерть нам не страшна.“

Але тут побачив лицар,
Що шолом єго ще гірше
Пофалатаний ніж ухо, —
І розлютивсь так що страх.

„Бий мене Господня сила,
Коли буду хлїба їсти,
Воду пити, в хатї спати,
Поки не помщусь за се!“

„Пане — мовив Санчо Панза, —
Не кленіть ся так страшенно,
Бо прийде ся довго ждати,
А той лицар вже геть-геть.“

„Ну, то поки не здобуду
В бою сьвіжого шолома!“ —
Так поправив ся наш лицар,
І поїхали оба.

Digitized by Google

Їдуть, їдуть, їдуть шляхом —
Не стрічаєсь жаден лицар.
Щастє ще, що проти ночи
Пострічались пастухи.

Стадо кіз вони там пасли.
Кози спали вже в кошарі,
Пастухи пекли козятко
На вечерю. В самий час

Лицар наш і єго чура
В їх компанїю прибули.
До своєї їх вечері
Запросили козярі.

Правда, дивною здала ся
Їм чудна лицарська збруя
І балаканє чудацке,
Але в своїй простоті

Думали: „Мабуть в столици
На панів така вже мода
Надійшла, то й Бог із ними!
Але лепський пан якийсь!“

Як кізлятину поїли
І вином єї запили,
На закуску перед гостий
Дали жолудь пастухи*).

*) В Іспанії єсть така жолудь, котру можна їсти людям.

Digitized by Google

Взявши в руку жолудину,
Лицар наш подумав хвильку,
А відтак, „уста отверзши“,
Ось яку промову втяв:

Digitized by Google

„О щасливі ті століття
Предковічні, що їх нині
Золотим віком зовемо —
Не для того золотим,

„Що в них золото, як нині
Над усе було в цінї —
А щасливі за про тее,
Що незвісні в них були

„Ті слівця: „моє“, „твоє“!
Все тодї було ще спільне.
Всякому земля прещедра
День у день давала страву.

„Жолудь ось така смачная,
Мід, що в дупла пчоли зносять,
Се була єдина страва
Преблаженних тих людий.

„Кришталевая водиця,
Се був їх напій здоровий,
А кора з дерев високих —
Одіж і хатчина враз.

„Та за те була в них згода,
Єдність, супокій, братерство!
Не пороли маму-землю
Острим плугом ще тодї.

„Ненарушуване поле
Добровільно їм давало
Все, чого було їм треба —
Не було богатих, бідних.

Digitized by Google

„Без прикраси і без строїв
Непорочнії дівчата
Весело тоді гуляли
І безпечно по лїсах.

„Простим, щирим, ясним словом,
Не сонетами крутими,
З серця к серцю промовляла
Молодечая любов.

„І жила сьвятая правда,
Непохитна справедливість
Між людьми: розбої, війни
Ще й не снились їм тоді.

„Не було царів ні дуків,
Ні судів, ні криміналів,
Ні катів, ані злочинців —
Всї були брати, всї люди.

„Так було колись! А нині?“ —
І зітхнув наш лицар важко,
І повів довкола оком,
Та який побачив вид?

Пастухи і Санчо Панза,
Що ні в зуб не розуміли,
Що й до чого він говорить,
Всї поснули край огню.

„Он як!“ — мовив славний лицар.
Похитавши головою, —
Він махнув лишень рукою,
Ляг і також вмить заснув.

Digitized by Google

XVI.

Мов зелїзний вовк на небо
Вилїзло горюче сонце,
Розбудило Дон Кіхота,
Розбудило пастухів.

Поснїдавши, що там Бог дав,
Дон Кіхот і славний чура
Поплели ся далї шляхом,
Щоб біди собі шукать.

На полудне потомлені
Вїхали в лїсок, пустили
Розінанта на полянку,
А самі лягли спочить.

Та лихе якесь хотїло,
Що на тій самій полянцї
Спочивать лягли Янґези,
Славні в краю конюхи.

Конї їх також там паслись.
Щб там з ними Розінанте
Мав за дїло — Бог се знав,
Та дійшло до пястуків —

Чи то до копит. Ударив
Розінант одну коняку,
Так, що та перевернулась —
Розізлились конюхи.

Digitized by Google

Збіглись, тай давай палками
Молотити Розінанта,
Так що той приголомшений
Мов небіжчик ниць упав.

Се побачив славний лицар,
Схопив ся і виняв шаблю.
„Санчо — крикнув — сю зневагу
Мусимо на них помстить“.

„Щó там, пане, за зневага —
Мовив Санчо — ви дивіть ся:
Нас тут два, а їх зо двацять,
Ми їм ради не дамо!“

„Щó там двацять! — крикнув лицар —
Я оден за сто їх стану!“
І не гаючи ся довше,
На Янґезів налетів.

Гей, як першого тарахнув!
Йор вписав ему на лікти,
Кровця бризнула довкола.
Крикнув з болю той конюх.

А тут з заду й Санчо Панза,
Теж здобувшись на відвагу,
Як не лусне по маківці
Ще одного конюха!

Спудились мої Янґези,
Але бачучи, що тілько
Два якісь на них напали,
Зараз кинулись до них.

Digitized by Google

Обступили їх довкола
Тай луп-цуп, ізмолотили
Чисто на квасну квасницю
Палицями їх обох.

А побачивши, що лицар
І слуга лежать мов трупи,
Швидко з кіньми спакувались
Тай дали копитам знать.

Довго, довго ще лежали
Мовчки лицар наш і Санчо
І не рушались, неначе
Пильно слухали чмелів.

Далі обізвав ся Санчо:
Пане, пане, Дон Кіхоте!"
— „Га" — озвав ся Дон Кіхот.

Санчо.

„От тепер би то нам, пане,
Дуже здав ся той чудовий
Харабарсовий бальзам!"

Дон Кіхот.

„Е, чого-б тоді нам треба!
Та кленусь тобі, мій друже,
Не мине два дни, а певно
Будем мати той бальзам!"

Санчо.

„Не мине два дни? А як ви
Думаєте, пане любий,
Кілько днів мине, заким ми
Зможемо на ноги встать?"

Digitized by Google

Дон Кіхот.

„Що до себе, справді, друже,
Я сказать сего не можу.
Ну, та сам я тому винен!
Се-ж не лицарі були.

Digitized by Google

„Тілько з лицарями битись
Річ моя, а прочу зграю
Ти, мій друже, сам повинен
Мов Самсон той побивать.“

Санчо.

„Пане, чоловік я тихий!
Побивать нїкого в сьвітї
Не бажаю і не буду.
Бог із ними з усїма!“

Дон Кіхот.

„Санчо, ось ти як говориш!
А остров би хтїв дістати?
Алеж там прийдесь, небоже,
Часто бунти усмирять.“

Санчо

„Ей, Господь там з тим островом!
Радше силуймо ся встати
Та підняти Розінанта
Та шукати нічлїгу.“

Дон Кіхот.

„Ох, ох, ох! Болять же крижі!
Всї кістки мов перебитї...
Нї, небоже, я не встану,
Хоч би тут і пропадать.“

Санчо.

„Ну, скажіте, любий пане,
Чи то все в лицарськім станї
Оттакі градй та тучі
Лицарям на плечі йдуть?“

Digitized by Google

Дон Кіхот.

„Санчо, Санчо! Сто раз гірші
Муки, болї і пригоди
Мусїли нераз терпіти
Попередники мої!

„Лицар Амадіс, попавшись
В руки ворога, до стовпа
Був привязаний і битий
Кіньскою уздою добу.

„Лицар Феб попав ся в руки
Ворога, і той дав наказ
Із піску, креміня й леду
Впакувать ему обід.“

Так балакали нещасні,
Поки врештї Санчо Панза
Зміг ся, йойкаючи, встати
Й лицаря підратувать.

Підняли оба коняку.
Та що з того: анї лицар
Сил не мав на нім сидїти,
Анї кінь — его нести.

Оттодї то Санчо Панза
На осла мов міх полови
Натерхавши свого пана,
До осла коня припяв.

Сам же взяв осла за повід.
І помаленьку, що хвиля
Проклинаючи лицарство
І Янґезів, далї в путь!

Digitized by Google

Щастє бідним посприяло.
Не проїхали і мильку,
Як натрафили гостинець
І шинок на роздорожу.

Аж перехрестив ся Санчо.
Але Дон Кіхот як тілько
Вздрів шинок, так зараз з него
Пишний замок ізробив.

Чура, кінь, осел і лицар,
Наче півтора нещастя,
Вїхали у двір шинковий —
Щó то там спіткає їх?...

XVII.

„Відчиняйте замку брами,
Привитайте цьвіт лицарства!“
Так деклямував наш лицар,
Лежачи вдовж на ослї.

„Гей шинкарю!“ — мовив Санчо, —
„Двох небіжчиків прийміте,
Хоч живих ще, та таких,
Що до смерти їм три чверти.“

„Щож се вам?“ шинкар питає.
„Ет, туман якийсь опутав:
Гримнули ми в пропасть кляту
І страшенно потовклись!“

Digitized by Google

Добродушний був шинкар,
Ще добрійша в него жінка,
Та не мали де крім стайні
Своїх гостий помістить.

Ляг на постели наш лицар,
А край него на земли
Санчо Панза на соломі
Під дірявим петеком.

Добродушная шинкарка
Принесла води, оливи
Та шматин, обом помила
Та перевязала рани.

„Бог вам заплать, ясна пані!“
Мовив лицар. — „Ще лиш нині
Ваша поміч нам потрібна —
Завтра й чорт нам не страшний.

„Завтра я не сплю, не їм,
Поки не зварю чудовий
Ферабрасовий бальзам
І всіх болів не позбудусь!“

Глянула на Дон Кіхота
Та шинкарка, мов на тура,
Тай питає Санчо Панзи,
Що їй видавсь розумнійшим:

„Хто се є ваш пан, мій друже?“
„О, мій пан, се славний муж! —
Мовить Санчо, — найблудніший,
Найхрабрійший між лицарством!“

Digitized by Google

„Чом же се він найблудніїший?
Що за гідність се така?“
„О, се гідність страх велика:
Нині буків повні плечі,

„Завтра царство і корона
І остров для чур в додатку.“
„Чом же ви — пита шинкарка —
Не здобули й ґрафства ще?“

„О, ще час короткий, пані!
Місяця нема, як ми
Їздимо пригод шукати.
Тай пригоди ті, що доси

„Нам лучали ся, були
Все дрантиві. Та як Пан Біг
Дасть нам видержать всї біди,
Буки, болї, битви й глум,

„Що нам суджено, то певно
Не мине нас царство-панство.“
Так балакав Санчо Панза,
Поки з горя не заснув.

Та не так то легко спати,
Як усї кістки й сустави
Пораховані ломачем
Та пописані синцями.

Тож як тілько засвитало,
Пробудив ся Дон Кіхот,
Пробудив ся й Санчо Панза,
Але жаден встать не міг.

Digitized by Google

Довго ще вони чекали,
Розмовляли і стогнали,
Поки не прийшов шинкар
Глянуть, чи вони живі ще.

„Гей, вельможний пане ґрафе! —
Мовив лицар — майте ласку,
Дать нам трохи розмарину,
Соли і вина й оливи!“

Добродушний був шинкар;
Бачить, що людина хора
І плете щось у горячці —
Дав усе, чого просили.

Ледво не ледво зволік ся
Дон Кіхот з твердого ліжка,
Замішав свій лїк в горшку
І поклав єго варити.

Клекотить в горшку бальзам,
Лицар стогне та хрестить ся,
Шепче „На́ мори, на мори“,
Хуха, дмуха і плює.

Як зварилась мішанина,
Він зілляв єї в фляшину,
А із решти, що лишилась,
Випив добру половину.

Тай огидний же був смак!
Ледви випив лїк свій лицар,
Щось в нїм рявкнуло: у-е!
Мов би ложку впхав у горло.

Digitized by Google

Видав з себе все бідак,
Ще й позавчорашну жолудь,
А з страху та задавлїня
Весь троїстим потом вмив ся.

„Положіть мене й укрийте!“
Простогнав нещасний лицар,
Але зараз же заснув, —
Спав як камінь три години.

Сон, зворушенє і піт
Покріпили в него сили,
Встав осьвіжений, здоровий,
Що хоч зараз їдь в похід.

Аж в долонї плеснув Санчо.
„Чудо сталось з моїм паном!
Очевидно є се дїло
Пречудовного бальзаму!“

І він сьміло вхопив горщик,
Духом випив аж до дна.
Ой, та швидко неборака
Сьвіт весь і бальзам прокляв.

Як почав той вар огидний
В животї его лоточить,
Нудить, мучить і млоїти —
То він з болю вивсь як вюн.

Почало щось підступати
То під серце, то під горло,
Так що Санчо справдї думав,
Що вже смерть его прийшла.

Digitized by Google

„Санчо, синку!“ — мовив лицар
За чоло єго держачи, —
„Що з тобою? Ой а може
Се тому, що ти не лицар?“

„Горе мому всьому роду!“
Зойкнув Санчо. — „Ви-ж се знали,
Що сей вар лиш для лицарів,
То пощо-ж менї дали?“

Digitized by Google

Та в тій хвилі вже бальзам
Переміг натуру Санча,
І експльозия страшенна
Все нутро єго стрясла.

Довгий був, страшенний вибух,
І не покріпив він Санча,
Але змучив так, що бідний
Ледво на ногах державсь.

Та не ждалось Дон Кіхоту.
Сам він осїдлав коняку,
Зануздав осла і Панзї
Сїсти на сїдло поміг.

Ой не встиг наш славний лицар
З місця рушити хоч кроком,
Аж ось вийшов пан коршмар
І нйзенько поклонив ся.

„Пане ґрафе“ — мовив лицар, —
Славно ви нас угостили.
Чим же-б міг я вам віддячить,
Будьте ласкаві, скажіть.

„Може є у вас який
Ворог, кривдник, супостат,
То вкажіть єго, а сили
Моїх рук він не мине“.

„Пане лицарю, — відмовив
Тут коршмар, — яким у біса
Ґрафом я вам показав ся?
Я коршмар собі, тай годї.

Digitized by Google

„Сили ваших рук не треба, —
З кождим ворогом і сам
Я собі вже раду дам,
А ви, пане, заплатіть!“

„Що, платити?“ — крикнув лицар.
„Се не замок, як я думав,
А шинок собі звичайний?“
„Так, шинок“ — сказав коршмар.

„Га, як так, то знай, коршмарю,
Що блукаюче лицарство
Не платить нігде ніколи
За гостину по шинках.

„Всі єго гостять безплатно
За ті труди, невигоди,
Що воно терпить по сьвіті,
Щоб невинність боронить.“

„Все те, панцю, чиста байка“, —
Рік коршмар. „У мене так є:
Хто ночує, їсть і пє,
Мусить за се все платити.“

„Е, ти дурень!“ — скрикнув лицар,
Дав остроги Розінанту,
Вискочив за браму й хутко
Геть у поле почвалав.

„Он як!“ — закричав коршмар,
„Ну, чекай же! Втік пан лицар,
То вже не втече пан чура.
Гей, ти мой! плати за все!“

Digitized by Google

„Я? — озьвірився Санчо Панза, —
„Я платити? Як мій пан
Не платить, то й я лицарське
Право не буду ломать.“

„Хло, та я тобі всї кости
Поломаю“ — рік коршмар.
„Хоч сїчіть мене живого,
А я й феника не дам!“

На сю сварку позбігались
Иньші гості, що в тій коршмі
Ночували — шаповали,
Ковалї та шматярі!

Вчувши, про що річ зайшла,
Скочили нараз до Панзи
І стягли его з осла,
І лиш моргнули по собі.

Зараз принесли із коршми
Грубий коц, простерли добре,
По краях забрали в руки,
Панзу бухнули на коц.

В тій же хвили розмахали —
Гуп! і Санчо мов ворона
З розмахом летїв у гору —
Гуп! і знов на коц упав.

Гей, як стануть опалати!
Мов опука бідний Санчо
То лїтає, то спадає,
А кричить, кричить, кричить.

Digitized by Google

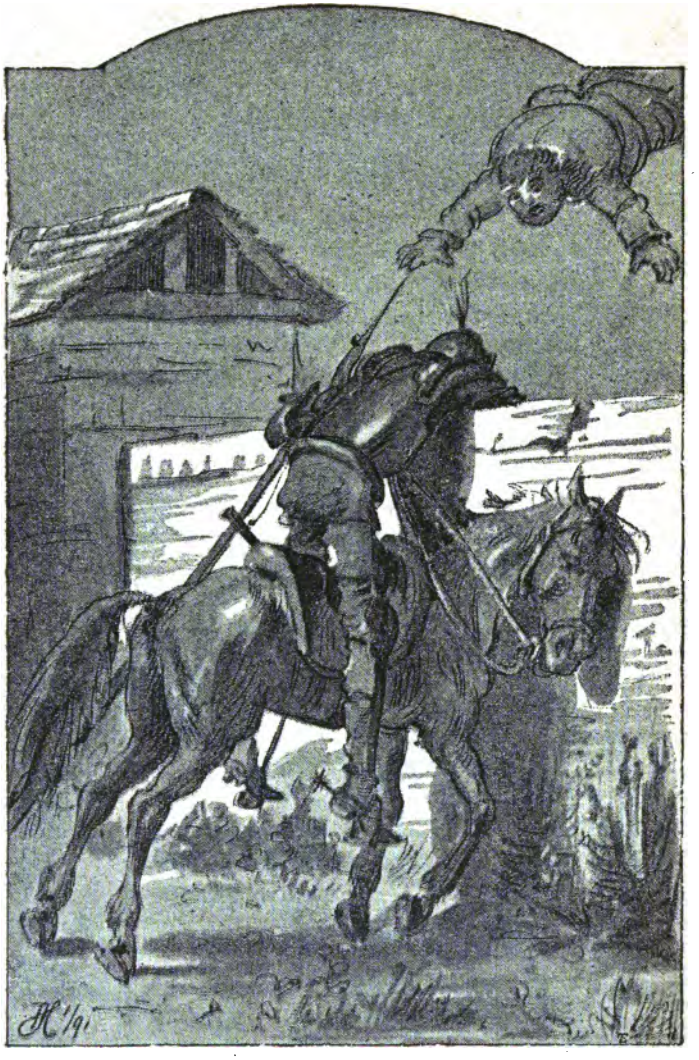

Digitized by Google

Вчув сей крик могучий лицар,
Обернув ся — Боже милий!
Розпростерши руки й ноги,
Санчо наче птах літа!

Рушив чурі на підмогу,
Та була заперта брама,
Перелїзти-ж через мур
За слабий був бідний лицар.

Сидячи на Розінантї,
Він одно зробив, що міг:
Кляв, ганьбив катів поганих,
Але ті лиш реготались.

Аж набавившись до волї
І втомивши ся, пустили
Санчо Панзу; вирвавсь бідний
З коршми, мов з керниці кіт.

XVIII.

Пражить сонце, як наняте.
Утруджені і нещасні
По безлюднім шляху їдуть
Санчо Панза й Дон Кіхот.

Аж нараз знялась на шляху
Перед ними величезна
Курява, мов сїра хмара
Валом по степу лягла.

Digitized by Google

„Санчо, друже! — скрикнув лицар —
Ось талан наш, наше щастє!
Бачиш, військо величезне
Виступає против нас!“

„Пане, гляньте — мовив Санчо —
Онде є мабуть і друге!“
І вказав на другу хмару,
Що наближувалась з боку.

„Так і є! — промовив лицар —
Се два війска, два ворожі,
Тут на битву виступають.
О я знаю, знаю їх!

„Глянь, ось против нас надходить
Алїфанфарон поганець,
Цар острова Тапробани,
І з ним трийцять шість язик*).

„А се з боку йде з ним бить ся
Цар Пентаполїн, володар
Ґарамантів — християньску
Він релїґію держить.

„Є дочка у него гарна.
Алїфанфарон доконче
Хтїв її за жінку взяти,
Та Пентаполїн не дав.

„Відречи ся Магомета,
Попали коран фальшивий,
То тоді дочку дістанеш“ —
Так казав Пентаполїн.

*) жовнїрів.

Digitized by Google

„Добре мав! — озвав ся Санчо —
Оттакому пану певно
І допомогти не жаль!“
„Так і зробимо!“ — рік лицар.

„Та ми їдьмо на сей горбик,
Щоб докладно озирнути
Армії обі й лицарство,
Що надходить в їх рядах“.

Стали. Курява страшенна
Вже змагалась, наближалась,
Нїчогісїнько крізь неї
Видїти не мож було.

Та в уяві Дон Кіхота
Все снував ся безконечний
Ряд героїв — в тім туманї
Він побачив їх усїх.

„Глянь, о Санчо, онде лицар
В жовтій збруї, се Льоркалько, —
А тамтой в плащи зеленім —
Міколембо се страшний.

„Онде вслитень могучий
Брандабарабан з Болїша, —
А гетьман отсеї купи
Тімонель із Каркахони“.

І пішов наш лицар купу
Імен, гербів і країв
Вичисляти; Панза слухав,
Обзирав ся — і не бачив.

Digitized by Google

„Пане! — скрикнув він нарешті, —
Де у біса ті герої,
Велитні і збруї й герби?
Я не бачу нїчогіcько!“

„Як то? — мовив Дон Кіхот, —
Чи-ж не чуєш: сурми грають,
Коні ржуть, кітли гукають,
Барабани торохтять?“

„Я лиш чую — мовив Санчо —
Як блеють ягнята й вівцї,
Дзвонять дзвоники на шиях,
Туцкають ся барани“.

Так воно й було на дїлї.
Ті два війска, то були
Дві овечі турми — Санчо
Аж тепер се розглядїв.

„Боягуз ти, любий Санчо, —
Мовив лицар, — се лиш страх
Перед битвою два війска
В барани тобі змінив.

„Та сиди ось тут! Я сам
Кину ся в ту битву люту.
Меч мій вистарчить, щоб славу
На наш бік перехилить“.

Шпигонувши Розінанта —
Дон Кіхот пустив ся дочваль
Просто між овече стадо
Тай давай рубать, колоть!

Digitized by Google

„Гей, за мною, ви герої,
Пентаполїна дружино!
Биймо Алїфанфарона
І его полки погані!“

Бачучи такее диво,
Вівчарі зжахнулись з разу, —
Далї видять, що наш лицар
Коле, топче баранів.

Digitized by Google

„Гей, ти мой! — вони скричали —
Чи сказив ся? Що ти робиш?
Дай спокій! Се наші вівці!“
Але лицар мов не чув.

„Де ти, Алїфанфароне?
Покажи ся, стань до бою!
Дон Кіхот тебе ось кличе! —
Трусе підлий, гинь, пропадь!“

І він сїк, колов, товкмачив
Баранів, немов се кровні
Вороги єго, аж лютість
Верх взяла у вівчарів.

Гейже вхопили за пращі
Тай давай бомбардувати
Дон Кіхота камінцями
Завбільшки як пястуки.

В мить оден у бік тарахнув,
Так що аж в нїм дух заперло;
Лицар думав, що смертельну
Рану хтось єму задав.

Хопив фляшечку з бальзамом, —
Тілько що почав був пити,
Як не лусне другий камінь —
Вибив фляшку з рук єму.

Та не лиш самую фляшку,
Вибив з пять зубів із рота,
Так що лицар наче горстка
З Розінанта впав на землю.

Digitized by Google

Вівчарі перелякались,
Думали, що лицар вбитий, —
Похапавши баранів
Поранених, — гейже втеки.

У страху надбіг і Санчо.
Він на горбику аж тріскав,
Так кричав на свого пана,
Щоб дав спокій баранам.

„Ви живі ще, пане! пане!
Чи-ж я не остерігав вас,
Що се барани? Ой Боже,
Що-ж ви наробили, га?“

„Тихо, Санчо, — мовив лицар —
Се той чарівник проклятий
Знов зробив нам сього збитка,
Військо в барани змінив.

„Та я ще ему досолю!
А тепер колиб води де!
Бач, у мене кров із рота
Як дзюрчить — зубів нема!“

І на Розінанта сівши,
Держачи ся за болючі
Вилиці, поплів ся лицар
В слїд за Санчовим ослом.

Digitized by Google

XIX.

Щоб хоч троха розірвати
Дон Кіхота в лютім болю,
Розпочав балакать Санчо,
Що прийшло єму на ум.

„Знаєте, коханий пане,
Чом се наші всї пригоди
Так кінчать ся нещасливо
Дручєм, бучєм та камінєм?

„Я гадаю, що за ваш
Гріх великий. Спогадайте:
Ви-ж дали страшну присягу,
А сповнить єї забули.

„Присягли не їсти хлїба,
Під дахом не спати, доки
Не здобудете шолома
Кращого, як той на вас!“

„Санчо, Санчо! — скрикнув лицар
У щасливую годину
Ти сказав се! Бач, он їде
Лицар з шоломом блискучим!

„Знаю шолом сей, о, знаю!
Се неоцїнений шолом,
Многославного Мамбріна —
Бог менї єго несе!“

Digitized by Google

„Пане, — мовив Санчо Панза —
Що за шолом? Таж се їде
Із Сеґовії цирюльник
З тацкою на голові.“

„Не сліпий я, брате Санчо —
Мовив лицар — бачу добре,
Що той шолом пречудовий
Попсувала зла рука.

„Проклятущі чародії
Цирюльницку тацку з него
Намагали ся зробити,
Але се їм не вдалось!

„Ось чекай, хоч як недужий,
Я до бою з сим поганцем
Стану й шолом сей преславний
Мушу нині ще здобуть!“

І заким ще Санчо Панза
Зміг спинити Дон Кіхота,
Вже сей низом спис спустивши
На цирюльника летів.

„Стій, погана, зла личино! —
Верещав крізь біль наш лицар,
„Гинь із моїх рук, а ні, то
Шолом сей менї віддай!“

Спудив ся цирюльничина,
Кинув тацку, палку й торбу,
Сам же — подавай Бог ноги!
В кукурудзи тілько шусть!

Digitized by Google

„Га, моя побіда, Санчо! —
Скрикнув лицар. — Бач, помана
Щезла, а чудовий шолом
Ось у мене вже в руках!“

І він в мить пробив дві дірки
В тацї і продяг шнурочок,
Щоб під бороду надіти —
І готовий шолом був.

Санчо-ж тим часом радїський,
Що так дешево скінчилась
Ся пригода, хопив торбу,
Що цирюльник був поверг.

У торбинї хлїб був, сало,
І цибулька і флящина
Доброго вина. — „Се, пане,
Ще цінніше, як ваш шолом!“

Зараз стали, покріпились.
Дон Кіхот на зуби йойкав;
Щоб хоч троха розірвати
Пана, Санчо знов почав:

„Ну, дав Бог, коханий пане,
Що хоч по часї, присягу
Ви сповнили. Та все-ж доси
Зломана була вона!“

„Ох, і сам я се міркую, —
Мовив лицар, і за тее
Вже придумав я покуту
По лицарськи відбувать.

Digitized by Google

„Бачиш, друже мій, сї гори,
Вікови́м покриті лїсом?
Там поїду я, в найглибші
Дебри та яри́ забюсь.

„Скину з себе збрую й одіж,
Відречусь напою й страви,
Буду жити корінцями
І томити ся чутєм.

„Ти-ж до дами Дульчінеї
З листом, друже мій, поїдеш,
Все їй скажеш, що для неї
Я терпів і ще терплю.

„Все їй скажеш, і допоки
Призначить менї ся панї
Так томити ся в пустинї,
Поти буду я терпіть.

„Се могучая покута:
Чари всї вона ломає,
І єї відбувши, сьміло
Рушу сьвіт весь здобувать!“

Здивував ся Санчо Панза,
Про таку покуту вчувши.
Та єго манила думка
З листом їхати домів.

Тож не дуже й сперечав ся,
Надто ще, коли пан лицар
Всю покуту брав на себе,
А єго морить не хтїв.

Digitized by Google

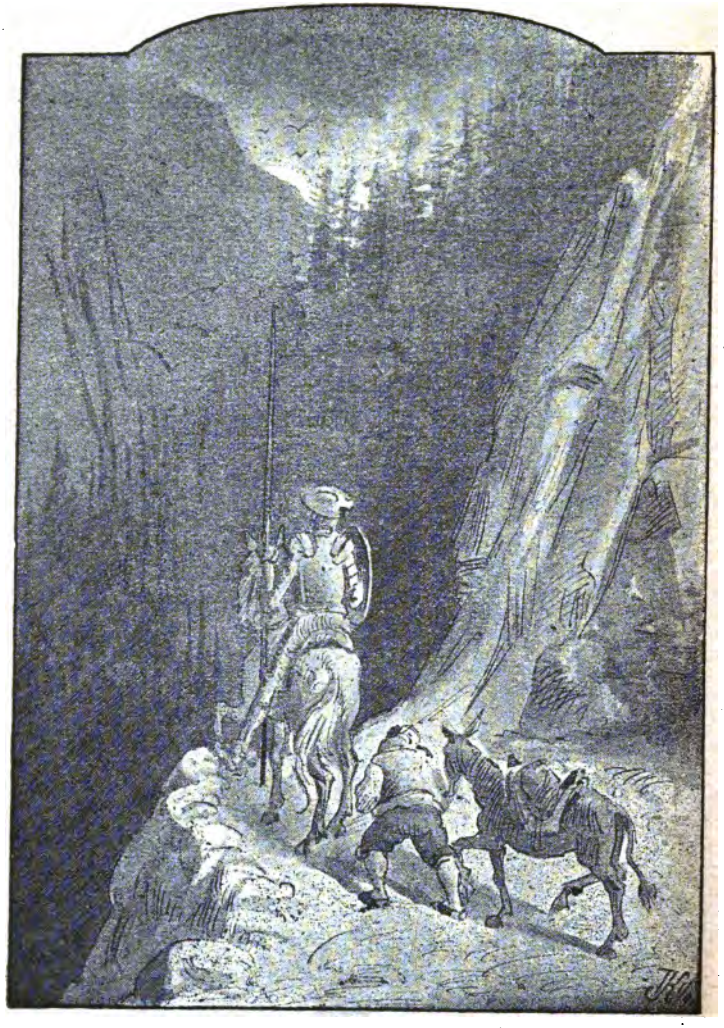

Digitized by Google

XX.

Гори! Гори! Подивить ся,
Близько ви, подать рукою, —
А як доведеть ся тюпать,
То нехай вас чорт візьме!

Їдеш день і їдеш другий,
А ви як були близенько,
Так і є — подать рукою,
А доїхать анї руш.

Так було і з Дон Кіхотом.
Їде, їде, поганяє,
Гори все, здаєть ся, близько,
Та доїхать анї руш.

Ось вже стало вечеріти.
Бачить Дон Кіхот, а шляхом
Валка дивного народа
Проти него пил мете.

Передом комісар їде
В королівському мундурі,
Шпада з боку, а на шапці
Королівський є орел.

А за ним по парі, пішки
Йдуть якісь блїдії люди,
З рук і з ніг їх висять пута,
Ланцюхи знай дзінь та брязь.

Digitized by Google

По боках і з заду їдуть
З карабінами жандарми
Здоровенні і вусаті
І червоні, мов кати.

„Санчо! Санчо! — мовив лицар, —
Ось нам ще одна пригода!
Та коли й се будуть чари,
То хай чорт мене візьме!

„Ось невольники нещасні,
Що їх люті лиходії
У тяжких кайданах гонять
У далеку чужину.

„Тут меча мойого треба
І лицарської відваги,
Тут я покажу, як славне
Є лицарське ремесло!“

„Пане любий — мовив Санчо, —
Бога бійтесь! Розміркуйте!
Се-ж комісар королівский,
А не жаден лиходій.

„Гляньте, а при нім жандарми!
А ті в путах, то є певне
Арештанти і злочинці,
Що на каторгу ідуть.“

Та не слухав славний лицар
Слів розумних, спис ухопив
І єго зложивши низом,
Серед шляху гордо став.

Digitized by Google

А як надійшла ватага,
Він промовив дуже чемно:
„Пане, можу вас просити
Річ одну сказать менї?“

„Що вам треба?“ — рік комісар.
„Будьте ласкаві сказати,
Що за люди се в кайданах,
І куди ведете їх?“

„Се злочинцї — рік комісар —
Що, засуджені на кару
І на каторжні роботи
Під конвоєм*) ось ідуть.“

„А неміг би я просити,
Щоб ви ласкаво сказали,
За що сю тяжкую кару
Мають принимать вони?“

„Пане — відповів комісар —
Се нехай вас не обходить.
Тут на шляху не пора вам
І не місце говорить.“

„То позвольте, чемний пане,
Що я їх самих спитаю, —
Се не довго потрівае,
А менї потрібно знать.“

Не противив ся комісар,
А жандарми навіть раді,
Бачучи, що в того пана
Не всї дома є мабуть.

*) під сторожию.

Digitized by Google

„Ну — міркують, — варто чути,
Як то буде розмовляти
Лицар сей з отсим гультайством,
Що так ласе на брехню!“

Перший був у першій парі
Здоровенний парубіка.
„За що ти сюди попав ся?“
Запитав наш Дон Кіхот.

„Пане, я зовсім невинний, —
Відповів покірно злодій. —
Закохавсь я і за те,
Бач, на каторгу іду“.

„Закохав ся? як жеж можна
За любов іти в кайдани?“
Тут усі зареготались,
А закоханий найгірше.

„Закохавсь — та не в дівчиңї,
А в сусідській повній скринї.
Тяжко працював я, пане,
Поки розлупав її.

„Тут мене при нїй зловили,
Не було що й признавать ся.
Засудили на сто буків
І на каторгу на рік“.

„Гм“ — сказав преславний лицар
І до другого звернув ся,
Але сей схилив ся сумно,
Анї слова не сказав.

Digitized by Google

„Сього, пане, не займайте!
Се канарок, і за тев
Йде на каторжні роботи,
Що за много висьпівав.“

„Як то, як то? — скрикнув лицар. —
Чи-ж можливо, щоб за сьпів
На таку тяжкую кару
Хтось судить его хотїв?“

Знов усї зареготались,
А злодюга мовив: „Бачте,
Сьпів, то страх погане дїло,
Як не в пору й не на місцї.

„Сей бідак був конокрадом.
Що-ж, і се по людях ходить.
Мудро він провадив дїло,
А як схопили його,

„Не було на него сьвідка,
Не було знаку, лиш тілько
Край воріт его згубились
Коней крадених слїди.

„Ну, скажіть, хибаж се доказ?
Але він дурний та глупий
На тортурі сам на себе
Висьпівав усе, що знав.

„От такий то він канарок!
Двістї буків взяв на плечі
Ще й пять лїт у „панї Кліпи“*),
А то все лиш за свій сьпів.“

*) Кліпа — біда, неволя, каторга.

Digitized by Google

„Ну, а ти? — промовив лицар
До слїдуючого, — за що
Йдеш до панї Клїпи в гості?“
„За пусте, — промовив сей.

„Не достало пять дукатів.“
„Я-б тобі їх дав і десять, —
Добродушно скрикнув лицар, —
Щоб ти так іти не мусїв.“

„От таке! —' сказав злочинець.
Що менї тепер з дукатів!
Так як тому серед моря,
Що в судні без хлїба мре.

„Як би мав я їх вчаснїйше,
Яб секретарю від суду
Підмазав був ними руки,
І свобідний був тепер.“

До четвертого зближив ся
Дон Кіхот, — се був поважний
Чоловік сивобородий,
Із задуманим лицем.

На лицарське запитанє
Він нїчого не відмовив,
Лиш зітхнув з цїлого серця
І заплакав як дитя.

„Сей дїдусь — сказав за него
Говіркий його товариш —
Був, говорять чорнокнижник,
Небезпечний чарівник.“

Digitized by Google

„Ну, — сказав поважно лицар, —
Се вже крайняя дурниця
За ті бабські забобони
Слать на каторгу людий.

„Се-ж звичайно прості сплетні,
Або дурнота бездонна!
Хоч би сам менї признав ся,
Що потрафить чарувать, —

„Я-б післав його до чубків,
До шпиталю божевільних, —
А тим, хто його прискаржив,
Я-би дав по двайцять пять.“

„О, спасибі вам, мій пане,
За сердечне, мудре слово! —
Скрикнув радісно каторжник. —
Як би то так думав суд!

„Нї, я, пане, не признав ся,
Нї в чому було признать ся.
Я наукою займав ся,
А не чарами, їй Богу.

„Я робив експеріменти,
А ті темні, прості люди
Се взяли за злії чари, —
Суд їх віру потвердив.

„Мало, мало бракувало,
Щоб на стосї не спалили;
Тілько з ласки на повільну
Смерть осуджено мене.

Digitized by Google

„Аджеж ті чотири роки
Каторги менї старому
Та ще й хорому, — се пане,
Неохибна, певна смерть.“

Так пройшовши за порядком
Кождого із тих злочинців,
На остатнїм, що був з заду,
Зупинив ся Дон Кіхот.

Сей був скований подвійно,
На руках мав крім кайданів
Ще зелїзну добру штабу
І на шиї мав обруч.

„Ну, а сей що заподіяв —
Дивував ся славний лицар —
Що в такі перстенї й штаби
Запроторили його?“

„Пане — відповів комісар —
Сей один злочинець має
Більше злого на сумлїню,
Нїж ті иньші всї ѓараз.

„Се злодюга з біса хитрий,
Тим то ми для обезпеки
Так його зашпунтували,
Боїмо ся, щоб не втїк.

„Се є голосний опришок,
Зветь ся Джінес Пассамонте,
Або як звичайно кажуть
Джінезільльо Парапільльо.“

Digitized by Google

Пане — скрикнув Пассамонте —
Я не в вам жадна митка!
Не поганьте менї назву!
Що я вам за Парапільльо?

„Я в Джінес Пассамонте,
Від тепер на десять лїт
Я функціонер державний
Так самісько, як і ви.

„А ще хто з нас двох вартнїйший,
Се покажеть ся, як сьвіт
Прочитав повний, щирий
Опис мойого житя.“

„Се не жарт — сказав комісар. —
Сей злодюга в криміналї
Написав здорову книгу,
Тай цїкава-ж, біс бери!“

„Е, се ще лиш перша часть —
Величав ся Пассамонте —
Та дасть Бог, скінчу, то буде
Сьвітови що показать.

„Ну, а ви, мій пане лицар,
Маєте нам дещо дати,
То давайте, бо вже того
Балака́ня нам досить.“

От тодї преславний лицар
Ставши просто наче тика,
До комісаря звернувшись,
Урочисто мовив так:

Digitized by Google

„Слухайте, ви добрі люди!
Хоч за сї чи ті провини
Вас засуджено на кару
Справедливо або й нї, —

„Та щоби вам показати,
Що я лицар і не даром
Взяв на себе сю зброю,
Клявсь нещасних боронить, —

„Бачучи, що ви нерадо
Йдете там, куди вас гонять,
Ще й заковані та биті
Всякій людськости на глум, —

„То до вас, пани жандарми
Й ви, комісарю вельможний,
Я заношу чемну просьбу:
Випустїть отсих людий!

„Се-ж негарно, негуманно,
Чесним людям недостойно
Катувати своїх ближнїх,
Навіть хоч би за гріхи.

„Нагрішили — ви лишіть їх
Грижі власного сумлїня,
Най сам Бог їх покарає, —
Ви-ж не спротивляйтесь злу!“

Тут обрушив ся комісар.
„Що ви, пане, одуріли?
Хочете, щоб королївських
Арештантів я пустив?

Digitized by Google

„Я на се не маю права!
Ви-ж, коли не всї в вас дома,
Тацку сю собї поправте
На макітрі й їдьте геть!“

„Сам ти тацка і макітра,
Збитий череп і поганець!“
Крикнув лицар і свій спис
На комісаря направив.

Анї глипнув, анї зїпнув
Пан комісар, як лицарський
Спис його з сїдла на землю
Зшиб неначе околот.

Рушили ся тут жандарми,
Щоб вязати Дон Кіхота, —
Се побачив Санчо Панза
До каторжників метнувсь.

Допоміг їм розірвати
Ланцюхи, тодї нерівна
Боротьба розпочала ся,
І жандарми драла всї.

Лиш один на серед шляху
Мов пришиблений комісар
Бовванів, — його злочинцї
Геть обчистили до тла.

Всї папери геть подерли,
Що мав гроший, то забрали,
Від кайдан ключі дістали,
Шматя до гола зняли.

Digitized by Google

От тоді преславний лицар
Скликав їх довкола себе
І говорить: „Ну, панове,
Ви тепер свобідні всі.

„Богу дякуйте за тее,
А менї замісць відплати
Лиш одну сповніте просьбу,
Невеличку просьбу сю:

„Поспішайте до Тобозо
І прекрасній Дульчінеї
Поклоніть ся й розповіджте,
Що для вас я учинив.“

„Пане — мовив Пассамонте —
Богу дякувать ми будем,
Але бігти до Тобозо —
Неможливе се для нас.

„Нам спішити треба в гори,
В дебри і лїси ховать ся,
Щоб жандарми не зловили,
А не пхать ся знов під ключ.“

„Так?“ аж скрикнув Дон Кіхот. —
„Ах, ти підлая личино
Джінезільльо Парапільльо.
Чи як з біса звеш ся там!

„Хай менї не що, аби-що,
Як тебе я не примушу,
Щоб ти сам у своїх путах
До Тобозо зараз біг!“

Digitized by Google

Пассамонте теж горячий.
Він моргнув на своїх другів,
Ті розскочили ся живо
Тай хахап за камінці.

Як почнуть бомбардувати
Лицаря і Санчо Панзу, —
Ледво ті втекли з душею
Від розлючених злодюг.

Так скінчилась та пригода,
Що невольників з кайданів
Вирвав і синців від них же
Тут набрав ся Дон Кіхот.

XXI.

„Слухай Санчо — мовив лицар
Коли щезли злодіяки, —
Бачиш, як то зле невдячним
Ізробить якесь добро.“

„Я чи бачу! — скрикнув Санчо —
Ви сего, ласкавий пане,
І не бачили й не хтїли
Бачить, хоч я мовив вам.“

„Га, тепер, небоже Санчо,
Буду вже обережнїйшим.“
„Ви обережнїйшим, пане?
Скорше в зайця буде хвіст.

Digitized by Google

„Скорше рак на дубі свисне!
Та подумайте лиш тее,
Що тепер велике лихо
Грозить нам, тяжка біда.“

„Що нам грозить, брате Санчо?“
„Аджеж, пане, арештантів
Ви пустили, а комісар
Чи не зранений від вас?

„Се-ж значить, тепер жандарми,
Поліцаї, ревізори
Кинуть ся як пси за нами, —
Пане, лихо буде нам!

„Я би радив, як найшвидше
Забирати ся в ті гори,
Влізти де в хащі, у дебри,
Переждати пару днів.“

Троха думав славний лицар,
Далї мовить: „Слухай, Санчо, —
Не з страху перед кимнебудь,
А для тебе се зроблю.“

І стежками, манівцями
Поплели ся, Санчо Панза
Передом, а славний лицар
Наче журавель за ним.

Їдуть, їдуть, серед поля
Купку парубків дігнали,
Що з ціпками і дрючками
І з вильми ішли кудись.

Digitized by Google

З разу Панза їх бояв ся,
Та зрівнав ся з ними лицар,
Людяно почав питати,
Хто вони, куди спішать?

„Пане — з них оден озвав ся —
На війну йдемо.“ „Що мовиш?
На війну? Куди? І за що,
З ким ідете воювать?“

„Се історія не проста!
Та що нам одна дорога,
А ще й ви, здаєть ся, вояк,
То я все вам розповім.

„Буде тому вже пів року,
Як у нас із пасовиска
Втік, мабуть через недогляд,
Війта нашого осел.

„Що питали, що шукали,
Все надармо. Десь за тиждень
На торзї наш війт здибає
Війта з другого села.

„Куме — каже чужосільний —
Що менї дасте, я знаю,
Де є ваш осел.“ „Ой кумцю,
Буде добрий могорич!“

„Вчора бачив я у лїсї
Вашого осла, та дуже
Він здичів, то я зловити
Анї руш його не міг.

Digitized by Google

„От ходіть зо мною разом,
Я покажу вам те місце!“
Війт наш дякує і втїшно
Із сусїдом в лїс іде.

„Надійшли — осла не видно.
Що шукають, заглядають
У зруби, в хащі густії,
Анї руш осла знайти.

„Куме — мовить чужосїльний —
Ще один я маю спосіб:
Мусимо його надибать,
Хоч би під землею скрився.

„Я умію пречудово
По ослячому і-якать, —
Як ви троха сеї штуки
Сьвідомі, то буде лад“.

„Троха? — наш війт образив ся. —
В нашому селї цїлому
Не було осла, котрого-б
Крик я не закасував.“

„Ну, як так, то дуже добре.
Йдіть же ви одним окопом,
Я піду противним боком
І і-якаймо раз в раз.

„То хиба би ваш осел
Не осел був або здох,
Щоб, почувши наші крики,
Та не обізвав ся нам“.

Digitized by Google

„Дуже добра ваша думка“ —
Мовив наш війт. І швиденько
Розійшли ся в ріжні боки,
Все іякаючи йшли.

„Та тут, пане, сталось диво.
Що один іякне, другий
Думав, що се осел
І біжить в той бік на голос.

„Стихне крик, він сам іякне;
Перший знов, почувши крик,
Думав: осел іякнув,
І собі біжить в той бік.

„А що в лїсї крик лунав.
Відбиваєть ся по дебрах,
Раз він відси йде, раз відти,
То зблудили гнеть оба.

„Довго лазили, кричали,
Далї якось то зійшли ся.
„Ви се куме?“ — „Ви то куме?
Я-б присяг був, що осел.“

„Ну, тай вміете іякать —
Каже наш війт до чужого —
Я нїколи-б не подумав,
Щоб так міг християнин.“

„Але й ви, мій кумцю любий —
Каже війт чужий — теж майстер,
Що й мене ви ошукали
Тим іяканем своїм.“

Digitized by Google

„Як то, Боже — наш війт каже —
Чоловік живе й не знає,
В чім він майстер. Я й не думав,
Щоб я майстер був такий.“

„Так то кумцю — відмовляє
Чужосільний — дуже часто
В невідомости живе
І вмира талант великий.“

Так собі поміркувавши,
Знов війтове розійшли ся
Та як почали іякать,
Знову збились із стежок.

Врешті вмовились іякать
Кождим разом по два рази,
Щоб пізнати, що іяка
Се пан війт, а не осел.

„Так зійшли вони весь ліс,
Та осел не відкликав ся:
Проста річ, бо сеї ночи
Бідолаху вовк роздер.

„У однім ярку війти
З него здибали кістки,
І задихані, похриплі
Повернули до села.

„Сей і той свою пригоду
Повідав своїм сусідам,
Сей і той хвалив, як славно
Зна іякати сусід.

Digitized by Google

„Рознесла ся тая чутка
По всіх селах, і неначе
Чорт підбунтував народ весь,
Почали сьміять ся з нас.

„Де лише хто з нас явить ся,
Всюди нам „ія“ гукають,
А як хочеш що сказати,
То ревуть „ія-ія!“

„На торзі, на пасовиску,
В коршмі, в лїсї чи денебудь
Иньшого нема привіту
Нам, як лиш: „ія-ія!“

„Вже ми по добру просили,
Вже сварились, і з усїми
Перегнївались, все дармо,
Все кричать: „ія-ія!“

„От ми й здумали за зброю
Взять ся, кровю сьміхованцїв
Змити лютую образу,
Списом їм роти заткать.

„Тут край поля на долинї
Битва має бути нинї, —
От туди спішать стежками
Наші люди і чужі.“

Дон Кіхот на Розінантї
Аж підскакував, а Санчо
Реготав ся до розпуку,
Чувши дивну повість сю.

Digitized by Google

„Ах ви люди! Що за люди! —
Мовив Дон Кіхот понуро, —
За ослячий крик готові
Голови собі розбить!“

„Славні хлопці! — мовив Санчо. —
Так і треба! не піддайтесь!
Вибийте їм кимаками
Сьміх із черепів пустих!“

„Хто сьміять ся з мене сьміє,
Той мов батька мого забив. —
Забив ти мойого батька,
Забю я твою свиню!“

Так говорячи, прибули
На долину, де вже купи
Уоружених стояли, —
Розділяла їх ріка.

„З сего боку чути крики:
„Га, погані сьміхованці!
Нині ми дамо вам знати,
Як то брати нас на кпи!“

А по другім боці річки
Тілько й чути сьміх та регіт
Та різкеє, ненастанне
Те ослячеє „ія!“

Та на хвилю всї замовкли,
Бачучи в зелїзній зброї
Дон Кіхота. Він поважно
Вїхав поміж них на міст.

Digitized by Google

„Люди добрі — мовив лицар —
Поки рушите до бою,
Я просив би вас подумать:
За що, по що бить ся вам?

„Ви на право, чи-ж то слїд вам
Ображать ся тим, у чім є
Славним майстром ваш пан вийт?

„Ви на лїво, чи-ж то слїд вам
Голос Божого створіня
Повертати на образу
І на насьміх ваших ближнїх?“

Тут закашлав ся наш лицар.
Замість него Санчо Панза
Весело собі-ж підхопив:
„Хлопцї, геть образи всї!

„Погодїть ся по братерськи!
Адже й ви і ви від малку
Все іякали і ваші
Прадїди, дїди й батьки!

„Чим же тут вам ображать ся?
Ну-ко, спільно, всї до гурту
Станьте враз і дружнїм хором
Втїшно крикнїмо: „ія!“

Тут промову Санчо Панзи
Заглушив великий репет
По обох боках ріки.

Digitized by Google

Сї гадали, що він лає
Їх за насьміхи, а другі,
Вчувши крик його, озлились,
Буцїм то він з них сьмієсь.

Ех, як хоплять за каміня!
Відси й відти полетїли
І на лицаря й на чуру
Здоровенні камінцї.

„Бийте, бийте тих приблудів!“
Так іякавцї кричали
І кричали згідно з ними
Антіякавцї собі-ж.

Не минули дві хвилини,
А вже Дон Кіхот і Панза
Мов снопи насеред моста
Повалились із сїдел.

Аж тепер опамятались
Роздратовані селяне
І подумавши, що вбили
Чужинцїв — у ростїч всї!

Та на щастє Дон Кіхот
Камінцем лиш в бік дістав,
Санчо Панза — не дістявши,
Для безпеки сам упав.

А побачивши, що поле
Чисте, живо повставали
І на сїдла посїдали,
Далї в гори потягли.

Digitized by Google

XXII.

Гори, гори! Ось вже й гори!
Дзвінко клекотять потоки,
Тужно лїс шумить зелений,
Любо диха холодок.

На вершках тремтить проміне,
Вівцї мов снїжні платочки
По зеленій полонинї
Розтрусились тут і там.

А у дебрах мешка холод,
А у зворах днює сутінь,
А в верхах кріслатих дубів
Тихий вітер шепотить.

Вечерів. На полянцї
У глубокім, темнім лїсї
Розложились почувати
Санчо Панза й Дон Кіхот.

„Пане — мовить Санчо Панза —
Небезпечно тут у лїсї!
Ті злодюги, що ми з пут їх
Увільнили — тут сидять“.

„Що-ж вони зробить нам можуть? —
Мовив лицар. — Срібла, злота,
Щоб закрали нам — не маєм,
А на бійку не підуть.“

Digitized by Google

„Пане — мовив Санчо Панза —
Добре вам се говорити, —
В вас нема їм що й украсти,
А менї вкрадуть осла.

„То вже ви що хочте, дїйте, —
Стереженого, як кажуть,
Стереже сам Бог. Сю нічку
Буду спать я на ослї.“

„Ну, як хочеш, друже Санчо“, —
Мовив лицар, розібрав ся,
Спутав свого Розінанта,
Ляг під дубом і заснув.

А в густім хащи за дубом
Злодїй Джінес Пассамонте,
Що слїдив їх всю дорогу,
Слухав слів тих і сьміявсь.

„Ну, чекай! — шептав злодюга —
Вже я дам тобі пізнати,
Що значить порядний злодїй!
Ось лиш ти засни менї!“

Не минуло пів години,
На сїдлї заснув наш Санчо
Тим твердим та непробудним,
Тим здоровим хлопським сном.

Джінес з близької кошари
Видобув вузькую дошку
І чотири рівні тики,
З тим до Санча він підліз.

Digitized by Google

Зразу розвязав попруги,
Під сїдло підсунув дошку,
Спер її на штири тики,
І осла з під Санча вкрав.

Прокидаєсь Санчо зрана —
Боже милий! Він на дощці,
Дошка на чотирех тиках,
А осла нема й слїду.

„Пане! Пане! — репетує —
Подивіть ся, що за диво!
Чи се чари, чи на правду
Хтось осла спід мене вкрав?“

„Певно чари, друже Панзо, —
Мовив лицар — бо спід пана
Щоб осла хто вкрав, про се я
В жадній книзї не читав.“

Сим не втїшивсь Санчо Панза,
Він почав ридать і плакать
І на собі рвать волосє,
Голосити за ослом.

„Осле, осле мій коханий,
Вірний друже! Обізви ся!
Де ти є і що з тобою?
Серденько моє потїш!

„Ти був щирий і розумний,
Працьовитий і терпливий,
Наче рідная дитина,
Наче син ти був менї!“

Digitized by Google

„Що-ж робить менї без тебе?
Як менї домів вертати?
Ох, я сирота нещасний,
Через тебе згину й сам".

Та нараз, коли він плакав
І кричав, об землю бив ся,
Із густих хащів розляг ся,
Любий крик: і-я! і-я!

„Боже! Що се?" — Кинувсь Санчо
У гущавину й за хвилю
Аж танцюючи з утїхи
Свойого веде осла.

Вивів, кинувсь обіймати,
Морду сїрую цїлує
І пестить довжезні вуха
І пестить і промовля:

„Деж ти був, мій бідний друже?
Як дістав ся ти спід мене?
Де той чарівник поганий,
Що такий зробив нам жарт."

„Я той чарівник, мій друже —
Обізвав ся Пассамонте,
Висунувши ся з за дуба
І регочучись як бик.

„Я хотїв вам показати,
Що значить талант злодїйський, —
Та за те, що через вас я
Вільний — ось вам ваш осел."

Digitized by Google

Щез у корчах Пассамонте.
Дон Кіхот і Санчо Панза
Ще довгенько дивувались
На отсей злодійський жарт.

Поснідавши, що там мали,
Далі рушили в дорогу,
Щоб знайти придатне місце,
Де покуту відбувать.

І заїхали у гори
Віковим покриті лісом,
У яри глибокі й дебри,
Так, що й сьвіта не видать.

„Тут менї придатне місце! —
Мовив лицар. — Тут лишу́ ся,
Аж від панї Дульчінеї
Не одержу добру вість.“

Там злїз лицар з Розінанта
І заходив ся писати
Лист любовний — та на лихо
Атраменту не було.

Ось він кров пустив із палця
І на свисточку паперу
Лист надряпав і смолою
Із смереки залїпив.

Ну, та певно ви цікаві,
Що стояло в тому листї?
Ось послухайте — не швидко
Трафить ся таке почуть:

Digitized by Google

„Многострунні інструменти
І пузатії пузани,
Арфи, цитри і цимбали,
Свиставки і пищавки —

„Епопеї, гименеї,
Мадриґали, ні сонети,
Ані оди, ні баляди
Ані вірші, ні пісні

„Не достойні осьпівати
Ані сьвіту передати
Красоту твою, о пані
Дульчінеє із Тобозо!

„Лиш одна для тебе слава,
Що тебе достойна, пані,
Се є слава діл лицарських,
Про які ще сьвіт не чув.

„Я, твій раб і твій невольник,
Лицар Дон Кіхот з Ляманші
Відданий тобі, о пані,
Дульчінеє із Тобозо!

„Вже гуде ціла Ляманша
Гомоном оружа мого,
Вже невинність тріумфує,
Зло ховає ся в нору.

„Та спочити я не сьмію,
Поки всї іспанські межі,
Поки сьвіт не буде повний
Слави наших двох імен.

Digitized by Google

„І за тев все одного
Я благаю: хоч маленький
Знак прихильности твоєї,
Дульчінев із Тобозо!“

З листом тим поїхав Санчо,
А наш лицар, сам лишившись,
Нуж зітхать як міх ковальский,
Бить собою о траву.

Далї став ричать як вїл,
Хрюкать мов кабан, став землю
Рити, дертись по смереках,
Рачкувати як бидля.

Стрібував ходити троха
До гори ногами, тількож
Гепнувшись задом в ломаче,
Дуже вїн потовк себе.

Утомивши ся сим дїлом,
Кинув ся копать коріне,
Та не знав, котре в добре,
Дрантя всякого наївсь.

Ой, почав живіт болїти!
Вєть ся Дон Кіхот із болю,
Споминав Дульчінею,
Поки врештї не заснув.

Digitized by Google

XXIII.

Так минуло днів чимало.
Дон Кіхот як скипа висох
На покутї в темнім лїсї.
Де то Санчо пробував?

Він поїхав не в Тобозо,
А до дому. Був у жінки,
Був у домі Дон Кіхота,
В голяря і панотця.

Всїм про дивнії пригоди,
Про побіди незабутнї
Свого лицаря докладно
І широко розповів.

Аж об поли бився руками
Панотець, і став він думать,
Як би лицаря з пустинї
Знов на розум навести.

Врештї видумав він хитрий
Плян і вислав Санчо Панзу,
Щоб нїс лицарю в пустиню
Сю від Дульчінеї вість.

„Ваша славна, преосьвітла
І незрівнана богиня
Засилає вам подяку
І домів велить вертать.“

Digitized by Google

Але лицар так відмовив:
„Не осьмілю ся заглянуть
В синї очи Дульчінеї,
Поки слава моїх дїл

„Не буде лунать широко,
Не обійме всего сьвіта.“
Иньший плян придумать мусїв
Щиро-сердий панотець.

Раз, коли преславний лицар
Відбував свою покуту,
Перед ним нараз явилась
Гарна дама на кони.

З нею на прекраснім мулї
Лиш один слуга був. Дама,
Вздрівши лицаря, упала
На колїна перед ним.

„Славо славная Ляманші —
Почала вона благати —
Я покривджена, нещасна
Ось до стіп твоїх іду.

„Я царівна етіопська
Із краін Мікомікону, —
Велитень один поганий
З царства геть прогнав мене.

„Сиротою в край іспанський
Приплила я; тутже слава
Вашого імя приводить
З просьбою мене до вас.

Digitized by Google

„Лиш на вас моя надія
І на Вашу сильну руку.
Як ви велитня страшного
Не побєте — згину я.“

„Пані — скрикнув славний лицар —
Все, що маю, все, що можу,
Я для вас готов зложити!
Їдьмо в ваш Мікомікон!“

Зараз взяв на себе зброю,
Санчови велїв сїдлати
Розінанта і швиденько
Рушили в Мікомікон.

Швидко їхали, та край був
Не близенький, аж над вечір
Стали в тім шинку, де Санчо
Так на коцах прогулявсь.

Там вже панотець чекав їх —
(Бо царівна етіопська,
То не хто був, лиш сестрінка
Економки Дон Кіхота,

А слуга єї — голяр був,
Що у змові з панотцем
Се придумали, щоб з лїса
Вивабить борця на сьвіт.)

Дуже змучений був лицар
І не знав, куди заїхав,
Лиш просив, щоби швиденько
Зладили єму нічлїг.

Digitized by Google

Завели єго два слуги
Десь далеко і поклали
В ліжко спати; мов поліно
Зараз лицар наш заснув.

Чи він коротко чи довго
Спав отак — мовчить переказ.
Раптом будить ся: палає
Сьвічка в него при ногах.

А напротив себе бачить
Він страшенну дику морду,
Що, всьміхаючись огидно
Вихиляєсь з темноти.

„Га, то велитень поганий,
Ворог мій з Мікомікону“ —
Думав лицар і з постелї
Зірвавшись за меч хапа'.

„Стій поганче!“ — крикнув грізно
І як був в одній сорочці,
Кинув ся з мечем у той бік,
Де страшенну морду вздрів.

Але диво, з полупітьми
Вихилилось ще з десяток
Морд таких же, глупо-грізно
Всї на лицаря глядять.

„Стійте, кляті супостати! —
Крикнув лицар, — не гадайте,
Що погані ваші пики
Можуть налякать мене!“

Digitized by Google

І що сили рубонув
Він мечем, і полила ся
Кров червона з величезних
Препоганих тих голов.

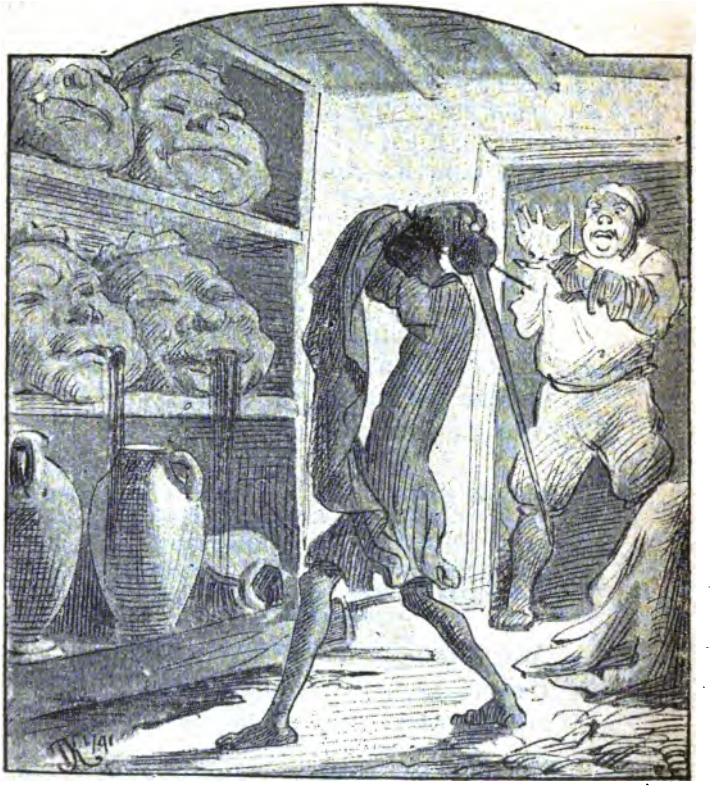

Верещить наш храбрий лицар
І рубає тай рубає,
По кістки вже в крови бродить,
Ворог головний упав.

Digitized by Google

Нагле двері відчинились
І заляканий коршмар
Вбіг без духа. „Боже — крикнув,
Що тут стало ся таке?“

А побачивши, що сталось,
Мало не зомлів. „Проклятий —
Крикнув він до Дон Кіхота —
Чи сказив ся ти зовсім?

„Враже, що тобі зробили
Шкіряні мої боклаги?
Ох, пропав увесь мій запас,
Все червонеє вино!“

І на лицаря він кинувсь
Та давай его товкмачить
Кулаками, аж прибігли
Та розборонили їх.

Ледво-не-ледво уговкав
Коршмаря розумним словом
Панотець, усяку шкоду
Обіцяв єму сплатить.

Але Дон Кіхот велично,
Вбравшись вийшов із пивниці,
І княжні Мікомікону
Препокірно поклонивсь.

„Бог поміг менї, о панї!
Ворог ваш лежить убитий,
Голова его страшенна
В крови плаває онтам.

Digitized by Google

„Хоч він там з помічниками
Сонного мене наскочив,
То прийшлось ему зазнати
Сили мовго меча.

„А тепер вертайте пані
Весело до свого краю“...
Та в тій хвили сталось диво,
Ставсь нечуваний скандал.

Стало ся такее диво,
Про яке в лицарських книгах
Не писали, про якев
В сьвітї не чував нїхто.

Що там сталось, як скінчилась
Ся предивная пригода,
Се почує, хто дослухать
Схоче повість до кінця.

XXIV.

Враз нї сїло, анї впало,
З брязком відчинились двері
І невидана, страшлива
Впала до шинку юрба.

Десять велитнїв грубезних,
З головами мов колоди,
Чорних, мов із саджі родом,
Втепенилось до шинку.

Digitized by Google

Язики у всіх довжезні,
А червоні, аж криваві,
Ще й заложені за пояс —
Аж огидливо глядіть.

Не говорячи ні слова,
Кинулись на Дон Кіхота
І скрутили руки й ноги
Лицарю в один момент.

Не говорячи ні слова,
Лицаря, мов сніп бобовий,
Взяв із них один на плечі
І з шипку на двір поніс.

Там стояла на колесах
Збита з лат велика клітка,
В клітку лицаря всадили,
Розвязавши з мотузків.

Не злякав ся храбрий лицар,
Тілько дуже дивував ся,
Жалував лишень одного,
Що не був при зброї він.

„Санчо! — крикнув — де ти, Санчо?“
„Ось я, пане! — обізвав ся
Санчо Панза — ось я близько,
Та не можу помогти вам!“

„Що-ж тобі, небоже Санчо?“
„Ой, якісь страшні поганці
Вхопили мене й за ноги
Привязали до осла.

Digitized by Google

„На ослі сиджу, нещасний,
Та не можу з него злізти!“
„Тихо, Санчо — мовив лицар —
Видно, чари се якісь.

„Жаль лиш, що при мні не має
Ані зброї, брате Санчо,
Ані мого Розінанта.“
„Розінант ось тут при мні!

„І на ньому ваша зброя,
Вся привязана, мій пане!“
Мовив Санчо. — „Слава Богу!“
Мовив славний Дон Кіхот.

„Але де ми, брате Санчо?
Бо мені здалось, що кляті
Ті поганці миль зо сотню
Занесли мене в руках.“

„Ні, мабуть ми на подвірю
Тої клятої коршемки,
Де сю ніч ми ночували.
Тілько що тепер тиша,

„Наче вимерли в ній всі,
І нема й живого духа.
Але гляньте, пане любий, —
Ось ізнов ідуть вони!“

Справді велитні погані
Знов явились і пригнали
Пару воликів, до воза
З клїткою їх припрягли.

Digitized by Google

Скочив лицар наш у клітці,
Вздрівши своїх супостатів.
„Стійте, кляті! Що ви з нами
Робите, скажіть менї!“

Але велитнї нї слова,
Начеб їм позакладало.
Замахнули батогами —
Звільна рушили воли.

Заскрипів старий возище,
Рушили за ним припяті
Санчо Панза на ослї,
За ослом же Розінанте.

Та як в браму виїжджали,
Залунав страшливий голос
(Се голяр ревів укритий
В голубятнику край брами):

„Слухай, славний Дон Кіхоте!
Не жури ся, не смути ся!
Ся хвилевая неволя
До добра тебе веде!

„Я є Каракуліамбро,
Чародій з Мікомікону —
Вдячний я тобі до гробу,
Що ти велитня убив.

„Се мої могутні чари
Від погибелї страшної
Ось тепер тебе ратують —
Здайсь на мене й будь спокійний.

Digitized by Google

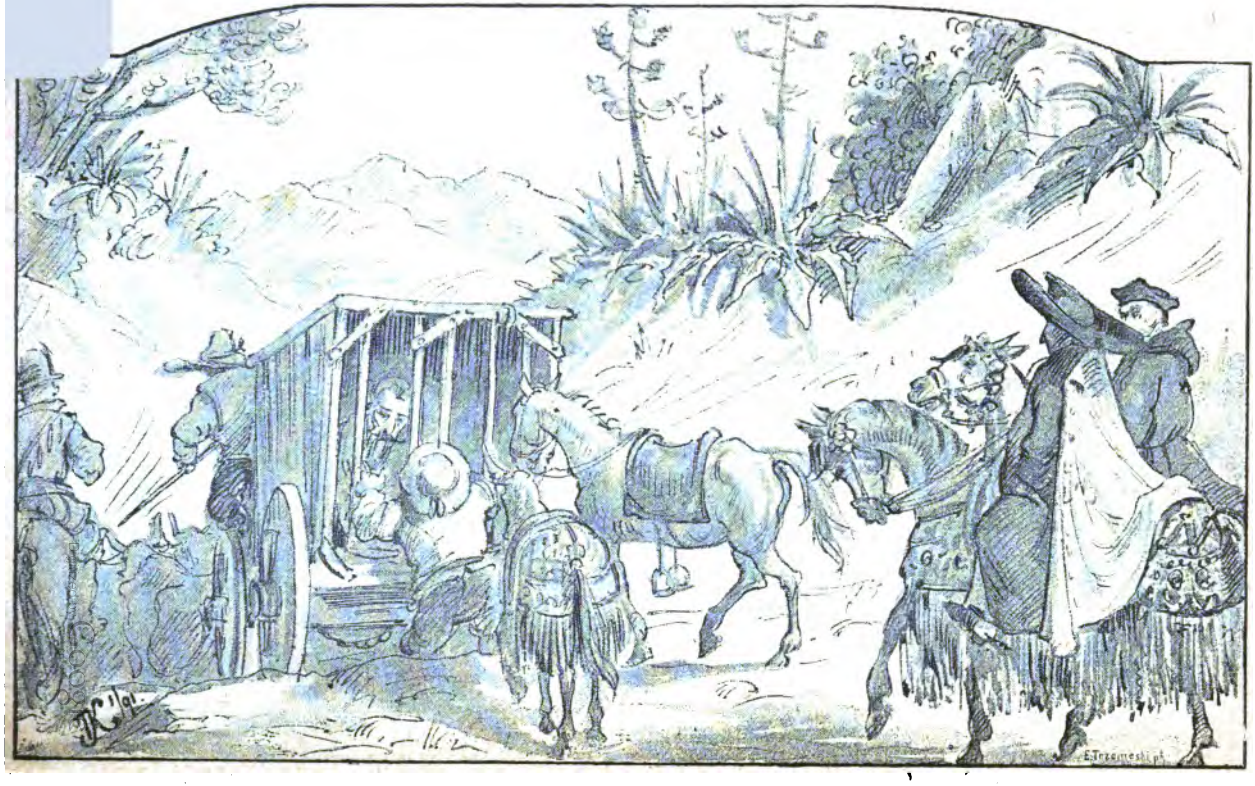

„Я веду тебе незримо.
Де тобі велю спинитись,
Там пробудь, аж знов до слави
Зорі призовуть тебе!“

Вчувши голос той, наш лицар
Успокоїв ся, і звільна
Покотила ся ляндара
З Дон Кіхотом в дім єго.

Ніч була. Заснув у клїтці
Лицар — а як пробудив ся
Рано — бачить, що він дома,
Економка ось при нім.

„Що зо мною?“ — мовив лицар.
— „Пане любий, престрашенні
Велитні учора нічю
Вас до дому привезли.

„А найстарший з них вам остро
Наказав ось тут чекати,
Поки сам він не покличе
Знов вас слави добувать.“

„Добре, добре!“ — мовив лицар,
Але в серци щось так сумно,
Важко так єму зробилось,
Мов би все ще в клїтці бу[illegible].

Чув себе таким безсильним,
Збитим, змученим, нещасним
І позбавленим надії,
Що весь день той не вставав.

Digitized by Google

К вечеру прийшов до него
Пан-отець, прийшов голяр,
Привитать его з дороги
І розмовою розважить.

Та не радо розмовляв
Дон Кіхот, а все в задумі
Слухав, слухав їх розмови,
Поки не пішли вони.

Другий день було не ліпше,
Дон Кіхот лежав недужий,
Ані їсти, ані пити,
Ні балакати не міг.

Не минули дві неділі,
Як круг смертної постелі
Дон Кіхота всі зібрались,
Хто лиш знав его в селі.

„Слухайте, брати кохані,
Слухайте і ви пан-отче, —
Ледво дихаючи мовив
Славний лицар Дон Кіхот.

„Лежачи отсе недужий,
Ладячись у путь далекий,
Я докладно передумав
Все, чим мучився за життя.

„Проминув вже час лицарства,
І дурний був весь мій почин
Відновить его, на иньший
Шлях тепера сьвіт пішов.

Digitized by Google

„Та не жалую я того,
Що робив, хоч не одному
З вас дурними видають ся
Щирі змаганя мої.

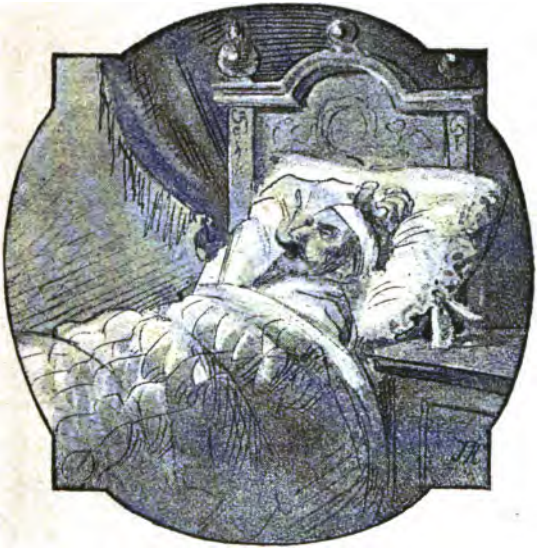

„І не жалую й крихітки
Відходити з сего сьвіта,
Що дурними міг вважати
Щирі змаганя мої.“

Се було остатнє слово
Дон Кіхота. Він зітхнув,
Обернув ся, простягнув ся
І на вічний сон заснув.

Digitized by Google

Digitized by Google

Выдавництво „Викъ“.

№ 17.

Яновська Л.

105 Оповидання

Karl Schirokoff
No. 101 E. 8. S.
Ba Ro. 6

ТОВ. „ПРОСЬВІТИ“ * Ruth. CIVILIZATION S. * NEW YORK

У КЫИВИ, 1905.

Зъ друкарни С. А. Борисова, Мало-Жытомирськая, 16.

Digitized by Google

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 14 Марта 1905 г.

Digitized by Google

Смерть Макарыхы.

I.

Засыпала насъ зима цей рикъ снигомъ одъ щырого серця; округы, скилькы окомъ докынешъ, ривный, билый степъ: ни ярочка, ни бугорочка—все зривнялося пидъ билою намиткою зимы. Тилькы «чорни могылы», ци велетни степови, ци єдыни свидкы давньои бувальщыны, славнои козаччыны, — тилькы-тилькы що мріють. На хутори тежъ ни повиткы, ни загороды з-пидъ снигу не выдно. Поутушковани бур'яномъ та гречаныцею хаты сумно чорніють з-пидъ билыхъ стрихъ. Все зачынено, заховано, наче навить сама надія прокынутысь по весни для нового жыття мицно заснула, або и зныкла зъ сердець хуторянъ. Литня та осиння доба неустаннои праци мынула... Хлибъ помолоченый, солома въ ожередахъ, и за кинцемъ важкыхъ роботъ прыйшовъ кинець и зо-

Digitized by Google

лотымъ мріямъ: и цей рикъ, якъ безличъ попереднихъ рокивъ, выпахана нывка не дала ни на одне зернятко бильше того, скилькы потрибно сим'и хлиборoба, щобъ не вмерты зъ голоду, ни на одну соломыну бильше того, скилькы потрибно, щобъ не замерзнуты въ хати... «Сыдить, диткы, на печи, не рыпайте хаты, не выпустить того духу, що задержався, хвалыты Бога, за довгу зиму въ хати»,—умовляють матери дитей, затуляючы зъ чадомъ верхъ въ груби. «Треба повитку краще утушкуваты, щобъ телычка не мерзла та меньше йила»,—клопочуться батькы й ще щыльнише прыправляють двери у загородахъ.

А ось насунула темна хмара зъ холодного краю, посыпавъ снигъ, а дали де узявся у Бога витеръ, пиднялася заверюха... Ще щыльнише затушкувалысь хуторяне, наче въ шкаралупци зачынылыся, й сумно, темно, якъ у домовыни, стало на цьому людному та веселому литньою добою хутори. Проспивалы перши пивни, выйшовъ сторожъ, ударывъ разъ, у-друге въ клепало, пройшовъ до царыны, повернувъ назадъ, ще разъ подавъ клепаломъ про себе вистку та й замовкъ, задримавшы у затышку пидъ чыєюсь повиткою... Хуторяне зарани сю ничъ полягалы, бо майже ни у кого не було свитла; тилькы у одній хатыни, що биля млынивъ, доси не гасылы каганця. Тамъ, скотывшысь зъ подушокъ, лежыть на голому полу хвора Макарыха. Добру годыну гукає вона на чоловика, щобъ поправывъ подушкы, пидославъ пидъ бокы ряденце, пособывъ перевернутысь на другый бикъ, — Макаръ не обзывається, бо спыть, якъ заризаный. Нарешти одъ натугы полылася кровъ зъ горла хворои, потекла

Digitized by Google

по сорочци, по подушкахъ, и Тетяна замовкла... але не замовкла та туга, що вже два мисяци хвороби гадюкою вылася пидъ серцемъ...

«Чы вже жъ мени смерть прыйшла такъ несподивано та негадано?—сумує недужа.— Господы, свята П'ятныце! заступы, ограды мене! Я жъ людына ще молода: и 40 рокивъ не прожыла на свити. Сподобы мене, Царыце Небесна, хочъ дитокъ до ума довесты!»

А двоє дитокъ—хлопчыкъ 5 рокивъ та дивчынка 7, сплять першымъ мицнымъ сномъ,—не думають, не гадають, що останню ничку проводять зъ ридною матир'ю.

Думка за думкою проносяться въ голови Тетяны, й кожна думка гиркиша за полынь, чорниша за чорну хмару. Все жыття, якъ одынъ день, прыгадується мымоволи, й тяжке зитхання вырывається зъ наболилыхъ грудей.

«Чы варто було стилькы рокивъ побыватыся, не досыпляты, не дойидаты, щобъ такого кинця диждаты? Цилый викъ чужымъ людямъ годыла, по сусидахъ тынялася, а диждала свого кутка, свого шматка хлиба— неспособна стала никуды, — прыйшовъ часъ помираты».

Зъ 10-ты рокивъ довелося Тетяни служыты, на 20-му пишла въ чуже село замижъ. Чоловикъ трапывся плохый, роботящый, зате свекруха та 5 зовыць жывцемъ йилы. Терпила вона рикъ, перетерпила другый, а на 3-ій подякувала за хлибъ-силь новій родыни та й пишла знову до чужыхъ людей. Незабаромъ прыйшовъ чоловикъ до неи, й сталы воны вдвохъ служыты та на хату гроши складаты. За 5 рокивъ

Digitized by Google

заробылы воны 200 карбованцивъ, купылы у громады за 2 видра горилкы маленькый грунтыкъ на выгони, зоп'ялы хатыну та й перейшлы на новеньке господарство жыты. Але скрутно було на перше хазяйство стягатысь: коженъ пудъ хлиба, коженъ оберемокъ соломы гирко доводывся, и ще 8 рокивъ неустаннои праци по чужыхъ людяхъ мынуло, покы Тетяна та Макаръ спромоглыся хочъ погаленькымы хазяинамы статы. Тымъ часомъ Макаривъ батько померъ, и досталась теперъ йому десятына батькивщыны. Тетяна наче на свитъ народылася: ще пыльнише стала вона на «своїй» нывци працюваты, дужче за своимъ хазяйствомъ побыватыся. Черезъ якый-небудь рикъ повелыся поросята, утята, рижного заводу куры; зацвила на городи пышна рожа, жовти гвоздыкы; засяялы иконы пидъ скломъ, и тилькы одного бракувало въ веселій господи невсыпущои господаркы: русявыхъ головокъ невгамовныхъ щебетунчыкивъ. За 6 першыхъ рокивъ замижжя Господь послявъ їй двохъ дочокъ, але чы можна було за чужою роботою гараздъ дитей доглядаты у наймахъ? Диты померлы малесенькымы, и Тетяна недовго побывалася тоди за нымы; зате теперъ, дождавшы свого кутка, своєи нывы, не разъ плакала, прыгадуючы манесеньки облыччя своихъ дитокъ, и благала святу П'ятныцю поблагословыты їи хочъ єдынымъ чадомъ. Зоглянулася св. П'ятныця на слизни благання матери, й ось двоє чорнявыхъ, червоновыдыхъ дитокъ ростуть, — якъ-зъ воды йдуть. Невже жъ ихъ теперъ покыдаты?

— О, Господы Мылосердный! Царыце Небесна!— застогнала Тетяна.

Digitized by Google

На цей разъ прокынувся й Макаръ. Пры свитли каганця винъ здавався ще зовсимъ молодымъ. Того, що найдужче осадыло здоров'я Тетяны, винъ николы не зазнававъ: чы у наймахъ, чы у себе дома, винъ, якъ чоловикъ, знавъ тилькы денну працю, з-позаранку лягавъ спаты й, добре спочывшы, встававъ свижый, бадьорный уранци. Не те доводылося Тетяни: цилисенькый день маленька, дрибна, але нагайна, робота, а ничка прыйде — хочъ пряжа, а хочъ яке дрантя, що треба полагодыты, не дадуть заснуты та вволю спочыты. И такъ день-у-день, зъ року въ рикъ, покы здоров'я не загынуло вкрай.

— Царыце Небесна! Святи угодныкы! Охъ! тяжко дыхаты!—застогнала знову Тетяна.

— Чого, стара, стогнешъ?—обизвався Макаръ, позихаючы.

— Спышъ, неначе вбытый!... никому й подушокъ мени поправыты,—мовыла зъ докоромъ Тетяна.

— Ну, якъ тоби? Гирше, чы легше? Чы ба, скилькы кровы натекло... И звидкиль вона береться? Отъ стилькы кровы... Ахъ!

— Вперше бачышъ, чы що?—одказала зъ серцемъ Тетяна.—Посунь сюды подушкы... ни, не такъ... сюды... легше-бо!

— Оце горе мени зъ тобою: ще ніякъ не вгожу. Колы бъ хочъ знаття, чы жытымешъ, чы помрешъ, а то... хто його зна... Тилькы клопитъ зъ тобою!—мовывъ Макаръ, одходячы одъ лижка жинкы.

Тетяна хотила щось видповисты, та не стало сылы. За той короткый часъ, покы чоловикъ попра-

Digitized by Google

вывъ подушкы, зныклы й останни сылы. Вона сыдила теперъ на высоко помощеныхъ подушкахъ и тилькы сумнымъ поглядомъ дывылась на Макара. А Макаръ походывъ трохы по хати, напывся воды, вызырнувъ у виконце й пишовъ довидатысь до телыци. Заверюха трохы перейшла; де-у-якыхъ хатахъ вже засвитылы. Макаръ заложывъ телыци соломы, одкынувъ трохы снигъ одъ дверей и неохоче вернувся въ хату. Спать йому не хотилося, а робыты вдосвита тежъ не було чого; винъ сивъ, не скыдаючы кожуха, на лави й замыслывся.

Зъ тією думкою, що незабаромъ доведеться жинку ховаты, винъ давно звыкся. Що буде зъ нымъ писля смерты жинкы, якъ справлятыметься винъ одынокый, зъ двома дитьмы, зъ хазяйствомъ, якъ тягтыме теперъ винъ самъ те ярмо, що було иноди не въ сылу тягты у-двохъ—про те винъ тежъ не думавъ. «То ще має колысь буты й якось то буде! Прыйде врем'я—й саме жыття покаже; люде порадять и самъ винъ побачыть, якъ йому жыты, що робыты: чы одынокому вику дожываты, чы другои дружыны шукаты». Турбувала його тилькы одна думка: де грошей здобуты теперъ для похорону жинкы? За 15 рокивъ невстаннои праци воны встыглы тилькы збудуваты оселю про жыття, про смерть же не малы часу дбаты. Одже не спытала несподивана гостя, чы уготовылы господари чымъ їи витаты, чы прыпаслы грошей на горилку, зйижу, на нову оселю—домовыну; стука въ двери, переступає поригъ, немилосердна, ось-ось наблызыться до самого лижка хворои жинкы, и що винъ тоди ро-

Digitized by Google

бытыме, де здобуде грошей, щобъ поховаты й пом'януты жинку?

— Охъ, колы бъ Тетяна ще хочъ цей тыждень протягла!—тяжко зитхнувъ Макаръ:—въ городи на тимъ тыжни ярмарокъ, продавъ бы кожушанку, за 6 карбованцивъ, доклавъ бы ти 3 карбованци, що жинка на оплаткы наскладала, та й поховавъ бы їи безъ клопоту...

Правда, въ загороди ще телычка є — хиба їи продаты? Телычка тильна и къ Великодню телятко прыведе, буде коровою. Легко сказать: «корова у двори», та не легко диждаты такого щастя... Въ той день, якъ вперше обизветься телятко на загороди, вси хуторяне знатымуть, що Макаръ вже вызволывся зъ становыща голоты, що по весни винъ бильше не бигатыме, не кланятыметься, щобъ хто заскородывъ його нывку, а спряжеться зъ сусидомъ и выйде на поле зъ своимъ тягломъ, своєю бороною... Ну, а якъ помре жинка, то може й доведеться телычку продаты. Хиба у жинкы порады попытаты?—и винъ заговорывъ про це до Тетяны.

— Телычку продавать? — скыпила Тетяна!—Онъ яки замиры вже маєшъ? Якъ глядилы, якъ ростылы телятко, та теперъ продаваты! Чы не наболило ще серце, дывлячысь на дитей, якъ воны въ сусидськи глечыкы заглядають? Та тебе швыдче правцемъ поставыть, нижъ ты спроможешся другу телыцю купыты...

— Та я жъ тилькы порады у тебе пытаю. Чымъ я тебе поховаю, якъ помрешъ до масници? За кожу-

Digitized by Google

шанку ничого безъ ярмарку не вторгую,—обизвався Макаръ.

— Вже й кожушанку продаваты? Я жалкувала до церквы їи надиваты, черезъ те й застудылася, що на торгъ пишла у юпчыни; рокивъ зо два гроши по шагу на неи збирала, а ты мерщій на торгъ... Потривай трохы, не поспишайся! Замисть того, щобъ попыльнуваты та якыхъ ликивъ у аптеци за-для хвороі жинкы здобуты, ты мерщій — хазяйствечко збуваты, телычку продаваты. Не надійся, не помру сплоха, ще пожыву на твою голову,—дарма, що не хочешъ поклопотатысь.

— Охъ, ще мени про тебе клопотатысь? Всякому обрыдне два мисяци зъ хворою возытысь. Самъ топы, самъ вары, самъ зъ усячыною...то то бъ то ще й дохторивъ та бабивъ зъ усього свиту склыкать! Колы бъ вже тебе Господь прыймавъ, або-що, а то тилькы зануда.

— Зануда? За твоимы злыднямы здоров'я загубыла. Не була бъ за тобою — не лежала бъ теперъ, якъ колода. Тоби жинка була люба, покы робыла, а якъ занедужала, то й на смитныкъ здатенъ выкынуты. Гляды! спиткає й тебе лыхая годына, згадаєшъ тоди Тетяну, не разъ пошкодуєшъ, та не поможеться,—докоряла стыха Тетяна.

— Чы я тебе займаю? Лежы, колы лежышъ. Застудылася, занедужала, неспособна стала робыты,— про те я тебе не докоряю... Мени, може, тяжче доводыться, нижъ тоби лежаты,—видповивъ Макаръ, простягаючысь знову на лави спаты.

Digitized by Google

— Мени легко лєжаты? Хазяйствечко чысто пропало—хиба легко мени бачыты? Ото жъ на жердци высять непопрани мишечки,—попріють чысто одъ земли, а я жъ на ныхъ на спилъ конопли брала... У льоху доси огиркы поцвилы, капуста загнылася, а я жъ и огирочкы, й капусту на одробитокъ брала. Охъ, Господы! Колы бъ мене хочъ на одынъ день одпустыло — я бъ хочъ у льоху попрыбирала!... Конопли мыши доси пойилы. Мабуть уже вдосвита засвитылы,—прядуть жиночкы, тилькы я лежу.

— Напрялась на свойому вику—буде зъ тебе!— обизвався Макаръ, перевертаючысь на другый бикъ.

— Чому жъ то: «буде зъ мене»? Може такы я ще одужаю, може Господь сподобыть мене ще яку сорочку спрясты!...

— Хиба на тому свити! — буркнувъ Макаръ и укрывся зъ головою, щобъ не чуты бильше жинчыныхъ докоривъ.

Але Тетяна цього не бачыла: все те, що накыпило на серци за довгу хворобу, все те, що передумала, пережыла вона нышкомъ за два мисяци, заворушылося теперъ, закыпило, стало прохатысь геть зъ наболилыхъ грудей.

— Ты гараздъ враждуваты та судыты мене, а якъ помру, та визьмешъ другу жинку, то побачышъ, яка зъ неи тоби дружына буде, дитямъ маты, у хазяйстви робитныця!... Не шкодувала я ни здоров'я, ни спокою, щобъ свойого кутка диждаты, а вона не схоче готового добра и зберигаты... И хату, й телычку, и кожушанку прыдбала, а вона переведе все, розпустыть, роскыда, попсує, бо вона жъ не знатыме й не бачы-

Digitized by Google

тыме, якъ воно мени все те дійшлося...—казала Тетяна, важко переводячы духъ и що хвылыны стыскуючы долонямы розболилый бикъ.

Макаръ не обзывався, бо зразу заснувъ. Одначе Тетяна не стыхала: де-килька разивъ кашель перепынявъ їи ричъ на пив-слови, але заспокоившысь трохы, вона вела свою ричъ дали. И чымъ бильше казала вона, тымъ дужче розгоралыся очи, тымъ бильше червонилы выскы: ця остання сповидь, здавалося не тилькы не втомляла їи, а навпакы—додавала жывотворну сылу вмыраючому тилу. Одъ докоривъ, одъ згадокъ про мынуле жыття переповнене самымы недостаткамы та невстанною працею, вона перейшла до сучасного становыща, смилыво зазырнула у вичи майбутности. О! вона ще не помре. Ій не можна ще вмираты: мали диты, нова хата, своя коривка—ни, годи й думаты про смерть! Вона мусыть жыты—мусыть зберегты одъ поталы те, що прыдбала циною свойого здоров'я, працею 30 рокивъ, и вона зостанеться жыты. Ій вже й за сю ничъ значно полегшало. Колы бъ не такый питъ та не такый кашель, то вона бъ вже и клопоталася помаленьку. И та маленька надія на жыття, що якось непрымитно прокралася въ серце недужои, росла зъ хвылыны на хвылыну: ще годына—й Тетяна вже певна була, що одужає, що незабаромъ покыне тверде лижко, и знову закыпыть у дужыхъ рукахъ робота.

Нарешти трохи заспокоєна такымы думкамы, вона заснула.

Digitized by Google

II.

Спала вона не довго: тилькы що розвыднылося, хтось пидійшовъ до їи лижка, прыдавывъ за нисъ и ставъ лапаты за рукы та за ногы. Вона расплющыла очи. Передъ нею стояла баба Горпына, а трохы оддали ще де-килька жинокъ. Важкый духъ одъ чобитъ та кожушанокъ, холодный витеръ, що врывався въ одчынени двери, прычынылы їй кашель, и вкрай стомлена имъ Тетяна, ледве преводячы духъ, одвернулась одъ непроханыхъ гостей до стинкы. Горпына перехылылась усимъ своимъ худымъ, высокымъ станомъ и зазырнула черезъ голову у вичи хворои.

— Потягло очи, вже й земля надъ губамы пала, — мовыла вона журлыво жинкамъ, що стоялы стыха та сподивалыся, що-то баба Горпына скаже.— Рукы холоднисеньки та й сама тилькы-тилькы що тепла,—додала вона, скыдаючы ватянку.

— Вы бъ їй сорочку переминылы та подушкы пообтыралы, — пораяла молода московка у чоботяхъ на высокыхъ закаблукахъ, въ голубій ватянци.

— Навищо їи тривожыты? Помре, то однаково прыйдеться переминяты, — мовыла Горпына, одначе одирвала одъ старои сорочкы ганчирку, умочыла въ воду и стала обтыраты окривавлени губы, выдъ та подушкы.

Тетяна застогнала.

— За вухомъ обитрить,—пидступыла слипенька на одно око баба.

— Волосся спуталося—боюся, щобъ не ускубнуты,—видповила Горпына.

Digitized by Google

— Та вона вже не чує; ось дайте я обитру.

— Де тамъ не чує? Адже стогне,—мовыла Горпына, вырываючы зъ рукъ слипенькои бабуси ганчирку, котру та була вже потягла до себе.

— Ось не займайте,—помре, то обмыємо тоди до-дила,—заспокоила Степаныда слипеньку бабу.

— Може вона вже й померла?—запытала пошепкы Мотря.

— Ще не вмерла, а швыдко помре: разъ пиде теплый духъ, а вдруге — холодный. Ось прыступить, кумо Хрысте, та подывиться,—мовыла тежъ пошепкы Горпына.

Кума Хрыстя прыложыла долоню до рота хвороі.

— Ай справди: разъ теплый духъ, разъ холодный. Помре незабаромъ сердешна Тетяна; колы бъ хочъ встыгла порядокъ якый дать.

— Треба небезпреминно, щобъ роспорядылася,— чоловикови, диткамъ, хазяйствечку якый порядокъ дала,—пидхопыла баба Мотря.

— А якъ же, треба про все роспытатысь... Тетянко, а Тетянко! може бъ ты якый порядокъ дала?— наблызылася знову до недужои Горпына.

— Та не займайте їи!... Бачыте—лупнула очыма та й знову заплющыла. Ій, сердешній, дыхаты важко, а воны про порядокъ клопочуться, — вкынула своє слово московка.

— У тебе порады про худобу пытаты, чы въ кого, якъ помре?—накынулася на московку слипенька баба.

Digitized by Google

— Яка тамъ худоба? Скилькы тіеи худобы?— завважыла московка.

— Та вже хочъ и невелычка худоба, та загорьована. Цилый викъ жинка працювала,—не дойидала, не допывала, та то бъ то теперъ свою худобоньку на людську волю виддаваты!—мовыла Мотря.

— Що-то й казаты? Мы не роспытаємося, вона намъ не скаже, а потимъ на тимъ свити на насъ враждуватыме, що мы їи добру та не зналы, якъ ладъ даты,—додала Степаныда.

— Тетяно, а Тетяно! — допытувала тымъ часомъ Горпына хвору: — чому ты намъ не кажешъ, чому порады не даєшъ? Порадь чоловикови: чы йому коривку держаты, чы може продаты, чы йому самому хазяйнуваты, чы другои матери дитямъ шукаты?

— Я ще не помру, — обизвалася черезъ сылу Тетяна.

Е, куды тоби вже, сестрыце, жыты, якъ печинкы чысто потлилы!—зитхнула Горпына.

Тетяна одвернулася.

— Не хочеться помираты? Що жъ робыты! Якъ прыйде прызначеный часъ, то одъ смерти нихто не одкупыться: ни багатого, ни бидного, ни щаслывого, ни безталанного, якъ часъ його прыйде, смерть не мыне,—мовыла Горпына.

— Може бъ ще яки ликы й пособылы?—запытала московка.

— Яки тамъ ликы, якъ и на выду вже почорнила!—наче ажъ розсердылася слипенька баба.

Digitized by Google

— Мала Макарови й такъ утрата? Ось помре жинка, то й поховать ни-за-вищо буде, не то що на ликы втрачатысь,—мовыла Степаныда.

— Господня воля — ото вси ликы! — додала Мотря.

— Роскажы, серденько, до-дила, якъ Макарови жыты, що йому безъ тебе робыты? Чы продать коривку, чы може кожушанку, чы въ касси позычыть?— допытувала Горпына.

Тетяна повела рукою на пичъ — тамъ спалы диты.

— Вона велыть дитей збудыты, — мовыла московка.

— Ни, то вона велыть коривку диткамъ зоставыты,—мовыла Хрыстя.

— Ни, то вона такъ, зъ досады повела...

— Тш!... стала усовищаты московка: — жинка помирає, а воны заходылыся спорытысь!

— Кажы, Тетянко, до-дила, щобъ мы вси зналы та твою волю вволылы, щобъ ты потимъ на чоловика не враждувала, щобъ твоя душа не печалылася: продавать коривку, чы ни? — допытувала Горпына.

— Ничого не продавать... — видповила черезъ сылу Тетяна, и дви велыки, якъ горохъ, сльозыны покотылыся по выду—упалы на сорочку.

— Не велыть ничого продаваты, — пидхопылы жинкы.

— А якъ звелышъ чоловикови жыты? Чы шукаты хазяйкы якъ помрешъ, чы зъ дитьмы самому хазяйнуваты?—пидступыла слипенька баба.

Digitized by Google

Тетяна знову повела рукою. Бабуся не побачыла и знову запытала:

— Адже бачышъ—рукою повела; тилькы-тилькы що не скаже: «мени однаково: якъ хоче, такъ хай и жыве, абы дитокъ до ума довивъ», — видповила за Тетяну Хрыстя.

— Господь їи Мылосердный зна, навищо вона рукою повела, що въ неи на думци? Колы бъ сказала, то було бъ найкраще,—завважыла Мотря.

— Охо-хо-хо! Царыце Небесна, святый Мыколо, угоднык ъ божый! Чы жыва наша зозулечка, а чы прысвятылася бидна голивонька?—запытала увиходячы та бабуся, що вже 12 рокивъ поспиль на богомилля ходыть. — Прощай же, прощай, сестрычко! Просты мене, просты насъ усихъ, моя горлычко! Не занось гнива на насъ на той свитъ, помолыся за наши гришни души передъ престоломъ господнимъ!—мовыла вона дали, прыступаючы до лижка Тетяны та уклоняючысь навмырущій ажъ до самои земли.—Диточкы жъ мои, чаєняточка! Вы жъ не думаєте й не гадаєте, яка васъ, сыритокъ, доля чекає. Пидходьте пидъ материнське благословеніє—хай васъ ненька риднесенька на все добре благословыть!—заклопоталася бабуся.

Дивчына заголосыла на всю хату и стала злазыты зъ печи, а хлопець, зъ пырогомъ въ одній руци и шматкомъ кныша у другій, ще мицнише прытулывся до печи. Бабуся злизла на пилъ стягла хлопця зъ печи й поставыла передъ матир'ю поручъ зъ сестрою.

— Пидступыся й ты, Макаре, до жинкы, — ты може найбильше выненъ передъ своєю дружыною: хай

Digitized by Google

вона тебе поблагословыть, — звернулася бабуся до Макара, що саме увійшовъ.

Макаръ пидійшовъ слухняно до лавы.

— Просты мене, Тетяно!—мовывъ тыхо Макаръ и, вперше за всю хворобу жинкы, заплакавъ. Тилькы теперъ, въ ци останни хвылыны жыття їи, серце його боляче забылося, тилькы теперъ цилкомъ зрозумивъ винъ, яке горе спиткало його. Не тилькы слухняный, терплячый робитныкъ, супруга у ярми, покыдає його,— єдына блызька йому на всьому просторому свити людына йде одъ його, и нихто ничымъ вже не замистыть йому того серця, що былося, болило, радило на протязи трохы не 20 рокивъ спильно зъ його власнымъ серцемъ.

— Просты мене, Тетяно! — мовывъ винъ удруге, прыпадаючы до жинкы.

Облыччя Тетяны перекосылося — вона шыроко одкрыла очи.

— Двери... дыхаты... простогнала вона.

— Видчынить дужче двери!... Верхъ одтулить!— заклопоталысь жинкы.

— Господы! якъ їй, сердешній, важко дыхаты!— тяжко зитхнула Хрыстя.

— Ще бъ не важко було, якъ печинкы чысто потлилы.—

— Благословы жъ, Тетяно, дитокъ та чоловика!—прыступыла знову богомильна бабуся.—Глянь, Тетянко: дружына й диточкы твои передъ тобою!

Тетяна глянула на дитей...

Digitized by Google

— Поблагословы жъ ихъ, галочко!—мовыла ще разъ бабуся, пидіймаючы ослабилу руку хворои.

Тетяна зъ велыкою сылою протягла дали руку й поблагословыла невелычкымъ хрестомъ голивкы дитей та чоловика. Жинкы сталы утырать нышкомъ сльозы.

— Охъ! якъ же вона важко дыха! Ачъ! наче рыбына безъ воды, — промовыла Хрыстя, зазыраючы черезъ московчыне плече на Тетяну.

— То вона вже кончається...

— Охъ! пропустить мене,—я боюся!—кынулася московка до дверей.

— А порядку такы не дала!—нагадала Мотря.

— Хиба доси порядку не дала? — здывувалася Горпына, тилькы теперъ повернувшыся до хаты, бо, впевнывшысь, що Тетяна не дожыве й до вечора, вона покынула жинокъ биля хворои, а сама побигла на хутиръ чавунивъ на окрипъ добуваты, и ввесь останній часъ не була въ хати.

— А ни пары зъ устъ, ввесь часъ мовчала,— мовыла Мотря.

Горпына поставыла чавуны на лави й зазырнула у вичи Тетяни.

— Вже одходыть! Якъ такы можна отаке допустыты? Стилькы народу було, та то й не допыталыся ничого. Колы бъ хочъ на часыну опам'яталася,—заклопоталась Горпына и прыдавыла Тетяну злегенька за нисъ, щобъ та прокынулася ще хочъ на хвылыну для жыття та дала бажану пораду.

Замисть видповиди Тетяна у останній разъ зитхнула,—й вылетила душа легенькою парою зъ наболилыхъ грудей...

Digitized by Google

— Померла! Хочъ пытай, хочъ не пытай — вже не скаже ничого, — мовыла Горпына, закрываючы вiи помершои.

— Царство Небесне! Вичный покiй! — перехрестылася богомильна бабуся и стала передъ иконамы быты поклоны.

Жиночкы тежъ повернулись до иконъ и сталы молытысь за упокiй новопреставленои рабы божои Тетяны.

— Чы нема у тебе п'ятакивъ?—звернулася Горпына до Макара.

Макаръ вытягъ изъ скрыни хустку, розвязавъ вузлыкъ, въ котрому було зав'язано два карбованця бумажкамы та трохы мидякивъ, и подавъ два п'ятакы Горпыни.

— Чы є окрипъ?—запытавъ хтось изъ жинокъ.

— Треба обмыты, покы тепла, а то потимъ ни ногамъ, ни рукамъ рады не дасы, — завважыла Мотря.

— Окропомъ не клопочиться: два чавуны до себе въ пичъ ще вдосвита засунула, а це ось ци чавуны наллю та посуну. Роздягайтесь, жиночкы! Вытягай, Макаре, сорочку та запаскы про смерть, та лагодысь йихать у городъ по горилку та по хусткы, а ты, Мотре, попрохай Гарасыма, щобъ сповистывъ батюшку,—почала даваты порядокъ баба Горпына.

Гарасымъ згодывся не тилькы сповистыты батюшку, але умовытысь про похоронъ, поторгуватысь за «вангелiе», хоругвы, за прычтъ, за коней, а ця справа була далеко не легенька, бо цилкомъ залежала одъ нàстрою пан - отця Ардалiона; настрiй же

Digitized by Google

залежавъ одъ рижныхъ выпадкивъ, а найбильше видъ «характера» тыхъ бисивъ, що доводылось батюшци выгоныты зъ «одержымыхъ» парафіянъ. Иноди траплялося таке слухняне, покирлыве, навить дурненьке бисенятко, що досыть було батюшци добре нап'ястыся та трычи крыкнуты «проклынаю», «заклынаю», щобъ воно пидобгало хвистъ та втекло безъ висты; иноди жъ траплявся такый упертый та лукавый, що пан-отець ажъ упріє заклынаючы, й тилькы черезъ добру годыну такыхъ прокльонивъ, що ажъ волосся пидводыться на голови, нечыста сыла покыдає свою жертву, але тутъ-то й чекає пан-отця горе. Збентеженый зъ свого першого прыстановыща бисъ перескакує, не довго думавшы, въ просторый утрунокъ пан-отця й почынає тамъ хазяйнуваты, якъ у себе въ пекли. Даремно сылкується пан-отець затопыты биса оковытою—нечыста сыла вырынає наверхъ, якъ пир'ина и выявляється то неподобающымы словесамы, то якымы-небудь прыкрымы вчынкамы. Довго дывувалыся, довго сердылыся парафіяне, але якъ прочулы одъ самого батюшкы, яка йому прыгода трапляється, якъ розибралы, що то нечыста сыла сквернословыть устамы ихъ пастыря, що то лукавый бисъ управляє серцемъ його, то заспокоилысь и сталы терпляче сподиватысь того часу, колы нечыстій сыли обрыдне самій коверзуваты. Правда, якась недобра душа донесла нарешти куды слидъ, и батюшку змистылы рокивъ черезъ два, але въ той часъ, колы Гарасымъ увиходывъ у батюшчыни горныци, пан-отець саме борыкався зъ бисомъ Солопіи, котру прывозылы за три дни до смерты Макарыхы, и Гарасымъ видразу спостеригъ по

Digitized by Google

облыччю матушкы, по заплаканымъ очамъ наймычкы, а найбильше по духу одъ монополькы, що безталанному пан-отцю Ардаліону неперелывкы.

Добру годыну довелося Гарасымови посыдиты въ кухни, покы пан-отець пообидавъ та выйшовъ.

— Чого треба? Чого прыйшовъ? — запытавъ отецъ Ардаліонъ Гарасыма.

Глянувъ Гарасымъ на батюшчынъ нисъ скоса та й зитхнувъ сердешный.

— Чого прыйшовъ?—гукнувъ удруге батюшка.

— Макарыха Богови душу виддала, такъ найпокорнише вашои мылосты прошу прыйихать.

— Яка це Макарыха? Якъ фамилія? Яка Трохымыха?—перехопывъ ричъ Гарасымову батюшка.

— Макарыха,—поправывъ Гарасымъ.

— Фамилія? Фамиліи пытаю! — крыкнувъ несвоимъ гласомъ пан-отець.

— Хвамылія...прызвище? Та...якъ їи...та я...просты Господы, забувся...

— Якъ забувся? Якъ забувся? — ще дужче закрычавъ батюшка.—Ты въ шынкъ, по горилку прыйшовъ? Геть зъ моєи хаты, п'янюго! Выпывъ кварту, та тоди до батюшкы зъ порожнимы рукамы.

— Хочъ и запрысягты, батюшечко, и рисочкы въ роти не було... И въ заводи немає горилкы дома... Хиба бъ я...

— Геть! Вонъ! — перепынывъ отець Ардаліонъ Гарасыма й хотивъ ще ногою тупнуть, та якось схытнувся.

— Ардаліоша! Ардаліоша! Не сердься-бо! — мовыла несмилыво матушка.—Це мабуть, чоловиче, чы

Digitized by Google

не Грабенкова померла? — звернулася вона до Гарасыма.

— Еге жъ, еге! — зрадивъ Гарасымъ. — Грабенкова, вона.

— То-то й є! Грабенкова!—мовывъ гостро батюшка.—А де дытына? де кумы? — крыкнувъ ни зъ того, ни зъ сього отець Ардаліонъ.

Гарасымъ настановывъ вуха...

— Де дытына?—крыкнувъ ще дужче батюшка.

— Тебе, Ардаліоша, ховаты, а не хрестыты запрохує чоловикъ. Грабенкова, серце, померла,—заступылася за Гарасыма матушка.

— Ага! Грабенкова померла? — нарешти розибравъ батюшка.

— Еге жъ, еге... Грабенкова, сьогодни померла... Просымо васъ найпокорнише поховаты їи.

— Не хочу я їи ховаты. Не хочу, тай край. Такъ и перекажы: казавъ батюшка, пан-отець Ардаліонъ, що не хоче ховаты Грабенковои... Де вона говила? Въ манастыри? Хай же їи й ховають монахы. По чимъ я знаю, якъ вона говила? Може вона замисть церквы въ шынку сыдила.—Не хочу я такыхъ свыней ховаты. Свій храмъ тилькы що не завалыться, прычтъ духовный тилькы що зъ голоду не погыбає, а вы свои мидякы монахамъ виддаєте! Скилькы вы даєте батюшци за требы? Шагы! А якъ я тилькы прызначывъ за сповидь вашои богомерзкои души по 10 к., такъ вы вси въ манастырь побиглы говиты? Не хочу жъ, колы такъ, васъ ховаты...

— Вашои мылосты, батюшечка, прохаю, не гнивайтесь на новопреставлену — може въ неи справди

Digitized by Google

не було грывеныка на сповидь. Зробить божеську ласку—поховайте їи безъ серця.

— А скилькы дадуть за похоронъ?—запытавъ трохы мылостывише отець Ардаліонъ.

— Звистно, люде бидни—якъ спроможуться, такъ и подякують вамъ,—мовывъ обережно Гарасымъ.

— Меньше одъ двохъ карбованцивъ не визьму, а за вангеліє, хоругвы, прычтъ особо. Та щобъ добрыхъ коней прыслалы, чуєшъ?

— Чую, чую, батюшечко! Тилькы не въ гнивъ вамъ буде, що скажу: поховайте їи за полтыннычка, зробить божеську мылость, люде бидни...

— Ты на торгъ прыйшовъ? — крыкнувъ батюшка, ажъ шыбкы въ викнахъ забряжчалы. — Два карбованци, ни копійкы менше.

— Хай вже и два карбованци, тилькы щобъ за вангеліє, хоругвы и прычту вже не платыты...—уклонывся нызенько Гарасымъ.

— Такъ ты ще торгуватысь? Геть пишовъ! Не хочу я ніякъ васъ ховаты. Якъ собакы пропадайте! До монахивъ идить. Маршъ!—розсердывся ще дужче батюшка.

— Колы жъ звелыте коней прысылаты?—запытавъ похмуро Гарасымъ.

— За коней пытаєшъ, а про гроши мовчышъ? Знай, що у-набиръ я не ховатыму. Мени нема дила, що Грабенка, чы якъ його тамъ, злыдни пойилы—мени гроши щобъ булы зразу, а якъ не дадуть впередъ, то я назадъ пойиду—такъ и скажы тамъ. Чуєшъ?

Грыцько все добре чувъ. Кримъ того, винъ бачывъ, що упертый бисъ Солопіи тилькы що почавъ

Digitized by Google

коверзуваты, и колы Гарасымъ протягне свою розмову зъ пан-отцемъ дали, то нечыста сыла добавыть до двохъ карбованцивъ ще мирку пшеныци, кварту горилкы або крашанокъ, и бильше не змагався.

— Чую! чую! — покирлыво видповивъ Гарасымъ, и уклонывшысь нызенько батюшци й матушци, подався геть зъ кимнаты.

III.

Иванъ Крыворотько запригъ свою шкапыну й пидйихавъ до Макаровои хаты. Макарови зоставалося тилькы систы та йихаты въ городъ за покупкамы; одже довго ще не сидавъ винъ, довго блукавъ то по надвир'ю, то по хати, довго роздывлявся по всихъ куткахъ, наче чого шукаючы. «Зъ чымъ йихаты въ городъ? Що продаты»?—пытавъ винъ себе, у-десяте зазыраючы у порожню хыжу. Але скилькы не прыгадувавъ, скилькы не дывывся—и на очи, й на думку спадала раз-у-разъ колы не кожушанка, то телыця. Кожушанка-телычка! Телычка-кожушанка! — проносылось у голови, а на серци становылося все тяжче. Шкода кожушанку продаваты — жинка до церквы не надивала, дочци прыберигала... а ще шкоднише телычку виддаваты...

— Чы ты у лиси заблудывся, чы голову загубывъ?—крыкнувъ йому Иванъ.

— Зразу, зразу йиду, — мовывъ Макаръ и, нарешти ухопывшы зъ одчаємъ кожушанку, сивъ у сани.

Люде почалы вже зъ торгу розйиздытысь, проте кругъ Макара зъ новою кожушанкою на рукахъ зи-

Digitized by Google

бралося чымало жинокъ та чоловикивъ. Коженъ бравъ кожушанку, розглядавъ їи зъ усихъ бокивъ, коженъ бажавъ купыты, але дававъ «по своихъ достаткахъ» такъ мало за неи, що Макаръ вырывавъ зъ серцемъ кожушанку и йшовъ дали. Дали обступалы його знову люде, знову роздывлялыся, роспытувалы, божылыся й нарешти давалы ще меншу цину.

Вкрай розсердывшысь на купцивъ-голоту, а найбильше на саму Тетяну, що померла не дождавшы ярмарку, Макаръ пишовъ до саней. Тамъ стара, ажъ сыва, кобыла працювала беззубымы яснами надъ оберемкомъ соломы. Макаръ штовхнувъ зъ пересердя їи въ бокы, крыкнувъ не знать навищо: «стій, проклята», вырвавъ зъ роту солому, ударывъ мотузянымъ батогомъ и повернувъ оглобли до-дому. Винъ певенъ бувъ, що на хутори нихто його не вызволыть, бо у такыхъ людей, якъ и винъ, тилькы хиба в-осены, до оплатокъ, поводыться копійчына, а дукари дбають тилькы про себе, — але не зважывся й виддаваты у пив-цины ту кожушанку, що далася такъ гирко.

«Якось-то буде... Люде щось прырозуміють... Не зостанется жъ Тетяна непохованою», — розважавъ винъ себе, покы кобыла помаленьку тюпала до-дому. «Може й батюшка поховає безъ грошей—тоди я за прыпасени гроши труну справлю, а останнє — якъ Богъ дасть»...

Але дома дожыдала його недобра звистка про пан-отця Ардаліона: меньше одъ двохъ карбованцивъ за самый похоронъ батюшка не схотивъ узяты! Сивъ Макаръ край столу, схылывъ свою голову на згор-

Digitized by Google

нути рукы—ніякъ соби рады не дасть. Що робыть, де дистаты грошей, колы навить и въ касси нема! Звернутысь до Афанасія Петровыча Карпенка? Не позычыть и той за спасыби: доведеться хочъ землю пидъ застанову виддаваты, хочъ на таки одробитки згожуватысь, що й лито святе за його роботою пропаде. Куды звернутысь? Де дистаты грошей? — вдесяте пытавъ себе Макаръ, дывлячысь, якъ жиночкы пыльнують биля бездыханного тила. И справди, жиночкы одна одну попережалы, одна передъ одною хапалыся выказаты у рижныхъ дрибныцяхъ свою повагу цьому тилу. Докы це тило було жыве, кожна зъ сусидокъ хочъ и рада була зробыть яку полегкисть, та не мала часу, а иноди не знала, якъ пособыты; за часъ хворобы тилькы знахарка хиба, трохы ликарь, а може трошечкы й фершалъ, а найпаче самъ Господь Мылосердный мигъ пособыты недужій. Зъ тієи жъ хвылыны, якъ Господь прыйнявъ душу, якъ Тетяна на-викы заплющыла очи, зныкла рижныця мижъ знахаркамы, ликарямы та простымы людьмы, и выступылы певни, всимъ видоми, для всихъ однакови обов'язкы «жывыхъ» до «мертвои». Тетяна, якъ жыва людына, мала своихъ ворогивъ, своихъ друзякивъ; Тетяна, якъ мрець, — однакова до всихъ: душа їи скынула ти кайданы, що прымушувалы їи иноди ныщкомъ зитхаты, иноди у-голосъ тужыты, а иноди навить зло чыныты такымъ самымъ закайданенымъ людямъ на земли, якъ и вона. Тетяна скинчыла вже свою подорожъ; терній не колотыме бильше їи нигъ, и вона не зазихатыме бильше на чуже добре, якъ на пидстилку пидъ скривавлени ногы, нихто не заважа-

Digitized by Google

тыме їй бильше на дорози, нихто не штовхатыме їи й вона въ свою чергу не пхатыме сусида въ канаву.

Одначе це тило, ци тяжки кайданы—не хымера, не выгадка: Господь звеливъ йому родытыся, росты, жыты, хоруваты, за-рады цього тила доводылося на протязи жыття не разъ крывдыты навить душею, и теперъ душа, хочъ и выйшла зъ тила, але ще не покынула його: тры дни литатыме вона поблызу биля його, дывытыметься на його й пыльно стежытыме, яку пошану виддадуть йому в-останнє люде.

Жиночкы не шкодувалы праци, але богомильна бабуся клопоталась найдужче, якъ бы краще знарядыты новопреставлену на той свитъ. Сама вона й сорочку зав'язала, сама запаскы оправыла, сама й очипокъ надила, и Макаръ, сыдючы тутъ, середъ заклопотаныхъ жинокъ, на хвылыну навить забувъ про своє горе, про те, що то пораються люде биля його мертвои дружыны.

— Чому ты въ городъ не йидешъ?—ажъ сплеснула рукамы баба Горпына, вносячы видра зъ водою.

— Ни зъ чымъ йихаты, — видповивъ Макаръ, пидводячы свою зажурену голову.

— Адже у тебе є два карбованци?

— Що тыхъ два карбованци? Батюшци та прычту заплачу, а покупокъ ни-за-вищо справыты...

— Та вже жъ безъ труны не обійдешся,—обизвалася наче зъ серцемъ слипенька бабуся.

— Та не обійдуся,—сумно мовывъ Макаръ.

— Вже часъ робыты труну, а у тебе ще й дощокъ нема,—нагадала знову слипенька.

Digitized by Google

— И самъ знаю, що часъ вже труну робыты, такъ немає грошей... Хиба купыть дощокъ, а батюшци десь може розстараюся?

— Хиба самыхъ дощокъ треба? Ще въ тебе ни платкивъ, ни свичокъ, ни меду, ни горилкы,—нагадала ще разъ слипенька бабуся...

— Пиды ты зразу до Карпенка та попрохай позычыть 5 або 6 карбованцивъ. Визьмы й кожушанку зъ собою; продавать не продавай, бо покійныця не велила, а пидъ застанову можешъ виддать,— пораяла Горпына.

— Не позычыть Карпенко: я до його звертався колысь, такъ не давъ,—мовывъ Макаръ.

— Не позычыть, то не пидемо красты. «На нема й суда нема». Якъ не розстараєшся нигде грошей, то й покійныця выбачыть. Що робыты, якъ нема чымъ пом'януты!—помолымося за їи душу та й розійдемося,—обизвалася Мотря зъ печи, де вона збирала у мишокъ суху пашню.

— Иды жъ швыдче до Карпенка, — пораяла вдруге Горпына, очевыдячкы не згожуючысь, якъ и вси останни жинкы, зъ Мотрыною порадою: «помолытыся за душу Тетяны та й розійтыся»...

— Карпенко саме прыйихавъ зъ города, — напевне вторгувавъ за пшеныцю,—вкынула своє слово Хрыстя.

— Уклоныся йому, попрохай його гарненько, то винъ такы може уважыть хочъ на сыритъ,—додала Горпына.

Макаръ мало надіявся на Карпенка, але слухняно пидвився й выйшовъ зъ хаты.

Digitized by Google

А тымъ часомъ жиночкы скинчылы убрання новопреставленои, пиднялы їи й перенеслы на лаву. Въ ту саму хвылыну золотый проминь зимового сонця пробывся кризь виконце надъ лавою, заграв на парчевому очипку Тетяны, перескочывъ дали й зупынывся на гурти жинокъ, що стоялы наче скам'янили биля покійныци. Ни слова, ни зитхання не вырвалося зъ устъ жинокъ, але дывне дило! вси певни въ цю хвылыну сталы, що можна иноди людямъ розумитыся безъ сливъ, що бувають годыны, колы души жывыхъ людей єднаються безъ допомочи тила, и що теперъ саме якась невидома сыла прыкувала ихъ усихъ биля Тетяны, пройняла, стыскала серця, видбылася въ неясній, але єдиній для всихъ думци: «вси мы однакови люде, всихъ насъ чекає однаковый кинець—домовына». И зныклы пидъ вплывомъ цієи думкы вси недобри спогады, вси недобри бажання; навить по завжды хмурому облыччю слипенькои бабуси промайнуло щось краще, нижъ навить ухмылка непорочнои дытыны.

— Сестрычкы жъ мои! я ще доси дытыны не годувала!—опам'яталася перша Мотря.

— А я обидать не варыла!—згадала Хрыстя.

— Ходимъ уси до-дому: управылыся биля покійныци, а баба Горпына хай тутъ пораються до вечора; надъ вечиръ знову прыйдемо вси,—мовыла богомильна бабуся.

— Треба ще й бабы Горпыны запытать,—може имъ сумно самымъ зоставатысь,—заклопоталася слипенька.

— Идить, идить—я не боюсь, а сумуваты николы, бо дила ще багацько, — заспокоила Горпына

Digitized by Google

жинокъ, котри зъ охотою побиглы зразу до-дому, де ихъ давно нетерпляче сподивалыся то голодни диты, то коровы, то свыни...

Горпыни справди николы було сумуваты: на неи цилкомъ поклався Макаръ, їй доручывъ и печыво, й варыво, и дитей, и телычку; кримъ того Горпына доброхитно взяла на себе й новый обов'язокъ—здобуты грошей для Макара, якъ що винъ не розстаратеться у Карпенка. На витеръ пущене Мотрею слово: «помолымося та й розійдемося» не йшло у неи зъ головы. По давно заведеному звычаю ни одынъ хуторянынъ не йшовъ на той свитъ безъ допомогы бабы Горпыны. Иноди їй доводылося де-чымъ пособыты хворому ще якый часъ пожыты на цимъ свити, иноди—часомъ ранише вмерты, але писля смерты Горпына становылася биля печи й вымагала видъ родычивъ завжды найкращого докладу до стравы, щобъ люде потимъ не судылы за помынкы. У Макара не було ще ничого уготовленого, й ця думка не давала Горпыни спокою. Чымъ вона частуватыме, що вона подаватыме на стилъ людямъ, якъ Макаръ не купыть ни меду, ни сала, ни оліи?—невже справди доведеться, якъ казала Мотря, «помолытыся та й розійтыся»? «Доведеться мабуть самій бигать по хутори та позычаты грошей»!—клопоталася вона сама соби, нетерпляче вызыраючы у виконце Макара.

Нарешти прыйшовъ и Макаръ.

— А що? розстарався? — накынулася на його Горпына.

— Не давъ,—хмуро видповивъ Макаръ.

— Не давъ!? Що жъ винъ каже?

Digitized by Google

— У позыку, каже, не дамъ. Кожушанкы у застанову тежъ не визьму, а якъ треба грошей, то продай кожушанку, або телычку, то й я забезпеченый буду, и ты не думатымешъ про гроши.

— Скилькы жъ винъ дає?

— За кожушанку 3 карбованця, а за телыцю 10 карбованцивъ.

— 10 карбованцивъ за телыцю? — скрыкнула Горпына.—Та хай винъ не дижде, проклятый, помираты,—отаку телычку та за 10 карбованцивъ хоче взяты!... Пожды жъ трохы, я побижу по хутори—може й настягаю яку десятку, — мовыла вона дали й побигла въ ту жъ хвылыну зъ хаты.

Макаръ сивъ на ослинци. Недавня розмова зъ Карпенкомъ ще выразнише впевныла його, що кому скрутно жыты, тому ще скрутнише помираты, але порада Мотри тежъ не сходыла зъ думкы. «Помолымося за новопреставлену та й розійдемося: хай покійныця выбачає». И справди, невже та сама Тетяна, що стилькы разивъ не дойидала, не допывала, що прыйняла стилькы горя не разъ, шкодуючы потратыты якого мидяка, що за вси часы своєи хворобы не задовольныла свого бажання выпыты чарку горилкы, не выбачыть йому теперъ, писля смерты, колы винъ поховає їи безъ горилкы, безъ платкивъ, колы винъ не справыть обида?...Макаръ глянувъ на жинку. Обмыта, прычисана, Тетяна лежала въ билій сорочци, въ новыхъ запаскахъ.

Мицно склеплени очи, сциплени губы не змынылы звычайного выразу покирносты въ їи облыччю; далеко бильше вражиння зробылы на Макара складени

Digitized by Google

на грудяхъ рукы. Тилькы хиба на велыке свято, сыдючы биля виконця та балакаючы зъ сусидкамы, складала вона такъ свои стомлени рукы. Чы не свято прыйшло й сьогодни для неи? Що жъ було у такимъ рази за жыття, яки то булы будни?

Ось—прыгадується йому—стоить вона поручъ зъ нымъ передъ вивтаремъ. Люде звелы ихъ, поставылы на рушныку, не пытаючысь «чы до любовы»; ни одного слова про вирне кохання, ни однои клятвы... Проте вона дывыться смилыво у вичи молодому, облыччя палає здоров'ямъ, дуже тило стоить—не поколыхнеться, ни одна потаєнна, зрадлыва думка не промайне въ голови — вона певна, що зробыть усе, що вымагатыме видъ неи жыття, вона знає, що зуміє пособыты тій дружыни, зъ котрою Господь єднає їи въ цей часъ, и благає у Мылосердного тилькы—здоров'я.

Ось, трохы наче зморена, зблиднила, але не меньше певна въ соби, Тетяна наймається въ економію за куховарку. «Чы подужаєшъ двичи на день дижу выкынуты»?—пытає їи въ контори пошепкы Макаръ. «Треба тому дужаты, хто хоче свою хату маты», — весело видповидає вона, и 5 рокивъ поспиль выкыдає по 4 пуды хлиба що-дня.

А ось вона, ще бильше змарнилая, стоить передъ манисенькою трункою своєи першои дочкы. Облыччя їи смутне, зъ очей ллються гарячи сльози матери, серце болыть, щемыть за цымъ манисенькымъ тиломъ дочкы, але заревла пидъ викномъ хазяйська корова, й Тетяна спишно втырає сльозы й бижыть

Digitized by Google

зъ дійныцею на двиръ: нема тому часу сльозамъ волю даваты, хто хоче свою хату маты!

Нарешти вона въ давно бажаній хати, въ «своїй» осели. Новенька, била хата ажъ сяє на сонци; чысти, якъ сльоза, виконця наче усмихаються, молоденьки вышенькы заглядають своимы свижымы зеленымы витамы у саму хату... Чого тилькы у самои господаркы побильшало зморшкивъ на выду, позатягло кари очи? чого нахылывся высокый гнучкый станъ? Похылывся станъ та й не выправлявся, але Макаръ того доси не прымичавъ. Тилькы теперъ, колы смерть розправыла все тило у весь зристъ його, тилькы теперъ, угледившы незвычайно спокійне облыччя своєи дружыны, зрозумивъ Макаръ, якъ тяжко далася Горпыни й хатка, и садокъ, и половенька телыця, якымъ тягаремъ лежалы на жинци щоденни турботы...

И то въ то цьому замореному роботою, попсованому недоглядомъ та хворобою тилу не виддаты ще «останньои» пошаны? вкынуты його у яму, якъ непотрибну ганчирку, закыдаты землею й за-рады 5—6 карбованцивъ позбавыты доброго спогаду людського? допустыты, щобъ душа жинкы по земли блукала помынокъ-панахыдъ бажала, щобъ вона на тимъ свити, якъ и на цимъ горювала? Крый, Маты божа! «Нагорювалася, натомылася, дружыно моя, на цимъ свити— пороскошуй же та заспокойся писля смерты!—мымоволи вырвалося зъ устъ Макара. — «Не велила ты мени продавать ничого — отже продамъ, Тетянко, и кожушанку й телычку, абы видбуты помынкы по тоби»,—додавъ винъ, пидводячысь зъ ослинця й цилуючы

Digitized by Google

холодный, якъ крыга, лобъ жинкы й їи згорнути рукы.

— Тры карбованци ледве настягала: на собачому хутори сами злыдни. То було жыты скрутно, а теперъ и померты по хрыстянському звычаю не можна. Чы ты чувъ, що батюшка ще четвертака набавывъ? Оце тилькы що повернулысь одъ його Присчыни кумы, такъ винъ черезъ ныхъ переказувавъ, щобъ ты ще поверхъ карбованця четвертака давъ,— перебыла Горпына Макарову розмову зъ жинкою.

— Спасыби за гроши!... якось обійдусь,—видповивъ Макаръ, одходячы одъ лавы.

— Беры—не заваляються!—пораяла Горпына.

— Мени однаково цієи троячкы мало...

— Сама знаю, що мало. Такъ куды жъ ты?

— До Карпенка, — видповивъ уже въ синяхъ Макаръ.

Горпына сховала карбованець за платокъ зав'язала дрибни гроши у вузлыкъ, сховала ихъ за поясъ и стала знову поратысь биля печи. Теперъ вона певна була, що Макаръ щось прырозумивъ, що помынкы по Тетяни будуть до дила, и стала наготовляты то пляшкы, то барыльце, то горщатка Макарови въ городъ. И справди, незабаромъ прыйшовъ зъ Макаромъ Карпенко оглядаты телыцю, чы немає якого з'яну.

Горпына выбигла на двиръ.

— Ось бачъ, сыну, рижокъ збытый! — мовывъ докирлыво Карпенко, запрымитывшы щось на рижку.

— То що?—засміялыся чоловикы, що саме нагодылыся.—Хиба ты зъ рога доитымешъ?

Digitized by Google

— Нѣчого, люде добри, сміятыся! Хочъ и не зъ рога доитыму, а все жъ телычка не по форми.

— Скилькы жъ винъ тоби дає за телычку?— запытавъ Макара сусида.

— 11 карбованцивъ!—зитхнувъ Макаръ.

— 11 карбованцивъ за таку телыцю?!

— Бога бійся, Опанасе!—не втерпила Горпына.

— 11 карбованцивъ дає та ще й телыцею ганблює!—додавъ якыйсь чоловикъ.

— Я не ганблюю, я кажу тилькы, що телычка не по форми...

— Горе моє тяжке, що у мене грошей нема, а то бъ я цієи телыци тоби не пустывъ,—обизвався хтось зъ гурту.

— Отакъ бы й я: зразу давъ бы за неи 20 карбованцивъ,—мовывъ другый чоловикъ.

— Охотныкивъ багацько, а купцивъ мало. Гуртомъ не спроможетеся телыци купыть, а въ моїй кышени хазяинуєте, — звернувся Опанасъ до людей.—А ты, Макаре, колы хочешъ буты сватомъ, то скынь четвертака,—мовывъ винъ до Макара...

— Це за ригъ, чы що?—запытавъ Макаръ.

— За рижокъ, за рижокъ... хочъ скынь четвертачка, хочъ одробы якый день...

— Хай ты не диждешъ помираты! — крыкнула на все село Горпына.—Чоловикови отаке горе, отакый случай трапывся, а винъ и Бога не боиться.

— На все воля Господня: Макарови прыпавъ случай продаты телычку, мени—купыты, и ничымъ я Господа Мылосердного не гнивлю. Я прыйшовъ, Ма-

Digitized by Google

каре, по твоїй просьби твоє добро купуваты, а колы мене люде на твоєму дворыщи зобиждають, то я й пиду соби зъ Богомъ, одійду одъ гриха безъ клопоту,—мовывъ Карпенко, простягаючысь до воритъ.

— Завищо жъ вы на мене розсердылыся, диду? Я жъ вамъ ничого не казавъ. Чы звелыте одробыть за рижокъ, то й одроблю. Выймайте гроши, берить телыцю—хай вамъ Богъ помагає!—завернувъ Макаръ Карпенка.

— Хай буде по твойому!—згодывся Карпенко.— Тилькы шукай кращого налыгача, бо цей зовсимъ плохенькый!

Макаръ побигъ за налыгачемъ. Карпенко вытягъ з-за пазухы платочокъ и ставъ одличуваты гроши. Чоловикы обступылы його зъ усихъ бокивъ и мовчкы дывылыся, якъ винъ выбиравъ найбилшъ потерти бумажкы. Нарешти Макаръ одвязавъ телычку й передавъ налыгача Карпенкови. Афанасій Петровычъ пидставывъ прыкрыту полою свыткы руку, взявъ налыгача, перехрестывся й вывивъ телычку зъ двору.

Довго стоявъ, довго дывывся Макаръ їй у-слидъ, и очи затуманылысь сльозамы: остання надія дождаты коривкы — тягла, статы хазяиномъ зныкла геть зъ серця, якъ побачывъ винъ порожни ясельця.

IV.

На третій день поховалы Тетяну. Хочъ и бездидна була покійныця, проте знайшлыся таки добри люде, що потужылы надъ могылою. Богомильна бабуся

Digitized by Google

такъ хороше прымовляла до «сусидочкы», що навить де-яки чоловикы нышкомъ сльозы втыралы.

Макаръ кынувъ першу жменю земли. «Важка земля тоби, дружыно моя, на груды ляже, а ще важча туга мени на серце паде. Сумно тоби, одынокій, у домовыни буде лежаты, а ще сумнише мени зъ дитькамы буде безъ тебе жыты. Доведеться намъ и чорну сорочку носыты й на тще-серце спаты лягаты... Та ни пошаны, ни порады, ни ласкавого словечка твоимъ сыриткамъ бильшъ не прочуты», — мовывъ смутный безъ краю Макаръ, зазыраючы у глыбоку яму, на дни котрои билила труна. Жинкы заголосылы.

— Не слидъ,—ставъ увищаты отець Ардаліонъ,— надъ могылою плакаты: смерть одъ Бога, и нічого надъ мерцямы голосыты.

Жинкы затыхлы й сталы закыдаты жменямы мерзлои земли труну. Незабаромъ закыдалы яму, насыпалы невелыку могылку, вкопалы маленькый дощаный хрестыкъ и пишлы на обидъ до Макара.

Зразу писля обиду пан-отець Ардаліонъ и прычтъ пойихали, за ными у-слидъ розійшлася бильша частына людей, и тилькы гуртокъ жинокъ зостався на ничъ стерегты Тетяныну душу.

Вси хуторяне, цилкомъ задовольнени помынальнымъ обидомъ, подякувалы Макарови та Горпыни й розійшлыся по домахъ до свого хазяйства. Выйшовъ бувъ и Макаръ до своєи загороды, видчынывъ двери, подывывся-подывывся, зачынывъ двери, зав'язавъ мотузкомъ, пидійшовъ до круглыхъ яселъ, де завжды у-день стояла телычка, та й зитхнувъ, сердешный. За кымъ бильше заболило серце його у цю хвылыну?

Digitized by Google

Чы опустила хата, чы опустиле дворыще нагнало такый сумъ,—винъ бы й самъ не мигъ сказаты, але добре розумивъ, що теперъ винъ бильше не хазяинъ своєи хаты, не батько для своихъ дитей, що прыйшовъ кинець не тилькы його невелычкимъ надіямъ, але навить його самостійному жыттю. Винъ не управыться самъ зъ дитьмы малымы, винъ не вміє ни топыты, ни варыты — доведеться шукаты десь другои жинкы; а хто жъ згодыться пакуваты свои лита молоди за литнимъ та ще й биднымъ удовцемъ зъ двома дитьмы? Оселыться якась стара жинка въ його хати, поверне все жыття на свій зразокъ, докорятыме дитей кожною выпраною сорочкою, шматкомъ спеченого хлиба, и винъ не вильный буде ничого зминыты, бо справди, чымъ заплатыть винъ цій чужій людыни, що згодыться робыты на чужыхъ дитей, на чужому хазяйстви?

Колы бъ хочъ коривка була,—вона бъ не смила прынаймни вважаты його за «голоту», вона бъ не смила докоряты його «злыднямы», «черствымъ хлибомъ», вона вважала бъ його за хазяина. И для чого винъ продавъ половеньку? Хай бы люде розійшлыся безъ горилкы, хай бы сусиды продражнылы його «непомынайлыкомъ»,—винъ бы теперъ пидкладавъ своїй телычци сина, винъ бы почувавъ себе хазяиномъ хочъ у двори!

И знову досада на помершу жинку заворушылася въ серци у Макара. Чому було Тетяни не протягты ще одного тыжня, диждаты ярмарку? Винъ бы продавъ телыцю за 20 карбов., видбувъ бы похоронъ за

Digitized by Google

6, а за 14 купывъ соби меньшу телычку. Охъ! вмила Тетяна працюваты, та не зумила помираты! Осыротыть-осыротыла, та ще й хазяйство розорыла!

— Ты бъ ишовъ до насъ, въ хату! — перебыла Горпына невеселы думкы Макарови.

— Въ хати душно—я буду на двори,—видповивъ Макаръ и, взявши въ синяхъ грабли, пишовъ огрибаты солому.

Горпына вернулась знову въ хату. На покути, на просланому рушныку вже стоявъ розведеный водою въ мысци медъ; на столи — пырогы, холодець зъ тарани, пляшка горилкы, пляшка варенои, пшенычна паляныця й невелычка чарка, але нихто не доторкався до цієи стравы, бо першою мусила покуштоваты їи душа Тетянына.

Диты, блидни одъ слизъ, стомлени, сонни, сыдилы на печи та береглыся, щобъ не заснуть ненарокомъ та не проспать того часу, колы ненька, обернувшысь мухою, прылетыть прощатыся. Хлопчыкъ торкавъ разу-разъ сестру за рукавъ та допытувався: «чы то не душа неньчына чорніє» то на сволоку, то на стинци.

— Ни, ни: у-день душа не литає; ось якъ стемніє, якъ засвитять свитло, тоди вона й прылетыть. Лягай теперъ спать, Сыдорко, я тебе збужу, якъ побачу муху,—умовляла Одарка, прыголублюючы до себе сонного брата.

— Я не хочу спаты, я самъ хочу побачыты муху; я сыдитыму, ажъ покы засвитять свитло та ненька прылетыть, — змагався Сыдорко, лупаючы соннымы оченятамы.

Digitized by Google

Нарешти зимнє сонечко закотылося, и Горпына засвитыла каганець. Сыдорко схопывся.

— Он-о-о! душа! — радисно крыкнувъ винъ, показуючы пальчыкомъ на чорну головку цвяшка.

— Тшш...—сипнула Одарка брата зъ такою сылою, що винъ знову прысивъ:—кажу тоби: ще не часъ неньци прылитаты. Якъ загуде, то я тебе збужу. Лягай, укрыйся та спы!—мовыла вона дали, й Сыдорко бильше не змагався.

— А що? заснувъ?—запытала Мотря Одарку.

— Заснувъ, — видповила дивчына и ще дужче прыкрыла брата рядномъ.

— Бидна голивонька!—зитхнула Горпына:—покынула дитокъ, хазяйствечко, чоловика, а якъ за усимъ побывалася!

— Людына—що муха: подыхне якый витеръ—и немає одъ людыны й пам'яты,—обизвалася Хрыстя.

— Отакій молодыци та вмерты! Ій мабуть ще й 40 рокивъ не було,—мовыла Степаныда.

— Нашій сестри не довго смерты шукаты: застудылася, або пидвередылася, — ото тоби й край. Найпаче нашымъ хуторянамъ гирко доводыться; ликарь каже: «далеко до вашого хутора йиздыты», а фершалови нйколы: ніякъ зайцивъ по полю не перестриляє,—додала Мотря.

— Бога рады! велыка корысть зъ тыхъ фершаливъ! Адже дававъ винъ и мени, й вамъ, и ось куми Явдоси якыхсь червоныхъ порошкивъ; занудыло одъ ихъ та й годи!—обизвалася Степаныда.

— Охъ! голуб'ята мои! Не пособылы бъ Тетяни ни ликари, ни фершалы, бо вона черезъ саме серце

Digitized by Google

померла. Що сердыта була покійныця, такъ кинця й краю немає! Иноди було якъ почне Макара лаяты, такъ ажъ запиныться, ажъ зомліє! Та ось, кумо Хрысте, вы чулы, якъ вона торикъ на все село грымала?— звернулася слипенька бабуся до Хрысти.

— Щось не зазнаю,—видповила кума Хрыстя.

— То у васъ пам'ять така! Не те, що я їи сужу, — хай їи Господь Мылосердный на тому свити розсудыть, — а такы сердыта вона дуже була... Мене позаторикъ трохы не была, їй же Богу, за те, що диты слывъ натрусылы у їи садочку, — не спынялася слипенька.

— Охъ, сестрычкы, сестрычкы!—стала увищаты богомильна бабуся.—Не годыться мертвыхъ судыты: їи душа биля насъ литає, все чує, все бачыть та печалыться. Велыкый грихъ новопреставлену лаять! Сподобывъ мене Господь на свити пожыты, де-що я чула одъ однои кыянкы.

— Якъ жыла десь, каже кыянка, удовыця. Въ гори, досади та печали провела вона весь викъ свій, гриха черезъ людей набралася, серце розтруила, здоров'я черезъ недостаткы розгубыла, та й стала вона у Бога смерты прохаты. «Господы! — прохала вона — пошлы по мою гришну душу, щобъ надо мною, бидною удовою, моя недоля не знущалася». Послявъ Господь по душу янгола. Радисна та весела вылетила душа зъ тила, — хотила зразу дали одъ земли, на поклинъ до Бога летиты. «Не прыйшовъ ще часъ твій—не пущу тебе на поклинъ»! — каже їй янголъ Господень и заслонывъ передъ душею двери. Зосталася душа въ хати, литає кругомъ свого тила та розглядає його. А

Digitized by Google

тымъ часомъ зибралыся жиночкы надъ тиломъ сыдиты. Сыдять, якъ оце, поздоровъ Боже насъ, мы сыдымо, та не добромъ новопреставлену помынають, а все лыхымъ словомъ. Одна каже: «вона мій четвертакъ на той свитъ занесла», а друга—«вона мени борошна не виддала», а третя: «вона мене такъ и такъ лаяла». А душа удовыци блызенько литає, — до самыхъ жиночокъ прыпадає и хоче сказаты имъ: «выбачайте, сестрыци! выбачайте, сусидочкы! не було у мене ни четвертака, ни борошенця, не було у мене й зла на серци, якъ я васъ лаяла, — то все горе та недостаткы прызводылы мене й чуже добро зажываты, и лыхе слово казаты»,—та не може. Вылася душа сердешна, вылася, та й стала знову янгола прохаты: «одпусты мене, янголе Господень, на небо: я жъ и смерты затымъ у Бога прохала, щобъ мени одъ людей одійты дали». — «Не прыйшовъ ще часъ твій!»— мовывъ їй вдруге янголъ и не пустывъ зъ хаты.

— Стала душа знову литаты та жиночу розмову слухаты, а жиночкы - сусидочкы одно судять, одно судять...

— Ще дужче застогнала душа, ажъ объ сволокъ зъ досады б'ється, а дали пролетила за пазуху, сила биля самого серця свого мертвого тила та й замовкла. И такый жаль узявъ Господня посланныка, що винъ схылывся надъ тиломъ удовыци та й самъ заплакавъ. Кынулыся жиночкы до тила—ажъ воно все сльозамы обмочене. Та й не высохлы ти сльозы, покы й поховалы: такъ янгольскымы сльозамы окроплену удовыцю и въ труну поклалы.

Digitized by Google

— Не судить—и не судыми будете!—додала до цього оповидання Хрыстя.

— Хиба я їи судыла? — обизвалася зъ серцемъ слипенька бабуся.

— Авже жъ, судыла!—мовыла Мотря.

— Дывысь ты! ще заведуться спорыться. Хай краще намъ бабуся ще що-небудь роскажуть. Я ось зроду въ Кыиви не була, а тамъ же, кажуть, хороше... Чы вы й цей рикъ булы у печеряхъ?—звернулася до богомильнои бабуси Степаныда.

— Якъ бы то не була у печеряхъ! Була и въ дальнихъ, и въ блыжнихъ, до кожного святого пидходыла, до кожнои труны прыкладалася. И чого не наслухалася, чого не набачылася за свою подорожъ—за ти часы, що побувала у Кыиви!—И любо було слухаты, якъ почала вона чыстымъ, якъ срибло, ривнымъ, якъ та течія въ одлогыхъ берегахъ, голосомъ оповидаты про Кыивъ, лавру, кинець свита, праведныкивъ, мученыкивъ. Передъ слухачамы якъ на долони з'являлыся й золоти верхы храмивъ Божыхъ, и страждання Хрыста, и жыття праведныкивъ, и пекельни мукы гришныкивъ. Мыръ-мыру людей збиралось у Кыивъ зъ рижныхъ краивъ, зъ рижныхъ земель, и ни одна звистка, ни одна новына або згадка про стародавню бувальщыну, що прынесла ця жыва течія богомольцивъ, не зныкла зъ пам'яты бабуси. Хвылына бигла за хвылыною, годына за годыною, а бабуся ще не переказала всього. Старши жинкы почалы вже куняты, молодши посунулысь блыжче до бабуси, але бабуся ничого не прымичала й вела свою ричъ все дали.

Digitized by Google

— Ку-ку-рику! — крыкнувъ старый пивень въ синяхъ.

— Ку-ку-рику! — обизвалося тонисенько десь якесь пизнехирятко.

— Матинко! вже други пивни спивають! — схопылася Мотря.

— Може вже й душа прылитала, а мы прогледилы,—заклопоталася Степаныда.

— Е, ни,—обизвалася Горпына:—я ввесь часъ дывылася на стину,—не було ничого.

— То вы, мабуть, не догледилы, — мовыла зъ докоромъ слипенька баба.

— Якъ то можна, не догледила? — ажъ образылася Горпына: — хиба мени вперше душу стерегты? Адже якъ умерла Катря, то я перша прымитыла ляльку на стинци, а за Йваномъ тежъ устерегла муху, дарма що людей було, якъ у церкви.

— Та може вона й зовсимъ не прылетыть?— обизвалася Хрыстя.

— Якъ то можна? Чого бъ вона, хай Богъ мылує, не прылетила?—здывувалася Горпына.

— Не схоче лялькою з'явытыся, то перекынеться мухою, а вже неодминно прылетыть сьогодни,— мовыла богомильна бабуся.

— Не схоче мухою — жинкою з'явыться, — додала Мотря.

— Е, ни: того, крый Маты божа, Царыце небесна, не буває,—завважыла богомильна бабуся.

— Якъ то не буває? А Ткаченкова? Цилисенькый рикъ, якъ не бильше, до дитей прыходыла. «Выйдуть, — росказувала мени сусидка Ткаченковои,

Digitized by Google

божылася, що правда,—«диты вранци прычисани, вымыти, нагодовани». «Хто васъ чесавъ, хто вамъ головкы позмывавъ, хто вамъ пырогивъ давъ»?—пытають люде дитей. — «Маты прыходылы, чавунъ окропу нагрилы, голивкы намъ змылы, пырогивъ напеклы, локшыны наварылы»,—кажуть диты».

— Хай Богъ мылуе! Ажъ слухать сумно! То вже їи нечыста сыла зъ того свиту таскала, а хрыстыянська душа тилькы у ляльку або муху обертається, — та й то прылитає на одну хвылыночку,— перепыныла Мотрю Горпына.

— Охъ, Господы! Якъ такы отіеи нещаснои Тетянкы шкода! — несподивано зитхнула слипенька бабуся.

— Чого їи шкодуваты? Чы вона на своєму вику щастя зазнала, чы вона хочъ одынъ деньокъ спочывала?—запытала Мотря.

— Тымъ то й шкода їи, що вона померла, щастя та спокою не зазнавшы. Не шкода, якъ помре така людына, що зъ долею браталася: не дурно їи на свитъ маты породыла, не дурно їи земля нюсыла. А якъ оце мы, такъ якъ и Тетяна... для чого мы родылыся, для чого жывемо, та ще въ мукахъ и помираємо?—запытала Степаныда Мотрю...

— Для царства небесного, — зъ певною вирою видповила за Мотрю богомильна бабуся.—Бидній людыни меньше спокусы, меньше прынады — меньше й гриха.

Степаныда мовчкы похытала головою, — вона добре пам'ятала, якъ братъ їи кравъ колысь дерево у лиси, щобъ протопыты два дни нетоплену хату;

Digitized by Google

знала тежъ, що колы бъ на той часъ трапывся карбованець у кышени, то винъ бы не наважывся красты,—але не насмила перечыты бабуси.

— Ничого Тетяны шкодуваты: згорнула били рученькы, заплющыла кари оченькы—заснула, заспокоилася на-викы... Макара та диточокъ-сыриточокъ дуже шкода,—обизвалася вперше за всю довгу ничку баба Кузьмыха.

— Звисно, Макара дужче шкода: въ одынъ день збувся й ҳазяйкы, и хазяйствечка,—згодылася Мотря.

— Про хазяйку малый клопитъ: Столярыха — перша така, що й сьогодни замижъ. «Такъ вже, каже, обрыдло тымъ серпомъ жаты, що колы бъ де трапывся хочъ погаченькый косарь, то пишла бъ замижъ». На хазяйку швыдче розжыветься, нижъ на коривку. Такъ же шкода тієи половенькои!—Наче на жаль выкохавъ їи Макаръ!—мовыла Горпына.

— Не визьме Макаръ Столярыхы,—обизвалася слипенька бабуся.

— Чому?—запыталы жиночкы.

— Погана дуже та ще й косорота,—видповила слипенька.

— Ого! якъ прыйде весна, та якъ гляне Макаръ на обмазану хату сусида, та якъ побачыть, що по всихъ городахъ люде косять та сіють, тилькы на його хата-пустка чорніє, тилькы на його городи бур'янъ зеленіє, то не то Столярыху—васъ радо посватає,—засміялася Степаныда.

— Ты вже якъ ляпнешъ, то й пальци знать! Наче вже за мене й поганишыхъ нема! Подывыся въ воду на свою вроду,—образылася бабуся.

Digitized by Google

— Та я пошуткувала, воны...

— Ось цытьте, жиночкы! — спынила Степаныду богомильна бабуся:—слухайте: десь муха гуде...

Вси замовклы видразу та сталы прыслухатысь.

— Не чуть ничого. То васъ, мабуть, кортыть кануну швыдче скоштувáты, — обизвалася спросонку Кузьмыха.

— Ще бъ и ты почулá! Трычи объ стилъ носомъ клюнула, ажъ луна по хати пишла, та ще бъ муху встерегла! — мовыла Горпына, пыльно прыдывляючысь до кутньои стинкы.

— Он-но-о муха! На канунъ сила! — показала Хрыстя.

— Погукай, Степаныдо, Макара зъ надвору: винъ тамъ гомоныть зъ чоловикамы, — мовыла Горпына:

Степаныда грюкнула синешнымы дверыма, и Одарка схопылася.

— Вставай, Сыдорко! Душа неньчына прылетила; вже на кануни сыдыть!—стала вона будыты брата.

Сыдорко пидвився, почухався й знову юркнувъ пидъ рядно.

— Сыдорко, а Сыдорко! Ненька прылетила. Сыдорко, вставай!—на пивъ зъ плачемъ сипала Одарка брата.

— Ось не займай, дочко дытыны, — хай йому святи янголы сняться! Йды сама сюды та подывыся на душу своєи матинкы риднесенькои, — звернулася до Одаркы богомильна бабуся. — И рада бъ ненька до васъ, диточокъ своихъ, прыпасты, и рада бъ чаєчка своихъ чаєнятокъ обняты, та не їи воля, не їи сыла.

Digitized by Google

Обернулася вона мухою, прылетила на хвылыночку, та й полетыть вона зновъ одъ своихъ сыриточокъ. Ставай, дочко, та молыся Богови, щобъ святи янголы їй до престолу дорогу показувалы, а святи архангелы за їи гришну душу передъ угодныкамы Божымы заступылыся.

Жиночкы перехрестылыся, а Одарка стала поручъ зъ бабусею быты поклоны.

Увійшовъ Макаръ, за нымъ у слидъ два чоловика. Вси взялы по ложци кануну. Муха перелетила на пырогы, и вси взялы по пырогу: на яку страву сидала муха, тієи стравы й почыналы зразу. Вся страва була добре прыправлена, до того й часъ бувъ пизній, и жиночкы вечерялы смашно; Макарови жъ не йшло зъ головы, що винъ пройидає телычку, и винъ ледве навить прыгубывъ чарку.

— Не журыся, Макаре! Не сумуй! Не тилькы свиту, що у виконци: ось, дасть Бигъ, одбудемо сороковыны, то й засватаємо тебе. Тоби зъ дитьмы безъ хазяйкы не можна, а у насъ є недалечко пидхожа жинка: чы попраты, чы помыты, чы на поди робыты—за дви Тетяны вправыться,—мовыла Горпына.

— Тетяна, царство небесне, останнимы часамы зовсимъ неспособна до роботы була,—додала Мотря.

— Два мисяци ни до холоднои воды...Визьметься було хату выместы, та й то не подужає,—згодывся Макаръ.

— То жъ то й є! А Столярыху катъ не визьме!—завважыла Горпына.

— Про Столярыху ничого й казать—добрый робитныкъ!—пидхопылы чоловикы.

Digitized by Google

— Макарови прыгадалася нызенька, гладка жинка, рокивъ 48, зъ маленькымы, навкосы проризанымы очыма, тонкымы, мицно сциплёнымы губамы, велыкымъ горбатымъ носомъ, — серце його боляче защемило, и винъ мымоволи тяжко зитхнувъ.

— Не до любовы, чы що? — запытала його Мотря. — Мынувъ, серце, часъ перебираты, — беры, яку прыйдеться.

— Не пиде вона за мене, — видповивъ хмуро Макаръ.

— Пиде! — заспокоилы въ одынъ голосъ жиночкы...

А муха наче прогула останни слова: затрипала крыльцямы, пиднялася пидъ саму стелю, загула, заплакала на всю хату, прыпала до голивкы сонного Сыдорка та й зныкла на-викы невидомо куды...

Digitized by Google

Злодійка Оксана.

Оповидання.

I.

Прокынулася Украина писля зимового сну. Поталы снигы; зелени озыми зàсивы веселенько потяглыся въгору, выправляючы зибгане снигомъ лыстячко; молода травыця пробылася з-пидъ земли и вкрыла нибы щиткою долыны, яры, поля та горы. Весняне сонечко сылкується обигриты покынутыхъ на всю зиму дитокъ, и диткы веселенько та любо зазырають у вичи своєму татусеви, купаються та гріються въ золотому проминни. Земля - ненька поспишається показаты батькови свои чада неоцинни, и що годыны, що хвылыны выводыть на пòказъ то былынку манисеньку, то чудову квитку. Довидалысь и пташкы, що сонечко повернулося до-дому, що побудовано вже для ныхъ осели въ рясныхъ виткахъ деревъ, и позлиталыся зъ усихъ краивъ. Голосно зустривають воны

Digitized by Google

схидъ сонця, далеко лунає чудовый ихъ «добры-день»; а що вечора, до пизньои ночи, спивають воны на втиху потомленымъ людямъ, або на радисть та на горе закоханымъ дивчатамъ та парубкамъ. Ось и жабы обизвалыся въ ставку; бугай видгукнувся; загулы жуки, заворушылыся мурашкы та кузкы всяки, и маты - земля засыпає спокійно та радисно пидъ блакытною облогою высокого, ясного неба.

Натомлена, замучена людына - и та пидъ ласкавымъ поглядомъ весняного сонечка звеселылася. Знову пускає на волю свои мріи та будыть безкраи надіи въ серци. Забытый, прыголомшеный злыднямы, хворый видъ сутяжнои праци хлиборобъ, глянувшы на свитове весилля, знову ожыва, забувшы про свою хвористь, про гирку недолю, и почына сподиватыся на Божу допомогу та бильше йняты виры въ людей. Затьохкалы, забылыся опалени жаромъ першого кохання серденька дивочи; далеко стеляться весели веснянкы, въ якыхъ не чутно ни тугы разбытого серця, ни згадкы про зраду або недолю; немає нàтяку и про буденне жыття. Тилькы дивка Оксана чогось не спиває, не выходыть на улыцю, не гуляє въ гурти. Вона, якъ и инши, слуха соловейка, вона тежъ пидъ [illegible]ывомъ чудовои весны; та тилькы не може, а може й не вміє знайты соби подругы, прыстаты до гурту. Двадцять и тры рокы промынуло вже їй. Уси подругы давно вже повыходылы замижъ; а їи й доси нихто й не запытувавъ, неначе на всьому свити не знайшлося для неи пары. Та й кому потрибна ряба Оксана, попыхачъ дядыны Софіи, бидна сырота? Прыведено їи малою до дядька Максыма та дядыны Софіи,

Digitized by Google

и зъ того часу працює вона, не спочываючы, не розгынаючы спыны, а проте до цього часу и скрыни немає у неи напоготови, не було й путньои одежи й доси. Оксана зъ дев'яты рокивъ навчылася не дойидаты, не допываты. Станъ їи, зрощеный на самій картопли, у важкій праци, завчасу вытягся, неначе те зилля безъ сонця, й похылывся. Нихто не згадавъ про Оксану, якъ щепылы виспу, и дивка на ввесь викъ зисталася рябою. Старенька хустка, руди запаскы, драна корсетына — ото було все Оксаныне вбрання. Не вміє вона писень ніякыхъ, бо не зазнала на своєму вику веселого дытынства, доли пидлиткивъ; не ходыла на грыща та вечерныци, якъ и побильшала, бо парубкы сміялысь зъ рябои Оксаны, а дивчата-красуни цуралысь їи. Одну втиху находыла вона соби въ важкій работи, — не постачало тилькы на це їи сылы. Призвыща: «никчемна», «нероба», «ледача» николы не мыналыся въ устахъ дядыны Софіи рябою Оксаною. Помижъ людей, що вважають право на жыття тилькы доты, покы є сыла робыты, помижъ такыхъ людей нихто не пытається, чы є снага робыты, чы не черезъ край важко дається той шматокъ хлиба? Нихто не пытавъ и Оксаны, якъ дається їй важка праця, нихто не звертавъ увагы й на їи плечи, прыкрыти змоченою кривавымъ потомъ сорочкою; а «скилькы зробыла»?— пытавъ коженъ. И Оксана, дывлячысь на дужыхъ та здоровыхъ людей, зъ усієи сылы п'ялася, щобъ поспишатыся за нымы, и тратыла останню сылу на дядьковому поли та огороди. Робота въ зимку душній хати та въ чаду видъ каганця була ще важча для мало здоровои Оксаны, и вона марнила та сла-

Digitized by Google

била ще дужче. Нытка въ прядци йшла неривно, у моткахъ робылыся помылкы, и дядынына лайка не стыхала. Але жъ Оксана никому не скаржылась на своє жыття, на своє безталання, бо й сама не вмила гараздъ зрозумиты, чого до серця їй мовъ гадына яка пидступа, чого иноди непрохани сльозы ни зъ цього ни зъ того тремтять на їи віяхъ? Нихто їи не бывъ, нихто не выганявъ зъ хаты; а хиба це мале щастя для сыроты? Вона мала шматокъ хлиба, теплу хату, мала корсетку на плечахъ; чого жъ сумуваты їй, чого нудыты свитомъ? А проте вона сумувала, бо серце їи бажало щырои ласкы, теплого слова, а ихъ не було. Тилькы зори та мисяць ясный видалы про сю скорботу їи серця, бо тилькы имъ не соромылася Оксана вылываты свои скаргы на власне жыття. Що весны зъ радистю ще сподивалася вона, якъ сестры роднои, або подругы вирнои, своєи коханои ластивочкы, що такъ прыємно щебетала до неи у дядынному подвир'ю. Якось разъ сыдила Оксана на прызьбы. Недалеко видъ неи, въ садку, на зеленій гылци прымостывся голосный соловей и щырымъ спивомъ своимъ вабывъ до себе свою коханку. Оксана довго прыслухалася до чаривнои писни, и серце їи почало чогось дужче бытысь. Мабуть воно на-перекиръ розуму, на-перекиръ добрій воли самои Оксаны, забажало кохання щырого, ласкы теплои, безкрайои.

«Чы то жъ мени марыты про кохання, бажаты пары? Хиба жъ мени, безталанній сыроти, судылося прыпадаты до грудей мылого, чуты на своихъ устахъ гарячи поцилункы? Гетьте, брыдки думкы; угамуйся, серденько! Не бачыты мени радощивъ до самои домо-

Digitized by Google

выны; николы не доведеться зазнаты хвылыны щастя!»—розважа сама себе Оксана, а серце не слухалось та ще дужче былося, ще дужче млило...

За садкомъ показалась чыясь постать. Оксана полохливо схопылась и перейшла у садокъ, у темный закутокъ. Тымъ часомъ постать выступыла на ясне мисце й Оксана вгадала въ тій постати Олексія. Се бувъ парубокъ-красунъ на все село: чорнобрывый, червоновыдый, высокый на зристъ и ни въ чому не мавъ соби ривни на сели. Ни одна дивка не видмовыла бъ йому, якъ бы захотивъ винъ заслаты до неи свативъ; не видмовыла бъ навить не вважаючы й на те, що про невирне та зрадливе кохання його зналы вже вси дуже добре. Цього вечора бувъ винъ у Одарчыному садку й дожыдався їи, та мабуть не дождався або розгнивався чогось и прямувавъ теперъ чужымы огородамы на другый кинець села до Мелашкы. Спостеригшы Оксану, винъ зупынывся, пидійшовъ повагомъ и промовывъ:

— Здорова!

Не хытре й не мудре слово «здорова»; не вдывовыжу воно никому. Отже Оксани здалося воно за якыйсь подарунокъ, за ласку, за чаривну музыку.

— Здоровъ!—видказала вона й щокы їи зашарилы полум'ямъ.

— Чого сыдышъ сама? Сумуєшъ? — запытавъ Олексій.

— Зъ кымъ же бъ мени сыдиты? У хати душно, отъ и выйшла на часынку.

— И я посыжу!—несподивано для себе промовывъ Олексій и прымостывся.

Digitized by Google

Оксана засоромылась ще дужче. Олексій запалывъ цыгарку й декилька хвылынъ мовчавъ. Винъ жалкувавъ уже, що сивъ биля рябои; а до того, здається, вперше на своєму вику, не знавъ, якъ обійтысь йому зъ дивкою. Жарты не йшлы на думку, а такъ балакаты?... Про що жъ йому балакаты зъ Оксаною?

З-за хмары вызырнувъ мисяць и осявъ мовчазну пару. Олексій зыркнувъ скоса на Оксану и зразу запрымитывъ їи роспаленый видъ. Дотепный домыгунъ зрозумивъ, що діється въ дивочому серци, й недобра усмишка промайнула йому на выду.

— Оксанко,—обизвався винъ,—чы знаєшъ, що мени тебе шкода?

— Чого?—нышкомъ спытала Оксана.

— Чого? Того, що тебе нихто не любыть; а ты, на мою думку, дуже гарна дивка. Яка тамъ корысть зъ тыхъ чорнявыхъ та русявыхъ красунь? Зив'яне, змарніє, якъ лыстъ у-осены пожовкне й не зостанеться и згадкы про ту часову, недавню красу! Щыре серце — отъ де краса! И ця краса не змарніє, не пожовкне, не зсушыться николы. А ты Оксано, маєшъ дуже добре та щыре серце. Ты зумієшъ полюбыты и, полюбывшы, николы не зрадышъ. Тымъ ты мени й подобаєшся; черезъ те й шкода тебе! Я вже не разъ збирався погомониты зъ тобою, та все не прыходылось якось. Оце першый трапывся такый добрый выпадокъ, що можна побалакаты гарненько... Обрыдлы мени уси ти Хымкы та Маріи! Чы поймешъ виры: мени ажъ нудно дывытыся на ныхъ, бо воны—

Digitized by Google

нибы ти сучкы: за коженъ мій поглядъ грызутсья··· Ты й тинню не скыдаєшся на ныхъ; тымъ и до вподобы мени. Шкода тилькы, що ты неймовирна... я заразъ бачу, почуваю, що ты не ймешъ мени виры... Правда, ни? — допытувався Олексій, пильно глядючы у вичи Оксани.

Оксана сыдила й не ворушылася. Уперше довелося їй чуты мову про кохання; уперше сыдила вона на самоти зъ парубкомъ; уперше пережывала щаслыви хвылыны. Серце їи радисно былося, тепло й гарно стало на души; щыре дивоче кохання безъ жадного недовир'я, безъ жадного вагання обхопыло їи усю... Чы вона йме виры? — На край свита полынула бъ вона зъ Олексіемъ! Безъ сонця, безъ воды, безъ хлиба й безъ людей прожыла бъ вона, здається, увесь викъ, абы тилькы Олексій гривъ їи своимъ коханнямъ, не покыдавъ їи николы. Вона забула про свою невроду, забула докоры, глузування цього самого Олексія; вона почула въ соби надзвычайну сылу, почула себе справжньою людыною, а не тією никчемною, никому й никуды непотрибною рябою Оксаною. А Олексій не стыхавъ; що той соловейко, спывавъ винъ їи про вирне кохання, про темни ночи, зеленый садокъ. И якъ було не повирыты, якъ зректыся надзвычайного щастя, видипхнуты Олексія, не слухаты його ричей солодкыхъ? Де знайты було їй ту сылу, яка вгомоныла бъ їи серденько? Не мала дивка ни охоты, ни снагы, ни розуму думаты про нещырысть, зрадлывисть; слухала вона соловейка укупи зъ Олексіемъ до самои зори.

Digitized by Google

II.

Справыла маты-земля весилля, поженыла сынивъ, повыдавала дочокъ и сподивається вже дорогыхъ внучатъ. Ще краще годує та наповає вона дитей своихъ, щобъ и воны добре годувалы внучатъ їи... И внучатъ диждалась вона. На славу выйшлы люби внучата! Дони-черешни нибы выхваляючысь зачервонилы своимы ягидкамы; з-за пышного лыстя яблуни вызырають велыки кругли яблука; высыпалося колосся золотого жыта. Сонечко тежъ ще дужче гріє та пестыть прехорошыхъ внучатъ. Пташкы покынулы спивы та взялыся выгодовуваты та выховуваты дитокъ своихъ. Скризь почувається загальне якесь пиклування; ни писнямъ, ни любощамъ немає вже часу. Засмутылася, зажурылася й наша Оксана. Мынуло недовге кохання и наступывъ часъ гиркои росплаты. Не на довго зазнала дивка щастя, бо не бильше, якъ мисяць, видвидувавъ їи Олексій; але жъ скилькы теперъ доведеться прыняты мукы, скилькы прослухає докоривъ, скилькы проллє гарячыхъ слизъ!

Одначе Оксана не жалкувала на себе. Не ремствувала й на Олексія, дарма що й видцурався видъ неи, що покынувъ самотню, зъ журбою. За те винъ єдыный прыголубывъ їи колысь, давъ їй хочъ не на довго хвылыну щастя. Найстрашниши булы дивци докоры сусидивъ; але воны до якогось часу ще мовчалы; Оксана забувала инколы свій соромъ дивоцькый; але жъ часъ ишовъ, ажъ покы не наставъ и день страшнишый за божый судъ.

Проснулося ранкомъ село. Сонечко ще десь забарылося, а добра половына села вже на ногахъ.

Digitized by Google

Тамъ чулося, якъ скрыпилы двери або ворота; тамъ або тамъ обзывалысь коровы до телятъ; биля колодязивъ перебалакувалы сердыто бабы, бо булы ще блиди та сонни; прокынулась и Оксанына титка Софія. Першъ за все розбудыла вона Оксану й послала їи на огородъ за ботвыною, а сама побигла по воду. Дядько Максымъ повагомъ узувається та пидганяє старшаго сына Сыдорка хутенько йты до товару. Хлопець удає, нибы не чує, бо саме снывся йому чудовый сонъ, та й взагали хотилося спаты, а батько, нибы зумысне, усе розбуркувавъ його. Хлоп'я потягається нарешти й пыльно прыдывляється до батька, чы швыдко выйде винъ зъ хаты. Батько покрыкнувъ на хлопця ще разъ и подався зъ хаты на двиръ. Сыдирко въ одну мыть пирнувъ пидъ ряденце, закутуючы ногы, неначе бъ то воны доторкнулыся вже до ранньои холоднои росы. «О, и маты грымає вже въ синяхъ,—думає хопець,—мабуть прынесла воды, до коровъ лагодыться йты»—и потягъ рядно ажъ на голову.

— Сыдоре, до телятъ иды, ледащо! — сердыто гукає маты на десятылитнього хлопця.

Хлопець чує, що маты не жартовлыво, а навсправжкы сердыться; а того миттю пидтягає свои штаненята й бижыть на двиръ, де давно вже жде його бадьоре, ажъ блыскуче теля.

— Лышкы, Ряба! Лышкы, Красуля! Та лышкы жъ, бодай ты лусnуло!—чутно у сусида въ загороди.

— Лышкы!... Беры, Сыдирку, Лысу икъ лыхій годыни! Тягны, теля за мотузку,—гукає Софія.

Digitized by Google

Сыдирко пидкрадається до теляты й цупко хапає його за налыгачъ; а лукаве теля нибы тилькы цього й сподивалося. На хвылыну воно спынылося, мовъ прыкыпило на мисци; а якъ тилькы сипнувъ хлопець, щобъ весты въ кошару, воно рванулося зъ рукъ та й пишло выбрыкомъ по всьому двору.

Софія подоила коровы, а Оксана налагодыла тымъ часомъ пійло для кабанивъ. Ни въ чому не кохалася такъ титка Софія, якъ у кабанахъ. И теперъ у сажи сыдило два кабаны, завбильшкы зъ телятъ.

— Вычысты жъ, Оксано, гарненько корыто, насыпъ ячменю, налый пійла,—загадувала титка небози, пораючысь биля печи: — та гляды мени, щобъ нихто не наврочывъ, найпаче остерегайся Мотри, бо вона що не назырыть, те й зурочыть! Не видчиняй ляды, колы йтыме хто поузъ сажъ; краще пережды трохы.

Чула Оксана не разъ уже такый дядынынъ наказъ и сама стереглася недоброго погляду, бо шкодувала титчыного добра наче свого. Ой, якъ бы знала вона, що трапыться сьогодни черезъ цыхъ кабанивъ, то краще бъ оселю продрала, нижъ видчыняты анахтемську ту ляду!

Тилькы що налыла вона пійла въ корыто, ажъ ось, якъ на грихъ, прынесла нечыста сыла й Мотрю. Хотила Оксана зачыныты швыдче сажъ, та не встыгла: Мотря угледила обохъ кабанивъ...

— И... яки жъ воны блыскучи та гладки! А в'язы яки!... Та якъ же хороше йидять! — выхваляла Мотря кабанивъ, абы наврочыты ще дучже.

Digitized by Google

Оксана и сплюнула разивъ зо тры, и прошепотила щось видъ урокивъ, та тилькы прогнаты Мотрю видъ сажа не насмилылась.

Саме на той часъ вызырнула Софія. Якъ угледила жъ вона Мотрю биля сажу, такъ и похолонула. Не счулася Оксана, якъ уже титка й опынылася биля сажа.

— Лыходійко, ворогъ мій лютый!—кынулась вона до Оксаны:—Що ты мени наробыла? Пропалы жъ мои кабанци! На-викы пропалы! Уже й йидять не такъ, вже не такъ п'ють, не такъ и дывляться!...

— А дали якъ заверещыть зъ усієи сылы:

— Волоцюго проклята! Докы я тебе одягатыму та годуватыму? Оце дякуєшъ мени такъ за те, що покрываю тебе?! Нехай же теперъ уси, увесь свитъ знає, навищо, чого и видъ чого повытягала ты зъ льоху вси кыслыци; навищо поворозкамы трычи пидперизуєшся!

Пишла луна видъ титчыныхъ докоривъ та й покотылася ажъ на край села. На всихъ перелазахъ повытыкалыся бабы, а дитвора обступыла Оксану та пыльно дывылася на їи блиде облыччя. На Оксаныне щастя нагодывся дядько; видразу розибравъ, видъ чого той клопитъ. Софія хутенько побигла въ хату, стягла зъ жердкы штаны, взяла шапку и провела нымы пидъ черевомъ у кабанивъ, нашиптуючы, що треба, и потроху та помалу цилкомъ заспокоилась. Не заспокоилась тилькы Оксана, бо вже кожна людына на сели знала про їи соромъ, лыху та нещаслыву прыгодоньку. «И якъ його жыты теперъ на сели?—думала дивка,—якъ дывытысь у вичи дядькови,

Digitized by Google

сусидамъ?» А дядына й забула вже про вранишню лайку, немовъ бы вона ничого́ й не казала. Спокійно зибрала дядына чорни сорочкы тай послала Оксану на ричку. Небагацько було тыхъ сорочокъ, та здавалыся воны Оксани важче за каминня. Неначе зализо важке гнитыла дивку одна думка: де то їй дитыся, хто прывита їи осміяну, осоромлену? Що їй теперъ робыты? И прыйшла їй на думку титка Горпына, що жыла верстовъ за двадцять видсиль та прохала колысь Оксану до себе жыты.

«Пиду до титкы Горпыны,—дума Оксана,—помагатыму їй, робытыму, покы стане снагы, а дали... дали Господь мылосердный якось допоможе дожыты вику».

Хутко допрала вона сорочкы, порозвишувала ихъ на тыну и, взявшы своє убоге плахиття, покынула дядькову оселю.

III.

Нагледилась Оксана на своєму вику на всяки злыдни, усього перебувала и въ дядька Максыма; а такои бидноты, якъ у титкы Горпыны, ще не доводылось бачыты їй. Горпына молодою повдовила, а за хвористю не мала спромогы довесты до ладу й те господарство, яке залышывъ їй чоловикъ п'яныця. Сама хатка зисталася у Горпыны на стариств, але й та була похылена та полупана. Гиркымъ зарабиткомъ «за снипъ» не можна було гараздъ и отопыты їи, не те що прыховаты соломы на покривлю; и хата стояла ледви вкрыта. Одначе бабу Горпыну вси по-

Digitized by Google

важалы, а иноди то й помагалы їй. Деяки жинкы зумысне прыходылы до неи на пораду и слухалысь їи, якъ матери риднои. Горпына ридко колы й на вулыцю выходыла, хочъ биля їи хаты що недили збиралысь молодыци зъ усього кутка. Не любыла вона «зубы продаваты», не любыла и «скиглыты», хочъ инколы й дуже важко доходылося самотній, мало здоровій жинци. Давно вже шукала вона доброи души, щобъ прыстала до неи та помогла спокійнише вику дожыты; та не траплялося такои жинкы. Теперъ прыняла вона Оксану зъ превелыкою радистю, пообицяла навить видпысаты їй грунтъ и хату. Ласкавый поглядъ старои титкы, їи прыємна мова зразу подобалыся Оксани, й дивка дякувала Богови за те, що Винъ навивъ їи на думку покынуты сварлыву дядыну та перейты до титкы Горпыны.

Швыдко перебалакала титка зъ небогою про всю новыну и сталы вкупи миркуваты та радытысь, якъ краще прыумиты, щобъ бильше заробыты.

— Наймуся я, титусю, на тютюнъ,—каже Оксана,—тамъ плата добра, зароблю й на топлыво, й на святый хлибъ.

— Ни, доню, не йды, бо тамъ наймають у строкъ,—раяла Горпына,—а въ строку дивчата до розпусту всякого доходять; не люблю я такыхъ, тай зроду не любыла. Подывысь на мене: я молодою овдовила, а нихто мене не осудыть, бо усякыхъ наймивъ у строкъ я цуралась. Жыву помаленьку, серпомъ хлибъ зароблю й мени бильше не треба. Я й замижъ удруге не пишла; цуръ йому! И не люблю, якъ удова, та ще зъ дитьмы, до шлюбу тягнеться. А,

Digitized by Google

бороны Боже, прочую що погане про дивку—нехай тоди вона до мене краще й не озывається, бо я й не поздоровкаюсь до неи до вику... Такъ то! Раю й тоби, доню, шкодіючы тебе, такъ само робыты. Може Господь послявъ тебе на щастя, щобъ було кому догледиты мене на старисть, очи мени склепыты, сорочку на смерть надиты. Зглянувся Мылосердный на вдову одыноку та й направывъ тебе, сыроту, у мою хату. Абы тилькы ты зохотылася, а я не прожену тебе й до вику не розлучуся зъ тобою... Заробымо вдвохъ за снипъ хлибця, а колы не хочешъ, то я сама жатыму, а ты ходытымешъ на баштанъ; тамъ заробитокъ тежъ не поганый и, головна ричъ, не въ строкъ...

Тяжко було Оксани слухаты титчыни слова, бо въ ныхъ уже чувся докиръ; але жъ прызнатыся, росказаты щыру правду не ставало духу. Вона нызько похылыла голову й замовкла.

— Якъ, дочко, надумала? — трохы згодомъ запытала Горпына:—може моя порада тоби не до вподобы? Я раджу тоби, якъ краще, а про те—якъ соби хочешъ: твоя воля.

— Я буду ходыты на поденщыну!—ледви чутно й не дывлячысь на титку, видповила Оксана.

IV.

Другого дня раненько подалась Оксана на баштанъ. Почалося ривне жыття видъ недили до недили. Робота сапою на баштани для всихъ жинокъ важка,

Digitized by Google

— Встань, бабо, бо однаково я ничого зробыты не можу. А ты, Оксано, чы якъ тамъ тебе звуть, не гайся; ходимъ, бо я не маю часу!—байдужно промовывъ десяцькый.

Оксана мовчкы простягла рукы, взяла дытыну и стала йты зъ десяцькымъ.

— Оксано, Трохымчыку! Боже жъ мій мылосердный!... Куды жъ вы, мои диточкы, йдете?— крычала та голосыла Горпына, ледви поспишаючысь за десяцькымъ та своєю небогою.

Оксана мовчкы озыралася до титкы и трохы прыпыняла ходу, щобъ не видставала титка. Воны потроху наблыжалыся до того страшного будынку, звидкиля Оксана мусыть выйти на викы знеславленою прызвищемъ: «злодійка».

Дійшлы до высокои билои стины; зализни ворота видчынылыся. Оксана мицно поцилувала Горпыну и, не промовывшы ни єдыного слова, переступыла зъ дытыною поригъ в'язныци.

Ворота зачынылыся; цокнулы замкы разъ, у другей Оксана зныкла у билыхъ стинахъ, несучы въ острогъ своє добре ймення на глумъ та на поталу.

— Прощай, прощай Оксаночко! Прощай, Трохымчыку, моє дытяточко!—гукала на-пивъ голосно Горпына, прыпадаючы до зализныхъ воритъ, з-за котрыхъ чутно було лайку та плачъ Оксаныныхъ товарышокъ-злодійокъ.

Digitized by Google

Идеальный батько.

Велычезна парова молотылка подала про себе першу звистку. Гучный оклыкъ їи до праци пронисся по селу, пишовъ луною по степу, оповищаючы блыжни хуторы про певный заробитокъ. Пидъ солом'янымы дахамы почалася суперечка: циле лито и мали, й стари сподивалыся молотьбы въ економіи, пестылы надію заробыты на спидныцю, черевыкы, смушеву шапку або на оплаткы, нарешти диждалы побачыты молотылку на гармани, и теперъ свекрухы даремно загадувалы невисткамъ становытысь до печи, даремно посылалы батькы сынивъ до свого току, або до скоту; навить найслухняниши змагалыся й самовильно простувалы въ економію, де ихъ сподивалася може й сутужниша, нижъ дома, зате оплачена добрымы, якъ здавалось, гришмы праця.

Рыпнулы двери и въ крайнїй одъ выгону хати. На порози з'явывся высокый, незвычайно худый та

Digitized by Google

блидый парубокъ, рокивъ висимнадцяты. На йому була чорна, полатана у двохъ мисцяхъ смушева шапка, сира, трохы короткувата чумарка, выбойчани штаны й стареньки чоботы зъ шырокымы халявамы; але билый, якъ снигъ, вымережаный комиръ сорочкы та чепурно залатани рукава чумаркы свидчылы, що маты не шкодувала праци, прыбираючы сына, и напевне не пошкодувала бъ грошей на краще убрання, колы бъ тилькы постачало у неи на це снагы

Парубокъ постоявъ хвылыну на порози, пыльно подывывся праворучъ на дорогу, що простяглася темною стьожкою повзъ жовту стерню ажъ до сусиднього хутора, знявъ шапку зъ головы, подывывся на неи, выбывъ добре въ рукахъ, потимъ надивъ їи знову латкамы назадъ и пишовъ до маленького прыкладку соломы, що стоявъ зразу за хатою.

У виконце вызырнуло стурбоване, заплакане облыччя чорнявои, ще не старои, вродливои жинкы. Вона видсунула обережно кватырку и стала стежыты за парубкомъ. Ось винъ вытягъ з-пидъ соломы чыись выла, взявъ грабли, перекынувъ и те й друге черезъ плече, ще разъ зыркнувъ на дорогу й попростувавъ, не оглядаючысь, до воритъ. Молодыця накынула платокъ и мыттю выбигла зъ хаты.

— Не йды, сынку, не йды, Иване! — зупыныла вона парубка биля воритъ.—Я жъ тебе цилый ранокъ благала, я й теперъ прохаю: не ходы ты въ економію!

— Чого то такъ?—запытавъ на-пивъ зъ усмишкою, на-пивъ зъ жалемъ парубокъ.—Чого вы боитесь

Digitized by Google

видпустыты мене въ економію? Вси ходять туды, вси тамъ заробляють добри гроши... чому жъ тилькы мени не можна?

— Не ходы, мій сыночку! Не ходы, прохаю тебе! — благала тремтячымъ голосомъ безъ краю стурбована молодыця...

— Я васъ пытаю: чого мени не можна заробляты, якъ людямъ? Чого коженъ лодарь, коженъ п'яныця може безпечно йты въ економію, тилькы я та вы не сміємо навертатыся навить до панського гарману? — запытавъ у-друге парубокъ, и його блакытни очи метнулы блыскавкы.

— Чы вже жъ такы ты не можешъ уволыты мою волю? Я жъ тебе ще разъ прохаю—не ходы!— мовыла молодыця, не видповидаючы на питання, которе, наче гострымъ ножемъ, пройняло їи серце.

— Я пиду, мамо! Я пиду сьогодни! Я ходытыму, покы буде робота, покы схочу ходыты! Я хочу тежъ маты й картузъ, и поясъ, и чумарку хочъ до церквы... Я не допущу й васъ стрыбаты у постолахъ зимою...— видповивъ Иванъ.

— Мы пидемо сьогодни на баштанъ—тамъ тежъ гроши платять,—нагадала молодыця...

— На баштанъ? Ни, годи по баштанахъ поневирятыся! Годи!...Прызвели вы й такъ мене до сорому отымы баштанамы. Черезъ васъ мени прызвища иншого немає, якъ «тонконигъ» або «кавуннык ъ».

— Хай Господь того покараєе, хто сміється зъ твого безздоров'я, а тоби, сыну, не можна встряваты у важку роботу... Адже жъ пам'ятаєшъ, якъ ты зо-

Digitized by Google

мливъ торикъ биля віялкы? Ты слабый у мене... зовсимъ слабый!—зитхнула молодыця.

— Ото жъ вы самы й опорочылы мене передъ селянамы. Торочыте всякому про моє безздоров'я, а мени черезъ те — хочъ мижъ челядь не ходы. Думаєте, легко мени було вчора слухаты, якъ Марко та Максымъ знущалыся зъ мене? Легко зносыты, що кожна дытына зважується бытысь зо мною?... А все черезъ васъ. Я такый самый, якъ и инши парубкы, я такый, якъ и чужи диты, мени вже висимнадцять рокивъ мынуло, а вы все видъ своєи пелены мене не видпускаєте,—докорявъ Иванъ матиръ, нервово оправляючы раз-у-разъ выла та грабли на плечахъ.—Я пиду туды, куды йдуть вси мои однолиткы; я робытыму те, що воны роблять; я пиду туды, де кращи гроши платять, бо не можу я дали зносыты своихъ злыднивъ, обирванымъ старцемъ по селу ходыты!—додавъ Иванъ ще нервовише.

— Не раджу, не раджу я тоби, сыночку мій любый, въ економію йты... Послухай мене, Иване, послухай материнои порады! — мовыла мало не зъ плачемъ молодыця, заступаючы сынови дорогу до воритъ.

— Мамо! вы не пыталы у мене порады, якъ... (Иванъ не домовывъ чогось), не пытатыму теперъ и я у васъ порады, якъ мени на свити жыть,—видповивъ парубокъ и видчынывъ ворота.

— Страму наберешся! Не пустять тебе... Прыкажчыкъ прожене тебе!—не спынялася молодыця.

Digitized by Google

— Мене? — запытавъ Иванъ матиръ, та такъ запытавъ, такъ подывывся, що молодыця ажъ захолола...

Ни, николы не бачыла вона свого Йвана у такому настрію, якъ сьогодни, николы не чула видъ його такыхъ неввичлывыхъ ричей, не бачыла такого суворого погляду...Що трапылося зъ нымъ? Хто ставъ по-мижъ двохъ сердець, що такъ добре розумилыся, такъ щыро кохалыся до останнього часу? Хто цей ворогъ лютый, що розризнывъ безталанну матиръ зъ їи єдынымъ скарбомъ—изъ сыномъ? Чы вона не зумила сьогодни його умовыты, чы то винъ зробывся такымъ кам'янымъ? Ни, слова їи, полыти гарячымы сльозамы, напевне пройнялы його чуле серце — вона сама бачыла, якъ высоко здіймалыся груды їи любого сына, колы винъ слухавъ у-досвита їи речи... Але все жъ такы винъ їи не послухавъ... Щось страшне, несподиване трапылося зъ нымъ учора, обгорнуло чорною пеленою й думкы, и душу, й серце його, и теперъ вона перестала розумиты свого сына. Вчора винъ повернувся зъ вулыци мовъ несамовытый, пошпурывъ шапкою черезъ усю хату, лигъ спаты не вечерявшы, довго перевертався на лижку, потимъ схопывся, побигъ, довго гулявъ десь по надвир'ю або у садку, вернувся й тилькы передъ свитанкомъ заснувъ. Хто жъ знає, хто скаже, чы на вулыци, чы у-ночи спало йому щось на думку? Чы дивоцьки очи, чы ясни зори зворушылы його душу, чы докирлыви речи челяди, чы гоминъ неспокійнои ричкы закынулы у серце па-

Digitized by Google

рубка нови бажання, нови почуття, а чы, може, то дев'ятнадцята весна дає себе у знакы...

Иванъ выйшовъ за ворота, але не зводывъ очей зъ дорогы. Нарешти з-за могылкы з'явывся невевычкый гуртокъ челяди...Серце Иванове раптомъ забылося дужче, щокы зачервонилыся — винъ пизнавъ видразу ту дивчыну, котрои все сподивався.

Челядь — п'ять невелычкыхъ хлопцивъ-погонычивъ та тры дивкы—йшла въ одынъ рядъ, а по переду, наче за ватажка, выступавъ здоровый, высокый парубокъ у чорній, новій, накынутій на плечи чумарци. Поручъ зъ нымъ дриботила невысока, довгобраза, гостроносенька, чорнява дивчына. Вона, здавалося, щось доводыла, впевняла у чимсь, або спорылася зъ парубкомъ, що йшовъ по ливу руку видъ неи, бо раз-у-разъ зверталася до його й махала рукою. Парубокъ цей сміявся, де килькы разивъ показувавъ рукою на хату Йванову, на самого Йвана, звертався до челяди, що йшла позаду,—одно слово, не стыхавъ ни на хвылыну, але Йванъ певенъ бувъ, що винъ проказує не свои речи, що глузує винъ зъ його хаты, зъ його самого, абы догодыты Маркови, що працює винъ взагали биля Оныськы на корысть свого товарыша—Марка, и не звертавъ на його ніякои увагы. Цикавыла його далеко бильше постать мовчазного, похмурого, але певного въ соби Марка. Винъ ввесь часъ мовчавъ и навить, поривнявшысь зъ Иваномъ, не прывитавъ його; проте Иванъ ввесь часъ почувавъ на соби його суворый поглядъ, наче чытавъ наскризь його думкы...

Digitized by Google

— Добры-день тоби, Йване,—прывиталась пре-ша Оныська.—А що, Максыме, не тоби казала, що сьогодни Иванъ выйде на роботу до молотылкы?—звернулася вона жваво до Максыма.

— Невже справди й вы...якъ васъ по батюшци... до молотылкы?—запытавъ, єхыдно усмихаючысь, Максымъ.—А чы васъ же прыймуть туды на роботу?—запытавъ винъ дали, наблызывшысь до самого Ивана.

— Знайдеться тамъ и мени мисце,—видповивъ Иванъ, рушаючы у-слидъ за челяддю, поручъ зъ Онысъкою.

— Мисця то про всихъ стане—гарманъ у пана просторый, — а чы знайдеться робота про тебе—ото скажы намъ?—запытавъ Марко.

— Тамъ побачымо,—буркнувъ Иванъ.

— Ось гляньте, братця, яки у його выла! Крутороги, якъ чумацьки волы — разъ штыркне и въ одынъ разъ усю скырту забере...—засміявся Максымъ.

— Твои, мабуть, кращи? Точнисенько, якъ та нехворощына зъ торишнього виныка! — заступылася за Ивана Оныська.

— Заведено: якый робитныкъ, таки й выла. Я, якъ зроду не кыдавъ снопивъ, не клавъ ожередивъ, то у мене й выла позычени; а якъ Иванъ мытець и скырты, й ожереды кыдаты, то въ його выла кращи.

— Ничого сміятыся, що выла позычени, абы не крадени,—видказала Оныська, налягаючы на останнє слово.

Digitized by Google

— Це выла справди крадени, — мовывъ, ни краплі не засоромывшысь, Максымъ.—И Йванъ укравъ бы любисенько, колы бъ вовкивъ не боявся.

— Я тебе не чипаю, й ты мене не займай!—обизвався Йванъ.

— И справди, чого ты, Максыме, в'язнешъ до Йвана? Я знаю, що тоби зъ Маркомъ ажъ до плачу доходыть, що Йванъ выйшовъ на роботу и стане поручъ зъ тобою на гармани; такъ що робыть—ничого не вдієшъ, даремно тилькы гавкаєшъ! А тебе, Иване, я бъ оце ажъ поцилувала за те, що ты такы выйшовъ сьогодни до молотылкы, їй-же Богу! Вчора, якъ ты пишовъ, такъ воны, оци каты, якъ заходылыся передражнюваты тебе, якъ ты тонконигъ на баштани полешъ, якъ кавуны збираєшъ, такъ я...

— Цилуй же, цилуй!... Гляды тилькы, щобъ винъ тебе не заслынывъ!—перебывъ їи ричъ Максымъ.

— Й ото сорому немає выхвалятыся! Ну й цилуй соби скилькы влизе, та тилькы жъ не хвастай, не сорòмъ дивчатъ!—обизвався Марко.

— Та ты не блыкай, не грымай — я тебе не боюся!...Тебе, звисно, ни одна дивчына не схоче цилуваты, а Йвана всяка поцилує. Чы такъ, дивчата?—звернулася Оныська до дивчатъ, лукаво имъ пидморгуючы.

— А вже жъ такъ!—згодылыся дивчата.

— А вже жъ такъ! — пидхопывъ и соби Максымъ,—бо Йвана нихто й за парубка не вважає.

— Брешешъ, брешешъ! Це ты зъ заздрощивъ кажешъ!—завважыла Оныська.

Digitized by Google

— Тфу! — сплюнувъ зъ серцемъ Марко. — Не зналы, про вищо балакаты! Та задавысь ты зъ твоимъ Иваномъ! Сатана симъ паръ чобитъ зносывъ, покы васъ до купы звивъ! Потрибни вы комусь обоє! Ходимъ, Максыме, напередъ, ходимте вси швыдче, залышымо ихъ самыхъ, — може воны, дасть Бигъ, хочъ икъ вечеру доплентають до гарману! — додавъ винъ, выступаючы напередъ.

У-слидъ за нымъ поспишыла й челядь. Оныська та Иванъ зосталыся у-двохъ.

— Гляды, Иване, робы сьогодни скилькы мочи, скилькы сылы, хочъ черезъ сылу, щобъ воны бильше не сміялыся зъ тебе!—пораяла Оныська Иванови, колы челядь одійшла на скилькось крокивъ напередъ.

— Мени байдуже, колы воны зъ мене сміються, я звыкъ змалечку чуты видъ челяди насмишкы... Ты мене вчора вразыла у саме серце! Я якъ угледивъ, що й ты сміешся вкупи зъ нымы, такъ не тямлю, якъ и выскочывъ зъ клуни.

— Колы жъ ты, братику, такъ чудно молотывъ горохъ, що менй й доси, якъ згадаю, сміятысь хочеться! Оце высоко-высоко пидіймаєшъ ципа, потимъ зъ усієи сылы объ горохъ луснешъ; выдно, якъ и рукы тремтять одъ натугы й самъ ажъ засапався, а горохъ лежыть цилисенькый, наче ципа й не бачывъ.

— Хиба жъ то я навсправжкы вчора молотывъ? то жъ я тилькы грався,—збрехавъ Иванъ.

— Я имъ такъ и казала, такъ хиба жъ воны виры піймуть? Ты ось сьогодни нарошне добре-добре робы, то воны й замовкнуть. Марко може й в'язну-

Digitized by Google

тыме, бо Маркови досадно, що я зъ тобою гуляю...— мовыла стыха Оныська.

— Хиба я не знаю? — видповивъ тежъ стыха Йванъ.

Бильше воны не промовылы й слова, але ця коротенька розмова не пройшла за-для Йвана безъ наслидкивъ: колы въ його може була ще краплына непевносты въ соби, въ своихъ сылахъ, то й та краплына зныкла писля Онысьчыныхъ ричей...

II.

Оныська та Йванъ трохы спизнылыся и прыйшлы на гарманъ, колы прыкажчыкъ Сыдиръ Степановычъ кинчавъ розстановлюваты людей, але Оныська певна була, що про неи завжды найдеться робота и смилыво запытала, куды їй иты?

— На верхъ, до барабанщыкивъ,—звеливъ прыкажчыкъ.

— А мени де становытысь? — запытавъ надто смилыво, выступаючы впередъ усихъ, Иванъ.

— Тоби?... тоби, парубче, мандруваты туды, звидкиль тебе прынесло, та пам'ятаты торишню гребовыцю?—засміявся прыкажчыкъ.

Максымъ та Марко переглянулыся.

— Я не знаю, за вищо насъ торикъ прогналы зъ гребовыци, не розумію, черезъ вищо й теперъ женете зъ току,—мовывъ зблидлый Иванъ.

Digitized by Google

— Спытайтесь про те у пана, а мени дано прыказъ: ни тебе, ни матери твоєи не прыймaты на роботу й край,—мовывъ прыкажчыкъ, одходячы геть до паровыка.

— Прыймить—бо, Сыдоре Степановычу, мене на роботу,—попрохавъ Иванъ такъ тыхо, що Марко та Максымъ ничого не почулы.

— Не можу я тебе прыйняты, одвяжыся ты видъ моєи души, — мовывъ безъ серця, але твердо, прыкажчыкъ.

— Винъ роботы просыть? Пидъ полову його!— пораявъ Марко.

— Куды йому, «тонконогу», «баштанныку» сердешному, та пидъ полову? Його тамъ полова мыттю задавыть: воно жъ нижного заводу! — мовывъ Максымъ, перелываючы, по загаду прыкажчыка, воду зъ одного перериза у другый...

— Не журыся, Йване, мы тебе замисть чопа заткнемо у бочку — якъ разъ же чипъ загубылы,— обизвався водовозъ, братъ Маркивъ. Але Иванъ наче не чувъ ничого; винъ стоявъ и терпляче дожыдавъ, покы прыкажчыкъ роскаже возіямъ, зъ якыхъ стайокъ почынаты возыты пшеныцю.

— Де жъ звелыте мени становытысь?—запытавъ знову Йванъ, якъ тилькы возіи одійшлы видъ прыкажчыка.

— Ты й доси стоишъ надъ моєю душею?— грымнувъ прыкажчыкъ—я жъ тоби вже казавъ не разъ и не два, що роботы про тебе немає въ економіи. Отъ наказаніє!—звернувся винъ до нимця-машы-

Digitized by Google

ныcты:—ніякымъ робомъ не одвяжусь одъ цього парубка, наче зважывся дратуваты мене! Проженить його хочъ вы, Карло Хведоровычу!—Машыныста вызырнувъ з-за паровыка.

— Зашемъ онъ такъ бледъ и худъ?—запытавъ замисть видповиди нимець.

— То жъ то й є: у тили ледви-ледви душа держыться, а воно й соби лизе до молотылкы.

— Мало кушалъ?!—не то запытавъ, не то про себе завважывъ нимець.

— Роботу мени яку-небудь дайте!—наблызывся Иванъ до машыныcты.

— Нема тоби роботы! геть иды зъ току безъ клопоту!—видповивъ за нимця Сыдиръ Степановычъ.

— Зашемъ нема работы? Ого! работа є! Буде работа. Много буде работа!—засміявся нимець, прыязно вдаряючы долонею по паровыку. — Ето молотилка дастъ работа! Ого! Йому тоже буде работа!—додавъ винъ, показуючы пальцемъ на Йвана.

— Въ економіи нема й не буде николы тоби роботы,—мовывъ прыкажчыкъ.—Иды соби зъ Богомъ, не клопочы моєи головы!

— Зашемъ иди? Онъ бледъ, охъ, онъ мало кушалъ, онъ хотелъ зароблятъ,—заступывся машыныста за Йвана.—Ты сталъ тутъ,—потягъ нимець Ивана до себе,—а ты, громадна, пашелъ снопъ кидаль!—додавъ винъ, энергично видпыхаючы видъ грубкы паровыка якогось гладкого парубка. Иванъ весело усмихнувся. Мыттю скынувъ винъ грабли та выла зъ плечей, роз-

Digitized by Google

дягся зъ чумаркы, ухопывъ оберемокъ соломы й хотивъ уже пхаты въ паровыкъ.

— Бытыму, якъ що не пидешъ звидсиль по добрій воли!—грымнувъ навсправжкы розгниваный прыкажчыкъ. — Ты знаєшъ, що панъ забороняють тоби ходыты въ економію—ну, й не ходы!

— Зашемъ кричаль? Онъ скоро бегаль,— здывувався нимець.

— Йому не дозволяють панъ ходыты въ економію,—мовывъ прыкажчыкъ.

— Зашемъ не дозволяйтъ? Онъ краль? онъ п'янъ? онъ грубій?—допытувався нимець.

— Це...—мовывъ щось пошепкы прыкажчыкъ на вухо нимцеви...

— А-а! О-о-о-о? — протягъ машыныста й уставывъ свои сири кругли банькы на Йвана. Иванъ не вытрымавъ цього погляду й опустывъ, наче вынуватый, очи до долу. Пройшла хвылына, несказано довга та тяжка для Йвана... «Прожене! прожене й нимець!» думавъ зъ мукою, зъ болемъ на серци Йванъ и не смивъ уже звесты своихъ очей вгору.

— Иды соби, Йване, зъ Богомъ! Радъ бы у прыгоди тоби статы, та не можу. Ты вже велыкый, повыненъ и самъ розумиты, що тоби тутъ не мисце,—звернувся Сыдиръ Степановычъ значно мылостывише до Йвана.

— Зашемъ иди? Я зоставлялъ Ифанъ! — потягъ несподивано машыныста знову Йвана...

Digitized by Google

— Не можна, Карло Хведоровычъ! Не можна— яки бо вы! Це жъ... теє, це знаєте... Не зоставляйте його,—ставъ умовляты прыкажчыкъ.

— Я зоставлялъ Ифанъ... —уперто мовывъ нимець и ще дужче прытягъ парубка до себе.

— Ваша воля, Карло Хведоровычъ, тилькы глядить, щобъ я потимъ не бувъ выноватымъ...

— Не, не... я винуфатъ! я зоставлялъ Ифанъ... я винуфатъ! — мовывъ весело нимець, ударяючы себе въ груды. — Ифанъ паровикъ, а громадна пашоль сичасъ снопъ кидаль!—скомандувавъ винъ и, глянувшы на годыннык, подавъ третій свыстокъ.

Робота закыпила. Осиннє сонечко тилькы-тилькы що пиднялося надъ краєвыдомъ и прывитало першымъ проминнямъ новеньку, блыскучу молотылку. Це бувъ першый день їи праци, перша проба їи здибности, й вона не загаялася показаты свою сылу. Не дали, якъ черезъ годыну, робитныкы вже втомылыся, надаючы роботу їи гострымъ бычамъ. Шестеро дивчатъ, що стоялы на платформи, поскыдалы хусткы, корсеткы, але все не встыгалы надаты розвязаныхъ снопивъ; барабанщыкы вырывалы зъ рукъ снопы, кыдалы ихъ у барабанъ зъ перерывамы, запыхалы цили оберемкы — молотылка вымагала ще бильшого поспиху. Прыкажчыкъ бигавъ, крычавъ, переставлявъ людей зъ мисця на мисце, лаявся... Нервовый настрій охопывъ робочыхъ — воны вже перестaлы розумиты, чы праця видповидна ихъ физычній сыли, п'ялыся черезъ сылу, зъ серцемъ, прокльонамы, але машыныста ще подававъ свысткы, вымагавъ ще бильшого

Digitized by Google

спиху, бо молотылка йшла на-пивъ у порожни. Нарешти прыкажчыкъ схаменувся.

— Зупынить їи хочъ на хвылыну, хай їи всячына! И солома не складена, й полову по всьому гармани роскыдано, рады ніякъ ничому не дасы!— попрохавъ Сыдиръ Степановычъ нимця.

— Ага! Кому нема работы? — ажъ покотывся одъ смиху нимець.—Ифанъ нема работы? Ого! Ифанъ чубъ мокра!

— Я ввесь облываюсь потомъ, не то вашъ Иванъ. Зупынить їи, каторжну; зроду-вику не бачывъ такои скаженои молотылкы. Сюды треба у-двоє бильше робочыхъ клыкать; я пиду прыведу хочъ зъ десятокъ людей,—мовывъ прыкажчыкъ...

Машыныста трохы у долони не плескавъ: це жъ винъ самъ пораявъ їи купыты... Хай, хай прыкажчыкъ прыведе ще робочыхъ — винъ добавыть ще пары...

— Нема работы? Нетъ бедный Ифанъ работы?— звернувся весело нимець до Йвана, зупынывшы молотылку.—Теперъ ты, Ифанъ, отдыхаль, кушай на булка, вся кушай, а потомъ знову молотиль! — додавъ винъ и подався прочыщаты решета. Люде радисно прывиталы ци перши хвылыны спочынку...

Дивчата посидалы на платформи, чоловикы побиглы вытрушуваты з-за комира та пазухы колючу полову; але ранише одъ усихъ кынувъ роботу Марко. Кыдаты снопы на платформу — це завжды тяжка й непрыємна робота, але на цей разъ Маркови вона

Digitized by Google

здалася вдесятеро тяжчою й непрыємнишою, нижъ завжды. Ввесь часъ, кыдаючы снопы, Марко не забуваvъ ни на хвылыну, що Иванъ не тилькы на гармани, але ще й биля зовсимъ легкои роботы, и ця думка наче додавала вагы до кожного снопа, що винъ мусивъ кынуты, лягала каминемъ на серце, навить зменьшала сылу въ рукахъ.

Якъ тилькы молотылка зупынылася, Марко побигъ до паровыка.

— А що? жывеньки ще? не пидвередылыся соломкою?—напався зразу винъ на Йвана.

— Ще брыкають, слава Богу: нимець булочкою пиддержалы!—пидтрымавъ Марка Максымъ.

— Може бъ вы такы пожалувалы ще до насъ, попокыдалы снопивъ?...У-вечери гроши однакови, що й мы, визьмете, а робыты однаково зъ намы не хочете?—прысикався знову Марко.

— Тутъ, биля паровыка, повынна стояты дивка, або хлоп'якъ — хай же теперъ и Йванови заплатять таки гроши, якъ и дивчатамъ,—мовывъ Максымъ.

— Ты платытымешъ? Твои гроши? — скыпивъ Иванъ.

— Дарма, що не мои гроши — всякому досадно зносыты отаку неправду: мы ось пропадаємо за-рады полтынныка, а ты за играшкы визьмешъ ти сами гроши,—завважывъ Максымъ.

— А мени, братця, ось що найдосаднише: оце жъ винъ пхає сьогодни солому въ грубу, а ввечери прыйде на вулыцю та й выхвалятыметься: я бувъ на

Digitized by Google

гармани, заробывъ, якъ и инши парубкы, полтынныка, — мовывъ Марко, закурюючы биля паровыка цыгарку.

— Колы бъ хочъ Оныська угледила його на роботи!—нагадавъ Маркивъ братъ.

— Що зъ того? Вона скаже: винъ не выноватый, що його тутъ настановылы; йому дѣ звелилы, тамъ винъ и ставъ,—видповивъ Марко.

— Чого вы в'язнете, чого вамъ треба? Одійдить геть, бо ще комусь голову роскраю! — крыкнувъ на хлопцивъ Иванъ.

— Чы ба! И до снидання не побувъ биля молотылкы, а вже страща!—засміявся Максымъ.

— Кажу — одійдить одъ гриха! — скыпивъ ще дужче Йванъ.

— Зашемъ ви тутъ? Зашемъ не згрибаль солома, полова? Пашоль работай! — крыкнувъ на хлопцивъ нимець, що саме нагодывсь тутъ.

— Карло Хведоровычъ! Онъ Иванъ просыться до снопивъ — видпустить його, а на його мисце я прыведу яку-небудь дивчыну! — звернувся несподивано Марко до машынысты.

— Зашемъ Ифанъ снопи?—здывувався нимець.

— Винъ тутъ не хоче бильше стояты — каже: проби йому тутъ скушно.

— Зашемъ скушно? — здывувався ще дужче нимець.

— Йому, бачыте, соромно, що винъ такый здоровый парубокъ, та биля паровыка стоить. Пустить

Digitized by Google

його до снопивъ, Карло Хведоровычъ, бо, дывиться, у його вже сльозы на очи навертаються,—мовывъ не зморгнувшы Марко.

Нимець глянувъ на стурбоване, блиде, у червоныхъ плямахъ, облыччя Иванове.

— Тибе скушно? хочъ снопи, Ифанъ? Иды, иды,— згодывся нимець.

Загальный регитъ покрывъ останни слова машыныcты.

— Ви радъ?—зрозумивъ нимець по своєму цей регитъ,—ви радъ, што Ифанъ до васъ?

— Еге, еге!... пидхопылы Марко та Максымъ,— скучылы, Карло Хведоровычу, за Йваномъ!...

Иванъ взявъ выла й мовчкы пишовъ до скырты...

Тымъ часомъ прыкажчыкъ повернувся зъ села и прывивъ за собою душъ десять робочыхъ. Незабаромъ прыбралы на току, и нимець знову пустывъ у ходъ молотылку. На помичъ дивчатамъ стала ще одна дивка, на скырту злизло ще два парубкы; але Марко норовывъ, щобъ Иванови доходылося найважче й зумысне ставъ напередъ, прымушуючы й Ивана зайняты постать поручъ.

— Дивчата! дывиться, якого я вамъ кыдія прывивъ! Теперъ вже не буде угайкы за снопамы. Онысько, ось глянь, кого я до тебе прытарабанывъ!—крыкнувъ цилкомъ задоволеный своєю помстою Марко.

— Иванъ снопы кыдатыме? Боже поможы!— пидхопылы дивчата.

— Отъ яке дыво, що Йванъ снопы кыдатыме! Адже кыдає снопы й Марко, и Дорошъ, и Степанъ,

Digitized by Google

и ось Спырыдонъ кыдатымуть—та й не дывуєтеся... Тилькы все зъ Ивана вамъ дывно! — заступылася за Ивана Оныська.—Почынай, Иване, кыдаты, щобъ заздалегидь накыдаты. Ты кыдай Мотри, а Марко хай постачає мени.

— Думаєшъ, не постачу, чы що? — засміявся Марко.

— Тамъ побачымо!—видповила пышаво Оныська й одвернулася одъ Марка. Иванъ настромывъ на выла снипъ и кынувъ його зъ усієи сылы. Снипъ перелетивъ черезъ молотылку й упавъ на голову якійсь дивчыни.

— Який тамъ катъ шпурляється? — скрыкнула зъ серцемъ дивчына, у котру влучывъ Иванъ.

— Цытьте! Терпы, хрещеный мыръ —Иванъ снопы кыда!—сповистывъ на весь гарманъ Марко.

— Годи хвастаты! Чого це ты справди глузуєшъ? Ачъ який самъ робитныкъ вдатный! — обизвався дядько Хведиръ, що перекыдавъ биля скырты снопы.

— Ты ось краще поминяйся мисцемъ зъ Иваномъ, колы ты справди такый митець кыдаты. Ты стань на цей бикъ, а Йванъ хай становыться за витромъ, то йому легше буде,—додавъ дядько Степанъ.

— А нуте, якъ васъ по батюшци, становиться на моє мисце,—звернувся трохы засоромленый Марко до Йвана. Але Иванъ не рушывъ зъ мисця.

— Не комызься, Иване, не дывыся на Марка—стань, куды люде радять,—мовыла Оныська й зумысне

Digitized by Google

перейшла на другый бикъ платформы. Иванъ мусивъ перейты тежъ и ставъ навпроты Мотри.

Почалась робота. Иванъ ставъ кыдаты снопы. Спочатку снопы не здавалысь важкымы — иноди зъ пересердя винъ навить и не прымичавъ ніякои вагы, але трохы дали, якъ тилькы скырта стала ныжчаты, а на души заспокоилося, снопы значно поважчалы й иноди сталы спорсаты зъ вылъ. Проте винъ надававъ Мотри роботы й ни разу ще не чувъ одъ неи: «снопивъ»! Зате Маркови прыйшлося насправжкы до скруту: разъ—не зручно було проты витру кыдаты, а вдруге—й Оныська не давала й дыхнуты.

— Снопивъ! снопивъ!—крычала вона, якъ тильы прымичала, що Марко хотивъ хочъ хвылыну пеєпочыты.

— На, йижъ! на, йижъ, ненажерлыва! — сміявся Марко, шпурляючы снопамы, але почувавъ, що сылы ёго значно меньшають.

— Еже сопешъ? Передыхаєшъ, спочываєшъ? Утомывся вже? — напався Марко зъ пересердя на Ивана, котрый справди ледве переводывъ духъ и хотивъ спочыты.—Я за двохъ не робытыму: я прыкажчыкови поскаржуся.

— Адже у Мотри нема угайкы: снопы є, — видповивъ Иванъ, самъ одначе гараздъ не розуміючы, колы й якъ винъ надавъ таку купу снопивъ.

— Снопивъ! снопивъ!—ажъ затупотила Оныська.

Марко не встыгъ гараздъ обтерты й поту.

Иванъ кынувъ снипъ, другый, третій и знову ставъ спочываты.

Digitized by Google

— Вже спочываєшъ?—запрымитывъ Марко.

— Снопивъ! снопивъ!—гукнула Оныська.

Марко скыпивъ: черезъ хвылыну Оныська була закыдана снопамы трохы не зъ головою.

— Теперъ задовольнылася, ненажерлыва? — запытавъ Оныську Марко, прысидаючы на скырти, щобъ хочъ тришечкы перепочыты.

— Снопивъ! снопивъ!— закрычала черезъ хвылыну Оныська.

Марко ажъ пидскочывъ.

— Та що то за знакъ? Куды ты снопы даваєшъ? А! онъ що! — нарешти зрозумивъ винъ. — Це ты Мотри мои снопы пересуваєшъ? Такъ ни жъ, цього я дали не попущу! Ачъ, що прырозумилы! Иванъ гавъ ловыть, а я за його працюю... Кыдай, кыдай, котячый недойидокъ, колы прыйшовъ на роботу!—накынувся винъ на Йвана.

— Адже я кыдаю! — видповивъ Иванъ, настромляючы на выла снипъ.

— Адже винъ увесь часъ кыдавъ — у мене не було николы угайкы за снопамы, — заступылася й Мотря.

— Знаю я, бачывъ я, якъ винъ кыдавъ! Ну, теперъ я тоби й снопа не подарую—кыдай наривни зо мною, колы берешъ однакови гроши. Онысько! колы ты хочъ одынъ снипъ передасы Мотри, то я покыну роботу.

— Нужни комусь твои снопы! Иванъ самъ надає намъ обомъ снопивъ, — видповила, ледве здержуючы смихъ, Оныська.

Digitized by Google

А Йванъ тымъ часомъ скынувъ шапку, скынувъ чумарку й заходывся шпурляты снопы.

— А що, що? Дывыся, скилькы у Мотри снопивъ! У мене въ половыну нема стилькы, якъ у неи,— дратувала Оныська похмурого, безъ краю сердытого Марка.

— Побачымо дали!—буркнувъ винъ.—Побачымо, що дали буде.

— Все добре й дали буде, — мовыла зъ певнистю Оныська.

Иванъ тежъ певенъ бувъ, що «дали все добре буде». Чого справди цей Марко прысикався? Адже жъ винъ самъ снопы кыдає! По шисть парубкивъ зъ кожного боку молотылкы стоять на такій жъ самій роботи; ще тамъ, що зъ того боку стоять, важче доходыться, бо треба снопы кыдаты зъ долу... Маркови тежъ сутяжнишъ проты витру кыдаты; до того кыдавъ винъ ввесь часъ майже за двохъ. Проте вси воны вправляються, вси наривни роблять. Чому жъ тилькы винъ не здолає свого накыду, не вправыться зъ снопамы? «Хочеться тоби, братику, опорочыты мене передъ людьмы, а найпаче передъ Онысьокою— та я не попущу себе до того»,—подумавъ самъ соби Иванъ и ставъ ще жвавише працюваты.

Пройшло якъ зъ пивгодыны. Мотря ни разочку не нагадала Йванови про снопы. Оныська тежъ мовчала й тилькы, зустрившысь поглядомъ зъ Иваномъ, лукаво пидморгувала на Марка. Марко наче у ротъ воды набравъ: не звертався, не обзывався ни до кого

Digitized by Google

й пыльно поглядавъ, щобъ жаденъ снипъ не попавъ до Мотри.

Але ось щось несподиване трапылось зъ Иваномъ: у голови помутылося, зачервонило у виччю... кольнуло разъ, у-друге въ ливый бикъ...ось пройняла колька все серце наскризь. «Спочыты бъ трохы»— промайнуло въ його голови.

— Не сопы! Не хекай! Кыдай!—прошыпивъ надъ самымъ його вухомъ Марко.

— Ось зразу...кыдатыму,—видповивъ, наче трохы очунявшы одъ цыхъ сливъ, Иванъ.

— Кыдай! я вдруге за тебе не робытыму! У всихъ снопы є, тилькы у тебе немає!—мовывъ знову Марко.

Иванъ глянувъ на платформу—у Мотри справди снопивъ не було, а Оныська наче скам'янила и зъ невымовнымъ жахомъ дывылася на його...

— Кыдай-бо!— грымнувъ це дужче Марко.

Иванъ перевивъ духъ, перемигъ кольку и ставъ знову кыдаты, кыдаты та ще кыдаты нависни снопы...

III.

Прыкажчыкъ, здавалося бъ, не мавъ теперъ на вищо скаржытысь: ни за лантухамы, ни за водою, ни за соломою не було вгайкы; роспорошени по всимъ току робочи давалы ладъ кожній соломыни, кожній збоини, кожній зерныни; але Сыдиръ Степановычъ

Digitized by Google

ходывъ невеселый. Навищо винъ вставъ сьогодни спозаранку, рады чого бигавъ по селу, йиздывъ верхы по хуторахъ, колы той, на чыю корысть винъ працювавъ, не хоче выйты хочъ на хвылыну та подякуваты Сыдорови Степановычу за його порядкы? Ось уже сонечко на обидъ звертає, а пана все нема... Даремно прыкажчыкъ выбигає за тикъ, даремно вызырає, даремно посылає въ економію то за тымъ, то за другымъ, абы нагадаты панови, що на гармани йде молотьба—панъ все не йиде.

Але панови й справди теперъ не до молотылкы...

Блидый, безъ краю стурбованый, бигає винъ мовчазный взадъ и впередъ по просторимъ кабинети и, здається, не бачыть, не розуміє, не пам'ятає нычого, опричъ тієи думкы, що цилкомъ опанувала його. На широкій, крытій оксамытовымъ кылымомъ турецькій канапи сыдыть ликарь. Винъ тежъ мовчыть, але спокійне облыччя його доводыть, що винъ не тилькы не прыймає ніякои участы у пановыхъ турботахъ, але навить не розуміє його й нетерпляче сподівається тієи хвылыны, колы нарешти панъ заспокоиться й покладе кинець цій довгій, непрыємній и до того незрозумилій аудієнціи.

— Выбачте! — мовывъ нарешти ликарь, пидводячысь зъ канапы,—дали я не можу, на превелыкый жаль, зоставатысь у васъ. Вже дев'ята годына, а я мушу сьогодни неодминно одвидать своихъ амбулаторныхъ.

— Благаю васъ, добродію, заждить трохы, не покыдайте мене... Вы бачыте, въ якому я настрою. Я

Digitized by Google

стилькы покладавъ надіи на васъ... нарешти я хочу запобигты у васъ порады зъ прыводу пытання, дорожчого за-для мене надъ саме життя,—попрохавъ Петро Йвановычъ.

— Впевняю васъ, що ангина вашого сынка пройде черезъ два дни, проте...колы вы, може, не ймете виры мени, то запрохайте иншого ликаря.

— Не те, зовсимъ не те! — перепынывъ Петро Йвановычъ ричъ ликаря.—Про ангину я навить забувся й думаты.

— У такимъ рази я вже зовсимъ не розумію, навищо я вамъ здався?—завважывъ ликарь.

— Сядьте, прохаю васъ, подаруйте мени такъ зъ пивъ годыны, и вы впевнытеся, що я не даремно запрохую васъ зостатысь у мене, що я дійсно маю до васъ, якъ до ликаря, якъ до молодои, интелигентнои людыны велыке дило.

Ликарь поклавъ свій картузъ на мисце й сивъ знову на канапи.

— Вы самы звернулы, добродію, увагу на те, що сынокъ мій, колы вы оглядалы його, обирвавъ несподивано ричъ на пивслови й зомливъ на короткый часъ...

— Такъ, я звернувъ на це увагу, але особлывого значиння не надававъ, бо, здається, сынокъ вашъ—крем'язный хлопець и ни на яки нервозы не може поскаржытысь.

— Помыляєтесь, помыляєтесь вы, добродію! — мовывъ зъ одчаємъ Петро Йвановычъ.—Це винъ вже въ третій разъ зомливає й сьогодни я впевнывся, що

Digitized by Google

те; про що я боявся й подуматы, згадаты — гирка правда: я певенъ, що мій Сергій—епилептикъ.

— Може вы поспишаєте зъ діагнозомъ? — завважывъ ликарь...

— Ни, ни! на превелыке горе моє, на безталання моє, я не помыляюся. Люта, немылосердна прырода не схотила поступытысь и на ступинь видъ своихъ законивъ за-рады мого безталанного сына, не помылувала вона и його нещаслывого...

— Хиба епилепсія у васъ въ роду? — запытавъ ликарь.

— Ця хвороба прокльономъ лежыть на всій моїй родыни видъ самыхъ пращуривъ... Никого вона не мынула, ридко кому не скоротыла на половыну жыття. Вси мы, родычи, це знаємо. Я йиздывъ за кордонъ, я радывся зъ ликарямы, я личывся, не зважувався довгый часъ женытысь, бо певенъ бувъ, що тягаръ цієи проклятои хворобы не мыне й моихъ дитей...Але ось на трыдцятимъ роци епилепсія мене покынула. Я наче на свитъ народывся, але ще висимъ рокивъ оберигався женытысь, нарешти я зробывъ цю мерзенну гыдоту — я оженывся й давъ жыття безталанному епилептику. Уявить же теперъ моє становыще, зрозумійте мукы моєи совисты!

— О! — поспишывся ликарь заспокоиты стурбованого пана:—це звычайна ричъ! У нашъ викъ батькы лышають своимъ дитямъ писля себе далеко бильше рижныхъ недугъ, нижъ червинцивъ.

— Звычайна ричъ? Злочынство всяке, душогубство тежъ, добродію, звычайна ричъ; але я певенъ,

Digitized by Google

що колы бъ я пидъ вплывомъ помсты або якого хыжого инстинкту утявъ кому-небудь ногу, або руку, колы бъ я вчынывъ навить своєму ворогови яке зло— вы бъ першый осудылы мене й не схотилы поводытыся зо мною, якъ зъ ривнымъ соби... Бильшъ того— колы бъ, напрыкладъ, зналы, що я, маючы яку-небудь заразну хворобу, пишовъ помижъ здоровыхъ людей— вы бъ вважалы за свій обов'язокъ зупыныты мене. Черезъ вищо жъ батькы корыстуються окремымы прывилегіямы? Хто давъ прывилегію батькамъ обрикаты свою дытыну на виковични мукы, надаючы їй то хворе серце, то туберкульозъ, то епилепсію? Якъ можете вы, ликарь, натуралистъ, называты спокійно таки вчынкы звычайною риччю?

— Одъ усього серця стыскую вашу руку, Петре Івановычу,—обизвався ликарь.—Я васъ спочатку не зрозумивъ. Мы, ликари, краще, нижъ хто иншый, бачымо те горе, ти страшенни наслидкы батькивськои необережносты, жертвамы якои заповнено дитськи ликарни, в'язныци, дома для божевильныхъ. Вы, прынаймни, вкупи зъ наслидуваною хворобою передаєте сынови й наслидувани маєткы, вы забезпечуєте жыття своїй хворій дытыни, вы даєте можливисть жыты у пидхожыхъ за-для його слабого организму умовахъ, а скилькы такыхъ батькивъ, що, надилывшы дытыну своимъ слабымъ организмомъ, выдають їи на голодъ, холодъ, вымагають видъ дытыны боротьбы, колы вона не здатня навить на спокійне жыття!...

— О! про це вже ничого й казаты!—завважывъ Петро Івановычъ. — Колы бъ я не мавъ достаткивъ,

Digitized by Google

щобъ забезпечыты свою дытыну, то я бъ напевне не оженывся. Але, бачыте... — повивъ Петро Йвановычъ свою ричъ дали:—таку дытыну, якъ мій хворый сынъ, мало забезпечыты матер'яльно — йому насамперед потрибенъ спокій моральный.

— Ну, це вже не видъ васъ залежыть,—мовывъ ликарь.

— Трохы й видъ мене,—завважывъ Петро Йвановычъ. — Я по соби знаю, скилькы жыття наше, интелигентныхъ людей, залежыть видъ того чы иншого идеалу, видъ того чы иншого свитогляду. Я, напрыкладъ, увесь викъ свій бувъ мученыкомъ, дякуючы тому, що батько мій, людына сороковыхъ рокивъ, выховавъ мене въ идеалахъ своихъ молодыхъ годивъ.

— Ну-те?

— Я хочу вберегты свого сына видъ траты сылы й енергіи на даремну боротьбу зъ жыттямъ; я выробывъ соби окрему програму для выхованя свого сына й попрохаю у васъ маленькои допомогы.

— Чымъ можу статы вамъ у прыгоди? — запытавъ ликарь.

— Вы недавно скинчылы университетъ, напевне маєте звязокъ де зъ кымъ зъ своихъ товарышивъ... порадьте мени, будьте ласкави, кого-небудь у воспытатели до сына. Людына ця повынна буде насамперед выховуваты зъ мого сына индиферентного, спокійного по всякъ часъ—и въ гори, и въ радости—стоика. Бильшъ того, за-рады спокою, за-рады здоров'я свого сына, за яке я повыненъ буду ввесь викъ свій даваты видповидь передъ судомъ своєй совисты, я зда-

Digitized by Google

тенъ видступытыся видъ найдорожчыхъ принципивъ и радо прывитаю ту людыну, що навчыть мого сына не прымичаты, прынаймни не звертаты увагы ни на зло, ни на неправду, ни на яку околышню гыдоту— одно слово: ни на вищо, що могло бъ стурбоваты його хвори нервы.

— Ну, такого воспытателя вы напевне не знайдете!—засміявся ликарь,—бо наврядъ, щобъ яка интелигентна, дійсно освичена людына погодылася зъ такою програмою егоистычного индиферентизму...Гадаю, що трохы згодомъ, колы вы заспокоитеся, то вы й самы їи видкынете...Але у всякимъ рази, яку бъ програму не натхнуло вамъ ваше горе, я буду завжды згадуваты часъ прыємнои знайомосты зъ вамы й видъ щырого серця кажу вамъ: вы—идеальный батько. Дайте намъ якъ найбильшъ такыхъ батькивъ, якъ вы, людей зъ такымы принципамы, зъ такымъ певнымъ, яснымъ поглядомъ на свои батькивськи обов'язкы, на свою видповидальнисть за долю своєи дытыны — й видразу, въ якыхъ-небудь пивсотни рокивъ, хворыхъ, злочынцивъ, божевильныхъ и взагали нещасныхъ людей поменьшає на добру четвертыну...

— Сергій йисты хоче... звелышъ даты, чы хай пидожде? — запытала, увиходячы въ кабинетъ, молода, повновыда пани, жинка Петра Йвановыча.

— Ни, хай ще перетерпыть до десятои годыны, — видповивъ Петро Йвановычъ, зырнувшы на свій годыннык.

— Вы самы й за йижою наглядаєте? — здывувався ликарь...

Digitized by Google

— И за йижою, й за одягомъ, и за температурою — за всимъ винъ самъ доглядає; мени, якъ матери, ничого й робыты,—завважыла весело пани.

— Я тилькы що назвавъ вашого чоловика идеальнымъ батькомъ. На превелыку радисть свою, зъ кожною хвылыною впевняюся, що я не помылывся,— звернувся ликарь до паніи.

— О, Петро Йвановычъ, якъ батько, не має, здається, соби й ривни. Тымъ-то винъ и допарубкувався до сорока рокивъ, що все боявся цыхъ страшенныхъ батькивськыхъ обов'язкивъ, — видповила пани.

— Кони подано! — сповистыла дивчына. Ликарь ставъ прощатысь.

— Я не довивъ своєи речи до кинця...вы такъ поспишаєтесь,—мовывъ панъ.

— Другымъ разомъ радо побалакаємо. Вы зачепылы пытання, зъ прыводу якого є багацько що казаты; але теперъ я не можу...выбачте мени,—видповивъ ликарь, простуючы до передпокою. Петро Йвановычъ выйшовъ його провесты.

— Дуже васъ прохаю, колы маєте яку добру кныжку про епилепсію, то передайте мени—я вамъ незабаромъ поверну їи,—попрохавъ панъ въ передпокою.

— Не раджу вамъ чытаты ликарськи кныжкы,— завважывъ на-пивъ зъ жартомъ ликарь.

— Ни, ни! Гроши, выховання, медыцыну — все мушу поклыкаты на допомогу соби, щобъ хочъ трошечкы заспокоиты свою совисть,—мовывъ палко панъ.— Тяжко, знаєте, невымовно тяжко почуваты себе воро-

Digitized by Google

гомъ своєи дытыны,—додавъ винъ трохы згодомъ, одвертаючысь до викна, передъ якымъ давно дожыдала ликаря пара чудовыхъ сирыхъ коней, запряженыхъ у блыскуче нове ландо.

— Машыныста ликаря клычуть!—крыкнувъ несподивано пидъ самымъ викномъ якыйсь хлопець.

— На вищо?—запытавъ панъ.

— Парубокъ кинчається!—мовывъ хлопець.

— Якый парубокъ? Де винъ?—запытавъ Петро Йвановычъ.

— На гармани—кыдавъ снопы... зомливъ, упавъ, а теперъ кинчається, — видповивъ якось несмилыво хлопець.

— Якый же парубокъ?—запытавъ панъ.

— Не знаю... лыбонь Иванъ Степанычынъ,—мовывъ хлопець.

— Спизнюся я сьогодни до моихъ пацієнтивъ, але ничого робыты—треба бигты на гарманъ,—мовывъ ликарь, спишно одягаючы пальто.

— Ни, ни... не турбуйтесь про цього хлопця: це зъ нымъ звычайна ричъ... винъ давно нездужа... Тутъ є у насъ ликарня — я звелю зразу одвезты його!—поспишывся Петро Йвановычъ заспокоиты ликаря. — Впевняю васъ, що вамъ нема для чого гаяты часу биля його... А ты, — звернувся панъ до хлопця, видразу зминывшы голосъ,—гукны до мене прыкажчыка!—Скажы, щобъ усе кыдавъ та йшовъ!—додавъ винъ надто, якъ здалося ликареви, суворо. Хлопець майнувъ, скилькы духу, до прыкажчыка, а ликарь сивъ спокійно у ландо й выйихавъ зъ двору.

Digitized by Google

IV.

Ландо завернуло за садъ, помынуло гарманъ и покотылось по-надъ крутымъ берегомъ узенькои, але глыбокои чыстои ричкы. Ликарь обиперся объ подушкы екипажа й закурывъ цыгарку. Винъ почувавъ себе въ цей соняшный, осинній ранокъ незвычайно гарно. Чы то чудова панорама на ричку, на витрякы, на ростягнуте довгою стьожкою по-надъ ричкою село изъ садкамы, шырокый степъ; чы то безхмаре небо, що, злываючысь десь далеко на краєвыди зъ темнымъ лисомъ, робыло наче ряму кругъ цього щаслывого куточка, де люде, напевне, жывуть спокійно пидъ пуховымъ крыльцемъ такои освиченои, такои гуманнои людыны, якъ панъ Петро Йвановычъ; чы то свиже, тыхе повитря чудового ранку, а чы, може, ця несподивана знайомисть, та коротенька розмова зъ «идеальнымъ» батькомъ—зробылы таке вражиння на молоду, чулу душу ликаря?... Напевне, напевне це винъ, самъ панъ, навіявъ своимы словамы, своимъ ридкымъ у наши часы свитоглядомъ цей настрій, а краєвыдъ и небо, й повитря, и село, й ричка—це тилькы естетычни додаткы до того вражиння, що зробывъ самъ панъ,—це той винокъ, що нымъ уквитчала сама природа людыну, яка пизнала, прызнала и поклала соби за обов'язокъ маты завжды їи певни, нерухоми законы на увази.

— Тпрр!—спынывъ несподивано визныця коней.

— Що тамъ таке?—запытавъ ликарь.

— Онъ хтось гукає!...Здається, нимець бижыть,—показавъ рукою визныця въ той бикъ, звидкиль до-

Digitized by Google

носывся гулъ молотылкы. Ликарь глянувъ туды. Справди, якыйсь чоловикъ, весь у билому, бигъ навпереймы ландо й махавъ хусточкою.

— Винъ щось и крычыть, та не розберу ничого,—мовывъ визныця.—Винъ якъ и поблызу балака, то не втнешъ видразу, а здалека зовсимъ не розберешъ ничого,—додавъ винъ.

— Це винъ, здається, мене гукає! — мовывъ ликарь.

— Може й васъ,—мабуть, чы не до Ивана.

— Господинъ докторъ, господинъ докторъ!—донеслося до ликаря.

— Такъ и є — це винъ васъ клыче: мабуть, тому сердешному Йванови не перелывкы, бо нимець даремно не побижыть,—завважывъ визныця.

Ликарь уставъ зъ ландо й пишовъ машынысти назустричъ.

— Господинъ докторъ! Ифанъ вмирай! Ради Богъ, скорей!—мовывъ запыханый, червоный нимець, поздоровкавшысь зъ ликаремъ.

— Петро Ивановычъ казавъ, що його заразъ одвезуть у больныцю,—спробувавъ одмогтыся ликарь.

— Ифанъ вмирай! Нельзя больницъ...Пожальста, господинъ докторъ! Пожальста... одинъ секундъ...— прохавъ нимець, важко переводячы духъ и вытыраючы зъ лоба зъ горохъ завбильшкы крапли поту.

— Нйколы мени—отъ горе!—мовывъ наче про себе ликарь...

— Пожальста, пожальста, одинъ секундъ!—прохавъ ще пыльнише нимець и повернувъ до гарману.

Digitized by Google

Ликарь пишовъ за нымъ. Нимець простувавъ прямо черезъ канавы до гарману й зупынився биля вузенького суточка по-мижъ двохъ жытнихъ скыртъ.

— Кидаль снопъ... упаль и—конвульсій... Теперъ слава Богъ, прошоль конвульсій, только обморокъ!— мовывъ Карло Хведоровычъ, опускаючысь навколюшкы передъ зомлилымъ Иваномъ, що лежавъ на земли. Ликарь оглядивъ парубка. «Де я його бачывъ? — промайнуло у ликаря въ голови. — Я певенъ, що десь и, здається, недавнечко, бачывъ я й цей высокый, трохы одлогый лобъ, и цей тонкый, ривный нисъ, и це на двоє передилене пидбориддя, й навить цей русявый кучерявый чубъ, що такъ неслухняно падає на очи... Але де? колы?...»

— Теперъ йому вже полегшало — винъ чы не заснувъ, а за хвылыну таке було, що не прыведы Царыце Небесна! Думалы, що винъ скаличыться на викы: и ногы, й рукы корчыло, и выдъ корчыло на бикъ,—обизвався дядько Хведиръ, скыдаючы зъ гарбы снопы.

— О! какой биль конвульсій!—додавъ нимець.— И рукы, й ногы, й голова...Ну, теперъ онъ будетъ спокойнъ? не будетъ больше конвульсій? — запытавъ винъ, трохы заспокоившысь, ликаря.

Але ликарь не встыгъ видповисты на це пытання, якъ Иванъ знову засипавъ рукамы, ногамы, знову затрипалося все тило, изнову налыти крив'ю банькы забигалы, перекосылыся, зъ рота выкотылася темнымъ клубкомъ пина...

— Ищо конвульсій! — мало не крыкнувъ зъ одчаємъ Карло Хведоровычъ.

Digitized by Google

— Хлороформу, швыдче!—звеливъ ликарь.

— Хлороформъ! Жифо бижаль, штобъ даваль помешшикъ!—скомандувавъ Карло Хведоровычъ, доручаючы погонычеви, що саме нагодывся, клаптыкъ спысаного паперу.

— Винъ, мабуть, помре! Ачъ, якъ його кыда сердешного—ще дужче, нижъ ранише,—обизвався зъ скырты Степанъ.

— Це йому, мабуть, вже не вперше трапляється?—запытавъ дядькывъ ликарь, покрываючы выдъ Ивана машыныстовою хусточкою.

— Ни, такого ще зъ нымъ николы не було. Млявый винъ бувъ видъ самыхъ пелюшокъ: якъ розсердыться було, або попоробыть дуженько, такъ и зомліє видразу, а про чорну болисть ще не було доси чуткы,—видповивъ Степанъ.

— Сьогодни винъ попоробывъ трохы черезъ сылу: хотивъ, бачте, довесты челяди, що й винъ здатенъ до роботы, а воно йому зразу й показало,—завважывъ Хведиръ.

— Воно тамъ и роботы було зъ його, Бога рады: копу чы й скынувъ на молотылку, чы й ни?... Мій Опанасъ—молодшый за його, проте видъ самого ранку любисенько кыдає снопы, — обизвався знову Степанъ.

— Хиба тилькы Опанасъ кыда?... И Марко, и Корній, и Тимохвій—уси його однолиткы на тій самій роботи. Робота не завадыть, якъ здоров'я є,— видповивъ Хведиръ.

Digitized by Google

— То жъ то й є! А у цього безталанного Ивана ни тила, ни сылы й званія нема... Ачъ, якый худый,—мовывъ Степанъ, злазючы зъ скырты.

— Да, да! онъ ошень слабъ, ошень слабъ. Нетъ жиръ, нетъ тело! — пидхопывъ нимець, тяжко зитхнувшы й показуючы пальцемъ на розхристани, важко дыхаючи груды Ивана.

Але, властыво кажучы, тутъ не могло буты навить и речи про абы-якый жыръ, абы-яке тило. Незвычайно тонки за-для простои людыны кисткы, обтягнени жовтою, сухою, якъ пергаментъ, шкурою, ситка темныхъ, налытыхъ венозною крив'ю жылъ та попсовани, хвори нервы складалы собою ввесь той организмъ, що повыненъ бувъ здобуваты соби коженъ шматокъ хлиба сутяжною працею.

— Завертай, Хведоре, воливъ та везы Ивана у больныцю! — гукнувъ несподивано, надиходячы до хворого, чымсь розгниваный прыкажчыкъ.

— Нетъ, нетъ! — запротестувавъ Карло Хведоровычъ,—онъ слабъ, онъ конвульсій!

— Ни, годи, Карло Хведоровычъ! теперъ васъ николы не послухаю: нагорило й такъ мени видъ пана, дякуючы вамъ за Ивана!

— Я принялъ Ифанъ, я самъ сказаль помешшикъ!—мовывъ нимець, ударяючы себе въ груды.

— Завертай воливъ та везы швыдче у больныцю, — звеливъ у-друге прыкажчыкъ, не звертаючы ніякои увагы ни на протестъ нимця, ни на конвульсіи Ивана, що ще побильшалы.

Digitized by Google

— Я не дозволю займать Ивана, покы винъ зовсимъ не заспокоиться й не очуняє! — мовывъ властно ликарь.

— Онъ вже Матвій и ликы несе, — обизвалась дивчынка зъ гурту дитей, що зибралысь до скырты дывытысь на хворого парубка.

— Ну, жифо, жифо! Давай скорей! — гукнувъ Карло Хведоровычъ на хлопця, що наблызывся до гарману.

— Нема ничого!—видповивъ хлопець и пиднявъ у-гору, наче на доказъ, порожни рукы.

— Якъ то нема? Що ты брешешъ? ты квитокъ загубывъ?—скыпивъ ликарь.

— Ни, я давъ панови квитокъ, воны прочыталы та й не далы ничого: проби, у больныцю,—тамъ кажуть, дадуть усього, чого треба, а машыныста хай идуть заразъ до молотылкы.

— Ты жъ казавъ панови, що я на гармани, що це я, ликарь, пославъ тебе?—запытавъ ликарь хлопця.

— Ни, не казавъ.

— То жъ то й є! Побижить, прохаю васъ, вы до-дому, Хведоре... Ось я напышу зразу до пана. Не гайтесь тилькы, бо парубкови погиршало. Скажить тамъ панови...

— Степанъ молодшый — хай винъ пиде!—перебывъ Хведиръ ричъ ликареву.

— Васъ посылають — вы й идить! — видмигся й соби Степанъ.

— Оба бижаль! оба разомъ, жифо бижаль!— скомандувавъ нимець.

Digitized by Google

Але ни Степанъ, ни Хведиръ не рушылы зъ мисця.

— Та що це таке? Оглухлы вы, чы що? Говорыться-бо вамъ—идить швыдче до пана! — грымнувъ на дядькивъ ликарь.

Дядькы почухалыся, переглянулыся и, наче змовывшысь, одійшлы заразомъ геть за скырту.

Ликарь ажъ пидскочывъ.

— Та що це справди таке? Це не люде — це хыжи звири! Вы—прыкажчыкъ; звелить хочъ вы своимъ робочымъ питы въ економію.

— Воны не пидуть!—видказавъ прыкажчыкъ.

— Якъ то не пидуть? Идить у такимъ рази вы самы до пана. Розумієте — парубокъ помирає у васъ на гармани.

— Николы мени бигаты — у мене тежъ своє дило є, — буркнувъ прыкажчыкъ и одійшовъ и соби геть.

— Свинь! Скотъ! Я тибе показаль, я тибе...— кынувся бувъ Карло Хведоровычъ за прыкажчыкомъ, але мыттю схаменувся й повернувъ назадъ.

— Я сичасъ самъ бижаль! Я жифо! — мовывъ винъ до ликаря и въ ту жъ хвылыну зныкъ за ожередомъ.

Ликарь зостався самъ биля Ивана. Молотылка гула за скыртамы; по всьому степу биля довгыхъ скыртъ пшеныци метушывся скотъ, люде. Купка загорилыхъ, чорвоновыдыхъ здоровенькыхъ дитокъ, нагледившысь на Ивана, почалы гратысь на сусидній левади. Передъ ликаремъ, наче зъ земли, выросталы

Digitized by Google

велычезни ожыреды соломы; що хвылыны пройиздылы то пидводы зъ лантухамы, то водовозы, то возіи; праця, жыття кыпило навкругы. И здалося ликареви, що ци конвульсіи, ци мукы хворого Ивана — не що инше, якъ тежъ видгукъ слабого организму на околышній настрій, околышній рухъ здоровыхъ людей. Хто винъ, цей парубокъ? Чы маєвинъ родыну, чы круглый сырота? Чы батько, чы ненька надилылы свого безталанного сына цымъ нездатнымъ до праци организмомъ? Чы розуміють воны свою провыну передъ сыномъ? Наврядъ!... И прыгадалося ликареви тепле, спокійне лижко маленького пацієнта Сергія, прыгадалося стурбоване, замыслене облыччя Петра Ивановыча надъ лижкомъ хворого сына, прыгадалася до останнього словечка коротенька щыра розмова зъ «идеальнымъ» батькомъ. О, колы бъ, колы бъ побильшало на свити такыхъ батькивъ!...

Але ось зашелестила солома—ликарь обернувся. З-за скырты несмилыво вызырнула якась дивчына. Вона окынула єдынымъ, безъ краю смутнымъ, переляканымъ поглядомъ Ивана и, наче засоромывшысь ликаря, мыттю сховалася за скыртою.

— Онысько!—гукнувъ хтось биля молотылкы.

Солома знову зашелестила, и дивчына побигла.

А тымъ часомъ Иванови гиршало зъ кожною хвылыною. Конвульсіи, що затыхлы булы трохы, почалыся ще зъ бильшою сылою. Ликарь ставъ пидмощуваты, що мавъ пидъ рукою, пидъ голову Иванови, пидложывъ пидъ рукы роспущени снопы й нетерпляче выглядавъ нимця...

Digitized by Google

— Свистокъ давай! Не надо молотиль! — гукнувъ несподивано нимець, перестрыбуючы канаву, й черезъ хвылыну склянка зъ хлороформомъ полетила з-за скырты й упала повзъ самого ликаря.

— Свистокъ давай!—доносылося до ликаря вже з-за клуни.

— Не надо снопъ! Не надо! Не надо молотиль!— гукнувъ ще дали нимець, и ликарь почувъ, якъ здоровенный пасъ молотылкы гепнувся зъ усієи сылы объ землю.

Молотылка видразу замовкла. Робочи наче скам'янилы: дивчата захололы зъ снопамы въ рукахъ, чоловикы задублы зъ пидведенымы вгору выламы, возіи сталы, якъ укопани, середъ току, водовозы дывылыся й не бачылы, що вода давно лылась поверхъ цебра; тилькы самъ Карло Хведоровычъ не бачывъ, наче не прымичавъ того вражиння, що робылы його слова, и ще дужче гукавъ, ще дужче спынявъ роботу.

— Що це за знакъ? Карло Хведоровычу, що трапылося? — кынувся перелякано прыкажчыкъ до машынысты.

— Не хотєль молотиль! Не будетъ больше молотиль! Не смєй єхаль по снопы, не смєй подаваль!— лютувавъ, наче самъ не свій, Карло Хведоровычъ, бигаючы помижъ оторопилыхъ, мовчазныхъ робитныкивъ, вырываючы зъ ихъ рукъ снопы, вила, оберемкы соломы.

— Що тамъ скоилося? Молотылка попсувалася, чы панъ може заборонылы молотыть? — допытувався прыкажчыкъ.

Digitized by Google

— Карлъ Федоровичъ не хотѣль молотиль! Карлъ Федоровичъ не хотѣль служитъ у такой помешшикъ! Карлъ Федоровичъ не хотѣль браль денегъ у такой шеловѣкъ... Онъ скверни шеловѣкъ—помешшикъ Марьѣнковъ! Пошоль! Всѣ пошоль! Нихто работаль на гарманъ! — крыкнувъ ще дужче нимець и кынувся до терезивъ, де чоловикы доважувалы пшеныцю. Чоловикы розступылыся, лантухъ упавъ до долу. Нимець перескочывъ черезъ розсыпану пшеныцю, перебигъ черезъ купу розисланого на брезенти послиду й майнувъ прямо туды, де лежавъ Иванъ.

— Онъ уже спокоинъ? Онъ спаль? Я його взяль съ собою, я його сдѣлаль майстръ, бедни Ифанъ,—мовывъ нимець, уздрившы прыкрытого платкомъ, нерухомого теперъ Ивана, що вытягся на весь зристъ.

— Иванъ уже вмеръ; не вытрымавъ останнихъ конвульсій! — мовывъ сумно ликарь, видкрываючы сынѣ, ажъ чорне облыччя парубка.

— Умеръ! Ифанъ умираль? — перепытавъ не своимъ голосомъ нимець.

— Вмеръ!—мовывъ удруге ликарь.

— О-о-о-о!—протягъ Карло Хведоровычъ и мовъ скам'янивъ.—Прыкажчыкъ, прыкажчыкъ, подвода мени! Сичасъ подвода! Я—вонъ зъ економіи... Геръ докторъ! Геръ докторъ! Ви знайтъ?...ви слихаль?... Ето Ифанъ... Ето худъ, ето бледъ... ето слабъ Ифанъ — ето сынъ нашъ помешшикъ Марьѣнковъ!... Да! да! сынъ помешшикъ!...

Digitized by Google

Ликарь схопывся на ногы й обвивъ гуртъ людей, що зибрався тымъ часомъ биля Ивана, здывованымъ поглядомъ.

— Невже цьому правда?—запытавъ винъ.

— А вже жъ правда! Степаныда, маты Йванова, служыла у пана въ горныцяхъ, покы винъ ще не женывся...тамъ и сына прыдбала,—мовывъ Хведиръ.

— Тымъ то мы, панычу, й за ликамы Иванови боялыся йты. Хиба бъ же мы такы не пишлы, колы бъ воно... мовлявъ... не теє?—додавъ Степанъ.

Ликарь не промовывъ бильше ни слова, але теперъ винъ зрозумивъ чыє облыччя прыгадалося йому, колы винъ дывывся на на-пивмертвого Ивана; теперъ винъ знавъ, якый батько надилывъ свого сына такымъ организмомъ: «идеальный» батько щыро подилывся и слабымъ организмомъ, и попсованымы нервамы, и нездатнымъ серцемъ зъ своимъ старшымъ сыномъ, навить лыченько своє, вроду свою панську давъ йому, и тилькы дрибныцю — маєткы та батькивськи обов'язкы залышывъ про другыхъ—«законныхъ» дитей...

— Вамъ кони подано! — нагадавъ прыкажчыкъ ликареви.

— Подякуйте панови за його ласку — я пойиду на пидводи, а попередъ треба одвезты Ивана до-дому,—мовывъ ликарь.

Хведиръ побигъ до своєи гарбы, вымостывъ їи соломою, й черезъ хвылыну безпатентного сына идеального батька скынулы на гарбу й одвезлы до хатыны, де жыла його маты въ сусидахъ.

Digitized by Google

— Нумо й мы йихаты — звернувся ликарь до Карла Хведоровыча, котрый саме выводывъ якись каракули на клаптыку паперу, вырваного зъ запыснои кныжечкы.

— Я писаль сичасъ помешшикъ...Я завтра прислаль за чемоданъ... я все бросаль. Я бросаль 25 рублей въ економіи... Да, да! Карлъ Федоровичъ не хотѣль деньги помешшикъ Марьѣнковъ,—пусть онъ отдаваль другой сынъ!...

— Хиба є й другый сынъ?

— Да да! въ другой село—другой сынъ!...

Digitized by Google

За высокымъ тыномъ.

Вечорило. Небо було ще ясне, и тилькы на заходи повагомъ зводылася на зустричъ червоному, якъ жаръ, сонцю темна стинка. Верхній край їи вже спалахнувъ краденымъ полум'ямъ, але сонцю ще вильно було озыраты свитъ Божый, и воно залюбкы спыныло свій ясный поглядъ на крутому згир'ю. Засялы раптомъ, зачервонилыся його то жовтои, то билои глыны провалля, мыттю понялася золотымъ проминнямъ порослая по йому дибровка, рожевою стьожкою повылася по-пидъ нымъ ричка и, немовъ той розисланый сувой полотна, забилила середъ дибровы одъ шпыля до нызу гладенько втоптана вузенька стежка. Тією стежкою йшовъ, купаючысь у вечирньому проминни, не такъ старый, якъ знесыленый дидъ. Сонце обдавало увесь станъ його сяйвомъ, золотыло навколо вже трохы пожовкле лыстя

Digitized by Google

та траву, але дидъ немовъ не бачывъ ничого и хмурый, замысленый, байдужый до пестощивъ сонця, не звертавъ увагы ни на сяйво, ни на вколышню красу. Права рука його була закладена за пазуху, въ ливій нисъ винъ свердло та гладенько заструганый чипъ. Чорна тенетка, де-не-де полатана, де-не-де у роспиркахъ, телипалася, нигде не прылягаючы до схудлого тила; демыкытонови, тежъ давно непрати штаны спускалыся до самои земли и прыкрывалы покандзюблени, вузловати боси ступни ажъ до п'ятъ. Зпидъ рудои, вкрай попсованои сонцемъ та негодою смушевои шапкы вызырало довгобразе, жовте, покраяне не частымы, але глыбокымы зморшкамы облыччя. Густи бровы навыслы на сами очи. Сыва борода засіялася по самому пидбориддю и, зъ давнихъ часивъ неголена та занехаяна, спускалася неривнымъ косякомъ на груды. Пасмы тежъ неривного сывого волосся падалы на запечену на сонци шыю и прыкрывалы жовти, якъ вискъ, прозори вуха. Дидъ мавъ бы выглядъ мерця, колы бъ не ясный, гострый поглядъ його маленькыхъ сирыхъ очей. Ти очи часомъ и прымеркалы видъ стомы, але за хвылыну знову розжеврювалыся, й тоди дидъ проймавъ гострымъ поглядомъ усю диброву, сягавъ очыма до самои ричкы, що оточыла згирря зъ трьохъ бокивъ, занепокоєно озырався назадъ, прыдывлявсь до шпыля, за якымъ розкынулося ненавысне йому село та його власна оселя.

Нигде не выдно було ни души. Йому пощастыло: винъ бувъ самитный середъ цієи окопанои та об-

Digitized by Google

кладенои колючымъ чагарныкомъ дибровы; самитный буде й на нызу, на ричци; не зустрине, не побачыть никого зъ своихъ ворогивъ. А ворогивъ тыхъ—незличыма сыла. Увесь билый свитъ—то вороже поле, де стилькы ворожыхъ станивъ, скилькы людей. И змагатысь зъ нымы — не сыла, здолаты ихъ — ни у кого не постачыть снагы; кары воны тежъ не бояться ніякои, бо лукави, хытри, безсовисни воны, не выходять до чесного бою, не вызброюються шаблямы та мушкетамы, не прыпасають и гострыхъ ноживъ, якъ ти душогубы, а выховують свои лукави замиры у пòтайни хыжого серця, плетуть тенета на правду въ питьми своєи совисты, кують кайданы зъ улеслывыхъ ричей и нападають зненацька, середъ билого дня. Воны не дають никому жыты. Той велыкый даръ жыття, що давъ Господь и комашыни на втиху, переводять за бійкою, сваркою та злочынствамы на тяжку спокуту. Хиба хто справди керує своимъ жыттямъ? Хиба «воны» допустылы и його буты господаремъ своєи доли? Пошматувалы, попсувалы, якъ хотилы, достаткы, серце, душу, и воны бъ доси знущалыся зъ його, колы бъ винъ не навчывся ненавыдиты ихъ. Знивечылы йому жыття и вже напевне готують кайданы, плетуть тенета и на Гапку. Та ни—даремна ихня праця, даремни заходы: не зазнає дидова унука сыритськои доли, не коштуватыме хлиба, помащеного прокльономъ, не запобигатыме ласкы у ворогивъ...

На середыни стежкы дидъ зупынывся й перевивъ духъ. Подорожъ одъ шпыля, де кинчалася диброва та почыналося заплетене высокымъ тыномъ дворыще

Digitized by Google

дидове, була не далека, и ще недавнечко дидъ перебигавъ цю стежку не больше, якъ за десять хвылынъ; сьогодни жъ їй неначе й край загубывся. Ногы тремтилы, серце знесылювалося, губы прыпадалы смагою, двадцять-трыдцять крокивъ, що малося ще перейты, здавалыся довгымы гонамы, и колы бъ ти думкы та почуття, що неслы його теперъ на своихъ крылахъ, хочъ на хвылыну покынулы його, винъ упавъ бы тутъ, на дорози, й може не повернувся бъ больше й до жыття. Але, на щастя, розумъ та серце його булы у добрій згоди: воны пидтрымувалы одынъ одне, якъ добри побратымы, пидбадьорювалы одынъ одне, якъ щыри друзякы. Чы то думкы померкнуть — серце, обурене пекучою ненавыстю, зневагою, огыдою до людей, поспишається на допомогу розуму й розворушує ихъ; чы то серце вгамується та стыхне хочъ на хвылыну клекотаты—тяжки спогады про мынуле лыхо вже на поготови, щобъ збентежыты його спокій та знову выклыкаты гирки почуття.

Спогадамы своимы Мыкыта не любывъ подилятысь ни зъ кымъ. Кожне зернятко, що западало колы на серци йому, винъ пестывъ нышкомъ и самъ зрывавъ ти квиткы, що выросталы зъ його; кожну думку оброблявъ доты, покы зъ неи не выроблялося гладенького кильця до того ланцюгу, що почавъ нызаты ще за дытячыхъ часивъ; коженъ выпадокъ складавъ нышкомъ у ту скарбныцю, куды поклавъ и своє перше горе. Тоди йому було всього чотырнадцять рокивъ. Винъ жывъ у своихъ опекунивъ, дядька Кузьмы та дядыны Горпыны. Батько покынувъ трьохлитньому

Digitized by Google

Мыкыти добру нывку, прыкладный городъ, простору хату, пару бычкивъ та рябу кобылу; маты вмираючы добавыла шостылитньому сынови срибный хрестыкъ зъ лавры та щыру пораду: «не чипаты людей, не сперечатысь, на чуже добро не важытысь, чужымъ горемъ не корыстуватысь». На такій батькивщыни та зъ такою матерызною можна було бъ и добре на свити прожыты, та на жаль обибралы опикуномъ до сыроты дядька Кузьму; на другый жаль — дядько Кузьма посватався зъ старшыною, а на третій—взявъ соби за кума пысаря Антона Степановыча.

Завелыся видразу якись неоплаткы та клопоты: нывка перестала родыты, городъ порисъ бур'яномъ; бычкы скуксуватилы, кобыла знаровылася, а якъ забажалося дядыни Горпыни новои осели, то завалылася й сыритська хата. Рикъ, другый — и хату, повитку, бычкивъ та кобылу якъ языкомъ злызало; ще черезъ рикъ продалы земельку, й нарешти усе господарство перевелося на змоченый не однымъ цебромъ горилкы вексель одъ дядька Кузьмы—не мало, не багацько, ажъ на сто карбованцивъ.

Позбувся Мыкыта, якъ воды напытысь, батькивщыны та й не знавъ довго про свою прыгоду. Люде мовчалы, а диты хочъ и торочылы сыроти щось про його шкапыну, та зроду неговиркый, не цикавый до новынъ хлопець не дуже дослухався. Пролынувъ якыйсь часъ—и батькивська оселя, бычкы та кобыла зныклы зъ пам'яты, якъ сонъ, якъ мрія. Мыкыта звыкъ до вбогои доли сыритськои, навчывся дякуваты за дарованый шматокъ хлиба, прывчывся звертаты й порожньому

Digitized by Google

возови та обмынаты лыхо за далеки гоны, забувсь личыты ти стосуны, що перепадалы йому видъ дядыны та дитей їи, й щыро молывся Богу за тыхъ добрыхъ людей, що не попустылы загынуты пидъ тыномъ. Але ось наступывъ незабутній, до вику незабутній, день Спаса. На свитанку рознеслася по селу звистка, що старшыну та пысаря арештовано за якись «обчеськи гроши». Уси селяне, якъ одынъ, гайднулы до волосты: жахъ за свои кревни шагы зигнавъ людей и зъ дальнихъ хуторивъ. Мыкыта прыгнавъ дядькивъ товаръ на обидъ и побигъ зъ хлопцямы тежъ туды. Велычезный выгинъ передъ волостю давно заповнывся народомъ та повозкамы. Люде гомонилы, грымалы, суперечалыся; де-не-де луналы прокльоны та дорикання: люде прыгадалы «велыку», «святу» правду, простягаючы до неи свои рукы, благословлялы їи и, здавалося, здатни булы побыты каминнямъ зрадныкивъ тієи правды — злодія-старшыну та пысаря, Антона Степановыча.

Мыкыта стоявъ пидъ млыномъ и очыма йивъ цю обурену, страшну, розлютовану громаду. Винъ розумивъ їи горе, спочувавъ їй, обикраденій, одуреній, скрывженій своимъ жъ братомъ-селяныномъ и пыльно прыслухався до голосныхъ ричей. И справди, було що послухаты, було на вищо подывытыся.

Прокынулася людська пам'ять, прыспана то могорычамы, то обережнистю, захвылювало стояче болото терплячкы, куды звыкла громада скыдаты всякый брудъ; зирнулы на верхъ уси давни злочынства, прыгадалыся навить де-яки речи, що, здавалося, нихто

Digitized by Google

не мигъ чуты, тымъ паче пам'ятаты. Лыхо зйиднало ворогивъ, и люде, доси немични, похнюплени та немовъ байдужи до всего въ свити, раптомъ звелы свои головы, загомонилы, подужчалы, зацикавылыся, якъ тилькы злодій поклавъ свою руку на ихни гаманы. Громада лютовала й выклыкала старшыну та пысаря до росправы, але ихъ не було на сели. Тоди ввесь гнивъ їи перенисся на головы друзякивъ та пособныкивъ ихнихъ. На чоли жъ тыхъ друзякивъ стоявъ дядько Кузьма. Хтось натякнувъ на Кузьму, и громада вже пидхопыла, покотыла по всьому выгону його неславу, закыдала грязюкою його опорочене им'я. Посыпалысь, якъ горохъ зъ торбы, лайка, призвыща та докоры. Уси загомонилы, уси розпалылыся и коженъ поспишався выказаты прылюдно все, що знавъ про Кузьму.

Мыкыта зминывся на выду: то жъ порочылы його ридного дядька—ту єдыну спасенну душу, що прывитала його сыроту; то жъ селяне судылы ту людыну, якій ще вчора нызенько вклонялыся; то жъ поносылы сусиды ту саму сусидку, якій ще недавнечко й стежку до свого двору промиталы...И дядько зносывъ ту страшну наругу! Винъ бувъ одповивъ щось громади, але такъ несмилыво та тыхо, що жодне слово його не дійшло до Мыкыты.

— А сыритська худоба де?— гукнувъ хтось на весь выгинъ.

— Землю, хату, воливъ, коня де подивъ?—пидхопывъ другый голосъ.

Digitized by Google

— Злодіяко! Шахрàю!...Де ты Мыкытыну батькивщыну подивъ? Де подивъ сыритське добро?...Видповидай — мыръ тебе пытає, — обизвався литній вже чоловичокъ, усимъ видомый п'янычка Максымъ.

— Собакы! чого гавкаєте? Навижени, чого напалыся?...Забулы хиба, якъ на цьому самому мисци чотыри цебры горилкы на сыритськи гроши выпылы? — розлигся тонесенькымъ дзвонykомъ голосъ дядыны Горпыны.

— Мыкытыну худобу де подивъ? — загула громада. — Ныву, городъ, бычкивъ за сто карбованцивъ купывъ...на сыритськыхъ сохахъ хату поставывъ...сыритську кобылу въ цыгана обминявъ!... Думаєшъ, не знаємо? Думаєшъ, не бачылы, не чулы?

— А кожухы, сирякы та одежына? — нагадавъ Максымъ.

— Одежу куды подивъ? Може, скажышъ, Мыкыта зносывъ?...

— Мыкыта! Де Мыкыта?...Хай покаже свою тенетку, хай самъ роскаже мырови, якъ дядько його доглядавъ!

— Онъ-де Мыкыта стоить! Ведить його сюды, до мыру! — гукнувъ скилькы духу, на весь выгинъ, Максымъ.

— Мыкыто! Де Мыкыта?—пидхопыла громада.— Ведить його сюды!

Мыкыта злякався й поступывся назадъ.

— Мыкыто, иды! громада гукає, — штовхнувъ його ззаду якыйсь парубокъ.

Digitized by Google

— Чуєшъ, Мыкыто? — гукають. Иды — дядько Кузьма рябу кобылу верне,—штовхнувъ його другый парубокъ.

— Становы мырови ще чотыри цебры горилкы, то й батька зъ того свиту повернуть!— зареготався надъ самымъ вухомъ його рябый поводарь Панько.

Мыкыта выхопывся, якъ опеченый, и майнувъ, скилькы духу, до дибровы, але незабаромъ схаменувся: згадавъ, що товаръ доси въ загороди, вернувся до-дому й погнавъ пасты.

Давно, дуже давно це було. Поводаря Панька вже й на свити немає, але смихъ його й доси лунає. Ни, то сміявся не хлопчыкъ-поводарь, то сміялася його устамы вся громада, уся та велычезна сыла людей, що продала свою совисть за 4 цебры, обикрала, зныщыла, пошарпала долю сыроты й тилькы тоди, колы надумала помстытысь за свои кышени його горемъ, згадала неправду дядька Кузьмы.

Винъ мусивъ бы тоди жъ, у той самый часъ, проклясты людське кодло, втекты, сховатысь одъ своихъ ворогивъ, але жъ молоде серце не з'умило гараздъ зненавыдиты: воно тилькы вжахнулося, стыснулося глыбше у грудяхъ, и винъ зостався ще терпиты та жыты, усимъ чужый, помижъ чужыхъ людей.

До шиснадцяты рокивъ стрымувавъ винъ своє серце, боявся, остеригався людей та все працювавъ на дядька й тилькы вже пры кинци симнадцятого одумався та покынувъ прокляту оселю. Трапылося це, одначе, трохы несподивано. Одного разу, пидъ часъ велыкого смутку, Мыкыта сыдивъ биля ричкы та ды-

Digitized by Google

вывся на батькивське дворыще, де господарювалы чужи люде. Сонечко сидало, клалося на велыку негоду, череда вже верталася зъ поля—часъ бы було и йому поспишытысь до-дому, щобъ за годыны загнаты дядькивъ скотъ у повиткы та залучыты овець у кошару, та не здіймалыся вже рукы до праци на корысть осоружнымъ людямъ, и Мыкыта не рушавъ.

Саме въ той часъ рыбалка Омелько вертався додому. Витеръ здіймавъ по ричци высоки хвыли. Манесенькый човныкъ раз-у-разъ порынавъ у ихъ, проте дидъ гнавъ за-играшкы свою хыстку шкаралупыну й наче не прымичавъ, що справляє їи проты витру та течіи. Крем'язный мовъ зъ каминю выточеный, простоволосый, самъ билый, увесь у билому, одынъ на манесенькій душогубци середъ шырокого простору розлютованои ричкы—винъ такъ мало похожый бувъ на тыхъ людей, що складають собою або покирлыву, полохлыву отару, або жъ громаду, здатну по всякъ часъ опохмелытыся чужымы злыднямы, такъ мало нагадувавъ тыхъ «дядькивъ» та «дидивъ», якыхъ найчастише доводылося Мыкыти бачыты, що парубокъ тутъ же поклавъ соби рыбалчыты, и якъ тилькы човныкъ черкнувся о берегъ, побигъ до Омелька прохатыся у прыймы.

— Росты тамъ, де доля посадыла, — видмовывъ дидъ, выслухавшы його пыльне прохання.

Мыкыта гирко всмихнувся.

— Доля мене, диду, онъ-де садыла, — показавъ винъ на свій грунтъ, — та ридный дядько вырвавъ

Digitized by Google

мене зъ того грунту тай кынувъ пры дорози...Визьмить же мене на ричку, де хочъ люде не ходытымуть та серця мого не топтатымуть. Вже колы зробылы зъ мене чужого робитныка, то хай же я краще робытыму на васъ, диду, нижъ на своихъ ворогивъ; колы одибралы ныву, то хай же я краще у води бовтатымуся, нижъ своимъ потомъ чужу землю полыватыму...Визьмить мене, диду! Побачыте: не надамъ вамъ ніякого клопоту, а ще може колы-небудь и въ прыгоди стану.

Омелько повагався трохы, подумавъ и нарешти прыйнявъ такы до себе його—не за сына й не за робитныка, а швыдче за товарыша, котрому пообицявъ выдиляты якыйсь то пайокъ.

Мыкыта не пишовъ бильше до дядька, не схотивъ навить браты зайвои сорочкы, а такъ, якъ бувъ, у чому бувъ, такъ и выйихавъ тіеи жъ ночи передъ свитаннямъ на перше рыбальство.

И п'ять рокивъ пролынуло, якъ п'ять щаслывыхъ днивъ. Ричка, рыба, ятиры, святе пысьмо у недилю, коротеньки пытання й коротеньки видповиди зъ прыводу рыбальства або прочытаного дидомъ пысьма, ни словечка про людськи справы, ни натяку про ихни сваркы та клопитъ...То було безпечне, тыхе, повильне, щаслыве жыття. Адже серце не завдовольнылося нымъ: воно спочыло, посмилывишало, подало свій власный голосъ, а заразомъ помутыло розумъ и виддало його долю на поталу лыхымъ ворогамъ.

Digitized by Google

Недалечко видъ Омельковои хаты жыла чорнявенька, быстроока, молоденька московка, удова Одарка. Вона прыходыла иноди до Омелька по рыбу, й Мыкыта не стямывся, якъ закохався въ неи.

На той часъ дядько Кузьма выплатывъ йому 150 карбованцивъ, дидъ Омелько наскыдавъ тежъ до сотни. Мыкыта купывъ малесенькый грунтъ та хату край села, биля дибровы, справывъ човенъ та ятиры, оженывся и простягъ бувъ руку до щастя, та увирвалося те щастя, и люде покотылы його геть-геть. Мыкыта помылывся трохы—безъ краю весела дружына його була йому не до пары. Змалечку роскишна, дивкою та молодыцю свавильна — вона не зазнала ніякого горя на своєму вику, не бачыла, щобъ їи зирка колы-небудь хочъ трохы прымеркла, й обережный та неймовирный Мыкыта раз-у-разъ дывувавъ їи, а його пыльни прохання: «не вчащаты самій до людей» та «не залучаты всякого й до своєи господы» — навить сердылы. Вона звыкла змалечку до людей и любыла село. Сусиды, вулыця вабылы їи такъ само, якъ вабылы Мыкыту ричка та очеретъ, а новенька сукня—дужче за ясни зиркы. Молоди незабаромъ побачылы, що воны люде рижнои вдачи й немовъ рижныхъ краивъ, проте до сварокъ ще не доходыло, и Мыкыта покладавъ велыку надію на безъ краю покирлыву вдачу своєи жинкы. Не такъ миркувала найвирниша подруга Одарчына, зроду ненавысна Мыкыти молодыця Параска. Вона докладала трохы праци до Одарчыного весилля, и тежъ ажъ руками сплеснула, якъ довидалася, якый то лютый звиръ—не чоловикъ отой Мыкыта.

Digitized by Google

— И ты корытымешся йому? У черныци пошыєшся? За муры видъ людей сховаєшся?...Та хай винъ не дижде! Хай вже самъ у очерети зъ сатаною кублыться, а ты не корыся, не потурай йому!—порадыла вона Одарци.

Одначе Одарка не зважылася заводыты суперечокъ, и Мыкыта ще довгый часъ не знавъ, що шашиль вже точыть пидвалыну його осели.

— А що Параска не одвидувала часомъ тебе сьогодни?—запытається було иноди Мыкыта, завважывшы, що жинка неначе смутна.

— Чого бъ вона прытаскалася? — видповисть Одарка, а сама спалахне, немовъ їи вкрай образывъ Мыкыта.

Нарешти, якось у недилю, Одарка вбралася, якъ до церквы, й подалася кудысь. Мыкыта перегодывъ до самого обиду, а дали забравъ ятиры й подався, не обидавшы, до ричкы. Вернувся винъ вже надъ вечиръ, а жинкы все не було. Дорого бъ заплатывъ винъ, щобъ хто хочъ словечкомъ натякнувъ, де вона гостює, але пытатыся у сусидивъ якось соромно и прыкро було, и Мыкыта поклавъ соби не выносыты смиття зъ хаты та нышкомъ дожыдаты жинкы. Вона вернулася вже у-ночи. Мыкыта накынувся бувъ на неи, але побачывшы, що й сама молодыця не знає, куды свои очи подиты, облышывъ. Другои недили Одарка знову метнулася була зъ хаты до Параскы въ гости, але Мыкыта їи завернувъ. Молодыця посумувала трохы, попогрыма́ла якый часъ и заспокоилася. За те Параска усе село оббигала, гирку

Digitized by Google

долю своэи подругы клянучы. Де не була яка подруга, сваха, родычка або кума—всихъ одвидала, всихъ розжалобыла. Заклопоталыся жиночкы нещаслывою долею безталаннои молодыци, всимъ шкода стало и вику їи молодого, и тіеи вроды, що такъ марно в'яне... Де не взялыся порадныци та пособныци, а тымъ часомъ и Парасчынъ братъ — той самый парубокъ, зъ якымъ Одарка колысь соловейка слухала, повернувся зъ москаливъ. Не счувся Мыкыта, не зоглянувся, якъ вже чорна галичъ посила його хату, якъ лыхи ворогы одирвалы дружыну видъ його серця й кынулы въ обіймы якогось пройдысвита-москаля. Вона покынула його, двойко дитокъ-погодкивъ и подалася зъ села. Необачна, ймовирна, вона заплуталася якъ та муха у павутынни лукавыхъ порадъ, загынула въ обіймахъ порадныкивъ, якъ та тополя, обвыта кучерявымъ хмелемъ, згорила, якъ метелыкъ, на полум'ю того хымерного щастя, що обицявся їй даты облюбованый мыромъ полюбовныкъ. Вона загынула десь пидъ мійськымъ тыномъ, але ни смерть їи, ни його безталання ще не завдовольныло хыжыхъ ворогивъ: зосталося двойко дитокъ, и на ныхъ вже гострылы воны свои пазури. Сутяжно доходылося Мыкыти зъ двома малымы дитьмы, проте винъ выгодувавъ ихъ.

Маруся—така жъ чорнява, така жъ моторна та весела, якъ небижка-маты,—вже сама поралася биля печи, сама доглядала всячыны. Иванъ—крапля въ краплю батько — пособлявъ вже рыбалчыты. Нихто зъ сусидъ бильше не зважувався зазыраты въ Мыкытыни горшкы, нихто не сикався зъ порадамы, нихто не ка-

Digitized by Google

ламутывъ спокою, и батько дорослыхъ дитей мигъ бы назваты себе щаслывымъ, колы бъ тилькы те щастя не було й теперъ, якъ ранишъ, у рукахъ чужыхъ людей. «Не обійдуся безъ людей, не мыне й мене лыхая прыгода выряжаты колысь свою кривъ, своихъ дитей у чужу хату, або поганыты чужою дытыною куткы своєи осели»,—зитхавъ Мыкыта, и що дали, то все дужче та дужче росла його туга. Найбильше журывся винъ за Марусю; и якъ же винъ жаливъ їи, яко беригъ та ховавъ одъ погляду людського, абы хочъ яко мога довше подержаты биля себе та настановыты до жыття. Адже не вберигъ! Ще й симнадцяты рокивъ не мынуло їй, якъ нагледивъ десь биля крыныци дивчыну парубокъ Степанъ, уподобавъ, самъ сподобавсь, высватавъ та й повизъ ажъ у друге село.

Мыкыта мало не збожеволивъ. Щастя вже й на ричци не мавъ,—покынуло його зъ цього часу: то рвалыся ятиры, то ломався сажокъ, то захоплювала негода. Выйиде на ричку, визьме у рукы ятиръ, наважыться вже становыты, ажъ прыгадає, що Маруся його у чужій осели, въ чужому сели; згадає, що винъ одирвавъ шматокъ свого серця тымъ людямъ, що шкодувалы йому окрайця хлиба; згадає жинку та й забуде про рыбу. Стане середъ човна, задубіє на мисци й стоить такъ, ажъ покы хвыля не прыб'є його човенъ геть-геть до лозы. Очуняє, роздывыться, ухопыть тоди весельце, поверне човенъ, встромыть якый ятиръ, а тамъ гляды—знову або сажокъ загубывъ, або ятиры промынувъ, не потрусывшы.

Digitized by Google

И даремно Маруся выхвалялася достаткамы, чоловикомъ та свекрухою: Мыкыту не тишыло їи веселе щебетання. Винъ не йнявъ виры тому щастю, якымъ надиляють чужи люде, и колы Маруся почынала божытыся, винъ тилькы сумно хытавъ головою та все застерегавъ одъ якоись биды.

— И де бъ узялася та бида на мою голову? Чы я, таточку, кому що заподіяла?—дывувалася Маруся.

— А хиба я що лыхого людямъ заподіявъ, або твоя маты? — сумно видповидавъ їй Мыкыта: — люде, дочко—що та пожежа, або весняна вода—не розбирають, чы правый, чы вынуватый, а на кого наскочать, тому й бида.

И ще жадна хмара не перейшла надъ Марусыною головою, а вже якась бида неясна, невидома, але черезъ те ще страшниша наче шугала передъ Мыкытынымы очыма, наче шелестила крылами, щырыла зубы, якъ той поводарь Панько, выбывала гопака, якъ той коханець жинчынъ—москаль. И справди, та бида прыйшла. Незабаромъ Степанъ повернувся зъ миста п'янымъ и побывъ Марусю. Маруся прыбигла плачучы до-дому та й показала сынякы на руци.

Мыкыта ледве встоявъ на ногахъ. Закругляло червоне обиддя по хати, холодный питъ выступывъ на чоли, серце раптомъ замовкло. Ци страшни сынякы на доньчыному тили переповнылы чарку. «Хай же нею захлыснуться ворогы» — опам'ятався Мыкыта й кынувся бувъ до дверей, але Иванъ вже попередывъ його. Гордый, самостійный, выхованый батькомъ на простори та у шани, парубокъ понисся, якъ витеръ,

Digitized by Google

караты шуряка за сестрыну наругу. Мыкыта выйшовъ на поригъ, глянувъ йому вслидъ и щыро подякувавъ Богови за такого сына. Цилый довгый день не вертався Иванъ, а колы вернувся, його не можна було пизнаты. Побытый, у залытій крив'ю чумарци, увесь у реп'яхахъ та соломи, блидый, ажъ чорный на выду, винъ ледве дійшовъ до лавы, звалывся й бильше вже зъ неи не зводывсь. Вбыто сына, и Мыкыта не мигъ покараты душогуба. Вбыто парубка середъ села—и не знайшлося свидкивъ. Нихто не бачывъ, не чувъ ничого: «шурякы проби счепылыся на самоти въ клуни й не прохалы порятунку». Обійшлы, одурылы ворогы судъ, посміялыся зъ суддивъ, та не одурылы Мыкыты. Винъ зненавыдивъ ще дужче людей, и колы бъ не надія на праведный судъ божый, винъ бы самъ люто помстывся надъ ворожымъ селомъ. Поховалы Йвана, Мыкыта не выпустывъ жаднои сльозы; не промовывъ никому жадного слова, а тилькы вже у-ночи, колы поснулы селяне, винъ пишовъ до могылы, охопывъ їи рукамы и зъ такымъ видчаємъ крыкнувъ: «сыну, сыну»! що стрепенулася вся диброва, застогнавъ яръ, пиднялася хвыля зъ самого дна ричкы й замыготилы зиркы. Той тяжкый стогинъ не дійшовъ тилькы до серця Маруси. Воно вже було спаскужене, опоганене коханнямъ душогуба, и въ той часъ, колы батько проклынавъ свого найлютишого ворога, донька молылася за його.

Люде впевнылы їи, що Иванъ бувъ самъ выненъ, що винъ першый звивъ руку на Степана и що то самъ Господь покаравъ його за лыхи замиры проты шуряка. Маруся радо дослухàлася до тыхъ ричей, хапалася за кожну дрибныцю, абы выправдыты свого чо-

Digitized by Google

ловика, и все дужче та дужче лынула серцемъ до його та сумовала за нымъ. Нарешти, однієи ночи, вона покынула одынокого батька и втикла до Степана. Тоди Мыкыта проклявъ їи, проклявъ увесь ридъ їи ажъ до сьомого колина, добувъ лютого собаку, купывъ верболозу й одгородывся видъ усихъ людей велычезнымъ тыномъ. Теперъ винъ, здавалося, вже не мавъ бильше ничого ни на земли, ни въ серци, на вищо поважылыся бъ ворогы. Зелена могыла сынова, прокльонъ на дочку та ненавысть на людей—то бувъ увесь скарбъ, що прыдбавъ винъ за 50 рокивъ жыття и зъ якымъ мавъ дожываты вику. Адже люде прырозумилы, якъ уразыты його.

Одного разу, колы Мыкыта вертався зъ могылы сыновои, якась запыхана жинка выбигла йому навпереймы.

— Мыкыто, йды мерщій до Степана!—погукала вона Мыкыту:—Маруся на тяжкому родыви; пидняла клунокъ пшеныци та й пидвередылася.—Мыкыта спынывсь на хвылыну, але згадавъ Ивана, свій прокльонъ и набавывъ ходы, прямуючы до свого вгороду.

— Мыкыто! Бога бійся!...Куды тикаєшъ? Не беры гриха на душу: здіймы зъ дочкы свій батькивськый прокльонъ!—обизвалася жинка.

Мыкыта выбравъ ще бильшый простець.

— Мыкыто, згляньсся на дочку! Це жъ кривъ твоя, твоя ридна дытына! Не спизныся! Це жъ родыво, це страшный судъ.

Мыкыта дійшовъ до свого грунту, увійшовъ у двиръ и засунувъ хвиртку.

Digitized by Google

— Такъ будь же ты самъ проклятъ одъ Бога й видъ людей! — гукнула йому жинка й побигла до породилли. Мыкыта увійшовъ у хату, сивъ край столу й тяжко замыслывся. Цилыхъ тры рокы тишывся винъ думкою, що люде вже не можуть прычыныты йому ніякого горя, що винъ вже видбувъ свою спокуту до краю, вырвався на вики зъ пазуривъ своихъ ворогивъ и що вже немає на всьому билому свити ничого такого, що зворушыло бъ йому серце та додало ще мукы.

Теперъ же та думка бильшъ не тишыла його. Спадалы на пам'ять уси ликы та знадиб'я, яки вжывають пидвережени люде, ввыжалася Маруся на лижку, и серце боляче видклыкалося на мукы проклятои, симъ разъ проклятои дочкы...

Проте винъ перемигъ себе й не пишовъ одвидаты їи. Вона вмерла тіеи жъ ночи, породывши дочку, и Мыкыта, видбувшы похоронъ, нанявъ ще видъ себе окрему панахыду.

— Шкòда, шкòда молодыци! — зитхнувъ панотець, скыдаючы епитрахиль: — жыты бъ та жыты ще їй.

— И жыла бъ, колы бъ не люде, — видмовывъ похмуро Мыкыта.

Батюшка скынувъ на його очыма.

— Лантухъ пшеныци їй, вагитній, на плечи— ото вся подяка видъ чужыхъ людей за те, що видцуралася за-рады ныхъ батька, — додавъ Мыкыта и пронявъ такымъ гострымъ поглядомъ Степана, що той спустывъ мымоволи очи.

Digitized by Google

И зновъ промынуло чотыри роки. Якъ воны перейшлы, Мыкыта й самъ гараздъ не запрымитывъ. Минялыся дни на ночи, ночи на дни, земля то закрашалася квиткамы, то засыпала у кайданахъ зимы, ричка то розлывалася шырокымы нызамы, то йзнову верталася у межи своєи течіи, а Мыкыти здавалося, що то все тягнеться одынъ довгый день.

Самъ винъ николы не проходывъ селомъ, бо збувавъ рыбу у мисти, селяне тежъ немовъ забулы про його; одна-однымъ стежка, що проходыла видъ села до ричкы повзъ його хату, й та заросла, якъ окопалы диброву. Все навколо його затыхло, наче скам'янило, и його власне жыття походыло бъ на сонъ, колы бъ тилькы можна було стышыты й серце. Але воно не давало себе прыспаты: навпакы, пидъ захыстомъ околышньои тыши та спокою роспускалыся ще пышнише квиты зъ тыхъ гиркыхъ зеренъ, що посіялы по йому люде. Що день, то новый пуп'янокъ роспускавъ свои лысточкы; що день, то все глыбше розросталося коринння досады й отруєне серце бажало ненавысты, а не сну. Мыкыта пережывъ за ци роки уси найвыщи ступени тієи ненавысты, й колы, нарешти, серце не въ сылахъ було вмистыты ще бильшои пайкы того почуття, винъ ставъ гыдуваты людьмы. Постать людська, голосъ, поглядъ, речи—все стало здаватыся йому безъ миры брыдкымъ, а сама людына—грудкою багна, до якои гыдко доторкнутыся.

Винъ ставъ обходытысь безъ борошна, безъ солы, абы не йихаты у мисто; почавъ вертатысь зъ пивъ-дорогы, абы на спиткаты людей; переставъ ходыты до церквы, щобъ не набратыся гриха; вывертавъ

Digitized by Google

повни сажкы рыбы назадъ у воду, або виддававъ їи за пивъ цины перекупкамъ, абы не мовыты зайвого слова. Єдыный, ще не такый прыкрый звязокъ, що зиставсь помижъ нымъ та свитомъ божымъ, — це глуха на обыдва вуха баба Хивря, котра пряла зъ давнихъ часивъ нытки на ятиры. До неи тилькы и йшовъ Мыкыта трохы охотнише, та й то у ряды-годы, хиба пидъ велыкый скрутъ. Такый саме скрутъ лучывся йому въ жныва, черезъ чотыри рокы писля Марусынои смерты: мало не вси гузыри въ ятирахъ погныльы, а хлиба въ хати не було й шматка, свитло выгорило до останку й до того не було чымъ видбуты панахыду.

Мыкыта выгадавъ такый часъ, колы уси робочи люде выходять на поле, й пишовъ до Хиври. Доводылось проходыты повзъ Степанивъ двиръ. Мыкыта пройшовъ, идучы туды, й не зиркнувъ навить на осоружну хату; але, вертаючысь назадъ, винъ мусивъ мымоволи спынытыся биля воритъ, бо поперекъ дорогы роскынулася та мицно спала якась манесенька дивчынка. За хвылыну передъ тымъ пройихала вулыцею повозка, и мокрый одъ слизъ выдокъ дивчыны прыпавъ чорною курявою; носыкъ, пидбориддя, роскрыти уста посила безличъ мухъ; на закуйовданій, нечесаній головци красувалося два реп'яха. Мыкыта глянувъ, сплюнувъ зъ огыды и вже обмынувъ їи, але несподивано роздумався, вернувся и змахнувъ пасмамы нытокъ мухъ. Дивчына лупнула очыма, зыркнула на страшного, давно неголеного дида и зайшлася плачемъ. Жодна душа не обизвалася, не видклыкну-

Digitized by Google

лася на той плачъ дытыны, и Мыкыта видразу спостеригъ, що то плакала сырота. Винъ сплюнувъ у-друге й подався до-дому; адже русява голивка, широко видкрыти очи переляканои дытыны, повозка, курява, мухы, скажена собака, що перебигла цымъ ранкомъ дибровою, та ти чужи люде, байдужи до слизъ сыроты, вже скаламутылы його спокій. За вси чотыри рокы винъ не згадавъ, не поспытавсь навить ни разочку про онуку: зъ цього жъ часу ця остання краплына його кровы, цей останній паростокъ його безталанного роду—ця брыдка, обирвана, занехаяна дивчынка пидъ тынню не сходыла зъ думкы. Що дали, то все дужче та дужче впевнявся винъ, що лыхи ворогы посміялыся зъ його, и що ни глыбоки ровы, ни высоки тыны ще не захыстылы його видъ людей: воны вже, правда, не малы снагы звалыты старого дуба, але воны прырозумилы нивечыты його молоде гилля.

И ось одного вечора селяне побачылы, якъ чыясь постать промайнула повзъ Степанову хату. Въ той саме часъ Степанъ зъ жинкою та їи дитьмы гулявъ десь весилля, и сыритка Марусына скыглыла у замкнутій хати самотою. Другого вечора, тилькы стемнило, та постать изнову надійшла до викна. А на третій вечиръ угледивъ їи вже самъ Степанъ и выбигъ зъ хаты. Пидъ викномъ стоявъ Мыкыта.

— Чого вамъ треба? Чого блукаєте по-пидъ викнамы?... Якъ маєте що сказаты, то увійдить у хату,—звернувся до його трохы переляканый Степанъ и вже взявся бувъ за килочокъ, щобъ одчыныты двери.

Digitized by Google

— До вику нога моя не буде у твоїй поганій хати, а ты виддай мени Гапку!—мовывъ Мыкыта.

— Гапку? Хто жъ їи у васъ доглядатыме?

— Виддай. Вона у тебе пропаде, — мовывъ Мыкыта.

Степанъ вагався. Гапка була йому, правда, вже трохы на завади, бо черезъ неи тилькы счынялася суперечка зъ жинкою, що мала своихъ двойко дитей, проте винъ любывъ свою дочку и шкодивъ виддаваты їи.

— Хай я поражуся зъ жинкою,—видказавъ Степанъ перегодомъ.

— Виддай: пропаде десь пидъ тыномъ,—мовывъ утретє Мыкыта й подавъ здоровый, ще покійнои бабы, платокъ.

Степанъ узявъ платокъ, постоявъ трохы, подумавъ и пишовъ у хат—до жинкы на пораду.

Черезъ якыйсь тамъ часъ Гапка вже спала на печи у дида, затушкована рядномъ одъ мухъ та одъ витру, захыщена видъ людей высокымъ тыномъ та тяжкымъ досвидомъ дидовымъ.

Зъ цієи осели дивчына вже не мала бильшъ николы повертатыся на село; їи сподивалося найбильше щастя, до якого мигъ додуматыся дидъ: їи чекала доля праведнои черныци, довичньои молытвеныци въ тыхому прыстановыщи за манастырською брамою, и Мыкыта заздалегидь обмиркувавъ, якъ выпестыты та выховаты сыроту.

Дивчыни помынуло дев'ять рокивъ, а вона ще не знала села, не бачыла людей. Дидова хата, диброва, ричка та десь далеко велыкый будынокъ зъ хрестомъ

Digitized by Google

на гори та золотымы зирочкамы на тли голубого даху—то бувъ увесь свитъ за-для неи; сывый, раз-уразъ замысленый дидъ та блиди побожни черныци—уся родына; кудлатый Покотъ та рябый китъ—товариши, а дидови речи—уся наука.

Тилькы тутъ, у цій хатыни, край дибровы, та у манастыри, можна убереrты свою душу, а тамъ, за высокымъ тыномъ, жывуть чужи люде, и зъ тыхъ людей встає все лыхо на земли. Господь мылосердый; небо—ясне; земля—праведна; сотворинння кожне—благодать Господня, а люде уготовылы сами соби пекло по своій охоти. Ненажерлыва душа ихня ледве вмистыть ти грихы, що загрибають воны повнымы прыгорщамы, люте серце ихнє переповнене заздристю; у голови не потовпляться лыхи помыслы; уста—опоганени брехнею, языкъ — сквернословіемъ. Воны загноилы, забагнылы той образъ, що давъ имъ Господь, и нап'ялыся шкурою супостата. Людей треба обмынаты, якъ ту криваву калюжу, не допускаты до себе, не доторкатыся, щобъ не запоганытыся й самому,—навчавъ Мыкыта онуку, и вона радо слухала ти речи, пыльно зазыраючы въ глыбоко запали дидови очи, де раз-поз-разъ схоплювалася якась цикава искорка, та щыро радила, що у дидивъ затышокъ не сягає й луна зъ того неправедного свиту.

Нарешти Мыкыта диждавъ просвитку: винъ ставъ господаремъ, колы не своєи, то хочъ онучынои доли. Воля его бильше не розбывалася объ хытрощи ворогивъ; кожне слово падало на добру ныву, кожна думка знаходыла спивчуття въ серци розумнои

Digitized by Google

та слухнянои онукы. Все складалося добре, та... на жаль, Мыкыта забувся поспытатысь у Бога, чы довго йому ще жыты на свити, чы постачыть у його пидтканння на ту основу, що винъ розпочавъ, а смерть не дарує никому свого часу. И ось у ту хвылыну, колы може Мыкыта найдужче тишився своєю метою, смерть вже гострыла свою косу, щобъ попсуваты не згирше за лыхыхъ ворогивъ усю працю останнихъ його п'яты рокивъ. Вже зъ мисяць, якъ надислала вона свого першого вистныка: дидъ тяжко занедужавъ на голову та на ногы. Проте винъ не зважувався довго ще й згадаты про смерть и покладався все на мылость божу до онукы та на свій ще недуже то старый викъ. Сьогодни жъ вона вже подала про себе певну звистку: сухый дубовый стилъ триснувъ у-ночи ажъ тричи, зъ вечора стогнавъ пугачъ пидъ викномъ, а о-пивночи прыходыла маты-небижка. Насталы, безперечно, його останни часы... И зновъ уси надіи роспалыся, найдорожча мета гынула: невблаганна смерть вже простягає свою руку, щобъ скынуты чернечый клобукъ зъ онукы, штовхає знову сыроту пидъ тынъ... Мыкыта просыдивъ усю ничъ, шукаючы соби порады, куды подиты Гапку, де знайты їи затышный кутокъ, та затышнишого прыстановыща за батькивську оселю все жъ такы не прырозумивъ.

Тилькы на свитъ поблагословылося, якъ винъ подавсь до Степана.

Тяжка, невымовно тяжка була та подорожъ до хаты ворога-душогуба. Дидъ плентавъ по маленьку, а сумни думкы сплиталы навпереймы страшни вызе-

Digitized by Google

рункы; майбутнє життя сыроты ввыжалося у всихъ тяжкыхъ немынучыхъ дрибныцяхъ...

Сонечко вже высоченько пидбылося, покы винъ дійшовъ. Ворота булы розчынени навстижъ, а стежка одъ воритъ до порогу добре прометена. Мыкыта одначе не зважывся зразу простуваты до хаты, а зупынывся на хвылыну биля загороды, щобъ хочъ трохы перемогты въ соби ти почуття, що прокынулыся у йому биля Марусынои осели.

Хатка выглядала веселенько. По зеленому дворыщу вешталыся куры та качкы; биля новенькыхъ цямрынъ сыдило та гралося тройко дитокъ; четверте, у повыточку, лежало на колинахъ старшенькои дивчыны. Молода, червоновыда, огрядна молодыця саме вынесла повнисеньке цебро помый, всыпала ихъ у корыто й погукала на Бровка. Гладкый, ажъ блыскучый, песъ выхопывся зъ ожереду соломы й кынувся до корыта. Господарка постояла трохы биля корыта, зазырнула до кабана у сажъ и надійшла до дитей.

Мыкыти наче видлягло видъ серця. Хата, дворыще, диты, а найпаче спокійный та прыязный выглядъ самои молодыци зробылы на його далеко краще вражиння, нижъ можна було сподиватыся. Винъ вже поступывсь бувъ напередъ и мало не дійшовъ до воритъ, колы де не взявся билый, покусаный, пошарпаный, крывый на одну ногу собака. Пидобгавшы свій пощипаный хвистъ, изигнувшы свій гострый хребетъ, прыпадаючы мало не до самои земли, винъ пролизъ повзъ Мыкытыни ногы й озыраючысь та оглядаючысь, увесь тремтячы зъ голоду та жаху, прыпавъ до по-

Digitized by Google

мый. У ту саму хвылыну озырнулася молодыця. Облыччя їи спалахнуло, очи блыснулы. Вона схопылася, немовъ то цилый десятокъ вовкивъ оточывъ їи, кынулася зъ прокльономъ, зъ найпоганишою лайкою до корыта и зъ усієи сылы ляснула собаку по кряжу. Ломака розскочылася на-двоє, собака заскавучавъ на все село, пидобгавъ хвистъ и поволикъ свою вкрай перебыту ногу за повитку. Молодыця жъ оправыла очипокъ на голови, пидибрала половынкы ломакы, кынула ихъ пидъ тынъ до купы хворосту и спокійно, неначе вона никому ничого лыхого й у сни не заподіяла, подалася въ хату.

До тієи хаты вже не наблызывся Мыкыта. Гиршъ за пекло здалася йому весела оселя, де тилькы «свои» мають прыстановыще, твердише за каминь здавався йому той шматокъ хлиба, що мала подаваты ця молодыця писля його смерты «чужій» дытыни—Гапци.

Мыкыта ще разъ проклявъ людське кодло й кынувся геть зъ села.

Генъ-генъ за селомъ стоявъ роспущеный витрякъ. Колысь давно на тому мысци було чыєсь и дворыще; теперъ же зъ хаты не зосталося вже й слиду, дерево позайидавъ скотъ и тилькы самый млынъ, диставшысь у десяти рукы, пам'ятавъ своихъ перших господаривъ. Чорный, обидраный, крывый, безъ поворота, безъ крылъ, зъ пошарпаною та поскубленою гнылою покривлею, винъ скрыпивъ, трем-тивъ увесь и зъ кожнымъ подыхомъ витру все дужче та дужче хылывся на бикъ. Люде вже давно намагалыся, щобъ господарь продавъ його на дрова, або

Digitized by Google

хочъ самъ прынявъ зъ очей; скаредный дукарь правывъ зъ людей непомирни гроши, самъ не мавъ часу розибраты и млынъ все стогнавъ самитній на степу та скаржывся пугачеви на свій тяжкый викъ. Стомленому та безъ краю стурбованому Мыкыти цей чорный одынокый остякъ здався за ридного брата. Винъ звернувъ зъ шляху й попростувавъ до його. Пидъ млыномъ дотрухавъ якыйсь окоренокъ. Мыкыта прысивъ на деревыну й обперся объ остачу стинкы,

Остякъ заскрыпивъ и увесь похытнувся.

— Скрыпышъ?...Скрыпы! Ще попоскрыпышъ, покы змылосердыться надъ тобою витеръ та кыне объ землю, а на людську ласку не покладайся: попотишаться ще твоимъ стогономъ, покы прырозуміють, якымъ побутомъ зъ твого порохныння найбильше корысты потягты,—промымрывъ про себе дидъ и похнюпывся. Голова йому вернулася, думкы мутылыся, передъ очыма мыготила скаличена голодна собака, кожна кисточка у тили болила та благала спокою, душа шукала соби єдынои порады: куды подиты Гапку, чы можна кому доручыты сыроту?...А млынъ, немовъ спочуваючы Мыкытыному видчаю, все скрыпивъ, все стогнавъ и що дали, то все жалибнише...

Такъ якъ у полудень Мыкыта рушывъ до-дому.

— Дидусю, якъ же вы зминылыся! — схопылася Гапка, угледившы дида на порози.

— Прыберыся чепурненько та выходь, якъ сонечко сяде, до ричкы,—видповивъ їй Мыкыта, а самъ выстругавъ чипъ, знявъ зъ полыци свердло й подався дибровою. Покы винъ зійшовъ зъ горы, сонце вже

Digitized by Google

докотылося до стинкы, але нызамы далеко лекше було йты, нижъ гладенькою, слызькою та крутою стежкою; нызомъ и повитря було свижише, и Мыкыта набавывъ ходу.

Высокый стебластый очеретъ стоявъ ще нерухомо, молоденьки осычкы тилькы-тилькы шелестилы въ тыхому повитри, але гракы уже круглялы по биля своихъ гниздъ на высокыхъ вербахъ и занепокоєни радылыся, що робыты пидъ майбутню негоду.

Мыкыта озырнувся навкругы, глянувъ на захидъ сонця, де хмары розип'ялы найтемнишый наметъ, и попростувавъ до кущыка очерету, де булы сховани два човны.

Винъ промынувъ новишый, увійшовъ у стареньку душогубку, довгенько щось тамъ порався зъ свердломъ биля денця, потимъ выйшовъ на берегъ, вытягъ зъ лозы весельце, наризавъ гав'ярю, заславъ човенъ и сивъ тоди, дуже стомленый, одпочываты. А тымъ часомъ наспила вже й Гапка. Заквитчана м'ятою та гвоздыкамы, у зеленій спидныци, квитчастій корсетыни, билій сорочци, сама червона, безъ миры щаслыва, що дидъ нарешти выйихавъ рыбалыты й бере їи зъ собою—дивчына злетила метелыкомъ зъ горы й покотылася ясною зирочкою по зеленому кылыму берега.

— Диду-диду! Вы забулыся новенького ятиря, а я взяла,—гукнула вона здалека.—А якый же це човныкъ манесенькый! — додала вона й весело плыгнула у душогубку.

У ту саму хвылыну згаснувъ останній проминь. По очерету пронисся легенькый витеръ, блыснула перша блыскавка.

Digitized by Google

— Диду, а насъ дощъ мочытыме! Щобъ же було хочъ кобенякъ узяты,—заклопоталася дивчына.

— Сидай мерщій, — видмовывъ їй Мыкыта и зразу черкнувъ весельцемъ по води.

Човныка понесло за водою.

— Хиба мы не пойидемо до Затону? — здывувалася Гапка.

— Ненавысни... Немылосердни... Каты... Душогубы...—прошепотивъ Мыкыта наче про себе й налигъ на весельце. Човныкъ переризавъ течію й опынывся посередъ ричкы.

У ту жъ хвылыну блыснула знову блыскавка й тарахнувъ у-перше гримъ.

Дивчына перехрестылася и зразу жъ засміялася:

— Ачъ, якъ луна пишла далеко по води! Тутъ якъ бы нап'ястыся добре та гукнуты...

— Сыды нышкомъ!... А прыдывыся, у тебе очи молодшеньки, чы не выдно людей на берези? — звеливъ дидъ. Гапка схылылася надъ водою й окынула быстрымъ поглядомъ берегъ.

— Ни, не выдко никого.

— А хочъ бы й булы, то про мене... не боюсь я ихъ,—мовывъ стыха Мыкыта й поклавъ весельце.

Човныкъ повернувся трохы бокомъ, але Гапка не схотила непокоиты дида и вже не обзывалася.

— Нема, дочко, спасенія сыроти, — затопчуть, загублять каты... Молыся, Гапко! Молыся мылосердному: на його тилькы й упованія нашого, на його судъ праведный тилькы й надіи... Безгришна душа...

Digitized by Google

непорочне серце—дивочый спокій! — забалакавъ бувъ дидъ немовъ зминенымъ голосомъ и знову замовкъ.

— Диду!... чы вамъ не холодно? — обизвалася перегодомъ Гапка.

— Молыся Богу, дочечко,—видповивъ їй Мыкыта и знявъ шапку.

— Надиньте, диду, шапку, бо знову заслабнете,—нагадала дивчына.

— Молыся Богу! На його мылосердного уповаю... Молыся!—видказавъ стурбовано дидъ.

— Якыхъ же молытовъ чытаты?

— Отче-нашу, — звеливъ Мыкыта й подався самъ усымъ тиломъ напередъ, щобъ краще чуты голосъ онукы.

Гапка почала молытву. Хмары повыслы надъ самою ричкою. Блыскуча крывуля проризала небо й ударылася у воду.

Дивчына жахнулася.

— Не бійсь,—мовывъ їй гостро дидъ... Налетивъ витеръ, вчыстывъ дощъ, човныкъ закруглявъ середъ ричкы.

— Адже вы, диду, втомылыся, — бачте, якъ човныкомъ кыда. Дайте мени весельце, я справлю до берега.

— Не бійсь,— видмовывъ у-друге дидъ и нахылывсь чогось до денця. Довгенько шелестивъ винъ тамъ гав'яромъ, а тымъ часомъ подужчавъ витеръ, полывъ ще густишый та краплястишый дощъ.

— Дидусю! дайте бо мени весельце,—далеби я швыдче одъ васъ справлю човенъ у затышокъ! —

Digitized by Google

пыльно попрохала вже тремтяча, промокла до самого тила, дивчына.

— Га? — перепытавъ їи, мовъ кризь сонъ, Мыкыта и звився на ногы.

Човныкъ захытався.

— Сидайте - бо диду, бо човныкъ дуже хытається,—попрохала Гапка.

— Га? — перепытавъ у-друге Мыкыта й почавъ хрестыты велыкымъ, хрестомъ себе та онуку... У Гапкы похолола душа. Николы ще такого не бувало, щобъ дидъ злякався блыскавкы. Часто й густо захоплювала його на ричци ще бильша негода, але винъ не лякався николы и спокійно справлявъ човенъ у затышокъ. Теперъ жъ винъ наче збожеволивъ зъ ляку: ничого не розумивъ, не чувъ и не бачывъ, що у човныкъ набралося стилькы воды.

— Де корячокъ?... Я выхлюпаю хочъ воду... Диду! вода прыбуває,—схопылася Гапка.

— Ничого... ничого... Дощъ стыхає... Не бійся... Молыся Богу...—видмовывъ дидъ и склавъ свои рукы, якъ до молытвы.

— Онъ дзюрчыть... тутъ дирочка є,—догадалася нарешти дивчына й кынулася була затыкаты їи; Мыкыта одвивъ їи руку.

— Дидусю! Що бо вы робыте? — запытала зъ невымовнымъ жахомъ Гапка.—Дайте я затулю.

— Господы! Будь мени гришному!—прошепотивъ дидъ.

— Я боюся, — заплакала Гапка,—онъ скилькы вже воды набралося въ човенъ...

Digitized by Google

— Молыся, дочечко! Безгришна душа... чысте серце... Святый Боже! Святый крипкый...

Човникъ ставъ опускатыся.

— Диду! Дидусю, я боюся!—крыкнула Гапка не своимъ гласомъ и зныкла вкупи зъ човникомъ та дидомъ пидъ водою...

У ту жъ мыть якыйсь чоловикъ выбигъ з-за дерева, зирвавъ зъ себе одежу, перехрестывся й кынувся въ воду. Насередъ ричкы щось наче замайорило. Винъ кынувся туды й за хвылыну вытягъ на берегъ дида. Тоди винъ упирнувъ у-друге й десь надовго зныкъ.

Мыкыта звився навколюшкы и прытулывся до вербы. Винъ змерзъ, тремтивъ увесь, знесылывся ще дужче, проте ни дощъ, ни холодна вода не загасыла того полум'я, що пойняло серце його биля Степанового дворыща й ще дужче розжеврювалося пидъ млыномъ. Винъ добре пам'ятавъ уси ти думы, що прызвелы його до злочынства, розумивъ свій тяжкый грихъ, и хочъ серце стыскувалося пекучымъ жалемъ за внукою, винъ не каявся, и боявся побачыты їи жывою. Але ця людына, що вырятувала його зъ воды й кынулася середъ ночи у саму прирву рятуваты дивчыну, зворушыла його душу якымсь новымъ почуттямъ. Мыкыта уп'явся очыма въ ту мисцыну, де зныкъ невидомый пловець, и прытаивъ духа.

Хто винъ такый? Хто бореться тамъ, середъ ричкы, зъ смертю, рятуючы чужу душу? Кому потрибни останни хвылыны жыття старого дида, кому потрибне жыття сыроты? Що воно за людына?...Та-

Digitized by Google

кыхъ же людей немає на свити. Немає, бо скризь сами «чужи» люде, сами «ворогы».

Лыне хвылына... друга... воны здаються Мыкыти за довги годыны. Навколо тыша: нищо не обизветься, ни шелесне нигде. Тыша на берези, тыша на ричци й у диброви... Холодный подыхъ смерты обдає крыгою; мокра земля вабыть до себе вкрай стомлене навмыруще тило, и тилькы серце не тямлячысь стугоныть у грудяхъ та допытує: «хто винъ, той туманомъ повытый пловець? Звидкиля винъ? Де ти щаслыви краины, де люде виддають и душу свою за жыття сыроты?

Нарешти плеснуло разъ, вдруге; плеснуло блыжче, триснувъ очеретъ, и на берегъ выйшовъ пловець. У рукахъ винъ нисъ щось манесеньке, темне... То була Гапка.

Мыкыта глянувъ на мертву онуку, перевивъ очи на пловця и зъ безмежнымъ видчаємъ невымовленого каяття звивъ рукы до неба: та спасенна душа, той дывный пловець, що нисъ мертву Гапку, то бувъ його найблыжчый сусида—Якымъ, видъ котрого винъ самъ колысь одгородывся высокымъ тыномъ!...

Digitized by Google

Дарочка.

Оповидання.

I.

Передъ великымъ, оправленымъ у чорне дерево трюмо стояла высока русява панночка, рокивъ дев'ятнадцяты. Чаривне лыченько їи було незвычайно веселе; сири темни очи блыщалы, на губахъ тремтила усмишка. Вона то становылася прямо проты дзеркала, то оберталася бокомъ, то, повернувшысь спыною, оглядала себе черезъ плече, и зъ кожнымъ рухомъ все бильше та бильше завдовольнялася своєю новенькою билою, шытою сребломъ сукнею, все прыємнишъ усмихалася до двохъ бронзовыхъ амуривъ, що трымалы пообобичъ їи лямпу й лукаво сварылыся на неи зъ трюмо.

Трохы осторонь стояла, спершысь рукамы на спынку фотеля, литня поважна пани. Вона здавалася

Digitized by Google

тежъ безъ миры щаслывою, цилкомъ завдоволеною, але поглядъ їи хиба зридка, та й то не надовго, спынявся на роскишній сукни: пани не зводыла очей зъ веселого лыченька своєи одыначкы, своєи любои донькы, що у цей вечиръ сяяла справди незвычайною красою.

— Чудова, чудова сукня!...Матусенько, може бъ ты що-небудь оправыла на мени? — мовыла нарешти писля довгои мовчанкы панночка и, ступывшы килька крокивъ по пухкому аксамытовому кылыму, окрутнулася передъ ненькою.

— Нема чого й оправляты — все дуже гарно, и ця сукня, Дарочко, незвычайно лычыть тоби! — видмовыла пани.

— Хиба лычыть? — весело запыталася панночка и немовъ не ймучы виры неньчынимъ словамъ, надійшла знову до дзеркала, щобъ пересвидчытысь самій.

— Незвычайно лычыть! — мовыла вдруге пани, слидкуючы за донею, — навить далеко бильшъ, нижъ блакытне.

— Невже? Це дуже прыємно, бо блакытне мени вже страшенно обрыдло... Матусенько! а на шыю що мени надиты?

— Надинешъ разокъ перливъ та й бильшъ нычого: до цієи сукни самоцвиты не лычать. Волосся треба трохы напудрыты... Да пакъ ще жъ и сережкы треба переминыты, — згадала пани й подала доньци скарбнычку.

Digitized by Google

Дарочка вытягла перлы, вдила у вуха зъ неньчынои порады найменши сережкы, выривняла тоненьки бровенята, прыпудрыла волосся й нарешти, обитершы пахущою водою выдъ та рукы, повернулася до столыка, де лежалы квиткы. Въ ту саму хвылыну на половыну опущена надъ дверыма важка портьєра поколыхнулася.

— Хто тамъ?—запыталыся въ одынъ голосъ здывовани панночка та пани.

— Це я, — видповивъ стыха чыйсь тоненькый голосокъ.

Дарочка пидняла портьєру. На порози стояла швачка Мар'яна — та сама дивчына, що вышывала срибломъ сукню.

— А вы ще доси тутъ? — здывувалася панна.— Мамо! вы забулыся, напевне, подякуваты їй? — звернулася вона зъ докоромъ до матери.

— Ни, ни, спасыби имъ, воны щедро подякувалы, — поспишылася заспокоиты Дарочку швачка и, поступывшы трохы наперед, росправыла долоню, де блыщавъ срибный карбованець. — Я не за тымъ прыйшла: я хотила тилькы подывытыся.

— Такъ надійдить блыжче, колы такъ. Сукня, спасыби вамъ, чудова. Кращои й уявыты соби не можна,—мовыла Дарочка, выступаючы блыжче до свиту.

— Охъ, ни, не кажить!—несподивано зитхнула дивчына. — Не такъ бы я їи пошыла, якъ бы моя воля. Воланъ треба було бъ попустыты шыршенькый и покласты на йому не тры вузенькыхъ, а одынъ одныкъ шырокый шытокъ — щобъ немовъ виночкомъ

Digitized by Google

оточыты спидныцю. На корсажъ треба було бъ покласты далеко бильшъ облямивкы, а по всьому полю сукни я бъ покыдала манесеньки значкы, щобъ блыщалы, якъ ти морозяни скалочкы по снигу.

— Правда, такъ було бъ краще, — завважыла пани.

— О! я бъ сукню зробыла на славу, якъ бы моя воля!—додала смилывише дивчына, щаслыва тымъ, що пани зрозумила й ухвалыла їи думку.—Це така сукня, биля якои варто було бъ попрацюваты. Я вже и раннимы ранкамы, й пизнимы ничкамы надолужала й очи добре потрудыла, а все жъ такы не довела до ума.

— Мамо! набавте їй ще карбованця,—звернулась Дарочка до матери.

Пани полизла у кышеню.

— Ни, ни, не треба! Спасыби вамъ! Хиба я на те вела? Далеби, панночко, я видъ васъ не обыдна. Я враждую на саму господарку: їй абы зъ рукъ швыдче...

— Ось вамъ ще, спасыби за працю, — мовыла пани, простягаючы карбованця...

— Не визьму. Далебигъ, не визьму! Спасыби вамъ! Далеби, я не на те вела свою ричъ, — зачервонилася дивчына и заклала рукы за спыну.

— Якъ знаєте,—мовыла незавдовольненымъ голосомъ пани и вкынула карбованця назадъ у гаманець.

Розмова раптомъ увирвалася. Дарочка насупылася: цей несподиваный выпадокъ зъ карбованцемъ образывъ їи.

Digitized by Google

— Теперъ пиду до титкы та пиджену їи, бо вамъ вже часъ йихаты!—мовыла пани й выйшла геть зъ хаты.

Въ будуари стало ще сумнише. Швачка стояла, якъ та статуя, середъ кимнаты; насуплена Дарочка мовчкы выбирала соби хустку до мазуркы й тилькы покоянка Дуня ворушыла трохы тышу шелестомъ своихъ крахмальныхъ спидныць та рыпомъ новыхъ ботыкивъ.

— Панночко! Чы немає у васъ десяткивъ зо тры перлынъ невелычкыхъ, або жъ хочъ крыштальового намыста? — обизвалася несподивано й якось занадто голосно швачка.

— На вищо?—кынула Дарочка.

— Я бъ попрышывала ихъ по биля комирокъ, и це бъ незвычайно лычыло вамъ.

— Є й перлы, є й крыштали!—видмовыла зъ протягомъ панночка, але, здається мени, то вже буде зайве цяцькування.

— Охъ ни, побачыте самы... Його жъ можна буде зразу и скынуты, якъ що не погодыться. Дайте мени голку, нытку, перлы—я вамъ це въ одну мыть зроблю,—мовыла дивчына й надійшла до столыка, де лежалы голкы та нытки.

— Ось зразу зверху лежыть бунтыкъ перливъ; тамъ у скарбныци є й друге намысто, але я ни за що въ свити не скыну корсажа.

— Ни, ни, скыдаты й не треба, на васъ прышываты ще краще: выднишъ буде, якъ вамъ найдужче

Digitized by Google

лычытыме. Не бійтеся, я не забарю васъ! — мовыла дивчына й пидсунула до лампы стилець.

Дарочка сила.

— Згодомъ я, звычайно, тутъ скризь повышываю срибломъ... Це я тилькы на сьогодни. Завтра вы надишлете мени цю сукню, и я їи повагомъ переробю. Ось перебудуть, дасть Бигъ, святкы, роботы поменшає, господарка насъ держатыме не дали, якъ до пивночи...

— Не дали, якъ до пивночи?—перехопыла панночка.—Хиба вы ще й до пизнишого часу шыєте?

— О! передъ святкамы мы иноди до трьохъ годынъ сыдымо! — видмовыла дивчына, праворно нанызуючы перлыну на голку.

— Краще бъ вы ранишъ прыходылы, бо шытво пры свитли нивечыть очи!—завважыла Дарочка.

— Мы й такъ не засыпляємо: у симъ, а то й у шисть годынъ вже за голкою.

— То бъ то тилькы чотыри годыны видпочынку?

— Ще годына дається на обидъ.

— И тилькы п'ять годынъ вильныхъ одъ праци? Скилькы жъ вамъ платять за це? — зацикавылася панночка.

— Якъ кому... Я, бачте, ще не навчылася кроиты й шыю не дуже гарно, але черезъ те, що вмію гаптуваты срибломъ та злотомъ, маю вже дванадцять карбованцивъ на мисяць, — видказала зъ погордистю видчына.

— Дванадцять карбованцивъ на мисяць за в'ятнадцять годынъ праци!... Чы то жъ можлыво?

Digitized by Google

вжахнулася Дарочка.—Напевне я васъ не зрозумила, бо на таки гроши й прожыты не можна!...

— Чому не можна? Адже мы торикъ зъ татомъ и на десять карбованцивъ жылы, — всмихнулася дивчына.

— Ще й батька годуєте?

— Про батька мени малый клопитъ: шклянка чаю, мысочка борщу — ото йому и все, а ось зъ сестрою мени справди горе: вдалася, на своє безталання, дуже розумною, ажъ трусыться до кныжокъ. Батько навчывъ ïи трохы грамоты, вчывъ бы й дали, та доведеться зъ недили вже весты ïи до господаркы—хай прывчається шыты.

— Скилькы жъ ïй рокивъ?

— Вже велыка: десять рокивъ мынуло.

— Тилькы десять рокивъ и вже пиде служыты! Вы бъ пошкодилы ïи! — мовыла зъ докоромъ панночка.

— Хиба мени й самій не шкода ïи? Дуже шкода, а до того знаю, що зъ неи николы й порядноі швачкы не буде, — такъ що жъ робыты, колы вже така ïи доля!—зитхнула дивчына.—А гляньте теперъ у дзеркало: чы не моя правда? — раптомъ обирвала вона вкупи зъ ныткою сумни спогады.— Немовъ зовсимъ не та сукня стала! — додала вона радисно, видступывшы трохы дали видъ Дарочкы, щобъ подывытыся на свою нову облямивку ще здалекы.

— Далеко краще. Спасыби вамъ,—видмовыла не менше за швачку завдовольнена панна. — Теперъ, Дуню, швыдче обуватыся, — звернулася вона до по-

Digitized by Google

коивкы, що вже стояла на поготови зъ билымы черевычкамы въ рукахъ.

— Такъ я жъ завтра сподиватымусь сукни. Надишлить неодминно, бо я й не заспокоюсь, покы не перероблю їи по свойому! — мовыла швачка, кладучы голку та ныткы на мисце.

— Не знаю. Здається, не варто. Хай вже мабуть вона такъ зостанеться!—видмовыла панночка.

— Ни, прохаю васъ, не боронить вже мени. Ще жадна сукня не була мени такъ до вподобы, якъ ця. Чы прызнатыся? Вона мени ажъ снылася, а якъ була малою, то й уявлялася не разъ, бо я змалечку все було марю про якись незвычайни сукни, квиткы та намиткы, у яки вбираються чаривни короливны. А це, якъ ще побачыла васъ сьогодни у цій сукни, такъ и овсимъ позбудуся спокою, покы не перероблю їи, якъ сама знаю. Вдруге вы їи зразу не надинете, а потимъ я скинчу їи, прынесу, надину на васъ, подывлюся... и то мени буде найкраща нагорода — на ввесь викъ постачыть згадуваты та радиты, що довелося хочъ одну ричъ зробыты додильну...

Панночци стыснуло у грудяхъ. Вона окынула быстрымъ поглядомъ дивчыну, їи убоге вбрання, їи прыпухли вiи, за якымы блыщалы чорни, велыки, незвычайно гарни очи, зыркнула на срибни шыткы своєи сукни й замыслылася. Щось раптомъ заскреботило на серци; не то докоромъ, не то пекучымъ жалемъ видбылыся на души слова дивчыны и святочный настрiй цього вечора увирвавсь...

Digitized by Google

Безталанна робитныця, що радіючы одирвала бъ пивъ годыны одъ свого сну, абы выконаты ти мріи, яки тишылы бъ и справжнього естетыка; бидна дивчына, що смакувала заздалегоды щастя побачыты иншу въ тому вбранни, якому вона прысвятыла стильки праци—незвычайно здывувала, а заразомъ и стурбовала панну.

— Добре, — погодылася вона,—я вамъ надишлю цю сукню, але зъ однією умовою: вы зробыте рахунокъ, скилькы потратыте годынъ на цю працю, и я вамъ заплачу втрое бильше, нижъ платыть вамъ ваша господыня.

— И до вику не визьму одъ васъ и шага! Це бъ походыло на те, що я набываюся, абы далы заробыты, а я одъ щырого серця, панночко, за-для самои себе... Про гроши, прохаю васъ, не згадуйте й не ображайте мене. Хай може колысь на вищось инше прыкынете, а за цю сукню не треба ничого. Якъ що ваша ласка, то хай я краще колысь прыйду вильнымъ часомъ до васъ, а вы дасте мени якыхъ-небудь кныжечокъ сестри почытаты.

Замисть усякои видповиди Дарочка схопылася зъ фотеля, вырвала свою ногу зъ рукъ Дуни, що застибала на ній черевычкы, й метнулася геть зъ будуару. Вона перебигла залю, витальню, побигла ажъ на другый кинець будынку и влетила, немовъ бигла навпереймы зъ думкамы, у кимнату своєи титкы — дохожалои панны, що саме лютувала та у голосъ лаяла швачку.

— Дарочко! — накынулася вона на небогу,—подывыся, якою поторочою зробыла вона мене: тутъ высыть, у грудяхъ перетягла...

Digitized by Google

— Гарно, титочко! скризь гарно!—кынула панночка, ледве зыркнувшы на высокый та ривный станъ титчынъ, и метнулася до ненькы, що вже втомылася заспокоюваты вередливу сестру й сыдила теперъ мовчкы у фотели.

— Матусенько, голубонько! Зробы мени ласку, уволь мою волю!—кынулася вона до ненькы.

— А що тамъ таке? — запыталася пани, любо та прыязно всмихаючысь до своєи незвычайно зворушенои чымсь дони.

— Виддай Мар'яныну сестру до гимназіи.

— Що бо тоби сталося, дытыно моя? — здывувалася пани.

— Чы ты пры свойому уми? Зъ якои це речи?— обизвалася й титка.

— Я не до васъ звертаюся, я прыйшла до ненькы... Такъ ты погожуєшся, матусенько? Ты повынна це зробыты!—мовыла Дарочка, прытыскуючы своє лыченько до чола пани.

— Навить «повынна»!...Чы бачылы таку сваволю? Наказує матери, немовъ тій покоянци!—не стерпила й обизвалася вдруге титка.

— Я не до васъ, — мовчить краще...Я знаю, що ваши дукачи и струхнуть пры васъ! — спалахнула панночка.

— Дарочко, схаменыся! Що бо ты верзешъ? Ты забула, до кого балакаєшъ,—спыныла їи маты.

— Верзу правду. Хай титка не встряє до нашои розмовы, колы не до вподобы...а ты, матусенько, уволь такы моє прохання,—попрохала панночка.

Digitized by Google

— Ни, не вволю.

— Черезъ вищо?

— Черезъ те, що це твоя дурна выгадка и черезъ якусь тамъ годыну ты й сама забудешъ про неи.

— Трычи окрутнешся у вальси й забудешъ, що якась тамъ Мар'янына сестра є на свити! — додала титка.

— Такъ за кого жъ вважаєте вы мене? — скыпила Дарочка. — Колы я справды така дурна, колы справди нищо, причъ вашыхъ вальсивъ, мене не цикавыть, такъ за вищо жъ вы панькаєтесь зо мною, кохаєте, оберигаєте мене? За те хиба тилькы, що я ваша дочка?

— Та Богъ зъ тобою! Чого ты збентежылася? Нема чого турбоватыся, и ты заспокойся!—всмихнулася пани.

— Ни, я не заспокоюся. Я не можу заспокоитыся, — тупнула панночка ногою. — Вы ображаєте мене, вы зневажаєте мене... Вы мене за не знать яку дурну маєте... Разъ-разочкомъ попрохала, и ось вы вже видмовляєте...

— Бо такы недодильна твоя выгадка! — завважыла пани.

— Недодильна? Черезъ вищо недодильна? Черезъ те, що я того хочу, що я сама попрохала?

— Черезъ те, що зъ якои речи виддаватыму я...—почала пани.

— Не знать кого, не знать на вищо—якусь тамъ Мар'яныну сестру до гимназіи? Чы може, гадаєшъ,

Digitized by Google

маты твоя сама гроши кує? — скинчыла за сестру й додала свого титка.

— Якъ бы вы кувалы самы гроши, то може бъ я й не прохала, а то навить вамъ и того не треба робыты: готови берете! — одризала Дарочка.—Я знаю наши достаткы. Я знаю, що намъ можна выкынуты сто карбованцивъ на рикъ и колы вы тилькы видмовыте мени, не вволыте мого прохання, то не сподивайтеся й видъ мене ласкы. Вамъ все єдыно, вамъ до усього байдуже, а я не можу терпиты такои неправды, не можу...

— Та якои тамъ неправды?—здывувалася пани.

— Такои неправды, що дивчына повынна за 12 карбованцивъ на мисяць й себе, и батька, и сестру годуваты...

— И постачає жъ, бо по шматкы, бачъ, твоя Мар'яна не ходыть!—не стерпила вкынуты своє слово титка.

— Я не до васъ! Замовкнить, на Бога!...Радійте соби нышкомъ, що Мар'яна, працюючы по дев'ятнадцять годынъ на день, не прохає хлиба, а зъ мене досыть и того, що така незвычайна, така талановыта дивчына, якъ вона, гыне за чужымы шыткамы, нивечыть соби очи, губыть здоров'я, и я не допущу, щобъ и сестру їи чекала така жъ доля. Вона хоче вчытыся, и це їи право.

— Почекай трохы, Дарочко! — обизвалася пани. — Подумай сама: у гимназіи треба не рикъ и не два просыдиты.

Digitized by Google

— Вже порахувалы? Злякалыся велыкои втраты? Колы такъ, не хочу жъ и я вашого ничого. Вы бавытеся мною, якъ лялькою, выкыдаєте на прымхы, скилькы забажаю, потуряєте усимъ дурныцямъ, але жъ я не хочу жыты вамъ на забавку. Я пиду геть колы такъ, зъ цього проклятого будынку... Я не хочу вашыхъ грошей, вашого ничого... Я здобуватыму своєю працею... я... — обирвала й залылася сльозамы Дарочка.

— Богъ зъ тобою, дытыно моя! Що бо це тоби сталося? — кынулася пани заспокоюваты доню. — Хай я подумаю, то може прырозумію, якъ тій Мар'яни пособыты.

— Мылостыню подасте? Ни, не насмилытеся вже. Досыть и того карбованця, що вона вамъ мало не кынула въ вичи. Вона бидна дивчына, але, якъ бачыте, не жадибна до подарункивъ. Вона має гоноръ, дійсный гоноръ. Вона гонорыстиша у-десятеро бильше за васъ... за всихъ тыхъ... Та я й сама того не хочу. Я хочу, щобъ вы виддалы їи сестру до гимназіи, а ни — то я продамъ уси свои перлы, самоцвиты, оцю саму сукню й заплачу сама.

— Насампередъ, заспокойсь, донечко... Хай мы завтра гуляючы помиркуємо!—попрохала пани.

— Не завтра, а сьогодни, зразу.

— Зразу треба йихаты на баль, бо й такъ спизнылыся!—нагадала титка.

— Я не пойиду никуды, я не рушу зъ мисця, покы не довидаюся, яка въ мене маты!—мовыла уперто Дарочка.

Digitized by Google

— Ахъ, Господы! Отъ не знала клопоту!—ажъ ухопылася пани за голову.

— Ще вамъ клопитъ! Соромылыся бъ казаты,—кынула кризь сльозы зъ докирлывымъ глумомъ Дарочка.

— Та ты мени хочъ роскажы до дила, зъ якои це речи спалася тоби на думку така дурныця? — запытала трохы зъ пересердямъ пани.

— Дурныця?—крыкнула несамовыто Дарочка.— Дурныця? Вы знову своєи? Колы жъ такъ, то я бильше й балакаты зъ вамы не стану. На баль вашъ я не пойиду! — додала вона и вже звела рукы, щобъ роспустыты волосся.

— Дарочко, що бо ты робышъ? — спыныла ïи, ухопывшы за руку, пани, — ты пидняла гвалтъ та сварку, немовъ то й спрадви я щось незвычайне зробыла, але жъ подумай сама: якъ що усихъ Галынъ по свиту збираты та ихъ до гимназіи виддаваты, то й соби на хлибъ не постачыть...

— Не хочу я балакаты, не хочу ничого слухаты...Я хочу тилькы, щобъ Мар'янына сестра була у гимназіи, я прохала васъ...

— Та я вже й не сперечаюся! — поспишылася пани заспокоиты доню. — Хай вже буде по твоєму, а тилькы...

Панночка не дала неньци домовыты. Вона обвыла ïи рукамы и щаслыва, радисна безъ миры кынулася цилуваты ïи уста, щокы та рукы.

— Тилькы, — довела трохы перегодомъ пани, важко переводячы духъ писля доньчыныхъ песто-

Digitized by Google

щивъ, — панькатыся зъ дивчыною я не буду. Виддаватыму Мар'яни сто карбованцивъ на рикъ, а тамъ вже хай вона порядкує.

— Матусенько! не пошкодійте ще двадцять карбованцивъ — хай буде по сто двадцять на рикъ! — попрохала Дарочка.

— Хай и сто двадцять, а щобъ ты овсимъ заспокоилась, ось їй зразу п'ятдесятъ карбованцивъ доручы. — За хвылыну панночка була вже у свойому будуари. Мар'яна була ще тамъ и спокійно, не думаючы, не гадаючы про своє несподиване щастя, базикала зъ Дунею.

— Ваша сестра буде въ гимназіи: ненька згожується платыты за неи. Ось вамъ зразу п'ятдесятъ карбованцивъ! — выпалыла въ одынъ духъ Дарочка и покы дивчына опам'яталась писля несподиванкы, вона вже сыдила на фотели й Дуня поралася биля їи черевычкивъ.

— Панночко... маты моя ридна! Якъ же мени виддячыты вамъ, якъ молытыся за васъ Богу? — опам'яталася нарешти швачка.

— Нема за вищо, нема за вищо! — зачервонилася панночка.—Дивчына хоче вчытыся, то їи право!— додала вона, прыгадавшы свои власни слова, що незвычайно подобалыся їй ще у титчыній хати.

— Панночко! пани прохалы, щобъ вы поспишылыся та й Васыль переказує, що кони померзлы! — мовыла Устя, покоянка самои пани, спишно наготовляючы пухову намитку та соболеву ротонду.

Digitized by Google

— Ты хочешъ сказаты: Гордій переказує,— поправыла їи Дарочка.

— Ни такы Васыль. Гордій не пойиде.

— Це ще що за выгадкы? Колы я йиздыла зъ Васылемъ?—розсердылася панна.

— Гордій, лыбонь, заслабъ на голову!— видмовыла Устя.

— Отъ ще несподиванка!...Але жъ я зъ Васылемъ не пойиду. Пиды навидайся до Гордія... скажы, щобъ убирався йихаты: до клуба—не далекый свитъ!— звелила панночка.

— Пойидешъ, Дарочко, зъ Васылемъ. Винъ тежъ добре правыть,—обизвалася, увиходячы въ кимнату, пани.

— Зъ Васылемъ я до вику не пойиду: винъ неодминно заплутається, не зуміє пидйихаты до ганку, и я тилькы сорому наберуся зъ нымъ.

— Але жъ, серце, Гордій нездужає!— нагадала пани.

— Такъ я сама пиду до його, попрохаю його!— мовыла ришуче Дарочка и, накынувшы хустку, побигла на нызъ.

Гордій лежавъ. У ногахъ у його сыдила жинка його, Катерына, и держала на колинахъ хлопчыка рокивъ п'яты. Тилькы Дарочка увійшла, вона спустыла дытыну до долу, звелася й пишла на зустричъ несподиваній гости.

— Я до Гордія,—мовыла панночка.

— Занедужавъ винъ,— зитхнула Катерына.— Лежыть, якъ колода; тилькы й полегкосты, якъ прыкладу холоднои воды до головы.

Digitized by Google

— Гордію! Вы нездужаєте? — запыталася Дарочка, надиходячы до лижка.

— Нездужаю, панночко, — видмовывъ стыха Гордій.

— Що жъ мени теперъ робыты? Якъ же я пойиду безъ васъ на баль?

— Васыль довезе васъ благополушно. Я вже наказувавъ йому, щобъ вижокъ не попускавъ та щобъ розглядався...

— Я знаю, що винъ не перекыне насъ, — перехопыла нетерпляче Дарочка ричъ Гордіэву.—Але жъ винъ осоромыть мене... Гордію, може бъ вы, якъ небудь...—несмилыво попрохала вона трохы перегодомъ.

— И раднишый бы, та не зведу ніякъ головы. Самъ бы соби не знаю що заподіявъ зъ досады... Я й коней вычыстывъ, и новый убиръ выйнявъ, карету самъ выготовывъ... Я жъ знаю, що сьогодни до клубу й губернаторська родына прыбуде, то вже пыльнувавъ про те, щобъ наши кони булы не останни. Хотилося бъ дуже самому повезты васъ, та що жъ ты зробышъ, якъ таке лыхо прычепылося.

— А може то вы прямо вчадилы? — запыталася Дарочка.

— Е, ни, панночко: сьогодни ввесь день верхъ и не зачынявся. Це винъ застудывся десь, — обизвалася Катерына.

— А може бъ вамъ полегшало на свижому повитри? — закынула Дарочка.

— Де тамъ полегшає? Выткнувся бувъ на хвылынку зъ хаты, то такъ змерзъ, що ледве оце одигрився,—видмовыла Катерына.

Digitized by Google

— Я прышлю ще вамъ, Гордію, тієи воды, що прикладають до головы. Я сама иноди слабую на голову, и ця вода мени дуже помагає.

— Прикладалы пани вже й уксусу, и воды тієи, ставылы й горчышныкы на потылыцю — не помагає ничого,—зитхнула Катерына.

— Господы! Що жъ його робыты? — стыснула зъ одчаю рукы Дарочка й обвела безъ миры сумнымъ поглядомъ усю вбогу хатыну.

— Колы бъ хочъ знаття, що йому за горенько,—прошепотила сама до себе Катерына.

— Гордію! А може бъ вы такы...якъ-небудь...— несмилыво звернулася знову Дарочка до хворого, не зважуючысь одначе вымовыты свого прохання до кинця.

— Панночко, и не прохайте, и не гайте даремно часу. Подывиться на його, винъ — уже непрытомный. Куды жъ йому йихаты та ще пидъ такый морозъ?—обизвалася Катерына.

— Я не васъ пытаю! — одризала Дарочка.

— И то правда: ты, Катерыно, не встрявай... панночка до мене балакають, — протягъ черезъ сылу Гордій.

— Такъ якъ же буде, Гордію?...Я можу ще пивъ годыны переждаты. Теперъ 10, хай мы прыйидемо у 1/2 до 11-ои, а за тымъ може вы якъ-небудь... А не можна, то я зовсимъ не пойиду, — обирвала свою ричъ Дарочка.

— Якъ то можна не йихаты? Такый баль, — уси паны його цилый рикъ сподиваються — губерна-

Digitized by Google

торська родына буде...Ни, вамъ не можна не йихаты, вамъ треба неодминно йихаты, — схопився Гордій и зирвавъ мокрый рушныкъ зъ головы.

— Куды ты, божевильный! Подывыся на свои очи! Подывысь, якый ты самъ на выду!... — спыныла його Катерына.

— Геть... одчепыся... не дратуй!—грымнувъ Гордій, — подавай жупанъ... шукай рукавыци... Панночко, убирайтеся, зразу выйду!—заспокоивъ винъ Дарочку.

И справди, покы панночка одяглася, винъ державъ уже вижкы въ рукахъ.

— О, теперъ я спокійна! — мовыла радисно Дарочка, выходячы на ганокъ.

— Дарочко, я забула тоби ще сказать, — зупыныла ïи пани на схидцяхъ и прошепотила щось на вухо.

— Хиба я сама не знаю?—образылася панночка.

— Я тилькы нагадала тоби.

— Ни для чого було й нагадуваты, — видмовыла вона зъ досадою и вскочыла въ карету, де ïи давно вже сподивалася затушкована зъ нигъ до головы титка.

Гордій прычынывъ дверци, двыгнувъ злегенька вижкамы, и пара роскишныхъ вороныхъ коней понесла по снигу, якъ ту пир'ину, блыскучу карету до клубу.

II.

Дарочка прокынулась, солодко потяглася пидъ своєю билою шовковою ковдрою й подзвоныла.

Дуня видчыныла виконыци. Снипъ ясного, ажъ пекучого, пивденного проминня раптомъ ускочывъ

Digitized by Google

кризь шыбкы и прыпавъ до лыченька чудовои красуни панны. Вона зажмурыла очи й усмихнулася.

Молоде тило вже цилкомъ видпочыло писля танкивъ; недавньои втомы немовъ и було. Увесь чадъ вчорашньои ночи розвіявся за довгый, мицный сонъ и въ голови ще тилькы луналы той миніонъ та паде-катръ, що військовый капельмейстеръ выготовывъ зъ своимъ оркестромъ нарочыто за-для неи. «За-для неи!» Гм... Якъ чудно було їй слухаты ту несмилыву ричъ, зъ якою молодый капельмейстеръ звернувся до неи й якъ прыємно почуты, що па-де-катръ прысвячено їй и новый миніонъ грається выключно за-для неи!...И винъ не брехавъ, якъ не брехалы й уси ти, що назвалы їи царыцею бала й навпереймы запрохувалы до танкивъ. Вона не прысидала ни на хвылыну, не стыхала балакаты, сміятыся, и здавалося, нибы то ввесь той бучный бенькетъ склався за-рады неи єдынои, нибы уси ти люде прыйихалы нарочыто до клубу, абы запобигты їи ласкы, їи погляду, абы хочъ здалеку прывитаты їи. Ни, не зайва то ричъ—вродлыве лыченько. Велыкый то таланъ—ривный носыкъ, высоке чоло, ти велыки сири очи та гнучкый станъ, и яке то щастя опынытыся у гурти тыхъ пестунчыкивъ, про якыхъ дбає прырода! Никому й ничому не вклоняються такъ люде, якъ тій вроди, та й не даремно бо. Врода—то не выпадокъ, не несподиваный подарунокъ, якимъ надиляє прырода абы кого, абы якъ. Ни, прырода, якъ той ювелиръ не стане шлифуваты шматочка каминця, або грудочку земли: вона знає, якій истоти варто даты чаривну облуду, яку душу оповыты статурнымъ тиломъ, чыє лыченько

Digitized by Google

надилыты красою, и той старенькый панокъ, що пиднисъ їй учора троянду, не дурно сказавъ: «Колы хочете утаиты видъ людей своє серденько — опускайте віи, абы люде не бачылы вашыхъ очей»...

— Одягатыметеся, панночко, чы може звелыте податы до лижка сниданокъ? — перервала Дуня панноччыни спогады.

— Сниданокъ? — перепытала, гараздъ не зрозумивши, що покоянка каже, Дарочка, — сниданокъ? Ахъ такъ, несы мени сюды чого-небудь,—додала вона, радниша, що можна ще полежать та пережыты на самоти увесь вчорашній день та бенькетъ.

Дуня внесла шклянку кофе. Панночка пидвелася, сила на лижку, обиперлася ликтемъ на столыкъ и почала мишаты цукоръ; головка їи нызенько схылылася надъ шклянкою ароматычного трунку, рукава черкалыся объ тарилочку, повну рижныхъ пундыкивъ та сухарцивъ, але очи їи бачылы передъ собою тилькы залю клуба, а думкы лынулы до вчорашнього дня...Колы є справди феральни дни, є то й щаслыви, и вчорашній день, 28 грудня, напевне й бувъ одынъ зъ тыхъ щаслывыхъ днивъ, писля якыхъ залышається й на души, и на серци незвычайно гарне та лагидне почуття. Кожна годына, кожна хвылына вчорашнього дня варта була того, щобъ ихъ хочъ изнову пережыты... Але жъ, якъ по ряду? що вчора дійсне було?...Зразу жъ зранку лыстъ видъ Катруси — запрохує на весилля ажъ на тры дни; потимъ сковзалка на ричци—ще николы перше тамъ такъ весело не було; потимъ сукня...бенькетъ...А ще жъ Мар'яна,

Digitized by Google

гимназія, Мар'янына сестра!... И якъ це вчора легко далося! Якъ легко взагали робыты добро!

— Натанцювалася? — запытала пани, оправляючы на доньчыній голивци волосся, що звисылося на чоло.

— Матусенько, якъ ты увійшла, що я тебе не запрымитыла?... Натанцювалася, вволю натанцювалася!—весело видмовыла Дарочка, цилуючы неньку.

— А голивка не болыть?

— Байдуже! Це я зумысне не зодягаюся — хочеться вчорашній вечиръ увесь прыгадаты.

— Весели згадкы?

— Дуже весели, але жъ найдужче все жъ такы ты звеселыла мене, моя ридна, — щыро поцилувала неньчыну руку Дарочка.

— Якъ? колы?

— За Мар'яныну сестру...

— Ахъ, такъ...я вже й забулася! Ну, хай вчыться на здоровля та дякує тоби, бо безъ тебе я бъ того до вику не зробыла.

— Невже справди не зробыла бъ? Невже справди ты сама не пошкодила дивчыны?

— А ни крапли!

— Матусенько, яка жъ бо ты недобра! Колы справди ты по щырости кажешъ, а не дратуєшъ мене, то мы не порозумiємося зъ тобою николы, — мовыла сумно Дарочка й выслобоныла свою руку зъ рукъ матерыныхъ.

— Якось то порозумiємося!—зитхнула злегенька пани. — Иноди я на твоє щыре серденько здамся,

Digitized by Google

иноди ты мени, старій, выбачышъ — отъ у насъ и буде згода... Добро всякому прыємно робыты, одначе треба й стрымуваты себе. Я знаю й бачу, що ты болієшъ серденькомъ за всякымъ и радниша завжды подилытыся, але жъ, дытыно моя, треба й межи знаты!

— Ніякыхъ межъ, причъ достаткивъ, мамо, и покы є чымъ, подилятымусь!—спалахнула Дарочка.

— О! ты знову спалахнула! Якъ збентежылася, моє золотисенько серденько!... Годи жъ, годи, я не хочу сердыты тебе — робы, якъ знаєшъ... Допывай-но своє кофе, одягайся та пойидешъ до Маруси — я вже звелила Васылеви й коней выготовыты.

— А Гордій?—вперше згадала Дарочка.

— Гордієви щось дуже погано, — видмовыла пани.

— А ликарь бувъ?

— Голтуцькый бувъ.

— Голтуцькый? Чому жъ не Брянськый?

— Брянському, ты знаєшъ, треба платыть 10 карбованцивъ за визитъ.

— Мамо! мамочко!...И тоби не соромъ шкодиты грошей на ликаря? Якъ клыкаты Голтуцького, то краще кыньте Гордія у больныцю — хай його вже тамъ до вечора замучать! — схопылася зъ лижка й кынулася одягатысь панночка. — Людына помирає, а ты рахуєшъ карбованци та клычешъ нездатныхъ ликаривъ.

— И хто тоби сказавъ, що у больныци замучують, або що Гордій помирає?... Голтуцькый ще не

Digitized by Google

роспизнавъ його хворобы: «може, каже, тифъ, може инфлюенца, а може и звычайна пропасныця».

— Може тифъ, може инфлюенца, може—може... все може, а певного нихто ничого не знає, и ты не поклыкала доси Брянського, — мовыла зъ докоромъ Дарочка, хапаючысь натягты на себе швыдче панчохы.

— Якъ що треба буде, Дарочко, то й поклычемо,—спробувала заспокоиты їи пани.

— Зразу жъ треба, мамо, поклыкаты, зразу. Ни Голтуцькому, ни якому иншому ликареви, причъ Брянського, не можна Гордія доручаты — зразу жъ пошлить... Ты не знаєшъ, яка въ його хвороба, и кожна хвылына має вагу. Пошлить, не то я сама зразу пойиду.

— Добре, добре. Годи жъ, не турбуйся — буде. Я пошлю зразу за Брянськымъ, и винъ не забарыться прыйихаты. А тилькы шкода, що ты не послухала мене та не одислала, якъ я тоби казала, Гордія додому, а продержала його цилу ничъ на витри та морози,—мовыла пани, зводячысь иты.

Немовъ хто холодною водою хлюпнувъ на Дарочку. Рожеве лыченько їи раптомъ зблидло, рукы выпустылы самы собою поворозкы видъ спидныци. Такъ, ненька правду сказала. Вона велила їй одпустыты Гордія й навить двичи нагадувала, а Дарочка продержала його цилу ничъ на витри та морози...Якъ же це сталося? Вона забула, овсимъ забула про Гордія. забула про його хворобу, про той нависный морозъ. Вона не звыкла думаты про це. Николы не було й

Digitized by Google

нагоды подуматы. И це жъ такъ звычайно, що Гордій выстоювавъ по 5 — 6 годынъ биля театру. Иноди, правда, ненька одряжала його, але жъ иноди не можна навить и прызначыты часу, колы прыйиздыты, и Гордієви найчастише доводылося чекаты на вулыци. Та й не тилькы жъ самому Гордієви—майже жъ уси лышають своихъ коней биля ганку, бо хиба жъ не трапляється покыдаты театру або якого нудного балю зарани? Чы давно й вона, Дарочка, повернулася зъ машкараду майже у дванадцять годынъ? А до того, невже воно справди такъ важко простояты тыхъ п'ять-шисть годынъ? Фурманы жъ простоюють кожнисеньку ничъ зъ вечора до ранку... Правда, воны не хвори... Але жъ чому самъ Гордій не запытався дозволу йихаты до дому? Винъ же добре знає, що титка, немовъ та колодка, що їй до усього байдуже, а я ще молода... «Такъ, Гордій повыненъ бувъ самъ нагадаты; винъ мусивъ видпрохатыся, и колы я выннa, то винъ самъ выненъ ще дужче за мене», — розплуталася нарешти панночка зъ того павутыння думокъ, якымъ засновавъ їи заклопотану голову непрыємный выпадокъ зъ Гордіємъ, и побигла одвидуваты недужого.

Гордій лежавъ самъ у хати. Дарочка наблызылася й зазырнула йому въ вичи. Хворый дывывся й мымрывъ щось про себе стыха, але выдко було, що винъ не пры своїй пам'яти й не розумивъ ничого.

— Гордію, вамъ погиршало? — обизвалася панночка.

Червони очи Гордієви, уставлени на цвяшокъ, не повелыся.

Digitized by Google

— Господы! винъ не пры своій пам'яти, и никого немає въ хати...Самитній лежыть, никому й воды податы. Де їи носыть—ту Катерыну!—заклопоталася Дарочка й подалася до другои хатыны черезъ сины, де звычайно пралыся сорочкы.

Катерына стояла биля ночовъ и оджымала щось; дали до покутя сыдивъ на помости сынъ и стругавъ ломачку.

— Катерыно, Бога бійтеся! Чы то жъ не грихъ вамъ кыдаты недужого? Залыште ти сорочкы та йдить до чоловика...—звелила панночка.

— Не покыну я сорочокъ, та й нема мени чого сыдиты биля чоловика! — видмовыла зъ прытыскомъ Катерына.

— Нема чого сыдиты?!... Чоловикъ помирає, а вамъ нема чого биля його сыдиты? — вжахнулася Дарочка.

— А нема чого сыдиты!—буркнула Катерына.

— Вы повынни буты биля хворого чоловика— це вашъ обов'язокъ. Покыньте зразу сорочкы та йдить до його!—покрыкнула зъ пересердямъ Дарочка.

Але гнивъ їи неначе тилькы додавъ Катерыни охоты до праци, й вона ще дужче налягла на сорочкы.

— Покыньте, кажу вамъ!—грымнула знову панночка й наблызылася до ночовъ.

Катерына выкрутыла настильныкъ, розкрутыла його, кынула до купкы сорочокъ, що лежалы на лави, й обтерла рукы.

Дарочка заспокоилася.

Digitized by Google

— Гордій справди зле занедужавъ, але Брянськый незабаромъ прыйиде й напевне поможе йому. Звычайно, краще було бъ, якъ бы винъ бувъ прыйихавъ ранишъ, проте й теперъ ще не пизно. Глядить же, Катерыно, якъ Гордієви треба буде чого — може забажає чого-небудь, то прышлить Васыля або Устю, а самы вже не кыдайте його! — мовыла вона певна, що Катерына выконає все.

Але Катерына обтерла рукы, абы тилькы пидкласты дровъ пидъ таганъ, и якъ тилькы воны занялыся, опустыла руку въ шаплыкъ.

— Идить же,—нагадала Дарочка.

Катерына вытягла зъ шаплыка рушныкъ, налыла мовчкы, не хапаючысь, окропу въ ночвы и прыступыла знову праты.

Хвылыну-дви панночка не йняла виры власнымъ очамъ. Упертисть Катерыны переходыла вже усяки межи, поводження було черезъ край незвычайне.

— Вы оглухлы, Катерыно?...Я вамъ велила покынуты. Я вдесяте кажу: покыньте! — мовыла, намагаючысь стрыматы своє обурення, панночка.

— Не покыну!—одризала Катерына.

— Я вамъ велю, и вы покынете! — грымнула на всю хату панночка.

— Не грымайте, бо однаково не покыну! — видмовыла повагомъ, пидкреслюючы кожне слово, Катерына.

— Ни, вы покынете, вы мусыте покынуты, колы я вамъ велю, — грымнула ще голоснише, вже не володіючы собою, панночка и, вырвавшы зъ Катерынынхъ рукъ рушныкъ, шпурнула його на помистъ.

Digitized by Google

Катерына нахылылася, щобъ пидняты.

— Не смійте!...Не смійте доторкатыся! Вы — гадына... Вы—хыжа звирюка, у васъ серця нема... вы...

— Хиба то я його цилу ничъ на морози продержала? — обернулася несподивано усымъ станомъ своимъ Катерына и зъ невымовною ненавистю глянула Дарочци въ вичи.

Жадного словечка не знайшлось у панночкы на видповидь на ту страшну образу. Вона затремтила тилькы, зблидла, потимъ спалахнула и, якъ несамовыта метнулася зъ хаты.

— Мамо! мамо!... Де мама? — гукала вона зъ видчаємъ, бижучы корыдоромъ зъ кухонь до своєи кимнаты.

— На Бога! Що тамъ таке? — выхопылася пани.—Дарочко, що тоби? Чого ты плачешъ?—побигла вона вслидъ за донею.

— Зъ якои речи? Зъ якого права? Якъ вона сміє? — залылася сльозамы й кынулася до подушокъ панночка.

— Хто «вона»? Що трапылося? Роскажы жъ, донечко, все до дила,—прохала стурбована пани.

— Катерына... почала була панночка и зайшлася ще дужче.

Збентежена, перелякана пани побигла до Катерыны. Допытуватысь та роспытуватысь людыны, що прызвела доню до слизъ, було бъ, звычайно, нетактовно и прыкро матерыному серцю, але пани, бижучы до кухни, певна була, що Катерына попередыть їи пытання, що вона сама поспишыться їй на допомогу, сама видъ себе роскаже про ту прыгоду, и колы мо-

Digitized by Google

же не вбереглася якого необачного слова, то вже доси одумалася и прохатыме выбачення.

Але Катерына не мала и въ думци того.

Вона навить не поворухнулася, якъ увійшла пани, и все оджымала сорочкы, ажъ ночвы трищалы пидъ рукамы.

— Що ты соби тутъ дозволыла? Якъ ты насмилылась? Якъ ты зважылася? — накынулась навманя пани на неи.

Катерына мовчала.

— Що ты зробыла? Що ты сказала панночци?

— Не казала й не робыла я їй ничого, — буркнула Катерына, не пидводячы головы.

— А, такъ ты ось яка! Ось якъ ты вже балакаєшъ изо мною!...Геть же, геть, колы такъ, зъ мого двору! Щобъ твоя нога не була въ моій осели,—грымнула уся червона зъ обурення пани.

Катерына обтерла въ ту жъ мыть рукы, взяла свого сына и, слова не мовывшы, подалася знаряжатыся въ дорогу.

. . . . . .

Такъ якъ за годыну прыйихавъ добродій Брянськый. Той спихъ, зъ якымъ винъ увійшовъ у господу, досыть свидчывъ, що славетній ликарь звыкъ навищаты або дуже слабыхъ, або занадто нетерплячыхъ гоноровыхъ пацієнтивъ, що винъ не маєдаремно гаяты часу, и пани та панночка поспишылыся йому на зустричъ, аби не загаяты його ни на одну мыть.

— А де жъ нашъ пацієнтъ? — запытавсь ликарь, витаючысь на-швыдку до панночкы та пани.

Digitized by Google

— Нашъ визныця Гордій...—почала була Дарочка.

— Гордія жъ, панночко, вже немає у насъ: Катерына повезла його на кватырю до бабы-знахаркы,—обизвалася Дуня.

Дарочка спалахнула и прыкусыла до кровы губу.

— Якъ?—вжахнулася на викы перелякана пани.

— Повезла,—мовыла Дуня.

— Ахъ, Боже мій! Уявить соби, ця божевильна жинка його, Катерына... — спробувала була выправдатысь пани.

Ликарь здвыгнувъ нетерпляче плечыма.

— Выбачте, добродію! На Бога выбачте! — кынулася пани благаты ликаря.

Але ликарь поспишывсь попрощатыся й, ухопывшы зъ столу свою шапку, побигъ до дверей.

Пани не мала сылы навить провесты його.

— Господы! Що жъ це буде? Що жъ винъ подума теперъ про насъ?—сплеснула рукамы й опустылыся, якъ пидкошена, на канапу.

— Це жъ Брянськый! Винъ скризь буває, винъ усимъ роскаже! О Боже, соромъ, соромъ якый!—стыснула въ безкраїй журби Дарочка обома рукамы свою роспалену голивоньку и прыпала чоломъ до холоднои шыбкы викна.

— Догодыла твоимъ прымхамъ, поклыкала Брянського — отъ теперъ и пропалы святкы,— обизвалася, трохы перегодывшы, пани до Дарочкы. Дарочка промовчала.

Digitized by Google

Червоно-гаряче сонце кынуло тежъ свій допытлывый поглядъ на тяжко засмучену красуню панночку, але й воно не диждалося видповиди й, здывоване, зныкло за горою, вкрытою билою намиткою...

Digitized by Google

Рукавычкы.

Мыкыта бигъ скилькы духу до-дому.

У велыкодну суботу крамныци зачыняються завжды пизно, але цього року черезъ тепле, тыхе повитря городяне затрымалы крамаривъ ще довше, й Тыхонъ Семеновычъ видпустывъ свого прыкажчыка мало не о-пивночи.

Мыкыта поспишався на Подолъ до-дому, де його сподивалася молоденька жинка, щобъ иты зъ нымъ до церквы. Винъ певенъ бувъ, що вона вже давно впоралася биля свого маненького господарства, прычепурыла маленьку свитлычку, поставляла все на стилъ, убралася сама, й теперъ нетерпляче вызырає його. Винъ уявлявъ соби, якъ радо витатыме вона його, якъ гарно буде йому йты поручъ изъ нею въ цю чудову теплу ничъ до церквы, якъ весело буде розговлятыся й, нарешти, якъ пышатыметься винъ завтра нею — своєю жиночкою-красунею, якъ воны одвидуватымуть то прыкажчыкивъ, то мищанъ, то

Digitized by Google

знайомыхъ панивъ... Звычайно, насамперед воны пидуть до пани Любыцькои: у неи Дуня прожыла ажъ симъ рокивъ, у неи навчылася й одягатыся гарно, й балакаты зъ якоюсь незвычайною ввичлывистю, и обиходытыся зъ людьмы; видъ неи и зъ порады ïи замижъ за його пишла, и видъ неи одержала найбильше подарункивъ. Навить та сама биласта, ненача срибломъ заткана сукня, що пошыла соби Дуня теперъ икъ Великодню, тежъ тіеи пани подарунокъ. Правда, на саму облямивку сукни Дуня потратыла мало не половыну тыхъ грошей, що заробывъ бувъ Мыкыта за мисяць, але жъ чы то жъ йому шкодиты жиночци п'ять-шисть карбованцивъ на облямивку? Довелося за-рады тіеи облямивкы взяты у купця вперед за мисяць гроши — нема що робыты: якъ треба, то треба. Винъ узявъ, и теперъ облямивка така саме, якои бажала Дуня, и яку вподобала сама пани.

Сталы наблыжатыся святкы. Дуня звелила взяты знову гроши вперед. Мыкыта взявъ и виддавъ уси, причъ двохъ карбованцивъ, що залышывъ бувъ соби на новый картузъ, але недавнечко виддавъ ïй ти два карбованци й сьогодни не мавъ и шага на свичку до плащаныци. Але вона була напевне въ церкви, напевне поставыла свичку, а чы не однаково—винъ, чы вона поставлять Богови свичку: чы не одна въ ихъ кышеня, чы не одни думкы, не одна молытва? Люде може й осудылы його, винъ навить тамъ, биля плащаныци, вже чувъ де-що; але Господь мылосердный не осудыть. Винъ знає потаєнни думкы людыны, винъ чытає въ души й серци... До Його доходять щоденни молытвы Мыкытыни, його щыра подяка за те щастя,

Digitized by Google

що Винъ йому послявъ. Сырота, чужый наймытъ зъ дев'ятьохъ рокивъ, не дуже вродлывый, безъ усякыхъ достаткивъ—чы мигъ винъ сподиватыся, що власнымы пучкамы, безъ усякои допомогы, порады, своимы сыламы, своєю працею здобуде такый забезпеченый шматокъ хлиба—буде на двадцятому роци головнымъ прыкажчыкомъ у одній зъ кращыхъ крамныць у городи—й на двадцять п'ятому визьме за себе Дуню, покоянку пани Любыцькои,—цю пышаву красуню, що не мала, якъ здавалося Мыкыти, соби ривни ни помижъ покоянкамы, ани помижъ городянкамы?... Це було перше його кохання. Винъ покохавъ ïи зъ першого погляду, кохавъ ïи цилый рикъ у потайни, ховаючы своє серце й видъ людей, и видъ себе самого, и напевне не зважывся бъ ще довго прызнатыся й Дуни, колы бъ вона, спостеригшы, якъ червоніє, якъ блидніє винъ, забачывшы ïи у крамныци, не стала йому сама до помочи. На поглядъ пани Любыцькои Мыкыта бувъ до пары Дуни й литамы, й достаткамы. До того зажывъ винъ и помижъ купцямы, й помижъ городянамы такои доброи славы й пошаны, що можна було надіятыся на далеко кращу посаду, на кращу плату, нижъ мавъ винъ у крамныци въ Тыхона Семеновыча...Мынуло тры мисяци, якъ воны побралыся, и тры мисяци здалыся за тры дни. Що-ранку схоплювався Мыкыта до схидъ сонця, настановлювавъ обережно, щобъ не збудыты своєи, звыклои довгенько поспаты жинкы, самоваръ, чыстывъ соби одежу, чоботы, вносывъ палыва, воды й тоди вже, якъ самоваръ почынавъ закыпаты, будывъ Дуню та прохавъ выпыты вкупи зъ нымъ чаю. Видбувшы той чай, Мы-

Digitized by Google

кыта бигъ до крамныци й тамъ ажъ до вечора не прысидавъ. Винъ не знавъ, щò робыть увесь день, якъ господарює його жинка, не думавъ про те, куды та на вищо вытрачає його гроши; винъ не вымагавъ одъ неи ничого, причъ того щастя, що вона й безъ його вымагання давала йому своимъ коханнямъ, своєю прыхыльнистю, своимъ ласкàвымъ словомъ. О! йому не всмихалося жыття! Винъ не зазнавъ до цього часу ни теплого гниздечка, де бъ винъ почувавъ себе дійсно «своєю» людыною, не знавъ сим'и, не знавъ ничыєи ласкы. Винъ знавъ доси тилькы обов'язкы до чужыхъ людей, винъ выконувавъ ти обов'язкы й одержувавъ за це де-килькось карбованцивъ, пошану; але ни гроши ти, ни пошана не грилы йому серця. Змалечку чужый наймытъ, чужый попыхачъ, винъ це вперше святкуватыме велыке свято у «своєму» куточку, зъ «своєю» дружыною, йистыме «свою» паску.

Ось уже й до-дому недалечко: вже выдко свитло у викни... Ще скилькысь хвылынъ, и Мыкыта у своій господи.

Все стало такъ, якъ винъ сподивався. Дуня впоралася давно зъ усимъ господарствомъ, двичи вже выбигала на вулыцю вызыраты його й такъ радисно зустрила. Якъ гарно прыбрала вона хатыну! Де вона добула ци биленьки завискы да викна? Ось и малюнкивъ начипляла. А яки ривни та высоки паскы на столи!... Навить мазурку спекла!... Святкы! Святкы!... Вона цилкомъ задовольнена: и хатынка ихня, и стилъ прыбрати не гиршъ, нижъ у самого поважного Ивана Семеновыча, прыкажчыка зъ зализной крамныци, и хай теперъ жинка його, гладка Приська, заховається

Digitized by Google

зъ своимы паскамы, дарма, що одержує бильше, якъ трыдцять карбованцивъ на мисяць.

И сукня Дунина справди чудова. Смугластому облыччю їи такъ лычать ти срибласти нытки пидткання, а сама Дуня здається такою статурною та тоненькою! Його одежа, сорочка, чоботы тежъ на поготови. Винъ похапцемъ одягається, а вона—весела, щаслыва—щебече, не стыхаючы. Скилькы булō їй клопоту цымъ тыжднемъ! Пасокъ вона не зважылася пекты сама — виддавала знайомій пекарци, и якъ дорого воны обійшлыся! Правда, можна було бъ напекты й дешевшыхъ: сусидка, напрыкладъ, спекла ажъ шисть пасокъ изъ пив-сотни крашанокъ, але жъ чы зважылася бъ вона соромыты свого любого Мыкыту, шануючы гостей булкою, замисть «папушныкивъ»? «Мазурка» тежъ не дешево обійшлася, та дарма... Святкы тилькы разъ на рикъ.

Але ось вона раптомъ замовкла.

— Чого ты замыслылася?—запытавъ їи Мыкыта.

— Прыгадую щось,—видказала Дуня й ще дужче замыслылася.

— Кажы, що? — запытавъ, трохы вже занепокоєный незвычайнымъ выразомъ Дуниного лыченька, Мыкыта.

— Однаково не знайдешъ,—видповила Дуня, похалцемъ одмыкаючы свою скрыню.

— А може й знайду?

— Не знайдешъ!—мовыла вже трохы зъ серцемъ Дуня й почала перекыдаты все въ скрыни до самого денця. Не знайшовшы тамъ того, чого шукала, вона грюкнула зъ усієи сылы важкымъ викомъ окованои

Digitized by Google

зализомъ скрыни й, пидоткнувшы спидныцю, полизла на запичокъ. Тамъ було безличъ коробочокъ, кошычкивъ та торбочокъ зъ усякымы стьожкамы, кружевамы, намиткамы та клаптыкамы, що повыкыдала колысь геть пани Любыцька. Дуня поспорожняла вси ти коробочкы та кошычкы, переруйнувала вси стьожкы та клаптыкы й ще дужче занепокоєна, ще дужче збентежена стала перекыдаты й на лижкови. Мыкыта переставъ одягатысь та стежывъ коженъ рухъ своєи жинкы. Запытаты їи, чого вона шукає, що загубыла, винъ довго не зважувався, бо боявся ще дужче розсердыты їи, але нарешти такы не вытрымавъ.

— Чы не гроши часомъ загубыла? — спытавсь винъ обережно.

— Гроши? яки гроши? Де бъ тамъ узялыся ти гроши? Симнадцять копійокъ тилькы й зосталося видъ тыхъ двадцятьохъ карбованцивъ, що винъ їй давъ.

Мыкыту немовъ ножемъ шпыгнуло:« Симнадцять копійокъ!... Зъ чого жъ, зъ якыхъ грошей жытымуть воны ще два тыждни писля святъ?»

— Такъ чого жъ ты шукаєшъ?—запытавъ винъ такъ байдуженно, немовъ и не чувъ ничого про гроши.

— Рукавычокъ,—видмовыла Дуня, лагодючы нашвыдку подушкы та перыну.

— Якыхъ рукавычокъ?

— Билыхъ,—мовыла вона мало не зъ плачемъ.

— Я, здається, й не бачывъ ихъ николы у тебе...—завважывъ Мыкыта.

— Якъ то не бачывъ? А на весилли! Ахъ!...знаю, знаю, де воны! Прыгадала!...—радисно сплеснула вона

Digitized by Google

рукамы. — Беры, Мыкытко, швыдче ослинець та лизь до божныка: воны тамъ, за тією иконою.

Мыкыта прыставывъ ослынець и зразу диставъ якыйсь верчыкъ паперу.

— Воны! воны!—ажъ пидстрыбнула Дуня-й видразу очи їи засялы, облыччя стало таке, якъ звычайно — безжурно - радисне, що такъ подобалося Мыкыти.

— Невже тоби отыхъ рукавычокъ справди було такъ треба? Чы ты бъ любисинько не обійшлася й безъ ныхъ? — запытавъ винъ, усмихаючысь, прыгадуючы той смутокъ, що обгорнувъ бувъ Дуню, колы вона шукала ти рукавычкы.

— Та невже жъ такы ты, дурненькый, не розумієшъ, що безъ тыхъ рукавычокъ пропалы бъ и святкы за-для насъ? — перепытала вона його, прылагожуючы йому новенькый зеленый зъ червонымы горошынамы галстухъ. — Чы я бъ зважылася вылизты за поригъ у цій сукни та безъ рукавычокъ? Куды бъ я подила свои рукы та ще таки червони?...У будень-день та й то мени ніяково ходыты зъ голымы рукамы, а то жъ такы пидъ таке свято! Я ось умысне купыла соби й легеньки черевычкы до цієи сукни, — додала вона, показуючы Мыкыти свою обуту въ новеньки, тоненьки черевычкы ногу. Мыкыти не подобалыся ти черевычкы: шырока нога жинчына немовъ росплескалася у ныхъ, и здавалася велыкою та нечепурною; проте винъ не сказавъ їй ничого й не запытавъ навить, скилькы вона дала за ныхъ. Щаслывый зъ того, що у господи въ його знову весело, що Дуня сміється, весела, Мыкыта похапцемъ скынувъ свое убрання и

Digitized by Google

ставъ пидганяты Дуню, що заходылася пидновляты свои кучери, понивечени на печи.

Нарешти Дуня полагодыла сукню, накынула на голову намитку й почала натягаты на ливу руку рукавычку. Мыкыти й чудно здавалося, що його жинка, немовъ тая справжня пани, стоить посередъ свитлыци та панькається зъ рукавычкою, и любо було дывытыся на їи такый щаслывый, веселый, черезъ ти рукавычкы, выдокъ.

Але ось Дуня насупыла бровы, тупнула ногою й одвернулася видъ Мыкыты.

— Не дывысь! — мовыла вона й раптомъ густо почервонила.

— Чого жъ то такъ?—засміявся Мыкыта,—наврочу, чы що?

— Не лизь!—видказала вже вона зъ серцемъ.

— Чого ты сердышся? Вже жъ и рукавычкы є!—засміявсь изнову Мыкыта.

Дуня не видповила ничого, тилькы одійшла геть у кутокъ, дали видъ його.

Мыкыти обрыдло вже стояты, винъ прысивъ на лижку, выкурывъ цыгарку, а Дуня все панькалася зъ рукавычкою.

— Може ты не на ту руку натягаєшъ? — нарешти запытавъ Мыкыта, прыгадавшы, якъ одна куховарка порвала колысь у крамныци на шматочкы рукавыцю, натягаючы їи не на ту руку.

— Натягны! — видмовыла Дуня и простягла до Мыкыты свою руку зъ накынутою на кинчыкы пальцивъ рукавычкою.

Digitized by Google

— Воны не нализуть, — мовывъ Мыкыта, прыривнявшы зморхли рукавычкы до шырокои, велыкои рукы своєи жинкы.

— Якъ то не нализуть?—скыпила Дуня.—Адже жъ я ихъ надивала до винця...

— А теперъ не нализуть, далеби не нализуть, и не натружуй даремно ручокъ... Ходимъ до церквы: обійдешся й такъ.

Дуня скыпила ще дужче и зъ усієи сылы потягла рукавычку; рукавычка триснула й роспалася ажъ у трьохъ мисцяхъ. Дуня зирвала їи геть, пошпурыла черезъ усю свитлыцю и зъ одчаємъ, зъ гиркымы сльозамы кынулася, якъ була, у новій сукни, въ намитци, на лижко. Мыкыта не знавъ, що робыты, що їй казаты, якъ заспокоиты. На вси благання, на вси вмовляння, вона видповидала ще бильшымы сльозамы.

Що робыты? якъ запомогты? Невже справди святкы пропадуть черезъ оти рукавычкы? Адже мало хто зъ мищанокъ и носыть рукавычкы, и на двори такъ тепло... Навищо воны здалыся?...—умовлявъ Мыкыта жинку, але ци слова ще дужче дратувалы їи.

— Що зъ того, що не вси мищанкы носять рукавычкы? А хиба винъ забувся про Саньку, Наталку або Гальку? хиба винъ ихъ бачывъ колы зъ голымы рукамы? А чымъ же то вона, Дуня, гирша видъ ихъ? Чы не тымъ, що пишла за його замижъ? О! покы вона служыла, їй не доводылося плакаты з-за такои дрибныци, якъ рукавычкы. Навищо вона замижъ пишла? Колы бъ не ласка пани Любыцькои, то вона бъ не мала й новои сукни на свято, ходыла бъ задры-

Digitized by Google

панкою, бо чоловикъ не може розстаратыся й на рукавычкы, що коштують карбованця!

Мыкыта тилькы слухавъ. Николы до цього часу не спадало йому на думку, що хто-небудь, а надто Дуня, може назваты його недоброю дружыною. Винъ, здавалося йому до цього часу, выконувавъ передъ жинкою вси свои обов'язкы: винъ виддававъ їй свою працю, свои гроши, але ось вона незадовольнена зъ нього. Може винъ и справди выненъ чымъ? Самъ винъ не знає гараздъ, чы справди тыхъ рукавычокъ такъ треба Дуни, не знає, чы дійсно винъ выненъ передъ жинкою, чы має вона право докоряты та вымагаты видъ його бильшого, але хиба це не все одно? Винъ бачыть гирки сльозы, винъ чує серцемъ, що ти сльозы не спыняться й черезъ святкы, винъ бачыть, що Дуня почуває себе нещасною, прынаймни нещаснишою за якусь Саньку, Наталку, Гальку, и цього досыть, дуже досыть за-для того, щобъ зробыты й його нещаснымъ.

Мыкыта одійшовъ одъ лижка й сивъ биля столу. На столи лежавъ велычезный ключъ видъ крамныци: купець доручавъ Мыкыти завжды окремый ключъ, абы винъ мигъ незалежно видъ його увиходыты у крамныцю. Мыкыта угледивъ той ключъ, прыгадавъ крамныцю, а вкупи зъ тымъ и безличъ рижнобарвныхъ рукавычокъ.... Чы винъ не дурный? Чого винъ турбується? Чы то йому важко питы туды, до крамныци, взять одну парку жинци й такымъ чыномъ здобуты спокій, вернуты такъ несподивано загублене щастя. Сторожа знає його, а господареви винъ роскаже все, якъ було, або може й зовсимъ ничого не

Digitized by Google

казаты, а позычыты десь писля святъ карбованця та й виддаты за рукавычкы. Це зовсимъ легко зробыты.

— Дуню! годи плакаты: ходимъ я тоби рукавычкы вынесу зъ крамныци,—мовывъ винъ весело.

Дуня видразу стыхла. Вона кынулася цилуваты його, дякуваты. Вона божылася, що безъ рукавычокъ не можна ніякымъ чыномъ обійтыся, прохала свого «любого» Мыкытку, свою «дружыноньку» не сердытысь на неи, а тымъ часомъ швыденько вытырала мокрымъ рушныкомъ заплакани очи.

Воны пишлы.

Сторожи не було поблызу. Дуня прысила на схидцяхъ, а Мыкыта одимкнувъ крамныцю, увійшовъ, зачынывъ за собою двери, засвитывъ страстну свичку, що нисъ до церквы, и знявъ зъ полыци коробокъ зъ рукавычкамы. Винъ перекыдавъ його разъ, у-друге, передывывся кожну парку и причъ килькохъ чорныхъ, не пидхожыхъ до сриблястои сукни, не мигъ знайты ни однієи паркы, що годылася бъ на руку його жинци. По всихъ церквахъ дзвонылы, той дзвинъ голосно лунавъ по высокій крамныци; Мыкыта чувъ, якъ пройшовъ повзъ двери одынъ, другый гуртокъ молоди, що перебувалы вже по всихъ церквахъ и биглы ще послухаты подолянського пан-отця; до його доходывъ гоминъ людей, що поспишалыся до церквы зъ паскамы на посвячення; повзъ муры його крамныци безъ перестанку йихалы, йшлы люде, а винъ усе шукавъ та шукавъ рукавычокъ и не знаходывъ. Вже щось подибне до видчаю стыскало йому груды; винъ прыгадавъ Дуню, їи сльозы, и серце немовъ упало, захололо... Колы ось винъ угледивъ на полыци якись

Digitized by Google

блидо-жовти рукавычкы. Винъ подывывся на номеръ и мало не крыкнувъ зъ радощивъ — це бувъ той самый 7½, що винъ такъ довго шукавъ.

Черезъ якыхось п'ять-шисть хвылынъ вона та винъ, обоє задовольнени, стоялы поручъ у церкви и зверталы на себе увагу мало не всихъ подолянъ.

Зразу жъ писля службы Мыкыта зъ Дунею надійшлы до свого господаря й похрыстосувалыся зъ нымъ. Купець запрохавъ ихъ розговлятыся. Мыкыти було бъ любише питы до себе, розговитыся своєю паскою, але видъ такои незвычайнои ласкы не можна було видмовытысь, и Мыкыта згодывся. Що до Дуни, то вона немовъ навить и забулася про свои паскы та мазурку и не прымусыла себе двичи прохаты. Вона певна була, що своимъ убраннямъ здывує не тилькы гостей купцевыхъ, але навить його невистку, Галыну, що вельмы кохалась у роскишныхъ сукняхъ и за-рады цього ладна була зробыты й зайви гоны.

И справди Галыни дуже вподобалысь и сукня, й облямивка, й навить легенька та тоненька, якъ павутынка, намитка, але надъ усе зацикавылы їи рукавычкы: якъ разъ пидъ колиръ до їи жовтои сукни. Вона тежъ выбрала соби парку, але трохы яснишыхъ, и колы бъ Дуня згодылася зминятыся, то вона була бъ їй дуже вдячна. Дуня радо згодылася: до їи билои сукни це надто темни рукавычкы; але тутъ тилькы невистка прыгадала, що забула свои рукавычкы въ крамныци.

Треба було обов'язково прывезты ихъ, и Галына побигла до Мыкыты. Вона напевне не пам'ятала, де саме ихъ поклала — хай Мыкыта подывыться скризь

Digitized by Google

по крамныци, але хай винъ прыдывляється добре, бо вона ихъ позначыла. И щобъ Мыкыта краще зрозумивъ, де саме того значка шукаты, Галына взяла Дунину рукавычку й вывернула їи.

— Та це жъ воны й є!—здывувалася вона, показуючы на рукавычци якыйсь кругленькый значокъ.

— А покажъ сюды!—погукавъ купець.

Галына показала.

— Правда: твои, — мовывъ купець, — воны лежалы окремо на полыци... Якымъ же то чыномъ Галыныни рукавычкы та опынылысь у твоєи жинкы, Мыкыто?—озвався винъ до прыкажчыка.

Мыкыта дуже почервонивъ, проте певный, що никому й на думку не спадає обвынуватыты його у злочынстви, наготовывся вже оповидаты про свою прыгоду, але глянувъ на купця, и слова вмерлы на губахъ...

Винъ знавъ свого господаря, за шисть рокивъ винъ вывчывъ коженъ рухъ його, знавъ, що значыть коженъ поглядъ, кожне слово його, й винъ одразу спостеригъ той усмихъ, що перекрывывъ усе облыччя Семенови Тыхоновычу, якъ винъ озвався до його. Такъ само осмихався винъ колысь давно, выганяючы невелычкого хлопчыка, якъ той попався въ якійсь крадижци: «Геть, злодію! Геть, злодіяко!» казавъ винъ, выпыхаючы хлопця за двери, а самъ усе осмихався... Такъ невже жъ це Семенъ Тыхоновычъ, Галына и вси ци гости, що розговляються въ купця, вважають и його за злодія? А його чесне им'я? А п'ятнадцять рокивъ бездоганнои праци по чужыхъ людяхъ?...Невже все це забулося, и парка рукавычокъ затуманыла

Digitized by Google

всимъ пам'ять, очи, нихто не пам'ятає нічого, причъ цієи нещаслывои прыгоды зъ рукавычкамы, нихто не бачыть, що передъ нымы стоить винъ, Мыкыта?...

— Жиночци, жиночци подарунокъ зробывъ, га? Такъ, Мыкытко? Правда? Замисто пысанкы—рукавычкы подарувавъ? — осмихався купець, не выпускаючы зъ своихъ рукъ рукавычокъ.

И рукавычкы ти ростуть...Вже Мыкыта за нымы нічого не бачыть, навить винъ не бачыть и Дуни, що стоить тутъ десь, недалеко видъ його...Нигде нема нічого, нема прожытыхъ рокивъ, нема ни щастя, ни горя на свити—нема нигде нічого, причъ цыхъ блидожовтенькыхъ рукавычокъ... Мыкыта хоче всмихнутыся, хоче засміятыся й росказаты весело, байдужно про Дунини сльозы, про своє горе, але щось незвычайне робыться зъ нымъ: у виччю темніє, серце німіє, холодный питъ выступає: винъ чытає въ очахъ у купця и всихъ гостей цыхъ одынъ прысудъ собы: «злодій!»

— Попався Мыкытка нашъ, попався, якъ китъ изъ саломъ,—жартувавъ купець,—а все черезъ жиночку молоденьку!...

— Такъ я жъ не кравъ... я...—нарешти почавъ бувъ Мыкыта й самъ здывувався, якъ чудно бренивъ голосъ його, якъ важко було йому казаты.

— Дарма! Дарма!...Людына безъ помылкы не жыве. За-рады такого велыкого свята я прощаю, и Богъ простыть. Выпʼємо, брате, за мыръ! Ну бо, блыжче до столу!... Галыно! налый йому повну склянку! Попоштуй його отымъ жовтенькымъ вынцемъ: до кольору... Ха-ха-ха! до кольору твоимъ рукавычкамъ, —

Digitized by Google

перепынывъ купець ричъ Мыкытыну й потягъ його за рукавъ до столу.

— Семене Тыхоновычу, вы не думайте, що я... зважується Мыкыта вдруге выправдатыся.

— Годи, годи про це! Хиба я тебе не знаю?— перепыняє знову купець Мыкыту и пхає йому до рукъ повну склянку вына.

Мыкыта бере ту склянку, выпыває їи вразъ, але видъ неи йому робыться ще важче.

Швыдче, швыдче на свиже повитря, до-дому, куды-небудь, абы дали видъ усихъ, видъ тыхъ рукавычокъ.

Воны пишлы до-дому.

По дорози що хвылыны витають ихъ люде. Воны зупыняються, хрыстосуються. Мыкыта тежъ балака, видповидає на пытання, але йому здається, що то не винъ балака, не винъ хрыстосується, а хтось иншый, хтось такый, що взявъ на себе обов'язокъ казаты й сміятыся за його. Самъ же винъ не має ничого спильного ни зъ тымы людьмы, що балакають изъ нымъ, ни зъ святкамы, ни зъ городомъ: його мовъ прыв'язано зализнымы ланцюгамы до паркы рукавычокъ и на всьому свити нема ничого цикавого, причъ пытання: що дума теперъ купець? Уважає Мыкыту за злодія, чы ни?...

Тамъ, у господи въ купця, й перши хвылыны на вулыци Мыкыта бувъ певенъ, що винъ зрозумивъ значиння купцевого усмиху та його сливъ, але потроху, пидъ вплывомъ свижого повитря та певнисть почала зныкаты, й винъ уже схылявся до прыємнои думкы, що купець тилькы жартувавъ. Найдужче пид-

Digitized by Google

трымувала його въ цій думци Дуня: вона такъ мало походыла на жинку злодія, такъ весело виталася до людей.

— Зайдемо до пани? — озвалася вона до Мыкыты, якъ воны надійшлы до вулыци, де бувъ будынокъ пани Любыцькои.

— Зайдемо,—згодывся Мыкыта.

— Але... якъ же я пиду теперъ до пани безъ рукавычокъ? — запытала немовъ сама себе вона, але голосъ їи такъ непрыємно забренивъ, въ очахъ видбылося стилькы прыкросты, що Мыкыта знову затремтивъ.

— Я не пиду до паніи,—мовывъ винъ стыха.

— Якъ то не пидешъ?—здывувалася Дуня.

— Не пиду...та й край,—видповивъ уже суворо Мыкыта.

— Та вона жъ мени й подарунокъ уготовыла,— завважыла Дуня.

— Хай йому всячына — обійдешся й безъ того подарунку!—мовывъ Мыкыта.

— Ты мени, чы що, на сукню наберешъ?—Дожыдайся!...Рукавычкы—та й то довелося красты!

Мыкыта не ставъ дали слухаты: винъ круто повернувъ у протылежну вулыцю, звернувъ у вузенькый провулочокъ и незабаромъ опынывся у своїй господи. Винъ почепывъ картузъ, скынувъ пальто, почавъ бувъ ходыты по хати, але швыдко втомывся й сивъ до столу.

Якымъ винъ ишовъ зъ цієи хатыны, и якымъ повернувся? Де подилося те щастя, веселощи, де та певнисть у собі, въ своихъ сылахъ, що почувавъ винъ

Digitized by Google

такъ недавнечко?... Не веселыть ця хатына, де винъ зазнавъ стилькы щастя, ничого не каже серцеви той патретъ Дунинъ, що винъ носывъ колысь на грудяхъ...Що винъ самъ зробывъ? Що зъ нымъ зробылы, и що такъ зминыло його?... Невже рукавычкы? Такъ, рукавычкы. Воны, воны подіялы це зъ нымъ.

Винъ же не хотивъ ихъ красты, винъ же ихъ не кравъ. Винъ хотивъ ихъ купыты, але грошей не було: всього симнадцять копійокъ на два тыждни жыття зосталося — и винъ заплатывъ за ныхъ... своимъ чеснымъ им'ямъ...Серце, душу, гроши винъ виддавъ Дуни давно. Сьогодни жъ винъ виддавъ їй и останнє—свою добру славу, що далася йому, бидному сыроти, найважче; винъ виддавъ їй ту пошану людську, що здобувавъ довгымы рокамы, и вона ще не задовольнена зъ цього!... Що жъ може винъ їй ще даты? Що вона йому скаже, якъ купець прожене його?... И напевне прожене, бо злодіивъ винъ не держыть. А колы й не прожене, то не даватыме бильше ключа, не вирытыме, стежытыме —Мыкыта не звыкъ до того й самъ покыне купця. Винъ покыне...Але куды винъ подинеться тоди? Де прыхылыть свою покрыту виковичнымъ соромомъ голову, де заховається видъ Дуниныхъ докоривъ?... Нема мисця, де бъ заховатыся: скризь Дуныни сльозы, докоры, скризь усмихъ на облыччю въ купця, скризь рукавычкы... Хиба пидъ землею? Такъ, такъ: тилькы пидъ землею. Тамъ винъ не бачытыме, не чутыме ничого, туды не дійде ничого... А Дуня? Дуня перша за всихъ людей назвала його «злодіємъ», вона у вичи йому сказала, що винъ

Digitized by Google

«украв'ъ», — навищо жъ здався їй винъ, злодій!...

. . . . . .

На третій день Мыкыту вынеслы зъ окремои каплычкы, збудованои вмысне за-для тыхъ, що попрощалыся зъ жыттямъ у ликарни. Купець не пошкодивъ грошей на похоронъ. Ни винъ, ни гости, ни Галына не натякнулы никому й словечкомъ про той нещаслывый выпадокъ зъ рукавычкамы, и колы бъ не ласка молодои вдовы, що йшла вся у чорному за труною та, вмываючысь гиркымы сльозамы, оповидала сусидкамъ про своє горе, нихто бъ и доси не знавъ, черезъ вищо зважывся винъ на такый велыкый грихъ,—укоротывъ самъ соби вику отрутою.

— Хай бы така прыгода трапылася въ морозъ, колы, хай Богъ простыть, за зашпарамы иноди ажъ до плачу доходыть, а то жъ весна... божый рай... тепло — навищо ти рукавычкы? — дывувалася старенька мищанка, поспишаючысь за труною.

И сонечко, немовъ на довидъ, що стара мищанка правду каже, що рукавычокъ не треба, що воно гріє, якъ слидъ, и не выннo за цю прыгоду, засяло ще дужче, заграло на бани кладовыщанськои церквы, що повзъ неи пронесено труну Мыкытыну.

Мыкыту пронесено повзъ церкву, повзъ зеленый, якъ рута, цвынтарь, повзъ кладовыще и безъ попивъ, безъ дякивъ, безъ молытвы вкынуто въ яму, выкопану на окремій левадци, мало не зовсимъ за городомъ. Тамъ було вже де-килька могылокъ, але ни одного хреста, ни однієи деревыны...

Digitized by Google

Лиснычый.

I.

Пышався дуже Гарасымъ лискомъ у Бердыкивщыни, та й було бо справди чымъ пышатыся. Уси лискы навколо давно посплюндровувано, тилькы хиба струхнили пенькы натякалы людямъ, що тамъ рослы колысь столитни велетни,—а маленьки дубчакы, що доручылы колысь, ще за часивъ крипацтва стерегты Гарасымовому батькови, а потимъ и йому самому, все пышнише та пышнише розверталы своє гилля, все выще та выще пидводылы свои кучеряви головы людямъ на втиху. И тилькы жъ бо на втиху, бо жадного разочку не зважувався ще ни хто перескочыты черезъ глыбоки ровы, позакопувани власнымы рукамы Гарасымовымы, перелизты колючи загороды та цюкнуты сокырою якого дубка, або хочъ скорыстуватыся дидовымъ пастивныкомъ на выгребныхъ та повымитаныхъ прогалынкахъ лису: дидъ

Digitized by Google

знавъ слово, якъ замовыты лисъ и видъ порубу, й видъ потравы.

— «Уб'ю, якъ спобижу въ лиси, бо не лизь»,— казавъ винъ спершу, покы бувъ молодшый и люде не зналы гараздъ його вдачи.—«Уб'ю, бо не лизь»,— казавъ винъ пизнише; «уб'ю», — ще пизнише й нарешти не мавъ уже нагоды ніякъ стращаты, бо люде, змалку звыкнувшы боятыся дидового слова, й дорослымы не шукалы стежкы до лису.

Усе жыття Гарасымове перейшло у тому лиси, уси сылы, яки булы, пишлы на доглядъ його, уси думкы—йому на корысть и здавалося, нибы уси коринння дубкивъ тыхъ переплелыся у його серци—такъ боляче було йому пережываты сухолиття, такъ весело дывытыся на соковытый лыстъ досыть полытого дощемъ дерева, впываться вохкымъ повитрямъ лиса. И той лисъ рисъ та рисъ на втиху, на гордощи дидови, а вкупи зъ тымъ рослы та розросталыся й його надіи.

Одного разу пидъ маненьке весняне свято чоловикы зибралыся на выгони погомониты. Гарасымъ не мавъ що у лиси робыты й надійшовъ тежъ до гурту.

— Обрыдло, диду, вже зъ лисовыкамы — до людей тулытеся?—прывиталы його чоловикы.

— Глузуєте вы все та сміетеся зъ дида, а скажить, чы є въ кого чымъ пышатыся такъ, якъ мени моимъ лисомъ?—запытавъ Гарасымъ.

— Такъ винъ же бо, диду, й не вашъ,—нагадавъ Охримъ.

Digitized by Google

— Якъ то не мій? Моимъ винъ бувъ зроду — моимъ зостанеться, покы мого й вику,— видмовывъ Гарасымъ.

— Хиба вже купчу зробылы? — зареготалыся чоловикы.

— «Не та маты, що на свитъ породыла, а та маты, що выгодувала»... Оцю прыказку саме до мене й прытулить. Те дарма, що це панськый лисъ, що винъ значыться по планахъ за Мыхайломъ Мыхайловычемъ Стократенкомъ — я выростывъ його, то я йому батько, я йому й голова. А глузуваты нема зъ чого, бо прожылы вы не меншый за мій викъ, а помрете й слиду по васъ не зостанеться. Налупылы дитей та що зъ того? И ти такъ само: помучаться на цимъ свити, та й згынуть зъ лыця земли; будуть унукы — тежъ повмирають, а мій лисъ все стоятыме та дякуватыме мени—Гарасымови.

— То бъ то винъ замовленый до страшного суду стоятыме?

— До свого часу стоятыме, а прыйде його часъ — зрубають, бо кожне дерево росте на корысть людямъ, — мовывъ Гарасымъ.

— То жъ то, бачыте, й є! Самы кажете: дарево росте на корысть людямъ, а яка кому корысть зъ вашого лису? — пидхопывъ Гарасымову ричъ Антинъ, невелычкый на зристъ, жовтый та змарнилый чоловичокъ. — Погоривъ я, мушу становыты хату — такъ доводыться ажъ до Сагайдака, за 37 верстовъ, йиздыты по дубыну, а вашъ лисъ бовванiє, якъ той дурень: ни Богови свичка зъ його, ни чортови кочерга!...

Digitized by Google

— Отака саме корысть була и твоєму батькови зъ тебе, якъ ще ты бигавъ по выгону безъ штанивъ! Теперъ зъ тебе й косарь, и молотнякъ, и плугатырь, и поганенькый майстеръ, а тоди зъ тебе тилькы й було пожытку, що йивъ добре,—видказавъ Гарасымъ.

— Росказуйте! — махнувъ рукою Антинъ и одвернувся у велыкій задуми видъ дида.

— Та ось же глянь хочъ на цей ципокъ. Я зрубавъ його тоди ще, якъ у-перше пишовъ писля смерты батька самъ стерегты лису. А прыривняй ты його теперъ до його перевеснykивъ, то й самъ скажешъ, що не по дурному ночей не досыплявъ, зъ вамы, сусидамы, спорывся, гриха набирався. Поклавъ я свій викъ, цього лису доглядаючы, покладе може й сынъ такъ саме, а внукы вже диждуть побачыты, якъ зъ цієи самои дубыны и храмъ божый збудують.

— Адже диждалы, диду, вже й вы побачыты якъ двадцять чотыри дубы выволоклы зъ лису,—обизвався молодый ще чоловикъ Назаръ.

— Диждавъ, диждавъ... Що робыты? Оженывъ панъ сына, схотивъ мабуть одризныты й послався по дерево на будивлю — утялы двадцять чотыри дубкы трохы до часу...На ввесь лисъ тилькы й було такыхъ двадцять чотыри — ще не за моєи пам'яты зрослы, мабудь колысь на маякы покынуто ихъ. Гарни, дуже гарни булы й рослы бъ ще довго, та довелося рубаты... Така вже потреба була: хату, бачъ, довелося сынови будуваты, чы тамъ може комoрю—одно слово: треба було, а не будь тієи потребы, панъ бы й до вику не зрубавъ такого дерева.

Digitized by Google

— Ото жъ, диду, наспила потреба вже й вамъ поставыты нову хату: ось-ось оженыте сына, то ніякъ буде й молоду на посагъ завесты,—мовывъ Назаръ.

— И прямо такы нигде буде молодыци й походыты: куды не ступыть — сами пидсишкы, а схоче у викно глянуты, то хиба пидъ лаву полизе, або на стилъ зопнеться, бо у дида одно викно ажъ у землю порынає, а друге до сволока пнеться, — пидхопывъ Охримъ.—Сыдоре, де ты соби таку куныцю добудешъ, щобъ до хаты прыйшлася? — звернувся винъ до Гарасымового сына, що сыдивъ трохы осторонь и хочъ перекыдався словечкомъ-другымъ зъ своимъ товарышемъ Иваномъ, але ввесь часъ пыльно дослухався до розмовы чоловикивъ и ще дужче насторожывся, колы зайшла ричъ про хату.

— Не треба й шукаты: хай доб'ється тилькы до пана та купыть дубыны, то я йому вразъ высватаю ту «куныцю-красну дывыцю», що не сходыть у його й зъ думкы...а ни, то й другымъ старостамъ закажу, бо старый Максымъ и по потылыци дасть, — обизвався Мыкыта.

— И справди, Сыдоре, зробы такъ, якъ Мыкыта каже. Панови була потреба дубыну рубаты, а тоби вдвоє бильша, бо ось, мовлявъ, не виддають за тебе й дивку черезъ саму хату, — пидтрымавъ Мыкыту Охримъ.

— Не буде того, покы я жывый, а помру, то й тоди не буде йому на те мого благословення,— мовывъ Гарасымъ. — Панови та й то я дозволывъ тилькы двадцять чотыри дубкы зрубаты, а дви пидводы такъ и вернулыся впорожни, бо якъ не добывався

Digitized by Google

прыкажчыкъ — я такъ и не допустывъ нивечыты молодои деревыны.

— Та вже жъ, тату, хату треба становыты,— обизвався несмилыво Сыдиръ.

— И становы, якъ треба: ось лиснычый у Сагайдаку и дубыну, и всяке дерево на сичку переводыть, то й купуй, скилькы душа забажає.

— Де той у Бога Сагайдакъ! Чы його сплоха навозышъ звидтиля чужою скотыною дерева на хату?—надійшовъ блыжче до батька Сыдиръ.

— А ты бъ спытався въ батька, чы сплоха выростывъ винъ оти дубкы, що тоби й очи вбирають, та чы сплоха йому й поперекъ, и ногы, й рукы крутыть, та чы сплоха йому було хыжымъ звиремъ сорокъ рокивъ по лису блукаты, своихъ сусидивъ зъ рушныцею пидстерегаты, та чы лехко то йому й теперъ слухаты, якъ його ридный сынъ та його кривавыцю зневажає? — запытавсь и скынувъ очыма на сына Гарасымъ.

Сыдиръ спустывъ очи до долу й почервонивъ.

— И колы хочъ, сыну, батько правду каже, — вкынувъ своє слово, звертаючысь до Сыдора, найстаришый мижъ чоловикамы дидъ Євменъ. — На моихъ очахъ той лисъ вырисъ, на моихъ очахъ и батько твій зостарився, то я бачывъ, якъ винъ биля того дерева побывався...И ты не слухай людей, що тоби пиддрочкы дають: насъ багацько такыхъ, що на готовеньке зазихають, та мало такыхъ, що до ума що-небудь доводять. Уси жъ мы здатни въ одынъ день и десятыну лису сплюндруваты, та не здатни за ввесь викъ и однієи деревыны выкохаты.

Digitized by Google

— И хто тамъ йому пиддрочкы дає? — загомонилы люде.—Мы въ жартъ сказалы, а дидъ Євменъ вже заходылыся насъ судыты! Хиба бъ справди та дубына зеленила доси, колы бъ уси не зналы, що дидъ Гарасымъ на той лисъ жыття своє поклалы, та й не пошкодилы бъ и души своєи, якъ бы до чого дійшлося.

— Ото жъ воно на мою ричъ якъ разъ и выходыть, — усмихнувся дидъ Євменъ: не кривавыци чужои, не дерева шкода вамъ, а рушныци та кидка боитеся! Гарасымъ же, бачыте, й души бъ своєи не пошкодивъ за той лисъ.

— И не пошкодивъ бы, далеби, не пошкодивъ, и гриха бъ не побоявся прыстрелыты злодіяку... Усякъ знає, яка мени корысть зъ того лису: сушныку на зиму назбираю, сина корови прыпасу та пивъ упруга выорю, а, здається, не проминявъ бы й на золоти горы,— такъ шкода, якъ серця свого.

— И прямо до серця доходыть, — муркнувъ зъ велыкымъ глумомъ Антинъ.

— Не смійся, Антоне, бо я першый такый, що якъ бы бувъ запопавъ цымъ литомъ того супостата, що обикравъ мою щепу, то мабуть не обійшлося бъ безъ гриха!—мовывъ Охримъ.

— Бо й самъ супостатъ, — сплюнувъ Антинъ йому въ видповидь.

— Чого жъ я супостатъ, якъ самъ прыщепывъ грушу, чотыри рокы глядивъ їи, полывавъ, пидризувавъ, а хтось прыйшовъ та й обирвавъ чысто? Хиба жъ не досадно?

Digitized by Google

— Та то жъ ты тилькы чотыри рокы глядивъ, та й одну однымъ деревыну, а я сорокъ рокивъ побывався, тысячу сто й чотыри деревыны выкохавъ — то якъ то воно мени вже выпустыты злодія жывымъ зъ лису? — запытався Гарасымъ Антона. — А тоби, сыну, онъ-що скажу, — звернувся винъ до Сыдора: — тилькы пересвидчуся, що ты не здатенъ глядиты лису, то не подывлюся на твои злыдни—доб'юся до самого пана, поклонюся йому въ ногы та попрохаю, щобъ назначылы у лиснычи, кого самъ наражу, а тебе щобъ и до лису не допускалы.

— Хай винъ сказыться, самый той лисъ, — ажъ обрыдло слухаты!...Хочъ бы сына прылюдно не порочылы. Чы може, скажете, винъ погано лису глядыть?— заступывся за Сыдора Антинъ.

— Колы добре доглядає, то хай же його й кохає, а на дубыну не зазихає,—одризавъ Гарасымъ.

— Не дывно й зазихаты, якъ немає хаты,—засміявся Назаръ.

— А я ось яку загадку додамъ: не вси ти гожи, що увихожи; то мои гости, що хата на помости, а то мени недовиркы, що полатани одвиркы, — обизвався незвычайно весело за спыною Сыдора Максымъ.

— Кому жъ то ту загадку одгадуваты? — запытавсь Назаръ.

— Тому, кому позакладало, — засміявся й пидморгнувъ на Гарасыма Максымъ.

Сыдиръ похнюпывся й одійшовъ геть. Невымовна туга поняла йому серце: загадка Максымова справди була незрозумилою хиба тилькы тому, кому поза-

Digitized by Google

кладало. Це жъ винъ нарочыто прылюдно нагадавъ, що не виддасть дочкы въ стару хату, а про нову оселю, та ще зъ Сагайдакового лису, годи було й марыты пры тыхъ достаткахъ, яки малы воны. Сыдиръ прысивъ бувъ до парубкивъ, але тилькы почала челядь збиратыся на вулыцю, подавсь до-дому, щобъ не бачыты несуженои дивчыны та не надрываты свого серця.

Гарасымъ же гулявъ того вечора десь навдывовыжу довго, а повернувся у такому гарному настрою, що, здавалося, колы бъ Сыдиръ мавъ хочъ маленьку охоту побалакаты зъ батькомъ, то напевне бъ кризь ту хмару, що навіяла балачка зъ батькомъ на выгони, вызырнуло бъ и сонечко. Та тилькы парубкови було не до жартивъ: ще тяжчый смутокъ обгорнувъ його душу, якъ побачывъ винъ веселе облыччя батькове, ще болячише за ту свою гирку долю, що наче додала веселощивъ його родыни. Винъ на вси заходы батькови або зовсимъ не видповидавъ, або жъ кыдавъ скризь зубы коротеньке словечко й поспишывсь лягты зарання спаты.

Заснуты одначе винъ не мигъ. На вулыци луналы веснянкы, зразу на выгони пустувала челядь; винъ чувъ, якъ пробиглы парубкы повзъ хату на другый кутокъ гуляты, бачывъ, якъ закохана пара пройшла пидъ викномъ; повный мисяць зазырявъ йому въ вичи; кризь росчынену кватырку врывалося тепле, пахуче повитря, у лиси жалибно тьохкавъ соловейко...—Винъ довго лежавъ мовчкы, але нарешти не мигъ бильше здержаты себе й тяжко зитхнувъ.

Digitized by Google

— Ты ще й доси не спышъ? — запытавъ Гарасымъ.

— Не сплю,—зитхнувъ Сыдиръ.

— Отъ и гараздъ: якъ не спыться, то пидемо въ лисъ.

— Вамъ тилькы лисъ и на думци,—кынувъ докирлыво Сыдиръ.

— Колы лисъ, а колы, то може й що инше на думку спадеться...Оце жъ слухай и теперъ: сказавъ тоби про лисъ, а теперъ скажу: засылай завтра старостивъ, якъ що маєшъ охоту женытыся.

— До кого? Чы не хандолю часомъ у невисткы забажалы? — гирко всмихнувся Сыдиръ, ледве стрымуючы себе, щобъ не кынуты батькови зъ досады якого образлывого слова.

— Про мене: чы й до хандоли, то й до хандоли, а чы до Оныськы, то й то мени однаково, — протягъ Гарасымъ, немовъ то й справди йому байдуже.

— А хата? — схопывся Сыдиръ,— хиба не чулы, яку загадку закынувъ Максымъ? Чы може надіється, що винъ такы згодыться запакуваты свою дытыну у цьому льоху?

— Ничого їй не станеться, якъ перебуде два рокы й у льоху: поберетеся, пережывете лито та зиму, а по весни ты пидешъ на заробиткы, прынесешъ грошей, я продамъ корову—й буде нова хата.

— Хиба дядько Максымъ погодяться на те?

— Якъ бы не погодывся, то я бъ тоби, дурню, не веливъ засылаты старостивъ. Оце жъ мы цилисенькый вечиръ балакалы, та й добалакалыся такы до згоды.

Digitized by Google

— Таточку, риднесенькый... спасыби жъ вамъ, спасыби!—стыснувъ зъ радощивъ Сыдиръ батька, ажъ хруснулы рукы, й метнувся зъ хаты.

— Мени бачъ и не похвалывся!—обизвалася зъ печи Мотря, — слава Мылосердному, що ты такы перебалакавъ зъ Максымомъ—хочъ одъ серця одлягло, а то й я, дывлячысь на ныхъ обохъ, и сама спокою не знала. Ажъ страшно було глянуты, яки воны за весну обоє сталы! Хай Богъ мылує, одведы, Царыце небесна, видъ такого кохання: винъ наче хмарою оповывсь, а вона немовъ непрытомна стала. Чы имъ пороблено, чы то вже видъ Бога, тилькы мабуть и не знеслы бъ сердешни розлукы!

— Вже й не розлучаться. Хай любляться, гараздъ що до пары: одынъ одного достаткамы не докорятымуть, а поставлять хату, то й Максымови зацыпыть,—видмовывъ Гарасымъ, прыгадавшы, якъ довго та пыльно довелося йому сьогодни свата умовляты, щобъ виддавъ дочку.

— Ото тилькы й погано, що Сыдорови доведеться на заробитку йты,—зитхнула Мотря.

— Такъ иды й ты за нымъ: може де на рукахъ пиднесешъ! — мыттю скыпивъ Гарасымъ.— Знаю я, до якои це ты крыныци стежку топчешъ, та не доведеться зъ неи воды пыты!... Ты вже тежъ закыдала, що дешевше було бъ дерева у пана купыты, та заськы тоби зъ панськои дубыны — не знивечу я дерева за-рады того, абы тилькы Сыдиръ не потрудывъ нигъ, и ты не добывайся того.

— Чого я тамъ добываюся? Робы, що знаєшъ, замышляй, якъ хочешъ — мени абы тилькы, Господы,

Digitized by Google

його оженыты та позбутыся клопоту, — поспишылася Мотря заспокоиты чоловика, и винъ справди видразу заспокоився й незабаромъ мицно заснувъ.

II.

А тымъ часомъ закохана пара мылувалася та воркувала у Максымовому садку. Це була перша ничка, перша часына дійсного щастя, не затуманеного ни жахомъ, ни досадою. Це вперше за всю весну смилыво прыгорталы воны одно одного до серця, не озыраючысь, не остерегаючысь ни батька, ни матери, ни чужыхъ людей; вперше диждалы дывытыся одно одному въ ясни очи, не засмучени тяжкою думкою про немынучу розлуку; вперше зазналы щастя кохатыся безпещно, якъ серце велыть.

— Господы! Колы бъ тилькы швыдче до шлюбу! Побачышъ, якъ я вже твоєму татови годытыму...Я жъ дурна, журылася, що воны мене не хотять и черезъ те про хату не дбають, а воны, бачъ, самы прыйшлы до насъ та ще якъ умовлялы нашыхъ, щобъ виддалы мене за тебе!—сміялася та радила Оныська.

— А я тежъ черезъ ту хату трохы не збожеволивъ. Знаю, що тебе не виддадуть у стару хату, а батько про нову й слухаты ничого не хотять: вдають наче имъ моє щастя й за солом'яну устилку не варте.

— Та й дывысь ты справди, яки мы обоє! Плакалы, журылыся, свитомъ нудылы, а никому и въ думку не спало, що можна такы на ту хату розста-

Digitized by Google

ратыся. Адже братъ мій, Антинъ, погоривъ чысто, самъ хворый, сим'я посила, а проте заробывъ такы, зоп'явъ вже хату на сохы... цымъ литомъ и мазатыме.

— Хиба жъ мени колы хочъ у-ви сни ввыжалося, що батько пустять мене на заробиткы? Нагадаєшъ було про поденщыну, та й то вызвиряться. А це вже не знаю, що имъ стало, звидкиля то моя щаслыва доля з'явылася, що воны такъ наважылыся.

— Ото абы ты панськои дубыны не добывався,— засміялася Оныська.

— Богъ изъ нею! И запрысягнуся — про ту дубыну не згадуваты. Доглядатыму, стерегтыму, оберитатыму теперъ той лисокъ и вдень, и вночи у подяку батькови за наше щастя, — мовывъ Сыдиръ, прыгортаючы свою дивчыну ще мицнише до серця.

— Доглядатыму й я. Звелять середъ ночи питы—пиду. Усе робытыму, абы имъ догодыты,—мовыла палко Оныська, здатня й справди у цю найщаслывишу хвылыну свого жыття питы хочъ и на край свиту, скынуты на плечи не знать яку вагу, стерпиты не знать яки мукы, колы бъ тилькы забажавъ того риднишый їй теперъ за ридного батька Гарасымъ.

— А-говъ! — гукнувъ хтось несподивано за кущемъ.

Оныська схопылася.

— Чого ты, дурненька! — прыпынывъ їи Сыдиръ за руку.—Це, здається, Йванъ...а колы бъ и хто другый, то теперъ нема чого намъ ховатыся.

— И я те жъ кажу,—обизвався Йванъ, выходячы з-за бузку,—вже колы ни маты, ни батько не дослу-

Digitized by Google

хають, якъ донька у садочку щебече, то й чужымъ людямъ заськы!

— А ты чого ще доси блукаєшъ?—запытався Сыдиръ.

— Не блукаю, брате, а простую.

— До Гапкы?—догадалася Оныська.

— Ужъ жъ не куды таскає мене лыхая годына, та боюся, що може батько дома!...

— Ни, ни, немає: сама бачыла, якъ Антинъ подавсь на хуторы—мабуть, чы не до кума.

— Ого-го-го!—ажъ пидстрыбнувъ Иванъ.—Прощавайте, колы такъ!...Да пакъ, Сыдоре,—отамъ у панському лиси щось порядкує,—додавъ винъ, переплыгнувшы черезъ тынъ.

— Де саме?—схопився Сыдиръ.

— Одъ нызу. Проходывъ, то чувъ, що наче щось пыляє.

— Бачъ!...А батькови й серце вищувало: збиралыся йты у лисъ. Це жъ я буду выненъ, якъ що, не дай Боже, й справди хто деревыну зрубає, бо не пишовъ у лисъ. Прощай же, моє серденько, сподивайся завтра старостывъ.—Обнявъ у-останнє Сыдиръ дивчыну й майнувъ навпростець до-дому.

За пивъ годыны винъ бувъ уже зъ батькомъ у лиси. Мисяць прымеркъ и пидъ темнымъ наметомъ кучерявыхъ шапокъ дубыны було темно, але звыкли до кожнои деревыны, до кожного кущыка лиснычи биглы лисомъ, немовъ бытымъ шляхомъ середъ билого дня й, ховаючысь по-за деревомъ, все простувалы донызу. Обоє булы стурбовани, безъ миры розгнивани,

Digitized by Google

обоє немылосердни на того невидомого ворота, що зважывся на таке незвычайне у Бердыкивщыни злочынство, й обоє певни булы, що не пошкодіють ни кули, ни кулакивъ, колы здыбають того злодія. Отже злодія того довго не выдко й не чутно було. Лисомъ ишовъ якыйсь гоминъ, неясни згукы луналы то тамъ, то сямъ, щось наче падало, шепотило, зитхало часамы, але ніякого натяку на сокыру, або пылку не мигъ завважыты Гарасымъ середъ тыхъ лисовыхъ згукивъ.

— Прыверзлося мабуть тому Йванови,—мовывъ нарешти, спыняючы ходу, Сыдиръ.

— Тшш!... кинь десь заржавъ! — прыпынывъ його за руку Гарасымъ и ту жъ мыть кынувся скилькы духу, скилькы сылы на нызъ до межи.

Сыдиръ тилькы глянувъ йому въ слидъ и видразу побачывъ, що саме додало такои сылы старымъ ногамъ, чого батько такъ кынувся до межи: прямо проты очей, на нызу, помижъ молоденькымы дубкамы, тамъ, де воны найгустише рослы, просвичувало теперъ небо и дви ясни зиркы зазыралы у лисъ. Винъ зирвавъ зъ себе юпку й майнувъ туды. Мынаючы батька, винъ почувъ, якъ тяжко дыхавъ винъ, якъ хрыпило у його въ грудяхъ, и спынывъ його.

— Не выпусты жъ! Не выпусты його!—прохрыпивъ сынови у видповидь Гарасымъ и прытулывся вкрай знесыленый до дерева, щобъ перевесты трохы духъ. Сыдиръ добигъ тымъ часомъ до нызу. Биля самои межи лежавъ звареный дубокъ и якыйсь чоловикъ загортавъ землею пеньокъ. Сыдиръ выхопывся

Digitized by Google

з-за дерева, накынувся, якъ той тыгръ, на свою здобычъ и прыдушивъ їи до земли.

— Держы! держы його! — гукнувъ несамовыто Гарасымъ.

— Не бійтеся: не выпущу,—обизвався Сыдиръ.

— Братику, риднесенькый... пусты! — прошепотивъ злодій.

Сыдиръ одскочывъ, наче його вкусывъ хто й выпустывъ ворога зъ рукъ.

Злодій перескочывъ черезъ ривъ. Гарасымъ клацнувъ разъ, вдруге зъ рушныци, але обыдви кули вгородылыся въ дерево и злодій зныкъ у сусидському поруби.

— Выпустывъ? Выпустывъ? Що ты наробывъ?— накынувся батько на сына, якъ шулика на курча.

— То жъ, тату, Антинъ... Онысчынъ братъ бувъ,—мовывъ тыхо Сыдиръ.

— Онысчынъ братъ?!...Такъ винъ вже риднишый тоби за батька, мылишый за лисъ? — грымнувъ, не пам'ятаючы себе, Гарасымъ и звивъ рушныцю, щобъ прыкладомъ почастуваты сына.

Сыдиръ ухылывся и спишно подався въ саму гущавыну. Тамъ винъ прысивъ на земли й, охопывшы голову рукамы, тяжко задумався. Що мавъ винъ робыты теперъ? Що початы? Чы батька прохаты, чы Максымови кланятысь? Але жъ батько не помылує до вику Антона, а Максымъ до вику не виддасть дочкы въ ворожу хату... А проте не сыдиты жъ и згорнувшы рукы: треба якось рятуватысь, десь шукаты якогось засобу. Людямъ трапляється й черезъ

Digitized by Google

глыбоки моря, й черезъ высоки горы досягаты щастя, чы вже жъ йому занедбаты на викъ свою долю черезъ одынъ дубокъ? «Пиду до дядька Максыма, упрохаю ихъ питы до батька», — домиркувався нарешти Сыдиръ, и тилькы стàло на свитъ благословыться— подавсь до Максыма.

Максымъ ажъ у бокы взявся, якъ выслухавъ ти турботы Сыдора.

— Дурный ты, трычи дурный, дурню! Тоби не женытыся, а ще на запичку кашу йисты. — Чы вже жъ ты не сынъ свого батька, щобъ винъ твою долю та проминявъ на дубокъ? Не прыйшовъ бы винъ до мене, не запытувався бъ про Оныську, не прохавъ бы такъ и мене, и стару виддаты дочку за тебе, якъ бы йому справди бýло до твоєи доли байдуже... Антона треба настращаты — я першый намну йому чупрыну, а того, щобъ твій батько його у в'язныцю заперъ и въ думци не держы. Не бійся ничого: не за-рады Антона, за-рады мене самого не схоче клопоту, — мовывъ винъ, зъ певнистю увиходячы до Гарасыма.

— А що свате Гарасыме, чы перегорило вже на серци?...Проклятый Антинъ — треба такы було бъ йому чупрыну намняты, — звернувся Максымъ до Гарасыма.

— Не мынеться ще йому: хай не радіє, що на родню розстарався — той родычъ абы бъ и самъ не вылетивъ зъ хаты, — видмовывъ Гарасымъ, пидперизуючысь.

— Та й запекли жъ вы, свате!—засміявся Максымъ.—Заступиться хочъ вы, свахо, за насъ! — звернувся винъ, жартуючы, до Мотри, що саме внесла тор-

Digitized by Google

быну та дви паляныци зъ хыжи. — Мы до свата зъ велыкымъ поклономъ, а винъ на насъ вогнемъ дыха.

— Не умовлю, не вблагаю, голубчыку, и я ніякымъ свитомъ: якъ уперся—«пиду до пана жалитыся», то наче й скам'янивъ на тому, — видказала Мотря, и тутъ тилькы Максымъ запрымитывъ, якъ понабрякалы у свахы очи та яка вона заплакана.

— Еге, свахо, та це жъ бо бачу й вамъ не перелывкы? Свате, сваточку, що це ты соби надумавъ? Черезъ одынъ дубочокъ та стилькы всимъ жалю завдаваты? Будь винъ краще проклятый той панськый лисъ. Може ты маєшъ и проты мене що на мысли — то кажы заразомъ: укупи зъ свахою Мотрею поплачу...

— Тебе я въ лиси не бачывъ, ничого ты мени лыхого не заподіявъ, а за сына свого, того злодія, не прохай и не нагадуй, бо не помылую. П'ятнадцять аршынъ самои цивкы, до чотырьохъ четвертей добиралося...Та ты мене золотомъ обсыпъ, то не подарую. Пиду до пана — хай його скарають, — мовывъ Гарасымъ, обуваючысь у нови чоботы.

— Та невже? Такъ такы й не помылуєшъ? Такъ такы зъ паномъ у в'язныцю його и впрешъ? — запытався все жъ такы зъ жартомъ Максымъ.

— Упру проклятого супостата: одсыдыть, то й дитямъ своимъ закаже до лису наблыжатыся, а цьому супостату,—ткнувъ пальцемъ Гарасымъ на сына, що стоявъ биля одвиркивъ, якъ та крейда билый,—тежъ не мынеться!..

— Може бъ спочатку весилля видгулялы, а тоди вже на похмилля й биля супостативъ гуртомъ заходылыся?—пожартувавъ Максымъ.

Digitized by Google

— А ты мени не выбывай очи тымъ весиллямъ! Хочъ—виддавай дочку, не хочъ—не виддавай, а чы посватаємся, чы не посватаємося — не диждешъ, щобъ я Антона зъ своихъ пазуривъ выпустывъ, — одризавъ Гарасымъ.

— Не диждешъ же й ты, колы такъ, щобъ я за твоимъ сыномъ дочку свою запакувавъ!... Я до тебе, якъ до путящого, якъ до свата йшовъ, хотивъ полюбобратськый погомониты, полюбомырно розійтыся, а якъ ты справди такый катюга, що на дубокъ свого ридного сына проминявъ, такъ будь же й ты проклятъ... иды хочъ у пекло жалитыся, — сплюнувъ и подавсь геть Максымъ.

— И Господы! Це вже винъ на-викы розгнивався. Це жъ винъ до вику не виддасть и Оныськы! Май же Бога въ серци — пожалій сына, — вмылася сльозамы Мотря.

— Тату! Та вже жъ не скилькы той дубокъ коштує,—обизвався несмилыво Сыдиръ.

— А ты його ростывъ, доглядавъ, що вже й цину йому склавъ?...Геть зъ очей моихъ?—затупотивъ ногамы Гарасымъ.

— Та й чого жъ бо ты? Схаменыся!... Чы ты пры своєму уми? Подывыся на сына, якый винъ и теперъ на выду, а що жъ то буде, якъ ты й навсправжкы заведешъ той клопитъ зъ Антономъ? — обизвалася Мотря.

— Хустку дай!—звеливъ Гарасымъ.

Мотря подала.

Гарасымъ зав'язавъ шматокъ сала та шпенышну паляныцю въ хустку, вкынувъ у торбыну, поклавъ

Digitized by Google

туды ще й яшну паляныцю та килька дрыбкивъ солы, й бильше слова не мовывшы, подався зъ хаты.

— Сыночку жъ мій риднесенькый, не побывайся, — кынулася Мотря до сына, що, якъ той пидкошеный снипъ, звалывся на лаву. — Не дывыся на батька, не кляны своєи доли! Свитъ шырокый — десь спобижышъ ласкы въ чужыхъ люде, колы не догодывъ ридному батькови!...

— Мамо, мамо! якый я безталанный, якый я нещаслывый! — заплакавъ Сыдиръ.

— Дядечку, батечку мій! — вбигла, якъ непрытомна, Оныська въ хату...

— Нема Гарасыма: подавсь, донечко, до пана,— мовыла кризь сльозы Мотря.

— Боже жъ мій, Боже! Рятуйте, рятуйте!...— заголосыла дивчына й кынулася навздогинъ за Гарасымомъ.

Сыдиръ раптомъ схопывся зъ лавы, Мотря утерла сльозы: надія стрепенулася знову въ серци. Обоє воны выбиглы зъ хаты й кынулысь на ту вулыцю, куды полетила Оныська... Але пройшло дви-тры хвылыны — и та остання искорка надіи згасла: Оныська бигла назадъ, облываючысь сльозамы.

III.

Подорожъ до пана була далека й не легка: на протязи п'ятыдесяты верстовъ, що доводылося Гарасымови перейты, перетыналы шляхъ ажъ чотыри крутыхъ горы. Ти горы та долыны може найдужче

Digitized by Google

й оберегалы лисокъ у Бердыкивщыни видъ хыжои сокыры панського прыкажчыка, але це дидови й на думку не спадало й винъ увесь часъ враждувавъ на горы, якъ на своихъ кревныхъ ворогивъ, що знесылювалы його та гаялы у дорози. Третього дня, надъ вечиръ, винъ добывся до панського дворыща. По двору ныкалы безличъ рижнои масты й рижнои статы собакъ, але жодна не обизвалася до Гарасыма и винъ мигъ поволи оглядиты усе.

Прямо проты воритъ стоявъ довгый одноповерхый голубый будынокъ, обсаженый навколо бузкомъ та трояндамы, а передъ нымъ розстылався барвыстый кылымъ рижныхъ квитокъ та зилля. Ливоручъ, майже на краю дворыща, червонила пидъ зеленымъ дахомъ друга, ще довша за першу, оселя. Поручъ ще дви невелычки хаты, огорожени пидстрыженою акацією. Праворучъ тягнувся довгый рядъ рижныхъ кошаръ та коморъ, а дали почыналося друге дворыще, забудоване хливамы, хливцямы, загонамы, сажамы та хаткамы. Гарасымъ окынувъ все це пыльнымъ поглядомъ, але не запрымитывъ нигде ни Бердыкивськои дубыны, ни новои осели. «Десь на новому грунти поставылы,»—подумавъ винъ и цилкомъ завдоволеный своєю догадкою подався до стани, де червонилы та зеленилы сорочкы кучеривъ.

— Якъ бы ваша ласка та сказалы, якъ мени доступытыся до пана? — звернувся, спочатку прывитавшысь, Гарасымъ до незвычайно гладкого, бородатого та патлатого чоловика у червоній шовковій сорочци.

Digitized by Google

— Я не тутешній: я кучеръ ихъ сіятельства Володымыра Ныкандровыча, — немовъ кризь верхъ прогудивъ чоловикъ у червоній сорочци.

— Може бъ вы провелы мене? — обернувся до другого.

— Я тежъ не тутешній, — сплюнувъ червоный, ажъ блескучый на выду дидуганъ у зеленій сорочци.

— И я не тутешній,— обизвався третій, що сыдивъ на схидцяхъ драбыны до синовалу.

— А на вищо вамъ, диду, пана? — запытався четвертый чоловикъ выводячы зъ стани чудового, чорного, якъ галка, баского, якъ огонь, коня.

— Дило до ихъ є, — видмовывъ Гарасымъ. — Проведить, будь ласка!

— Панъ не допустять до себе, — завважывъ дидуганъ.

— Допустять. Тилькы сказаты, що прыйшовъ лиснычый зъ Бердыкивщыны за велыкою справою, то зразу допустять,—мовывъ зъ певнистю Гарасымъ.

— Яке жъ таке дило?

— Нагайне дило: треба зразу бачыты пана та швыдче повидаты имъ де-що.

— Дило ваше не згорыть, не потоне, а пана не можна теперъ клопотаты,—мовывъ дидуганъ.

— Вамъ до прыкажчыка йты, а не пана турбуваты,—прогудивъ «кучеръ ихъ сіятельства».

— Е ни: у моєму дили прыкажчыкъ не пособыть,—треба самого хазяина бачыты...Проведить, будь ласка, або хочъ справте мене, куды йты,—попрохавъ ще разъ Гарасымъ.

Digitized by Google

— Николы васъ проводыты, а панъ теперъ саме на тому ганку сыдять,—ткнувъ пальцемъ на голубый будынокъ той чоловикъ, що вывивъ коня.

Гарасымъ попростувавъ бувъ спишно туды, але не доходячы на якыйсь десятокъ крокивъ, прыпынывъ трохы ходу, а дали й зовсимъ зупынывся: на велыкому ганку, щильно завишаному видъ дворыща полотномъ, велася гостра розмова, або може й суперечка. П'ять-шисть дужыхъ чоловичыхъ голосивъ надрывалыся, щобъ перекрычаты одынъ одного, а надъ нымы тоненькый, ризкый молодый голосъ покрывавъ уси, спынявъ усихъ и наче вымагавъ окремои увагы до себе.

— Клопитъ саме якыйсь завився,—мовывъ самъ соби Гарасымъ и поспишывся видійты трохы осторонь, щобъ не подумалы, що винъ пидслухує.

— Машка, кажу вамъ! — задзвенивъ на ганку тоненькый голосъ и пишовъ луною ажъ по всьому дворыщу.

— Не Машка!—крыкнувъ хтось зъ пересердя.

— Машка! — Не Машка! — За Машкою! — На Машци!—заспорылыся паны на ганку.

— Черезъ якусь Машку заспорылыся!...У насъ черезъ Оныську, а у пана черезъ Машку клопитъ!—зитхнувъ Гарасымъ.—Б'ються!!...—ажъ перехрестывся винъ, почувшы, якъ розлитаються на уси бокы та падають стильци, якъ страшно затупотилы паны ногамы.

— Не змагайтеся!...Не спортеся...Я зразу доведу вамъ! Я зразу покажу!—покрывъ изнову весь галасъ

Digitized by Google

дзвинкый голосъ, и на ганку мыттю вгамувалося, стыхло, наче тієи суперечкы й не було.

— Угамувалыся, хвалыты Бога — отеперъ саме до пана й доступытыся, — схопився Гарасымъ и подався спишно до ганку, щобъ не прогавыты зручнои хвылыны. Гарасымъ надійшовъ обережно й зазырнувъ у розщилыну. Вздовжъ усього ганку стоявъ стиянъ засланый билымъ настильныкомъ, заставленый пляшкамы, чаркамы, склянкамы та тарилкамы; навколо лежалы доли пороскыдани, поперевертани стильци. Одынъ поважный, сывый панъ сыдивъ бокомъ до Гарасыма, а вси останни паны скупылыся биля стинкы й пыльно стежылы за рукою русявого, невелыкого на зристъ панка, що выводывъ на голубій стинци крейдою якись вызерункы.

— Оце жъ и панъ Мыхайло Мыхайловычъ сыдыть,—подумавъ Гарасымъ и зійшовъ на ганокъ.

— Не такъ, зовсимъ не такъ! — схопився сывый панъ. — Дайте мени крейду! — гукнувъ винъ и, розштовхавшы гуртокъ панивъ, ставъ биля самои стинкы.

— Що не такъ? Я, здається, краще пам'ятаю!— скыпивъ молодый панокъ.

— Выходыть, що я краще знаю! Вы кажете, що Машка отутъ перескочыла, а я кажу ливише, отутъ, — заспорывся сывый панъ и накынувъ на стинци коня.

— Ливише, ливише!—пидхопылы у одынъ голосъ паны,—тамъ, де могылка є.

Digitized by Google

— Неправда,—задзвенивъ панокъ.—Я вамъ кажу отутъ, биля оцього куща, вона зупынылася, а тутъ перескочыла.

— Не могла вона перескочыты у цьому мисци—въ цьому мисци передъ тыномъ долынка є, — всмихнувся сывый панъ.

— Не могла? Вы бачылы, якъ вона торикъ призъ брала?

— Бачывъ. Тамъ меншый барьєръ бувъ, а такого тыну вона не перескочыть.

— Не перескочыть?—спалахнувъ панокъ.—Объ закладъ! Тысячу карбованцивъ!...Карпо! велы сидлаты Машку та пидвесты сюды!—звеливъ панъ лакею.

— А ты чого тутъ? — накынувся винъ на Гарасыма.

— Я до свого пана—до Мыхайла Мыхайловыча,—нызенько вклонывся Гарасымъ и поклавъ передъ сывымъ паномъ пшенышну паляныцю та сало.

— Не я, не я, диду, твій хазяинъ,—зареготався сывый панъ и посунувъ гостынець до того молоденького пана, що намалювавъ на стинци и степъ, и могылу, й долыну, и тынъ.

— До васъ, паночку. Це вы будете сынокъ Мыхайла Мыхайловыча?—уклонывся вдруге Гарасымъ.

— Хто ты такый? Чого тоби треба?

— Я лиснычый зъ Бердыкивщыны.

— Якои Бердыкивщыны? Я не знаю ніякои Бердыкивщыны! — спалахнувъ панъ.

— Лисокъ вашъ тамъ є.

— Такъ чого тоби треба?

Digitized by Google

— До васъ, паночку! Обидывъ насъ одынъ супостатъ проклятый...посміявся...—почавъ Гарасымъ.

— Карпо! Куды ты дывышся?...Я тоби скилькы разивъ казавъ, щобъ безъ мого дозволу не пускавъ до мене никого!—грымнувъ панъ на лакея.

— Вы чого тутъ? Вамъ тутъ не мисце. Прыйдете, якъ поклычуть, — штовхнувъ Карпо дида у плече и справывъ геть зъ ганку.

Оторопилый Гарасымъ зійшовъ зъ схидцивъ. Черезъ двиръ саме пробигавъ, пидстрыбуючы на одній нози, хлопчыкъ рокивъ трынадцяты-чотырнадцяты зъ оберемочкомъ дровъ на рукахъ.

— Проведы мене, сынку,—попрохавъ Гарасымъ.

— Куды жъ васъ провесты?...Ходить хиба до дядька Федогона, — мовывъ хлопець и побигъ наперед.

Гарасымъ увійшовъ у простору высоку кимнату. Не вважаючы на росчынени навстижъ викна й двери, тамъ було душно та парно. Сухый, высокый на зристъ, середнього вику чоловикъ у билому попередныку й билій шапци на голови праворно вымишувавъ щось у макитерци на прыгашеній вже плыти.

Гарасымъ знайшовъ икону, перехрестывся й поздоровкався.

— Здоровъ, здоровъ, диду,—прыязно прывитавъ його незвычайно охочый до балачкы й завжды радый чужому чоловикови кухаръ. — Сидайте, спочынете, а потимъ я выдамъ панамъ обидъ, то й вамъ знайду що попойисты.

Digitized by Google

— Ничого бъ я й не хотивъ, якъ бы мени до старого пана, Мыхайла Мыхайловыча добытысь,—мовывъ Гарасымъ.

— Нема вже, диду, Мыхайла Мыхайловыча й на свити: позавчора сороковыны справлялы.

— Бидна голивонько! Царство небесне! Такъ и померлы, не бачывшы мого лису, а я то все сподивався ихъ...Треба буде хочъ молодому хазяинови порадыты, щобъ довидалыся: знаю, не погудять лиса.

— Гарный лисъ?

— Тамъ лисъ!...и теперъ на всю околыцю, а ще рокивъ десяткивъ черезъ тры—й ривни йому не буде на увесь повитъ. Я десять рокивъ зъ батькомъ його стеригъ, а це вже сорокъ рокивъ самъ доглядаю. Доглядаю, якъ своихъ пальцивъ, и все було благополушно, а це позавчора одынъ тамъ злодіяка проклятый, сусида поганый до клопоту прызвивъ — довелося йты до пана.

— Не доступытеся вы, диду, до пана! Найихалы гости, що-дня на полювання йиздять — вальцнепивъ пидстерегають... Оберниться краще до прыкажчыка.

— До Йосыпа Йвановыча? Ни, не ухвалывъ я його, якъ прыйиздывъ винъ зимою по дубыну, маломало не знивечывъ мени двохъ деревынъ. Мабуть вже краще переночую та хочъ завтра побалакаю зъ хазяиномъ. Роскажу усе про лисъ, скилькы й якои дубыны теперъ у мене, роскажу про те злодійство, довидаюся, яка тому злодіяци кара буде, а до того хочу ще попрохаты пана й за сына свого...

— Щобъ найнялы въ економію, чы що?

Digitized by Google

— Щобъ найнялы?...Ни, мабуть, за такымы наймытамы, якъ мій сынъ, не дуже то хазяинъ пороскошує, — видмовывъ сумно Гарасымъ и тяжко зитхнувъ.

— Ось вамъ тарилочка борщу — йижте на здоров'я — мовывъ кухарь и поставывъ передъ дидомъ страву.

Гарасымъ прысунувся до столу й почавъ зъ велыкымъ смакомъ сьорбаты пахучый та сытый борщъ.

— А куды жъ, дядьку Федогоне, оци дрова диты?—запытався кухаря той хлопчыкъ, що проводывъ Гарасыма, праворно замитаючы смиття до плыты.

— На биса ты ихъ прынисъ?...Кыдай у плыту— хай пидсохнуть трохы.

— Федогоне! швыдче, мыттю, въ одынъ духъ чужому панови слывокъ до кохвію закып'яты!—гукнувъ черезъ викно Карпо.

— А! Катъ бы його у прирви кып'ятывъ зъ його выгадкамы! Хто зъ панивъ п'є писля обидъ кохвій зъ слывкамы? Де жъ я йому, гаспыду, теперъ ти слывкы закып'ячу, якъ вже и въ плыти погасло.

— Адже я, дядьку, вже наклавъ повнисеньку плыту дровъ,—обизвався хлопчыкъ.

— Наклавъ дровъ! Хочъ бы не дратувало бисове чортеня! Наче не знає, яки то дрова. Лый керасинъ!

Хлопець ухопывъ бальзанку и плеснувъ трохы керасину пидъ плыту. Дрова спалахнулы на мыть и знову погаслы.

Digitized by Google

— А! бодай бы воны йому на пни погорилы! Доводылося за свій викъ усякого топлыва зазнаты, а такои зализякы зроду не бачывъ — лютувавъ Федогонъ.

— Сыри, бачте, дуже,—завважывъ Гарасымъ.

— Чортъ батька зна, де воно зросло, звидкиля ихъ на мою голову прытаскалы!... Лый ще керасину, бо це жъ зразу гукатымуть слывокъ, — звеливъ кухарь.

Хлопець плеснувъ у-друге.

— Ачъ, якъ сычать,—обизвався Гарасымъ.

— Отакъ, якъ бачыте. Покы ихъ проклятыхъ роспалышъ, такъ и душу свою заклянешъ. Я ихъ вже й смалю добре, а проте ще до ката у сараи.

— А гарни булы бъ дривця, якъ бы сухеньки. Мабуть, чы не зъ казенного прывезлы, бо тамъ тежъ така дубына,—запытався Гарасымъ.

— Ни, це зъ свого лису прывезено: зъ якоись Бердыкивщыны, чы що,—обизвався хлопець.

— Зъ Берды...—почавъ-недомовывъ Гарасымъ, и ложка выпала зъ його рукъ.

— Зъ Бердыкивщыны жъ, — мовывъ кухарь. — Блыжни лисы вже поплюндрувалы, такъ старый панъ послявъ пидводы ажъ туды.

Пидъ плытою тымъ часомъ вже загуготило... Дубына полыта керасиномъ бильше не здатна була змагатыся зъ хыжою стихією, й полино за полиномъ охоплювалося вогнемъ. Гарасымъ сыдивъ проты полум'я, дывывся, якъ палала його дубына, бачывъ, якъ ти жывотворни сокы, що ростылы, закрашалы зеле-

Digitized by Google

нымъ лыстомъ дерево, спадалы мутнымы краплямы на роспалене зализне пиддувало и, зашыпившы зъ досады, оберталыся въ пару та зныкалы десь... Винъ гараздъ не розумивъ, чы то мара, чы то страшный сонъ: такъ боляче було йому поняты виры власнымъ очамъ, такъ гирко впевнытыся, що то палає пидъ плытою його кривавыця—його найбильши дубкы, найславетниша краса Бердыкивщыны...

Чы то винъ на те ростывъ дерево, чы за тымъ усе жыття своє побывався, до такого горя та слизъ ридну сим'ю прызводывъ, щобъ було на чому панови горщычокъ молока закып'ятыты?...

— Йижте, диду, печене,—нагадавъ хлопець.

— Спасыби!—мовывъ дидъ, наче прокынувшысь одъ сну, и пидвився зъ лавы.

— Куды жъ вы?—спынывъ його Федогонъ.

— До-дому.

— А дило жъ ваше?

— Нема вже мени дила ніякого. Скажете панови такъ: прыходывъ лиснычый зъ Бердыкивщыны по якомусь то дилу, та оглядився, що винъ сорокъ рокивъ велыкымъ дурнемъ прожывъ на свити, та й повернувся до-дому... А Йосыпови перекажить, хай назначає, якого хоче лиснычого, бо ни Гарасымъ, ни сынъ його, а ни внукы його не доглядатымуть бильше того лису.

— Не можна бо такъ диду: стереглы, стереглы ажъ сорокъ рокивъ, а це такъ зразу, несподивано,— засміявся Федогонъ.

— А ты хотивъ, щобъ я тоби ще сорокъ рокивъ пидъ оцю анахтымську плыту дубыну ростывъ?...

Digitized by Google

Не диждете, супостаты! — ажъ затремтивъ усымъ тиломъ Гарасымъ и грюкнувъ зъ усієи сылы дверыма.

— Оттакои! Ха-ха-ха! — зареготався хлопець.— Мабуть и плакатыме дидъ. Чы винъ не збожеволивъ часомъ?

— А дидько його знає — може винъ и зроду божевильный. Молоко скыпило — несы, — звеливъ кухарь, безъ миры радый, що одбувъ нарешти свои обов'язкы й може одійты геть одъ плыты, що добила роспалылася Бердыкивською дубыною...

IV.

Уже проспивалы перши пивни, а Мотря ще не лягала. Усе, що тилькы въ їи сыли було зробыты, щобъ розважыты сына, вона зробыла, але заходы їи уси марно загынулы: Максымъ и слухаты не хотивъ про шлюбъ своєи дочкы зъ сыномъ ворога и парубокъ танувъ на їи очахъ, якъ вискъ.

Серце їи облывалося кров'ю, очи не стухалы видъ слизъ, безъ краю й теперъ вже нещаслыва вона попережала думкою своє горе й, надрываючы старечи груды, вже голосыла надъ мертвымъ сыномъ.

— Не перенесе, не пережыве винъ свого горенька; смерть заподіє соби, — побывалася вона и кожного разу, угледившы Оныську, що проходыла повзъ хату до колодязя, выбигала до неи, запрохувала въ хату, щобъ хочъ одъ неи довидатыся, що має сынъ на мысли.

Але Оныська не заходыла въ хату й не давалася на мову ніякъ. Якъ непрытомна выслухувала вона

Digitized by Google

Мотрю и, скынувшы коромысла на плечи, мовчкы йшла до-дому.

— Воны надумалы щось, умовылыся щось заподіяты соби, — дужче побывалася Мотря и, проклынаючы дубыну, Антона та те нещаслыве кохання, бигла ажъ за царыну выглядаты чоловика. А його все не було. Помынувъ тыждень. По селу пишла балачка; де-хто казавъ, що Гарасымъ уже въ ликарни, де-хто—що панъ выйихавъ, де-хто, що Гарасымъ подавсь до судди. Мотрю обгортала все дужче туга й на восьмый день не здатна була ни робыты ничого, ни бильше плакаты и, просыдившы майже увесь день каминемъ на полу, очуняла тилькы у-ночи, колы велыки крапли дощу заторохтилы у виконце и вона згадала, що Сыдиръ не увиходывъ зъ вечора за одежыною.

— Господы мылосердный! Царыце небесна, де жъ це винъ? — схопылася вона й вызырнула у кватырку. На двори було темно, якъ у домовыны, сумно, якъ на їи серци.

Вона впала навколюшкы й, облываючысь гарячымы сльозамы, звела свои немични рукы до Матери божои.

У ту саму хвылыну видчынылыся двери й увійшовъ Гарасымъ.

— Тай забарывся жъ ты! Де ты блукавъ такъ довго? Я вже й думкы погубыла...Чы не бачывъ часомъ Сыдора, проходячы повзъ лисъ?

— Сорочку дай! — одризавъ Гарасымъ, не дывлячысь на жинку.

Digitized by Google

Мотря выйняла зъ скрыни сорочку й подала йому.

— Бувъ у пана?—запыталася вона трохы перегодомъ.

— Розвись кобенякъ,—звеливъ Гарасымъ.

— Я пытаюсь тебе, чы бувъ ты у пана? — запыталася Мотря вдруге, розвишуючы биля печи кобенякъ.

Гарасымъ не видповивъ ничого й полизъ на пичъ.

— Може йисты хочешъ? — обизвалася Мотря,— то подамъ пырогивъ.

Гарасымъ промовчавъ и на цей разъ.

— Дощъ якый ллє, а Сыдиръ десь у лиси,— зитхнула Матря. — Ты на його враждуєшъ, а винъ сердешный за цей тыждень и не обидавъ ни разу: все лису доглядавъ. Оце въ мене й души немає: якъ винъ тамъ на дощи у самій юпчыни? Якъ бы знала, де саме теперъ вы стережете, то понесла бъ сама кобенякъ. Торикъ, знаю, вы найдужче одъ дорогы глядилы, а теперъ мабуть одъ Иваськовои межи?— запыталася Мотря Гарасыма.—Чы ты спышъ, чы тоби зацыпыло? Я жъ пытаюся, де вы саме теперъ лису глядыте? — спалахнула вона, роздосадована та занепокоєна упертою мовчанкою чоловика. — Я жъ тебе пытаю не за тымъ, щобъ на весилля йты гуляты, я жъ тебе пытаю, щобъ сына порятуваты. Бачу по тоби, що въ тебе й за тыждень досада не перекыпила, що ты й доси зле на його мыслышъ, та вже жъ мени не дывытыся на тебе: я маты. Не скажешъ, де його шукаты, то пиду на всю ничъ по лису блукаты, —

Digitized by Google

схопылася Мотря й полизла на пичъ за хусткою въ певній надіи, що Гарасымъ спыныть їи.

Одже Гарасымъ и очыма не повивъ на неи.

— Бый тебе, сыла божа! Докы ты краятымешъ серце моє? Прызнавайся вже, що ты надумавъ? Кажы, яку звистку прынисъ одъ пана?... Знаю й бачу, що сына заклявъ и проклявъ на-викы, то скажы жъ хочъ про Антона: що йому буде та колы судъ? — заплакала Мотря.

— Мамо, видчынить,—постукався Сыдиръ.

Мотря втерла рукавомъ сльозы и зстрыбнула зъ печи.

— Батько повернувся,—сповистыла вона, тилькы видхылыла двери.

Сыдиръ блыкнувъ занепокоєно у вичи матерыни й видразу спостеригъ гирку правду.

— Дайте сирякъ, — зитхнувъ винъ, скыдаючы мокру юпку.

— Не йды въ лисъ,—обизвався Гарасымъ.

— Люде саме рубають верболизъ у Иванця, то бува, щобъ...

— Не йды, кажу!—грымнувъ Гарасымъ.

Сыдиръ похнюпывся, обперся объ лутку й наче скам'янивъ.

Мотря залылася знову сльозамы. Колы може доси й була хочъ найменша надія на мылосердя Гарасымове, то й та зныкла, колы вона почула, якъ грымнувъ Гарасымъ на сына: «не ходы». Усе зробывъ, якъ казавъ, усе выконавъ, якъ хотивъ: одставывъ Сыдора видъ лису, запакувавъ Антона у в'язныцю,

Digitized by Google

занапастывъ на-вики долю сынову, — тяжко плакала вона, не зважуючысь вже й глянуты у той кутокъ, де стоявъ блидый, якъ крейда, Сыдиръ.

— Свитло гасы,—обизвався Гарасымъ.

— Стелыся, сыну, та лягай спаты... не журыся, що батькови невдобенъ... свитъ шырокый, ты ще людына молода—десь спобижышъ ласкы въ добрыхъ людей,—мовыла Мотря й заголосыла на всю хату.

— Та й чого бо вы, мамо?—спынывъ Сыдиръ.— Воля батькова — одставыты чы не одставыты мене... А тилькы гирко мени, що мою долю, моє щастя та на панськый дубокъ проминялы,—почавъ наче й спокійно, але скинчывъ тежъ сльозамы Сыдиръ.

Мотря погасыла свитло. До свитанку було вже недалеко, але той недовгый часъ, здавалося, загубывъ край и тягнувся, якъ голодне лито. У трьохъ рижныхъ куточкахъ лежало тры блызьки людыны, однаково нещаслыви, однаково засмучени, немовъ до самои земли прыгничени тяжкымъ горемъ; у трьохъ рижныхъ куточкахъ надрывалося тры серця, покраяни вздовжъ и впоперекъ однымъ горемъ, але жадному зъ ныхъ не спадало й на думку простягты одно одному руку допомогы: маты не мала бильшъ ни словечка втихы про сына, сынъ не мавъ чымъ заспокоиты матиръ, а батько... батько мавъ власну тугу на серци: тяжкый спогадъ про даремно втрачене рады прымхы однієи людыны жыття, про загублену мету, розбыти надіи... Та швыдче виддавъ бы винъ своє тило катамъ на мукы, нижъ подилывся зъ кымъ небудь тією тугою, тымъ жалемъ...

Digitized by Google

— Може бъ мени, тату, хочъ теперъ довидатыся у лисъ?—насмилывся Сыдиръ ще разъ запытаты батька на свитанку.

— Пидешъ до Максыма,—мовывъ Гарасымъ.

— Антонови повистку въ судъ доручаты?... Ни, такого гостынця, хочъ катуйте мене, не понесу — несить вже самы, колы розстаралыся... Буде зъ мене!—скыпивъ Сыдиръ.

— Пидешъ до Максыма...запытаєшъ, чы можна до Оныськы свативъ засылаты? — мовывъ поважно, стыха Гарасымъ.

— Тату! Майте Бога въ серци! Хочъ не дратуйте мене!

— Ще й сміється!...Ты бъ на старисть хочъ гриха побоявся...Дочку сватає, а сына хоче у в'язныцю заперты,—обизвалася Мотря.

— На Антона я не жаливсь...А мы, Сыдоре, зъ цього часу бильшъ не лиснычи... Хай порядкує, хто хоче, хай хазяинує... Я вже втомывся... не можу глядиты, а ты молодый... ожènышся, построю хату... хазяинуй хочъ на чужій ныви...

— Тату, таточку!—кынувся, якъ стоявъ, Сыдиръ у ногы батькови.—Спасыби вамъ, таточку, спасыби, мій ридный! Я жъ трохы вже соби смерты не заподіявъ.

— Еге, еге... старый, бачъ, я ставъ, сынку...не можу глядиты... Дожывемо вику й безъ панського лису... Старый вже я ставъ, а ты ще молодый,—поспишывся Гарасымъ и вдруге мовыты, щобъ ни сынови, ни жинци не спала на думку дійсна правда та його тяжкый жаль...

Digitized by Google

Пролисокъ.

Спогадъ.

Не була манесенька на зристъ, тоненька, голубоока, зъ шапкою густыхъ русявыхъ кучеривъ на круглій голивци дивчынка, рокивъ трынадцяты-чотырнадцяты. Вона прыносыла мени що-недили сорочкы, котри мачуха їи порядылася мени праты, й кожного разу, колы вона вбигала до мене весела, заквитчана, зъ бунтомъ билыхъ сорочокъ въ рукахъ, я радивъ їй, якъ радіє хиба в'язень снопови ясного проминня, що впаде несподивано на виконце його темного льоху, якъ радіємо мы вси першому дню весны. Не пам'ятаю теперъ, якъ їи прозывалы — я прозвавъ їи «пролискомъ». Можливо, що я й тоди не знавъ, якъ їи охрещено, бо навить мачуха николы не згадувала їи ймення, а вжывала яке-небудь прызвище. Прызвищъ же тыхъ мала дивчына безъ лику, безъ кинця; можна

Digitized by Google

напевне сказаты, що мала вона ихъ стилькы, скильКы мала родычивъ, знайомыхъ, товарокъ, чы ворогивъ, и колы бъ хто наважывся звыты їй винокъ, видповидный тымъ прызвищамъ, то впливъ бы туды й нехворощи, й чортополоху, й польовои зиркы, й дви-тры троянды, й будяку. Коженъ кыдавъ цій дытыни вулыци чы зъ ласкы, чы зъ серця прызвище, коженъ тулывъ їй якый-небудь епитетъ, коженъ личывъ своимъ обов'язкомъ чы прыголубыты злегенька, чы штовхнуты добре, и вона прыймала все те видъ людей безъ ворожнечи, безъ досады, якъ цилкомъ заслуговану плату за свою «дурну» та «никчемну» вдачу, а потимъ сама оповидала про ти свои прыгоды, що прызвелы їи заробыты нове прызвище.

— Мачуха называють мене «моє нещастячко», а воно такы й правда: переверсныци мои вже давно пособляють у хазяйстви, а я нездатна ни на вищо,— оповидала вона мени.

— Ты жъ бо пособляєшъ, — спробую було заспокоиты їи.

— Авже жъ те!—засміється вона, немовъ я або дурныцю сплескавъ, або поглузувавъ зъ неи.

— Векла мене сьогодни «задрыпанкою» обизвала, бо, дывиться, одежына на мени такъ и «горыть», — оповидала вона другымъ разомъ. — Прохожающа мене «зирочкою» назвала — мабуть черезъ те, що я у новому платочку була. — «Иду я, а Максымъ гукає: «мышача маты», «мышача маты», а за нымъ и Онуфрій: «мышача маты» — це имъ досадно, що я мышку выпустыла на волю.

Digitized by Google

— Дядько Спырыдонъ мене «заверюхою» черезъ кучери продражнылы, а титка Устя «карамболею», що я така погана на выду.

— Хто жъ тоби сказавъ, що ты погана? — дывувався я не разъ, задывляючысь на їи ясни оченята та высоке чоло.—Ты не погана.

— Авже жъ те! Якъ заверюха! — зарегочеться вона на всю хату, спишно ховаючы свои рясни килечка пидъ миткалеву хусточку, и скилькы бъ я не впевнявъ їи, що золоти кучери їи ничымъ не нагадують заверюхы, я не мигъ прымусыты їи выкынуты геть зъ думокъ той образъ, що вона уявляла замисть себе. Здавалося немовъ ця дытына провела увесь викъ свій въ хатыни, заставленій нездатнымы дзеркаламы, що видбывалы їи облыччя то ростягненымъ на добрый ликоть, то вытягненымъ вздовжъ на всю стинку, то перекрывленымъ, то рябымъ, то ще не знать якъ скаличенымъ, и колы выпадково їй траплялося угледиты свій дійсно гарный образъ, вона вже не хотила йняты виры власнымъ очамъ. Правда, вси хыбы ти, яки бачыла у неи насамперед мачуха, а зъ їи легкои рукы й сусидкы, не смутылы дивчыны: сама себе вона не вынуватыла, а нарикаты на Бога за те, що судывъ їй таку никчемну вдачу, не спадалося тымъ паче на думку. «Якою народылася, така й є» — казала вона иноди, колы гудылы чы вхвалялы їи люде, и це, гадаю, була та єдына думка, до якои вона якось разъ, може писля гиркыхъ слизъ, писля даремного змагання зъ своєю вдачею, домиркувалася й яка пособляла їй спокійно заснуты писля докоривъ мачухы, додавала охоты блукаты по лиси, бигаты по-надъ

Digitized by Google

ричкою, спиваты, гратыся, колы їи мачуха выжене зъ хаты, й пидтрымувала цымъ їи маленьке немичне тило.

Два рокы що-недили носыла вона мени сорочкы, два рокы що-недили шанувавъ я їи чаємъ, ласощамы, дарувавъ картынкамы, коробочкамы и все витавъ за дытыну, байдужый до того, що їй вже шиснадцятый рикъ наступывъ. Нарешти однієи недили вона не прыйшла, другои недили я тежъ даремно їи сподивався, колы ось надъ вечиръ прыбигла вона. Я радисно прывитавъ їи й запрохавъ выпыты зо мною чаю.

— Не можна: маты послалы мене за гришмы на хвылыноньку тай бе-ме-ме наказувавъ, щобъ не барылася.

— Яке бе-ме-ме?—здывувався я.

— Мій молодый: я жъ замижъ иду.

— Замижъ идешъ и Бемеме прызвище твого молодого?

— А то жъ: якъ иншого прызвища не заробывъ, то хай моє пожыве.

— Це ты його такъ продражныла?

— А то жъ.

— Що жъ воно означає—бе-ме-ме?...Зроду не чувъ,—дывувався я.

— Бе-ме-ме та й годи!—зареготалася вона, потишаючысь зъ мене, що я ничого ніякъ не второпаю. — Ну, колы такъ не догадуєтесь, то я вамъ щось покажу.

Вона стыснула кулакы, выкотыла очи, стыснула зубы и, стукаючы кулакъ объ кулакъ, почала тупо-

Digitized by Google

титы ногамы та харчаты, немовъ хто вервечкою перетягъ їй горло.

Я стоявъ, дывысся и все жъ такы ничого не розумивъ.

— Ще не догадуєтеся?...Ну, дывиться.

Вона надійшла до лижка, вхопыла подушку, прыгорнула їи до грудей и, скрывывшыся немовъ до плачу, почала мумукаты та голубыты їи.

— Пролиску мій, ничого не розумію! Сидай та роскажы все до дила,—попрохавъ я їи.

— До дила? — зитхнула вона злегенька й наче якась тинь промайнула по їи облыччю. — Хрещена маты казала мени: «додильного, дочко, тутъ не було бъ и на макове зернятко ничого, якъ бы ты була, якъ и инши, а якъ ты биднота не здатна никуды, то може воно й гараздъ, що тебе хочъ нимый посватавъ.

— Якый нимый? Карпо може?

— А то жъ.

— Невже жъ ты справди зважылася? Невже жъ ты погодылася йты за такого поганого, сердытого, старого та ще й нимого парубка?...Хто жъ це тебе такъ засватавъ? Якъ це скоилося?

— А якъ? прышла я одъ васъ у ген-ту недилю до-дому, ажъ у насъ повнисенько людей. Я тилькы черезъ поригъ, а мене сипъ за рукавъ: «куды лизешъ? Пиды въ хыжу росчешы свои кустри та ажъ тоди увиходь до людей»... Пишла я, передягла спидныцю, змочыла волосся водою, гладенько росчесалася, увійшла въ хату. Дывлюся: титка Устя на посади сыдыть, лементує. Люде уси гомонять; на столи по-

Digitized by Google

рожни пляшкы, уси п'яни, сама хрещена тилькы не п'яна та отой...

— Хто отой?

— Та той же—бе-ме-ме не п'яный: сыдыть край лавы та сопе-сопе... Увійшла, хрещена зразу до матери: «невже,—пытається, — справди їй вже шиснадцять?» «Черезъ два мисяци якъ разъ, — маты кажуть, — шиснадцять.» Хрещена выйняла гривеныка мени, поцилувала, зитхнула та й пишла геть зъ хаты. Колы це титка Устя: «ось, кажуть, и карамболя повернулася. Дывиться, люде добри, та судить мене: чы я їй не добра бажаю, колы за Карпа сватаю? Куды воно вдобне та кому воно здалося отаке немичне?» А дядько Спырыдонъ вже прыступывъ до Карпа та: «чы ты жалитымешъ, зодягатымешъ, годуватымешъ мою племинныцю?...Воно жъ дурне, це жъ ще дытына, це таке... нищо, зносокъ, пизнехиря»... И багацько всякого такого про мене ще казалы. А Карпо дывыться та тилькы очыма лупа. Тоди титка Устя выхопылысь з-за столу та давай ще на пальци показуваты. Розибравъ винъ, схопывся зъ лавы, кынувся на вколюшкы передъ иконамы, б'є себе въ груды, ажъ луна по хати йде та бе-ме-ме-ме-ме-ме... Я у смихъ, та зъ хаты. Думала, що воны уси п'яни та пустують, колы повернулася — ажъ воны вже й рушныкы подавалы.

— И ты не опынаєшся? — запытавъ я зъ досадою.

— Чому? Я имъ казала, що не хочу замижъ.

Digitized by Google

— И тилькы? — кынувъ я їй докирлыво. — Муркнула, що не хочешъ замижъ, та на тому й заспокоилась?

— А щò бъ же я имъ робыла? — скынула вона на мене очыма, немовъ я не знать що сплескавъ.

— Що жъ ты теперъ робышъ?

— А що жъ мени робыты? Регочуся, ажъ бокы иноди попухнуть! Якъ бы вы побачылы, якъ винъ кота лаявъ! А якъ винъ спиває!... й вона покотылася зъ реготу.

Той смихъ ризнувъ мене по самому серцю. Я хотивъ їй щось сказаты, спыныты їи, пробудыты хочъ искорку спивчуття до їи нещаснои доли, але вона вже завела писню. И що то була за писня! Николы не думавъ я, що людына здатна выводыты таки тоны, николы бъ не повирывъ, що можна скласты таку мелодію. Туга голодного вовка, мявкання кишкы, харчання навмырущого, клекитъ, зитхання, свыстъ, прыцмокування — все увійшло въ ту такъ звану «писню», въ якій нимый вылывавъ почуття свого закоханого серця.

Я сміявся, якъ, здається, не сміявся й не сміятымусь николы, а вона, пидбадьорена моимъ смихомъ, вже показувала, якъ винъ кота лаявъ, колы той вершокъ зйивъ, якъ дарувавъ їи сережкамы, якъ мылувавъ їи. Одначе незабаромъ смихъ мій раптомъ урвався, якъ урывається туго натягнена струна, колы по їй бренькне необрежно рука,—я схаменувся.

— Пролиску! це жъ ты передражнювала свого молодого,—нагадавъ я їй.

Digitized by Google

— А тожъ,—усмихнулася вона.

— Якъ же ты зъ нымъ жытымешъ, колы зневажаєшъ такъ?

— А хиба я знаю?—здвыгнула вона плечыма.

— Чы ты думаєшъ колы про те, що тоби доведеться все жыття своє зъ нымъ провесты, що ты жытымешъ поручъ зъ нымъ увесь викъ свій—ажъ до самои смерты?

— А колы то ще та смерть прыйде? Колы то їи ще дожыда-а-ать?—сумно протягла вона.

Я обимливъ: ця дытына вже прызвычаювалася марыты про смерть, вона бажала їи, сподивалася, якъ єдыного свого заступныка, що вызволыть їи зъ пазуривъ горя, всієи сылы якого вона ще не здатна була и зрозумиты. Невымовный жаль огорнувъ мене. Неясни думкы, або краще мовыты, шматочкы якыхсь думокъ пронеслыся въ голови, якъ метеоры, але воны все жъ такы залышылы ясный слидъ. Я выразно побачывъ тыхъ хыжыхъ шуликъ, що вже круглялы надъ головою дытыны; я бачывъ, якъ прыв'язуют каминь до їи тоненькои шыйкы, якъ штовхають їи въ безодню прирву; якъ вона, падаючы, чипляється за блыскучи каминчыкы, тоненьку травыцю, квиточкы... Ти каминци котяться за нею слидомъ, травыця рветься, квиткы зъ кориннямъ зостаються у їи жмени й вона пурынає... Пурынає й сміється, бо холодна вода займає їй духъ, лоскоче їи, а безодньои прирвы пидъ собою вона не бачыть... Совисть моя заворушылася. Я ще не знавъ, що мушу початы, але я вже бачывъ, що колы не заступлюся за цю дытыну, то

Digitized by Google

не матыму по-викъ супокою, якъ не мавъ бы його, колы бъ пройшовъ повзъ прывалену каминемъ людыну й не вызволывъ ïи.

На двори стемнило, зачынылы виконыци, я засвитывъ свитло. Вона схопылася була бигты до-дому, але я не мигъ вже, я боявся пускаты ïи: мени здавалося, що я мушу ïй спочатку щось цикаве, щось дуже потрибне ïй, щось нагайне сказаты й пидсунувъ ïй знову ласощивъ, налывъ ще шклянку чаю и все прохавъ погуляты хочъ зъ пивъ годыны.

Вона пыла, йила; я бигавъ зъ кутка въ кутокъ, збираючы думкы до купы, шукаючы порады соби, колы несподивано росчынылыся двери й высока, чорна, якась довгообраза, довгорука, довгонога фурія влетила въ хату. За нею вызырнуло гыдке, червоне облыччя нимого.

— Ось де ты, паскудна задрыпанко, гостюєшъ!... А нещастячко моє!... А будь ты проклята!... Щобъ твого батька такъ кисткы зъ домовыны повыкыдало, якъ поповыкыдавъ Карпо фурманамъ грошей, тебе по городу шукаючы! — накынулась фурія на мою гостю.

— Выбачте, на Бога выбачте, не лайте ïи: це я выненъ, я впрохавъ ïи выпыты зо мною чаю. Вона невынна,—кынувся я благаты жинку.

— Тягається передъ винцемъ по панычахъ та ще й невынна?...Геть, паскудо!...Онъ молодый подякує тоби за панычивську ласку, — залящала фурія й зъ усієи сылы штовхнула дивчыну до дверей—вона опынылась у обіймахъ свого молодого.

Digitized by Google

— Бе-ме-ме... гггх...—захарчавъ нимый и я почувъ, якъ ойкнула въ його рукахъ нещасна жертва.

— Слухайте, — спробувавъ я ще разъ усовистыты фурію. — Прысягаюся вамъ: дивчына давно збиралася до-дому. Це я затрымавъ ïи, то по моïй воли.

— По вашій воли? — заверещала фурія. — Ачъ, яку дурну найшлы соби на втиху!...Я якъ почастую ïи макогономъ, то матыме вона и свій розумъ, и свою волю...

— Чому жъ вы не пыталы ïи воли, якъ рушныкы подавалы? Чому не пытаєте въ неи розуму, якъ ïй свитъ за отымъ хыжымъ звиремъ зав'язуєте? — запытавсь я зъ видчаємъ — не знать, правда, кого, бо воны вси вже зныклы за дверыма. Я зоставсь самъ. На столи лежалы пороскыдани картынкы, стояла недопыта шклянка чаю, лежавъ недойиденый пряныкъ; у вушахъ лящавъ голосъ фурiи, лунало бе-ме-ме... Я уявывъ соби, якъ везуть дивчыну, якымы помыямы облывають ïи неповынну головку, якъ лають, а може й б'ють ïи—й лютувавъ, немовъ цилый легіонъ дрибныхъ, паскудныхъ павукивъ обступывъ мене зъ усихъ бокивъ и покрывъ своимы тиламы вси дорогы, уси стежкы до неи. Подавыты ихъ усихъ я не мигъ, а залышыты ïи такъ, щобъ и на дали гынула, не мигъ тымъ паче. За декилька останнихъ хвылынъ вона стала мени у-двоє дорожча, у-двоє блыжча, якъ робляться намъ блыжчымы вси ти, що стоять на краю домовыны, якъ робляться дорожчымы намъ ти, чыє серце опов'ється

Digitized by Google

терновымъ винцемъ...Я мусивъ їй пособыты. Але якъ? Треба було знаты все жыття їи, зрозумиты душу, вдачу їи, статы на їи мисци, порахуваты їи сылы... На вищо вона справди здатна? — пытавъ я себе. — У чимъ їи щастя? Якою працею може здобуты вона соби право жыты, щобъ не давытыся шматкомъ хлиба бе-ме-ме, щобъ не дубнуты въ його холодныхъ обіймахъ?...Я не знавъ того ничого. Я знавъ тилькы, що вона вміє й любыть клеиты коробочкы зъ паперу... И ось за килька хвылынъ я вже стукався у дверей мало знайомои мени панны, що недавнечко почала нове дило — заснувала школу-артиль за-для невелыкыхъ дивчатъ.

Два-тры слова й вона мене зрозумила. Я давъ їй адресу безталанного «нещастячка» и ставъ нетерпляче дожыдаты наслидкивъ свого першого непевного кроку, якъ заступныка чужои доли. Все далося, якъ ридко колы ще давалося мени. Мачуха поласылася на п'ять карбованцивъ «никчемнои заверюхы», найняла дивчыну на мисяць; колы я надъ вечиръ забигъ у школу, дивчына вже сыдила въ просторій, веселій хати поручъ зъ десяткомъ своихъ перевесныць, а по биля неи лежала на столи цила колекція рижноколирныхъ зирочокъ, прыкрытыхъ одначе якось хытро зверченымъ папиромъ.

— На вищо жъ ты ховаєшся зъ своєю працею? Ты жъ усе гарно поробыла, — мовыла їй панна. — Краще навить за другыхъ.

— А вже жъ те! — кынула їй дивчына и ще щильнише насунула на свои зирочкы импровизовану покрышку.

Digitized by Google

За килькось день я одвидавъ знову артиль. Дивчына зрадила мени, але прывитала не такъ щыро, якъ колысь.

— Це вже ты не така мени рада, якъ колысь?—пожартувавъ я.

— Не кажить, панычыку, не кажить никому, якъ мене прозывано, — спишно прошепотила вона мени.

— Ни, ни, не скажу никому. Гараздъ, що ты соромышся вже тыхъ прызвищъ.

— Мени тутъ такъ гарно! нихто не лає, панна все хвалыть,—похвалылася вона.

— Авже жъ те! — передражнывъ я їи,—то тебе дурять, сміються зъ тебе.

Вона зирнула була занепокоєно на мене, але видразу прыгадала мынуле, спостерегла мій жартъ, засміялася й побигла до свого столыка.

Нарешти одного разу, вже пры кинци мисяця, я нагодывся якось у той часъ, колы панна роздывлялася саме надислани їй нови модели та журылася, що воны вси одноманитно-шаблонови, нецикави, а стари вси перероблено давно.

— Спробуйте имъ ще хочъ на цей день не даваты ніякыхъ зразкивъ—хай кожна робыть, що їй на думку спаде,—порадывъ я.

Панна погодылася и зразу жъ загадала робитныцямъ робыты «що хто схоче зробыты.»

Треба було бачыты, яке то вражиння зробылы ци слова на дивчатъ и якъ мыттю выразно вызначылася вдача кожнои зъ ныхъ. Де-яки, выслухавшы

Digitized by Google

спокійно слова панны, не поспишалыся до праци й радылыся промижъ себе, або обмирковувалы про себе, щò имъ початы; други—ти, що напевне малы й разъ якусь люб'язну идею, кынулыся выбираты пидхожый паперъ; трети — не дослухавшы навить останнихъ сливъ, ще не зрозумившы гараздъ, чого видъ ныхъ вымагають, не зупынывшысь ни на якій думци, вже трымалы ножыци въ рукахъ, вже лагодылыся нивечыты паперъ, и тилькы сама моя дивчына злякалася. «Робыты по своїй воли, по своїй охоти!» Таки речи не про неи булы, такого загаду вона зроду не чула. Нихто николы не пытався їи воли, нихто не покладався на їи дурный розумъ. «Що можу выгадаты я?» чытавъ ясно я на їи облыччи. Я бачывъ мукы їи, розумивъ ти заздрисни погляды їи на товарышокъ, що вже мирялы, ризалы, клеилы щось; я спостеригъ сльозы сорому чы жаху, що затуманылы їи очи, але я не надійшовъ до неи й не обизвався ни словомъ.

Перебигло килькось хвылынъ, вона все сыдила, не доторкаючысь ни до чого, блида, сумна, затуманена... Нарешти якось одумалась: звелася зъ ослинця й надійшла до роспорядчыци.

— Мени... якъ бы вы загадалы що-небудь, бо... я не знаю...—несмилыво прошепотила вона.

— Робы, що знаєшъ, по своїй охоти: скрыньку, столыкъ, стилець, видерце, кошычокъ — одно слово, що хочешъ,—видмовыла панна.

Дивчына занепокоилася ще дужче: така сыла прыгаданыхъ панною ричей не пособыла їй, а ще дужче злякала.

Digitized by Google

— Якъ бы загадалы що-небудь... Якъ бы я знала, щò робыты: чы скрыньку, чы кошычокъ, чы столыкъ, — безпомично шепотила вона, благаючы панну поглядомъ хочъ натякнуты їй, на чому саме мусыть вона зупынытыся.

Але панна не мовыла биль̀шъ ни слова, й вона, постоявшы ще якыйсь часъ, мусила ни зъ чымъ повернутыся до свого мисця.

Мене надзвычайно цикавыло, чымъ скинчыться цей першый маленькый испытъ самостійности й хоча я майже певенъ бувъ, що дивчына, провагавшысь та промучывшысь увесь день, все жъ такы не зробыть ничого, я позырнувъ трохы перегодомъ въ їи бикъ. На превелыку мою несподиванку вона вже щось ризала, миряла, тулыла клейстеромъ до-купы, але робыла все те не на столи, а спотайна, у себе на колинахъ.

Такъ, якъ въ обидню добу, робитныци сталы здаваты выготовлени речи. Пролисокъ мій стоявъ позадъ усихъ, зъ жахомъ прыслухався до кожного крытычного слова панны й дужче занепокоєно озыравъ раз-поз-разъ зъ усихъ бокивъ якусь блыскучу цяцьку. Дійшла черга й до неи. Вона подала свою працю: то бувъ золотый човныкъ зъ трьома ослинчыкамы й перекынутымъ впоперекъ човныка срибнымъ весельцемъ. Човныкъ бувъ такъ чепурно, такъ домирно, такъ гарно зробленый, весельце такъ лагидно лежало, що вси мы — я, панна, робитныци — въ одынъ голосъ ухвалылы його найдужче.

Дивчына спочатку не пойняла виры и стояла насуплена, спустывшы очи до-долу, напевне споди-

Digitized by Google

ваючысь зъ хвылыны на хвылыну чыйого-небудь глуму, але колы вона впевнылася, що нихто не глузує, колы вона сама побачыла, що праця їи далеко краща за инши — щастю їи не було кинця. Вона забулася, дѣ вона, хтò тутъ побиля неи, забула про ти хвылыны тяжкого вагання, жаху, сорому, що тилькы що пережыла, и щаслыва, якъ зроду николы не була — плескала въ долони, пидстрыбувала, цилувала подругъ.

— Це жъ я зъ своєи головы... Це жъ я никого не пыталася... А я такъ боялася — думаю: ще смiятымуться вси, що я така велыка та зробыла човныкъ... Це жъ я по своiй воли, це я сама выгадала!— хвалылася вона всимъ, захлынаючысь одъ того щастя, яке напевне прымушує радисно бытыся й серденько дытыны, колы вона зробыть по доливци першый, самостiйный крокъ.

— Я ще макъ зроблю, потимъ чобиток̀ъ... Зроблю ще видерце, — хвалылася вона й довидавшысь, що вси їи власни выгадкы булы до ладу, радила безъ миры.

И зъ того часу дивчына наче вдруге народылася. «Своя воля», розкута зъ кайданивъ, вже зазнала щастя в'язня, выправданого судомъ, выпущеного на свитъ, на сонце, и все частише, все смилывише подавала свiй гласъ, все менше корылася влади чужого слова. Незабаромъ «никчемна заверюха», попыхачъ мачухы, рабыня своихъ прызвищъ, стала робыты выключно модели «по своiй воли та охоти» задля всiєи артили. Ще трохы—и вона вже порахувала

Digitized by Google

свои маленьки сылы, зрозумила, що не остання у Бога, колы має власну волю, колы хоче жыты, а колы мачуха зважылася закынуты їй про шлюбъ зъ бе-ме-ме, вона такъ вжахнулася, немовъ то хотилы їи прызвесты до страшного гриха, до вичного сорому — немовъ їй радылы зробыты злочынство й навйкы порынуты у болоти.

Де вона теперъ, що зъ нею, до чого прыклала вона свои рукы — не знаю, але я не боюся за неи: я знаю, що мій пролисокъ выбывся на свитъ и повикъ пам'ятатыме той першый проминь, що ростопывъ надъ їи голивкою снигъ та пособывъ зацвисты хочъ и не пышною квиткою, але за те—власною, своєю.

Digitized by Google

Доля.

Риздвяне оповидання.

Ей! а хто тамъ каже: «доли немає»? Хто каже: «доля—выгадкы»?... Ты, Охриме? Та й чудный же ты чоловикъ! Якъ то «доли немає»?... Якъ то «доля — выгадкы»?... Поспытайся краще мене, колы хочешъ дизнатыся правды. Люде чы бачылы, чы ни, а я не разъ бачывъ їи своимы очыма, добре знаю, яка вона зъ себе и на зристъ, и на масть, яка въ неи вдача, де вона й пробуває. Не вирыте? Я доли не бачывъ? Овва! Та я їи на рукахъ, якъ свою ридну дытыну, носывъ, пидъ однією оселею жывъ на свойому вози возывъ. А! та й неймовирный же народъ! То бъ то я брешу? Горилкою очи залыло? Еге жъ, горилкою! Отакъ и Хивря каже: «горилкою», а спробуйте лышень выпыты барыло горилкы, чы побачыте долю? Ось спробуйте! Песыголовци, мыши червони, пивни безголови, сыройиды оти — наше мисце

Digitized by Google

свято!—ажъ кышатымуть передъ очыма: й по подушкахъ, и по стинкахъ, и по сорочци плыгатымуть, а доля... доля й пальцемъ не кывне, й не навернеться, бо не такого вона заводу,—онъ що!

Та й те подуматы: ну, якый зъ мене п'яныця? Чарку-дви иноди й вып'ю по трудахъ, та й то бильше черезъ клопоты, бо того клопоту собачого не збудешся, не перебудешъ до-вику... Ось, скажемо, шкапына... дарма, що 12 карбованцивъ коштує — жыва товарюка, йисты хоче. Треба якось розкынуты головою, прыбраты ума, якъ їи содержуваты, чымъ прогодуваты. Або диткы! Дочка пишла десь замижъ у чуже село, до чужыхъ людей, Хведиръ — у москаляхъ, Андрій—у наймахъ, Степанъ—раз-у-разъ дома на роботи—хиба жъ то все легко зносыты батькови! Ось и теперъ: йидемо, гомонымо, а на серци наче та гадюка в'ється, въ голови — гуде, нудно, досадно, а все черезъ ти клопоты. Выпывъ бы зъ горя осьмыну, выпывъ бы ажъ-ажъ, — та не дала проклятуща баба й шага—повирыте? Скрыню, гаспыдська, замкнула... Отъ горе! — Ага! Вы такы знову про долю? Зацикавылыся небись? Одже, якъ не чвертка, то й не роскажу. Вамъ по п'ятаку зъ кышени вытягты, а мени може легше було бъ на гору каминь котыты, нижъ згадуваты про ту долю. Здатни на чвертку? Гараздъ! Хай кони йдуть тюпкы — не на весилля поспишаємося...попокыдаємо ще тыхъ лантухивъ за свій викъ! Охриме! годи бо сирныкы нивечыты — беры ось кресало. Запалюй люльку й ты, Степане, щобъ дома не журылыся! Андрію, сидай и ты на визъ!... Слухайте жъ теперъ, братця, якъ я вперше ту долю побачывъ!

Digitized by Google

Кажуть люде, що їи проты нового року можна побачыты — воно такы й правда. [1]) Разъ якось на Меланкы трапылася намъ добра хура — повезлы мы ячминь до вокзалу. Прыйихалы туды зарани; гадалы за сонця й до-дому повернутыся, адже покы скынулы лантухы, покы росплатывся хазяинъ, стало намеркаты. Пидвечерялы, де-хто може й выпывъ яку осьмыну (заведено—зима!),—рушылы до-дому.

Выйихавъ и я у-слидъ за валкою. Йихавъ я, йихавъ та й заснувъ якось ненарокомъ. Прокынувся — стоить коняка моя надъ якымсь проваллямъ, а навколо ни души, ни лялечкы... ривный билый степъ—та й годи. Сумно, наче ажъ якось моторошно мени. Звивъ я очи до неба, а тамъ мисяць ясный та повновыдый до когось моргає та всмихається.

Еге! — подумавъ я соби, — це винъ до мене такъ: зрадивъ бо, що не самотній середъ степу, та хоче, сердешный, до мене забалакать». Скынувъ я шапку, всмихнувся прыязненько, але жъ тилькы що хотивъ бувъ проказать: «здоровъ бувъ, мисяцю-брате», а щось: «хи-хи-хи» биля самыхъ саней. Обернувся, глянувъ—та й охоловъ: не дали, якъ оце ты, Охриме, видъ мене, бижыть та пидстрыбує на одній нижци дивча якесь. Легенька сорочына иззаду розидрана видъ комира ажъ до самыхъ п'ятъ, збоку телипається клапоть, ноженята по кисточкы въ снигу...

---

[1]) Долю можна побачыты передъ Риздвомъ, передъ Водохрыщамы, на Меланкы й у четвергъ на страстнимъ тыжни.

Digitized by Google

Стрыба вона, рученькою мотузокъ якыйсь колесомъ крутыть, а мисяць своимъ проминнямъ їи ажъ наскризь пронызує, наче черезъ той крышталь просвичує. Злякався я спершу, братця, злякався — нигде правды диты, хотивъ мерщій на сани сидаты та безвистъ тикаты, а дали роздумався: отака негидь, холодъ та снигъ, а воно, нещасне, босонижъ стрыбає.

— Гей, — кажу їй,— сидай, дочко, на сани — довезу до-дому.

А вона мени тонисенько такъ, та ще зъ прыдавцемъ:

— Не хочу.

— Чому жъ то такъ, що не хочешъ?

— Ты мене не слухатымешъ.

— Ахъ, ты жъ, кошеня, — кажу, — хто жъ бы тебе, задрипанко, слухавъ?

— Давыдъ Мойсеєвычъ, Авраамъ Дувыдовычъ мене слухалы.

— Такъ ты жыдивка, чы що?

— Мене и Памхвылъ Тимохвієвычъ и Никыхворъ Семеновычъ слухалы...—та й пострыбала дали.

— Що жъ ты таке?—гукнувъ я їй навздогинъ.

— Доля!—донисъ мени витеръ.

— Еге! — думаю соби, — колы ты справди доля, то не втечешъ моихъ рукъ; за тобою давно побываюся, тебе звидусиль выглядаю, на тебе всю надію покладаю—не втечешъ видъ мене!

Стьобнувъ коня разъ, вдруге—догнавъ їи якось.

— Гей бо! — кажу, — доленько, не тикай, не стрыбай по снигу — ниженькы потрудышъ, сидай бо на визъ!

Digitized by Google

Вона не хоче.

Стрыбнувъ я зъ саней, ухопывъ за сорочыну:

— Не пущу, — кажу, — докы не скажешъ, куды бижышъ, чому до мене не хочешъ?

Сипнула вона разъ, вдруге своє дрантя, бачыть— не їи сыла.

— Мисця, каже, шукаты.

— Такъ ты наймычка?

Вона у смихъ:

— Наймычка! Ачъ, що выгадавъ! *Воны* мои наймыты. Я *имъ* плачу.

— Хто жъ то *воны*? Кому ты платыла, де пробувала?...

— Давыду Мойсеєвычу, Памхвылу Тымохвієвычу, але воны теперъ померлы!

— Отъ и гараздъ!—кажу.—Вична имъ пам'ять, земля перомъ!... Иды теперъ до мене, платы мени.

— Не хочу.

— Чому?

— Ты такый самый, якъ и швець.

— Якый швець?

— Той, що сорочку порвавъ.

— Хто жъ винъ такый?

— Крывый Хведиръ.

— Знаю я того шевця — добрячи чоботы шыє... Не пручайся — однаково не пущу, докы не скажешъ, за вищо тоби Хведиръ сорочку розидравъ?

— За папирчани пидошвы,—каже.

— За яки пидошвы?

— Кажу—за папирчани!—зъ серцемъ видказала вона мени та й сипнула сорочку зъ моихъ рукъ.

Digitized by Google

Я не пустывъ.

— Не пущу, — кажу, — докы до дила не роскажешъ про пидошвы!

Не хотилося їй росказуваты — страхъ якъ не хотилося, та шкода мабуть сорочыны стало: нахмурыла бровенята та й каже:

— Забигла я до Хведора, а винъ саме до чобитъ пидошвы прыбыває. Сила я поручъ зъ нымъ та й кажу стыхенька: «прыбый краще пидошвы зъ товстого паперу: Тымохвій Тымохвієвычъ на такыхъ пидошвахъ дви крамныци збудувавъ», — а винъ мене за комиръ та на двиръ...

— Отъ дурный, отой Хведиръ—кажу!...колы бъ це мени...

Але вона вже и зныкла, наче кризь землю провалылася, мовъ парою розійшлася. Охъ! и досадно жъ мени стало. Де жъ: держаты долю въ рукахъ та упустыты!

Втретє стьобнувъ по коняци — потаскавъ винъ мене, ажъ духъ мени зайняло, ажъ серце нимiє, а винъ усе таска... Летымо мы, якъ той витеръ, а навколо по всьому степу щедривка лунає: «у Юрусалыми рано задзвонылы» — спивають въ одному, «въ пана Даныла та на його двори»—щедрує челядь въ другому. А кинь одно несе мене, несе й на хвылыну не спыняється. Перескочылы мы черезъ яръ якыйсь, помынулы лисъ, пробиглы скилькысь гонивъ по самому льоду — та й ставъ мій кинь, якъ вкопаный, передъ чыєюсь хатыною.

Злизъ я зъ саней, глянувъ... Боже мій! Та це жъ я биля Максымовои хаты. Якымы шляхамы та-

Digitized by Google

скавъ мене кинь, зъ якого боку пидйихалы мы до сієи хаты—хочъ вбыйте, не скажу. Де воно той яръ, той лисъ, та ричка взялася—й доси не зрозумію.

Злизъ я зъ саней, зазырнувъ у виконце—тамъ саме Меланка гуляє: музыкы грають, дидъ-машкара штукы преставляє, москаль та Меланка тропака выбывають.

— Слава тоби, Господы! — добывся, думаю, до знакомого чоловика, хочъ въ чужій хати зазнаю свято. Та отъ горе, братця: дверей не знайду. Кругляю биля хаты, мацаю, мацаю по стинкахъ, облапавъ усю хату видъ самои стрихы ажъ до земли — нема нигде дверей,—хочъ въ верхъ стрыбай! Надійшовъ я до виконця, стукнувъ разъ — не чують; вдруге—не чують (заведено: гоминъ, спивы та танкы!). Ухопывъ я тоди ципокъ. Ну, вже, думаю, хочъ скло выгачу, та такы подамъ про себе звистку!

Ухопывъ ципокъ, нацилывся—не влучывъ, знову нацилывся — не попавъ. Быйтебе, сыла божа! Що воно за знакъ?

Колы це видчыняються двери—Меланка зъ хаты йде. Угледивъ я двери — та туды. Шкода — зъ мисця не зійду: держыть мене щось за плечи, не пускає. Обернувся я—«вона»: за кожухъ иззаду учепылася—ніякъ не одирву.

— Пусты бо!—ставъ я їи прохаты.

— То й пущу,— каже, а сама мерщій у хату...

Изнову такы не бачу дверей. Зрозумивъ я, чого це мене обмарює: вона не хоче мене до Максыма впустыть.

Digitized by Google

— То вже, — кажу — брешешъ! Ты розума, а я старишый: не обдурышъ мене. Хочъ отутъ и одубну, а дизнаюся, яки въ тебе намиры, яки думкы.

Ставъ надъ виконцемъ, дывлюся — сыдыть Максымъ самъ, — жинкы не выдко, — на колинкахъ старшенького хлопчыка держыть. Троє меньченькыхъ на полу пидъ ряденцемъ сплять, а «вона» прытаилася за кочергамы й не ворухнеться.

— Чы вы жъ, тату, купыте на ярмарку бычкивъ?—пытається сынокъ.

— Не куплю,—каже Максымъ.

— Чому?

— Грошей немає,—не виддала Бондарыха.

— А чому жъ у дядька Спырыдона й бычкы, и коривкы, и гроши завжде є? Воны жъ такый ткачъ, якъ и вы...

— Мабуть, сыну, винъ хочъ ткачъ кращый за мене, хочъ доля його краща, — ажъ зитхнувъ Максымъ.

— Яка жъ у дядька доля? — пытається знову сынокъ.

— Роботяща.

— А ваша жъ яка?

— Ледача.

— Здобудьте,—каже сынокъ,—и соби роботящу.

— Радый бы здобуты, та не знаю, де їи шукать, а сама вона —клычу, клычу—не йде.

— А дайте, я гукну їи у верхъ, чы не прыйде?

— А гукны, гукны — сьогодни саме й день той, що вона блука!—сміється Максымъ.

Digitized by Google

Скочывъ хлопчыкъ зъ колинъ, стрыбнувъ на ослинчыкъ, всунувъ свою голивку въ прыпичокъ: «Гей, гукає, доле роботяща, йды до насъ жыты!»

А тутъ саме й Лукына на поригъ.

— Оце жъ наша й доля! — сміється Максымъ, показуючы на жинку.

— Прямо доля, бодай бы такои доли й лыхи ворогы не зазналы! Чы воно намъ заказано, чы мы таки гришни передъ Богомъ — немає намъ доли та й край,—каже Лукына, а сама трохы не плаче.

— Що тамъ таке? — пытається Максымъ. — Де ты була?

— Була тилькы що въ Хрысти; набралася досады — на вси святкы й годовіи, и роковіи постачыть.

— Та що таке скоилося?—пытається Максымъ.

— Домаха прыйихала; нарочыто—каже—за полотномъ забылася. Прынисъ Свырыдонъ їй полотно,—гыдко жъ, гыдко выткавъ, — а вона не добачає, заплатыла до копійкы та ще й подякувала. «Завтра — каже—ще до Максыма навидаюсь; якъ що почавъ, то и вси впередъ гроши заплачу».

— Невже!—наче ажъ злякався Максымъ.

— Далеби, правда!—каже Лукына.

— Що жъ ты їй сказала?

— Зъ досады,—каже Лукына,—ничого їй не видказала.

— А! бидна голивонько! Це бъ якъ разъ на бычкы постачыло,—каже Максымъ.

— Бидкайся, не бидкайся — не пособыть. Було бъ мене послухать, якъ тоби казала: покынь Бондаренкове полотно, почынай Домашыне.

Digitized by Google

— Хотилося, бачъ,—каже Максымъ,—по правди, по черзи: хто ранишъ пряжу прынисъ, тому ранишъ и полотно выткаты.

— Отъ теперъ и знатымешъ, яка то правда, яка то черга: зостанешся й на цей рикъ безъ бычкивъ,—каже Лукына.

— Ай, доле жъ моя проклята! Миркуєшъ, думаєшъ, якъ бы краще зробыты, а воно тоби все на зло!—ажъ скыпивъ Максымъ.—Працюєшъ, працюєшъ, рукъ не покладаючы, а не бачышъ и кинця тій лыхій годыни. Чы вже жъ такы намъ черезъ те, що Свято заступыло сьогодни, а не завтра, що я не встыгъ полотна тій Домаси початы—залышытыся ще на рикъ безъ бычкивъ?...

— Колы бъ,—каже Лукына,—ты хочъ почавъ те полотно, абы Домаха побачыла основу, то й булы бъ гроши.

Замыслывся Максымъ, такъ замыслывся, наче ажъ зблидъ на выду.

Лукына помолылася Богу, поклала сынка на пилъ, а сама полизла на пичъ спаты. Перевивъ я очи до кочергъ, до «неи». Ой Боже жъ мій! И доси, якъ иноди згадаю, ажъ за бокы беруся. Колы бъ же вы, братця, побачылы, яки «вона» кумедіи почала преставляты!

Сыдыть Максымъ за столомъ, голову на рукы схылывъ, а «вона» поступыться видъ кочергъ на одынъ крокъ наперед та знову стрыбъ въ кутокъ; оце надійде до його блыжче, зазырне въ вичи та скилькы духу назадъ, а сама ажъ зъ лыця миняється: то зрадіє - почервоніє, то наче зъ ляку пополотніє... Колы

Digitized by Google

це бачу: ворушаться-ворушаться клубкы на жердци. О! вже въ Максыма въ рукахъ одынъ клубокъ; крутыть винъ той клубокъ, розмотуе, знову змотуе, а вона йому стыхесенька та обережно такъ:

— Заводь на основу—до-свита оснуешъ, и бычкы будуть.

— Отаке велыке Свято — каже про себе Максымъ.

— Богъ простыть, жинка спыть, и бычкы будуть,— каже «вона» вже смилывише, та все блыжче, блыжче до Максыма поступаеться.

Глянувъ я на Максыма—ажъ зчорнивъ на выду видъ досады; мовчыть та на той клубокъ з-пидъ лоба дывыться...

— А що? — думаю соби,—наскочыла?... Пожды! дасть и цей тоби по потылыци.

Колы це... пидводыться мій Максымъ, пидводыться... простуе прямо до верстата. А! бый тебе, сыла божа! Вже заводыть и пряжу на основу... Ось щобъ я вечора не диждавъ, колы брешу! Своимы очыма бачывъ: заводыть...

Винъ заводыть, а пряжа—одно рветься, одно—рветься, такъ и лизе...

— Та це, здаеться, наша генъ-позаторишня; въ Домахы мицна, — догадався Максымъ та почавъ зразу ïи назадъ на клубокъ змотуваты.

А «вона» ухопыла його за руку:

— Заводь,— каже,— заводь смилыво: Домаха не добачае, а ты ще бильше за Свырыдона на пряжи выгадаешъ.

Digitized by Google

Що жъ бы вы думалы? И словечка не видмовывъ винъ їй... Закыпила, братця, робота! Зроду-вику не бачывъ, щобъ хто такъ швыдко ткавъ. Винъ снує, а «вона» клубокъ розмотує та вузлыкы на основи зв'язує.

— Гляды,—думаю самъ соби,—не дурно кажуть: багатому чортъ колыску гойдає, — справыться й Максымъ за такымъ пособныкомъ на дукареву стежку.

Колы це якъ не схопыться мій Максымъ! Якъ не сипне основу — на шматкы порвавъ, понивечывъ основу.

— Не прызведешъ мене, проклята, не прызведешъ до гриха! — крычыть, а самъ ажъ до стели вырисъ. Бачывъ я здоровыхъ люде—ось, скажемо, й Охримъ, хай здоровъ буде, не зъ маненькыхъ,—а такои людыны, якъ Максымъ у той вечиръ, не бачывъ я й зроду. Рукы сталы въ маховый сажень, кулакы — зъ мою голову, очи—у яблуко завбильшкы, волосся пиднялося вгору, якъ та щетына... Крыкнувъ винъ, махнувъ рукою... и доля вкупи зъ основою ажъ за воритьмы опынылася.

Стала вона за воритьмы, затуманылася на хвылыну, але жъ тилькы на хвылыну: не встыгъ я й словечка промовыты до неи, якъ вона побигла... Я знову такы за нею...

Опынывся я ажъ въ якомусь сели—не то Матяшивци не то Мыколаивци. — Глянувъ... ажъ «вона» вже пидъ виконцямы якоись хатыны шмыгає. Зазырнула туды—одійшла геть; зазырнула въ другу хату—тежъ щось здалося не до вподобы; побигла до тре-

Digitized by Google

тьои четвертои—всю вулыцю прострыбала та ажъ до царыны добигла.

— Куды жъ ты теперъ бижышъ, навиженна?— запытавъ я їи.

— До пана Надієнка! — кынула вона мени, а сама, якъ той витеръ, якъ та заверюха, пустылась бигты.

— Оце гараздъ,— подумавъ я самъ соби, — що ты таке прырозумила: це жъ ты простуєшъ прямисенько до моєи хаты.

Вы жъ свидоми, де моя хата? Еге жъ, поручъ зъ панськымъ дворыщемъ.

Дывлюсь — ажъ я вже коло своєи хаты. Покынувъ кони посередъ двору, а самъ мерщій черезъ перелазъ до панського будынку. Зыркнувъ—«вона» вже тамъ: по-пидъ викнамы блукає... Поблукала, поблукала та й зоп'ялася до того виконця, де блыщало свитло.

Зоп'ялася, держыться самымы пальчыкамы объ прызьбу, а сама и влыпла до скла.

Ставъ я поручъ зъ нею: дывлюся, слухаю...

Охъ, братця, трохы бувъ забувъ про шкалыкъ, а це знову згадавъ, знову за серце ухопыло. Выпывъ бы я теперъ осьмыну! Охъ, выпывъ бы мабуть и панъ ще охитнише за мене, колы бъ ранише пересвидчывся, якъ той шкалыкъ добре видъ жиночои лайкы пособляє. Доводылося мени чымало видъ жинкы горя прыняты, доводылося за свій викъ чымало перетерпиты, одже не дошкулыла вона ни разочку такъ, якъ пани въ ту ничъ сердешному панови. Що вона йому, спытаєте, робыла? А ничогисинько не робыла — стояла

Digitized by Google

тилькы передъ нымъ та одно — лопотила, одно — лопотила...

Винъ вже и встававъ, и сидавъ, и грымавъ, и благавъ — ни, не стыхала, не спынялася а ни же на хвылыну. Ажъ потомъ пройняло його, ажъ плямы на выду повыступалы, а вона все своє—не стыхає.

Що вона йому, пытаєте, казала? Ой, Боже нашъ, Боже нашъ! Чы то жъ запам'ятуваты все, що скаже жинка за такый довгый часъ, та ще, крый Бигъ, вчена? По облыччю пановому бачывъ, що недостаткамы його докоряла. Отъ горе! 1000 десятынъ, гаи, лисы, и таке хазяйствечко, стилькы добра—та ще недостача! «Проби — каже, — въ злыдняхъ та недостаткахъ, въ журби раз-у-разъ черезъ тебе», а сама шовковымъ хвостомъ хату замитає. «Проби, теперъ саме въ Петербурси балы всяки, музыкы выграють, кумедіи преставляють, а мене зануда жывцемъ йисть черезъ те, що въ тебе грошей немає на мою подорожъ въ той Петербрюхъ. Проби, не вмієшъ ты своимъ добромъ корыстуватысь, не вмієшъ, не знаєшъ, якъ де грошей здобуваты».

— Потерпы трохы,— благавъ їи панъ: — сама знаєшъ, я ще и зъ строковцямы не оплатывся, и въ збанокъ не посылавъ, а чымъ я выненъ? У позыку не дають, хлиба не можу продаты, бо легковисный дуже цей рикъ вдався.

— И въ Ивана Йвановыча не важче за твоє жыто — проте винъ змигъ продаты його, — скыпила пани.

— Не знаю, якъ винъ позбувсь свого жыта. Пощастыло якось йому,—зитхнувъ панъ.

Digitized by Google

— Тымъ мабуть и пощастыло, що ты його за дурня вважаєшъ. Ось не пныся й ты краще у велыкоумныкы, то й твоя доля не сказыться!

— Охъ, доле моя, доле! — ажъ застогнавъ панъ.

А «вона» ажъ затремтила вся... Не встыгъ панъ и духу перевесты, якъ вона вже биля його опынылася. Прыпадає, братця, до його, голубыть, цилує... тилькы, тилькы не скаже: «ось и я».

— Дострыбалася, — думаю соби,—знайшла такы людыну соби до вподобы, тутъ мабуть и зимуваты-мешъ. Пиду соби спаты.

Адже ще я й до хаты не дійшовъ — чую: щось пфурхъ! та на городъ. Я видразу й пизнавъ «їи». Невже, думаю, и тутъ тоби незгода?

Ажъ зыркъ! Зупынывся я... де жъ бы вы думалы, братця? Биля самисенького Шмулевого лижка. Хай мене сыла божа поб'є, колы брешу. Такъ такы биля самисенькыхъ подушокъ спынывся мій кинь.

Стала вона надъ Шмулевымъ вухомъ та й прошепотила щось. Немовъ опеченый схопывся Шмуль.

— Сурко, а Сурко! Це ты мени велышъ йихаты до пана Надієнка та купыты въ його жыто?

— Видчепыся — я сплю! — гыркнула на його жинка.

— «Вставай, выймай гроши — йды зразу до пана!» — все мени якыйсь голосъ учувається, — каже Шмуль.

— Чы ты не здуривъ? Якый голосъ? Адже вже трычи дывывся ты на те жыто та й трычи казавъ, що не гоже.

Digitized by Google

— Дывысь, казавъ, а теперъ — голосъ... Мабуть телеграмъ прыйшовъ, що жыто подорожчало. Вставай!...

Ажъ ось зновъ нибы мы въ панському двори; вже й Шмуль тамъ, а «вона» наче ажъ поздоровшала: бижыть, пидстрыбує та грудочкамы пидкыдається...

Отъ колы, братця, отъ колы побачывъ я суму! Увесь стилъ закыдавъ Шмуль червинцямы та бумажкамы. Зроду-вику не бачывъ такого грошей та й не доведеться мабуть и побачыты николы. Не то я—пани ажъ рукамы сплеснула, якъ глянула на стилъ. Сила вона биля пана, обняла за шыю, цилує та одно туркоче: «пощастыло тоби, пощастыло, мій голубе»... «Охъ! думаю соби—куды не глянь—скризь однаково: що въ мужыкивъ, що въ панивъ — одно заведеніе. Якъ пощастыть людыни, якъ усмихнеться йому доля, то всимъ стане люб'язнымъ. Я самъ колысь, якъ продавъ пивъ-копы розбовткивъ, такъ цилисенькый день — чы повирыте? — не чувъ видъ жинкы й худого слова. Прямо такы й накрыво за увесь день не сказала, косо не глянула, а самъ я... Ачъ! яки нетерплячи! Пождить бо трохы! Зразу казатыму и про долю...

Сивъ панъ биля столу, розиклавъ «бамажкы» на купкы та й прыказує: «оце жинци на Петербрюхъ», «оце тежъ жинци», «оце строкивцямъ». Скинчывъ бамажкы — прыступывъ до золота. Одличывъ одынъ стовпецъ: «на земськи оплаткы» — каже; одиклавъ решту, поличывъ: «а! бидна голивонько, каже, не постачыть у земельный».

Digitized by Google

— Прысыпъ сьогоришній вивсюгъ, торишнимъ вивсомъ, то й на земельный буде, пидскочыла «вона» до пана.

— Якъ? вивсюгъ вивсомъ прысыпаты? Купця дурыты? Та я швыдче серце вырву зъ грудей своихъ, нижъ допущу себе до такои гыдоты!— скыпивъ панъ.

— За жыто послухавъ, а за овесъ и ни? — заголосыла «вона» на всю хату та й подалася геть зъ кимнаты.

— Доленько!— кажу я їй тоди,—ось иды бо до мене! Я тебе слухатыму, я тоби догожатыму, я тоби корытымуся, якъ ридній матери...

Стала вона на ганку, озырнулася навкругы, вытерла оченята:

— Беры, каже, лантухъ пшеныци та несы додому.

Зроду-вику, братця, не кравъ, не було въ нашому роду злодіивъ и въ заводи, а це... хай Богъ простыть — пидійшовъ до коморы, взявъ одынъ лантухъ зъ тыхъ, що наготовылы до млына, й потаскавъ до-дому.

Иду, а самъ все назадъ позыраю; ни, такы не збрехала—бижыть за мною.

Увійшлы мы въ хыжу, зсыпавъ я ту пшеныцю у засичокъ, а «вона» якъ не розсміється... Та такъ же весело, такъ же любо, ажъ у хыжи повеселишало, самъ я наче николы не знавъ и горя на свойому вику. Та не страшно мени стало ани голоду, ани холоду, ани оплаткивъ — наче того й на свити немає.

Digitized by Google

Та й не даремно: добре, справди, зъ того часу жыття почалося. Стало, братця, щастыты мени скризь: ставъ я у-двоє менше сіяты-ораты, а кипъ стало у-двоє бильше прыбуваты. Чого, пытаєте, такъ? Хиба я знаю? Выйидемо, було, у-ночи на степъ: «де, пытаю, доленько, моя стайка хлиба?»

— Зъ панськои,—каже,—почынай!

Я й почынаю... Добре жыття було, що й казаты! Ото тилькы хиба й кепське дило було, що доводылося ночей не досыпляты. Усе село спыть, ажъ хропе, а я въ доленькы на поради.

— Куды, — пытаю, — доленько, йихаты, що чыныты?

А вона вже и прыдумала, на всю довгу ничку роботы прырозумила.

Запряжу конячку, посажу «їи» поручъ изъ собою та й гайда до панськыхъ комйръ, ожередивъ, въ лисъ—куды трапыться...

Вранци люде тилькы-тилькы зъ лижка рушають, а я вже зъ города повернувся, грошей зъ торгу прывизъ, де-що купывъ—справывсь.

«Щастыть бисовому Степанови,— не спыть його доля: и нывка родыть добре, и конячка сыта, й диты не голодни»,—гомонять навколо люде.

— Доля, братця, кажу: доля повернулася. — Та й не брехавъ...

Вона мене оберегала, вона мене захыщала, вона мене направляла, вона мене на розумъ наставляла. Я було чы засну, чы ни, а вона вже не задримає.

Але ось прыйшовъ велыкый пистъ. Пойихавъ я якось въ городъ, уторгувавъ добри гроши, купывъ

Digitized by Google

жинци хустку, шкапови чоботы, выпывъ зъ осьмыńу— повернувся до-дому веселый...та не въ добрый часъ,— нап'яла мене, братця, жинка мокрымъ рядномъ:

— И докы й покы ты, харцызе, злодію, п'яныце, по ночахъ блукатымешъ? Докы ты злодійкуватымешъ? Якъ ты й говитымешъ? Якъ тебе Господь до святого прычастя допустыть?

— А хиба я,—кажу,—що роблю?

— Схаменыся, опам'ятайся, п'янюго!

— Чы ты мени заборонышъ слухаты доли?

— Якои доли? Чы тоби очи горилкою позалывало, чы ты збожеволивъ?

— Отіеи, кажу, доли, що пособляє крамныци будуваты, сребломъ та злотомъ скарбныци накладаты. Пожды рикъ-другый —якый зъ мене дукарь буде!

— Брешешъ, злодію! Брешешъ, п'янюго! Чы зъ тобою схотила бъ злыгатыся доля?

— Хиба, кажу, вона перебирає? Ій — абы слухняный.

Такъ хиба жъ вы не знаєте Хиври? Налаяла мене, заплювала мени очи, не схотила й дослухаты до кинця. Плюнувъ и я на неи, божевильну бабу, пишовъ геть...

Адже хочъ я пишовъ геть видъ неи, — слова їи палы на серце моє, наче те насиння зъ собачои лободы. Лаю їи, аспыдську бабу, а самъ чую, прямо такы чую, якъ те насиння роскореняється, росточкы пускає — ажъ боляче робыться, ажъ щемыть, їй же Богу! А въ голови, якъ на похмилля, все обертомъ иде: почну личыть покрадени за зиму лантухы, сино або курей — пан-отець зъ прычастямъ уявляється;

Digitized by Google

стану вторговани гроши личыты — страшный судъ на думку спадає...одно слово—хочъ пропадай!

Блукавъ я, блукавъ по надвир'ю, та й пишовъ до Гершка (тоди ще монополькы не було). Выпывъ осьмыну, выпывъ ще шкалыкъ — не бере: не йде зъ думкы св. прычастя та страшный судъ. Людямъ тежъ стало не теє... дывытыся въ вичи...

Пишовъ я до-дому та прямисенько де «неи».

— Доленько! — кажу, — чы не годи бъ намъ по чужыхъ степахъ та коморяхъ блукаты? Адже була десь, кажуть, така доля, що по степу за хазяиномъ ходыла та погублени колоскы до купы збирала—робы й ты такъ. Є въ мене трохы пшеныци — посій ты їи своима рученькамы, походы по ныви своимы ниженькамы, зберы колосочокъ до колосочка — гляды, рокивъ черезъ десятокъ и «копыталы» въ насъ поведуться.

Вона якъ не вызвириться:

— Зъ колоскивъ копыталы! Вже видъ тієи пращуркы, що колоскы збирала, й попилъ потливъ, а ты мени очи нею выйидаєшъ!—Одвернулася, губу закопылыла, розсердылася, а дали пидгорнула кулакы пидъ голову, заплющыла очи... та й заснула.

Прожывъ я такъ-сякъ не бильше, якъ зъ тыждень. На понедилокъ не постачыло сина. Метнувся я до доли — спыть. Пишовъ я до людей — позычывъ оберемокъ. На четвергъ вже й борошна позычывъ: въ суботу печи нема чымъ затопыты...

— Де твоя доля, Степане? — дратують мене люде.

Digitized by Google

— Де? Спыть!—кажу.

Сміються, глузують...

— Смійтеся, смійтеся!... Ось якъ диждемо, дасть Бигъ,—думаю соби,—весны та якъ посіємо пшеныцю, та якъ прокынеться «вона»...

Протягъ я ще якось зъ допомогою людей якый тыждень, а дали навсправжкы замыслывся—що його робыты? Жинка докоряє, диты плачуть, въ конячкы ребра свитяться — бачу, не перелывкы—найнявся въ економію.

Колы це якось видпрохався я до-дому, прыхожу—ажъ въ мене гостей, гостей! Цинують, братця, и коня, и все якъ єсть, що тилькы можна цинуваты, за неоплатку въ гамазей. Повытягалы на двиръ де не бувъ якый зайвый скарбъ, де не було якои празныковои або такъ зайвои одягы. Повытягалы все, поскладалы на купу, а Хивря вхопыла дитей на оберемокъ та тежъ туды: «цинуйте,—крычыть,— и дитей!» Диты плачуть, люде крычять, жинка лютує—горенько тяжке! Сумно й згадаты!...Ухопывся я за голову — не знаю, чы дитей увищаты, чы жинку спыняты, чы людей благаты; метнувся й до «неи»—спыть.

Выбигъ я назадъ до людей.

— Господа, кажу, обчество! не займайте коня, не займайте того дрантя! Ось я продамъ пшеныцю, то й оплачуся безъ клопоту.

Розійшлыся, спасыби Богови, люде; угомонылася жинка, заспокоилыся диты — ставъ я пшеныцю набираты.

Выбравъ всю пшеныцю до зернечка — бачу: не постачыть на оплатку. Зажурывся я, тяжко зажу-

Digitized by Google

рывся. Докоряю самъ себе, лаю себе: «бодай тоби, старому дурневи, й толку не стало: кравъ, кравъ, а на оплаткы й не розстарався.

Ажъ дывлюсь—«вона»; вже й догадалася: повнисиньку пазушчыну писку прытаскала.

Повагавсь я трохы, подумавъ, подумавъ, а дали махнувъ рукою: сыпъ, кажу. Всыпала вона той писокъ въ пшеныцю. Зав'язавъ я мишечкы, скынувъ на визъ; сила вона зверху—пойихалы. Сталы мы вже до города дойиздыты, саме на писокъ зйихалы, колы йде навпроты насъ старець—зъ манастыря повертається. Поривнявся винъ зъ намы, прывитався; давъ я йому шагъ. Вытягъ старець свій гаманець, сховавъ той шагъ, хотивъ гаманець назадъ у кышеню вкынуты, а винъ замисть въ кишеню — та на землю. Що жъ бы вы думалы? Не встыгъ той гаманець и объ писокъ черкнутыся, якъ «вона» вже й пидхопыла його, вже й до рукъ мени тыче.

Сивъ я на писку, роскрывъ гаманець — бачу, гроши. Колы це йде Максымъ Бараболя.

— Здоровъ бувъ, — каже. — Що то якъ доля: и на писку гроши ростуть. А скилькы ихъ тамъ?

— Два карбованци та ще шагивъ скилькось.

— Буде, каже, опохмелытыся,—та й пойихавъ...

Доличывъ я грошей: 2 карбованци 27 копійокъ наличывъ, закрывъ гаманець, — не знаю, куды його сховаты. Колы тутъ саме: бомъ! бомъ! въ церкви святои Варвары, а дали бомъ-бомъ-бомъ! въ уси дзвоны.

Ухопывъ я той гаманець, та скилькы духу, скилькы сылы за старцемъ: «на, кажу, дидусю, твій гаманъ,

Digitized by Google

та гляды не губы вдруге.» А самъ не знаю, й доси не зрозумію, чого—чы то зугледившы хрестъ на святому храми, чы то зъ радосты, що не попустывъ своєи души до гриха утаиты гроши—знявъ шапку та одно б'ю поклоны...

Охъ, колы бъ же вы угледилы пидъ отой часъ долю! Колы бъ же вы та зазырнулы въ їи лыченько! Мовъ наче хмарою заволоклося, мовъ наче ажъ почорнила. Блыкнула вона на мене оченятамы, мовъ наче тією блыскавкою, затремтила вся, одвернулася та й ни пары зъ устъ.

Зважывъ я Шмулеви пшеницю, спорожнывъ мишкы, заплатывъ мени Шмуль, що слидъ; прыв'язавъ я коня до стовпця, а самъ забигъ на хвылыну туды... въ шынкъ. Выйшовъ я, або — нигде правды диты — вытягъ мене якыйсь супостатъ зъ шынку та й кынувъ пидъ тыномъ. Прокынувсь я—ни коня, ни шапкы, ни шага за душею. Е-жъ смійтеся! смишкы, бачъ, зъ чужои кишкы, а въ мене й душа перетлила, поки я доплентавъ до-дому.

Дійшовъ я до свого тыну, хожу навколо, въ двиръ заглядаю, а самъ боюся й до хаты наблызыться: де жъ? коня проґавывъ!

Колы це чую, спасыби Богови — крычыть Степанъ:—«стій, буланый!»

— Слава тоби, Господы! кинь дома... Це вона, доленька, похазяйнувала: до-дому шкапыну довела, дарма що розгнивалася на мене; думаю соби: пиду но, подякую їй!

Увійшовъ у хыжу, метнувся туды, сюды по всихъ куточкахъ, по всихъ засичкахъ—нема їи.

Digitized by Google

И вечиръ прыйшовъ — нема, и ранокъ прыйшовъ—немає.

На другый день, такъ, якъ въ обидню пору, запригъ я коня, пойихавъ до Шмуля. Ажъ його вже й блызько немає: пойихавъ, кажуть, до того подрядчыка, що поставляє нашымъ москалямъ въ Туреччыну харчи, чоботы, то-що.

— А доля, пытаю, де?

— Хиба я знаю?—здывувалася Сурка.

Пишовъ я въ ту комору, куды вчора пшеныцю зсыпавъ, гукавъ, гукавъ їи—не видклыкнулася.

Двадцять и два рокы не бачывъ я їи, не знавъ, куды вона подилась, до кого подалася. А це... Вы жъ свидоми, якъ мени цей рикъ у велыкый пистъ прыйшлося? Вже на першому тижни почала Хивря хлиба позычаты; а на останньому люде вже годи й даваты. Православни хрыстыяне святкамъ радіють, мажуть, билять, шыють та готуються, а мене видъ самого страстного понедилка такый смутокъ обгортає, що не знаю, де бъ и дився, що бъ и робывъ. Разъ — досадно, що доведеться на останнимъ тыжни вкупи зъ п'яныцямы говиты, вдруге—ни за вищо говиты, втретє — знаю, що й пылынкы борошна на паску не прыпасено, а до того ще й жинка лютує. — Отъ и пережывай, мовлявъ, якъ знаєшъ, стилькы заразомъ клопоту!... Въ четверъ, ще на свитъ не благословылося, а жинка вже й репетує: «пойидь та й пойидь на вокзалъ—може хочъ на паску заробышъ.» Не хотилося мени йихаты, — Господы, не хотилося: разъ— сусида хрестыны справлявъ, а вдруге й те на думку спадало: якый зъ того прыбутокъ буде, що я зароблю

Digitized by Google

50, хай одъ сылы 60 копійокъ на тому вокзали? Поверну ти гроши на говиння — паскы ни за вищо буде справыты; паску куплю — ни въ чимъ буде до святого храму питы та паску посвятыты, бо въ правому чоботи катъ-ма закаблукивъ, а зъ ливого вси п'ять на добры-день кывають. Адже не вблагаєшъ ніякымъ побутомъ клятои бабы, не умовышъ їи ніякъ — въ одну шкуру: «йидь!»

Пойихавъ я.

Ще здалека чую: шыпыть, свыстыть, стугоныть чугунка.

— Колы бъ же, думаю, не спизныться. Поспишаюся швыдче до ганку. Куды тоби! До ганку й не потыкайся. Не то що! Яблукови нигде впасты—такого людей. Биля самого ганку стоить карета, въ коморю завбильшкы, золотымы вызерункамы та цвяшкамы вся якъ єсть поцяцькована. Шестеро, волосъ-у-волосъ, коней басує, землю копытамы пидкыдає... За каретою ажъ тры хваєтоны,—по четверо коней въ кожному. Ось выходыть зъ вокзалу двоє въ золотыхъ гудзыкахъ, — сказать бы охвыцерыкы, такъ погонивъ немає,—и ведуть воны, братця мои, пидъ рукы старогостарого, въ довгому, мало не до п'ятъ, жупани, пана. «Оже-жъ, думаю соби, архырей».

— Пропустить, люде добри, пидъ благословеніе!

А люде мени:

— Шмуль, Шмуль прыйихавъ! Шмуль зъ Туреччыны повернувся... Вже збудувавъ десь одну сахарню, а це—будуватыме другу въ насъ, поблызу.

Глянувъ я: такъ и є—Шмуль. Боже жъ мій! це мій знайомый.

Digitized by Google

— Господынъ купець, господынъ купець,— метнувся до його.

Адже не вспивъ: посадылы вже въ карету, фурманъ ляснувъ по коняхъ—побиглы. Побигъ и я соби у-слидъ... Дигнавъ, стрибнувъ на зализну пиднижку, ухопывся за золоте держальце въ дверцяхъ, зазырнувъ, та й отерпъ, обимливъ, братця: сыдыть Шмуль на оксамытовій подушци й очи заплющывъ, а поручъ його... хто жъ бы вы думалы?... доля! Та сама доля, въ тій самій и сорочци, що розидравъ колысь Хведиръ. Сыдыть вона биля Шмуля та червинцямы грається.

— Доленько! голубонько! — гукнувъ я їй наче ажъ не своимъ гласомъ, бо такы зрадивъ їй. А вона мене—штовхъ у груды:

— Не бачышъ хиба, мазепо, що *вина* спыть?

Упавъ я та якъ разъ у калюжу. Упавъ, лежу, не зведуся ніякъ, а вона высунулася зъ кареты, сміється та ще й языкъ вытрища, — то бъ то на глумъ мени.

Охъ, скыпивъ я! Скрутывъ їй зась, пидвивъ руку въ гору:

— На, зйижъ! — гукнувъ, ажъ залунало.—Хочъ и въ калюжи лежу, та не твій, пошарпана задрыпанко, наймытъ!...

Онъ бачыте, якого цеглы навозылы? Ото жъ нашъ Шмуль сахарню будуватыме—отамъ и «вона» жыве...

Digitized by Google

Якъ Лепестына карасиру*) добувала.

Оповидання.

I.

Викъ прожыла, та не було мени такои прыгоды, якъ на тому тыжни проты четверга, або й въ четвергъ вранци, та все черезъ чоловика... Ой, Господы мылосердный, Боже нашъ мылостывый, що я за нымъ мукы прыйняла — не прыведы, Царыце небесна! Змарнила, зсушылася; увирвалася, немовъ та гныла нытка, мова моя швыдка; загынула пам'ять моя гостра — та все черезъ його. Клопочуся, побываюся, до всього доглядаюся, а винъ... абы тіеи славы, що «господарює». Ось хочъ и тоди: йиздывъ до торгу, гонывъ коровокъ пидъ отаку хуртовыну, а гасу не купывъ: «чомъ, каже, пляшкы не дала?» Бый тебе,

---

*) Въ Лубняхъ кажуть «карасиру», за Лубнямы—«гасу».

Digitized by Google

сыла божа! Чы мени однією головою та прыгадаты все? Та я бъ не забулася, до-вику не забулася, якъ бы не отой Цымбаленко — сусида препоганый. Прытаскала жъ його морока саме въ той часъ, якъ старый выйиздывъ зъ двору. А чого прытаскало? — спытаєте. Лаятысь прыйшовъ: жменю попильцю высыпала за його ривець, такъ винъ зразу й прысикався: «заволодила, крычыть, сусидськымы огородамы й ливоручъ, и праворучъ, а це вже й до мене прешся?!» А бодай ты своимы пучкамы такъ володивъ, якъ я тымы огородамы: попилець высыпала, та й то заборонылы... Розсердывъ, роздосадувавъ мене та й потюрывсь додому, а я черезъ його й про гасъ забулася.

Прыйшовъ вечиръ; чоловикъ повечерявъ, Богу помолывся, вывернувся на увесь пилъ та й спыть, якъ заризаный, а ты сидай, колы хочъ, бидна голивонько, та пряды, якъ хочъ, безъ свитла. Якъ на те ще й мисяць прымеркає... Сила я соби биля виконця, сыжу нышечкомъ, а сльозы, якъ горохъ, самы котяться: обрыдло вже мени, на свити божому жывучы, охота до праци пропала, никому вже я не потрибна, нихто й мени не нуженъ...

Колы увиходе кума Солоха. Поздоровкалася та й пытається:

— Чого це вы, кумасю, доси каганця не свитылы?

— Такъ и такъ, кажу: чоловикъ забувсь гасу купыты.

— Пидить,—каже Солоха,—позычте де-небудь.

Digitized by Google

— Не хочу, кажу, по сусидахъ ходыты — Богъ зъ нымы! Теперъ такый свитъ наставъ, що докы сыдышъ у своій хати, доты тилькы й безъ клопоту...

— И выгадають! Теперъ вже на васъ нихто й не враждує. Колы та сварка була, а вы все згадуєте й доси. Теперъ на вашому кутку, хвалыты Бога, якъ у вуси тыхо... Найбильши ворогы—сусиды ваши навколо—вже й покумалыся й посваталыся: Цымбаленко позавчора кумувавъ у Катри, а Столяренчыха та Бабенкова вкупи панськи конопли закупылы, на одному вози й прывезлы ихъ. Тилькы ваша, каже, кумасю, хата зъ краю: ни вы ни до кого, ни до васъ нихто—сыдыте самы, немовъ та сыриточка, та ще й безъ свитла!...

Якъ сказала вона мени це, якъ нагадала про моє жыття, про моє безталанне сыритство—я такъ и вмылася гиркымы. Господы, Господы! до чого я дожылася, на вищо я перевелася? Що була колысь Лепестынка на все село молодычка, а теперъ же сыдыть, немовъ та червыва печерычка. Що видала колысь Лепестынка, куды и птаха у вырій вылитає, а теперъ же вона не знає, що й сусида замышляє. Що було колысь тіеи Лепестыны й кожнисиньке слово свято, а теперъ же въ неи й мовоньку виднято... Та звязано мене жъ та прыборкано, та холодною застращано, на свитъ божый дывытысь чоловикомъ заборонено, до людей ходыты не дозволено...

Пишла кума. Глянула я на пилъ — спыть - хропе моє безталаннячко, на увесь пилъ роскынулася моя недоленька, не бачыть, не чує ничого моя лыха годынонька. Видлягло въ мене видъ серденька, наче ажъ

Digitized by Google

на свитъ народылася: выбигла я на вулыцю. Выбигла глянула — тыхо скризь, тыхо; по всихъ хатахъ сви тыться...—«Пиду-но, думаю, здобуваты карасиру.»

Не хотилося, Господы, якъ не хотилося мени до Катри заходыты: опорочыла вона мене недавнечко передъ усымъ хрещенымъ мыромъ: зигнала, Богъ зъ нею, свою квочку зъ того гниздечка, що я, лыха не мыслывшы, якось пидъ своимъ прыпичкомъ помостыла... Не хотилося, кажу, та почула, що въ неи дытынка плаче, а я жъ видъ тіеи плаксывыци перша знахарка.

Увійшла я смилыво въ хату.

— Здорова була, кажу, зъ середою! А чого то твоя дытына плаче?

— Господь їи знає—видъ самого обиду не стыхає та все въ колысци б'ється.

— Зъ прызору,— кажу.

— Никого жъ, — каже Катря, — и въ хати не було, причъ Цымбаленка.

— То жъ то й є: назбиралы кумивъ вытришкатыхъ, а теперъ и дывуєтесь, що дытыни лыхо! Хиба таки, якъ отой Цымбаленко, годни дытыну въ хрестъ уводыты, хиба винъ здатенъ до того?—кажу, а сама надійшла до колыскы, дмухнула на дытынку, злызала їй выдокъ, промовыла, що слидъ видъ плаксывыци,—ого! вгамувалася трохы!

— Чы немає, — кажу тоди, — карасиру позычыты?

— Хиба,—каже Катерына,—за собачымъ народомъ що вдержышъ? Була повнисенька пляшка, та

Digitized by Google

якыйсь супостатъ, якъ кравъ сало, то й карасиръ вывернувъ.

— Яке сало? — пытаюся, бо жъ, хочъ и запрысягты, не чула й не знала ничого.

— Хиба не знаєте?... Хтось увесь здоръ, якъ є, зъ торбою потягъ. Оце думка до ворожкы йты.

— Я тоби, кажу, буду й ворожка: сама, своимы очыма бачыла, якъ твій кумъ прехорошый, отой Цымбаленко вытришкатый, ту ничъ тюрывъ щось на плечахъ—вже не що, якъ твоє сало!...

Вона такъ и спалахнула:

— А въ його жъ, каже, вчора й коржи булы на сали...

Пишла я зъ порожньою пляшкою до Иваненчыхы.

Увійшла, колы тамъ саме Вороныха хвалыться, якъ їй баба Безносыха видъ бышыхы пособыла...

— Дякую, кажу, й я баби Безносыси, — хай їй легенько згадається: обрятувала й мене вона видъ наглои смерты.

— Колы?—пытається Иваненчыха.

— Бачте, кажу, яка зъ васъ сусида? черезъ огородъ жывете, та й то не знаєте, що я генъ въ ту недилю трохы не прысвятылася. Якъ бы не баба Безносыха, то я бъ и на той свитъ, до святого престолу, потаскала зъ собою жукивъ такъ якъ зъ мыску... Прышанувала, кажу, невисточка балабушкамы та пырогамы — хай вже вона на тому свити одвитъ держыть, чымъ ихъ начыняла... Въ недилю писля службы забигла я до неи... Вона така рада, така рада мени: настановыла мени й пырижкивъ, и балабушокъ, пляш-

Digitized by Google

ку горилкы прытаскала... Я выпыла чарочку, зйила пырижка, подякувала, пишла соби... Колы це у-вечери, якъ ухопыть мене... Горенько! я й шпыгинарю, я й дьохтю — не лекша, а все гирша та гирша. Запригъ старый коровокъ, посадывъ мене на сани, поклавъ мирочку пшеныци, взявъ полотна на рушныкъ, горилкы пляшку, повизъ до Безносыхы. Огледила вона мене та й каже: «Отруєно тебе, галочко, отруєно: вже й жукы завелыся въ утрунку. Останься на одынъ день та на одну ничку — то выпользую.» Наварыла мени вона чогось, настояла на горилци—напоила мене... Якъ збунтовалыся жукы! Не прызведы, Маты божа, заступы насъ, Святи угодныкы! Не те—й згадаты страшно! Лазять по утрунку, скребуться, а потимъ, якъ почалы йты...цилисеньку ничку одно йшлы, одно йшлы...

— Та ото жъ мы й не зналы ничого? — здывувалася Иваненчыха.

— То жъ то й горе моє, що й доброи сусиды пидъ часъ прыгоды немає... Ось хочъ бы й вы... Враждуєте на мене, що я пидъ повиточку тришечкы вашого огородцю була прыхватыла, а хиба жъ то я зъ свого ума зробыла? Петренко мене до того прызвивъ: прысягавсь мени, що за дида нашъ грунтъ ажъ до вашои груши сягавъ...

— То вже винъ бреше! — такъ и скыпила Иваненчыха.—Хай люде докажуть, покы нашого грунту, а винъ хай не гавка...

— Та хиба жъ, кажу, я сама не бачу, що то винъ наперекиръ вамъ мене, дурну до клопоту пры-

Digitized by Google

звивъ?... Я жъ прыняла геть ту повиточку, якъ загадалы... Богъ зъ вамы: не хочу я вашого, не хочу чужымъ добромъ багатиты... Оце забигла до васъ на часынку — гасу позычыты, та такъ до речи прыйшлося...

— Охъ, нема жъ, — каже Иваненчыха, — и въ мене гасу... хиба побижу позычу...

— Ни, ни, кажу, хай я сама де здобуду.

Пишла видъ Столярыхы, помынула свою хату, надійшла до сусидкы ливоручъ—Петренчыхы.

Увійшла, прывиталася. Вона ничого, не згадує мени про кабана, що їи картоплю пошпетывъ; запрохує сидаты...

— Спасибы тоби, галочко, николы мени сидаты,—позычъ трохы гасу, то я й пиду соби...

— Давайте, каже, пляшку—трохы позычу. Вчора чоловикъ прывизъ повнисеньку бальзаночку, та то й розпозычала: самымъ Дорошенкамъ пляшку налыла.

— Хиба вы вже зъ Дорошенчыхою не въ сварци?—пытаюся, а сама стою немовъ мене хто килкомъ по голови влучывъ, немовъ ажъ туманъ передо мною розислався, бо не люблю, Господы, не люблю тієи Дорошенчыхы!

— Еге, — каже Петренчыха,— вже я Дорошенчыху запрохала до моєи Гапкы бабуваты...

— Ой, плохи жъ вы, кажу, сусидонько, плохи та не злопам'ятни!... Та невже жъ вы забулыся, якъ вона васъ гускою обизвала?

— Колы?—накынулася на мене Петренчыха.

— Хиба, кажу, не чулы? На Водосвяти, на Йор-

Digitized by Google

дани... Вы тилькы що увійшлы въ церкву, а вона штовхъ Домаху та: «дывысь, каже, гуска ввійшла: й чоботы червони, и хода, якъ у гускы»...

— Я—гуска? Хай же, хай! хай теперъ знатыме... Я їй покажу, яка я гуска!...пам'ятатыме вона мене! — ажъ запинылася вона.

— Цыть,—почавъ такы гамуваты їи чоловикъ.— Чого ты розсердылася? Не ты гуска, а чоботы твои— якъ у гускы ногы!

Такъ ни: розсердылася, розгнивалася, бига по хати, кочергамы та хваткамы шпурляє, дитей штовхає та одно лає ту Дорошенчыху.

— Хай я й гуска, хай моя й хода така невподобна, та не плыгаю у-ночи черезъ тыны до прыкажчыкивъ... Давно вже люде натякалы, давно люде гомонилы, що старша їи дочка на того клешоногого Йосыпа скыдається, одже я мовчала...мовчала, мовъ и не знала, й не чула ничого, а теперъ прывселюдно осоромлю їи, не пошкодію їи сывыхъ патливъ — хай знає, якъ мене порочыты!

— Може, пытаюся, мени колы довидатыся до Гапкы? Я жъ у неи й за першенькымъ бабувала...

Вона такъ и вчепылася за мене.

— Прыходьте, прыходьте — я вамъ и платокъ уготую.

Оце тилькы й було нашои розмовы. Посыдила я ще тришечкы, взяла гасъ та й побигла до-дому.

II.

У четвергъ, тилькы стало на свитъ благословытысь, чую — щось стугоныть, гремотыть, ажъ земля

Digitized by Google

дзвенить, та все до моєи хаты наблыжається...«Святъ, святъ, святъ! Духъ святый зъ намы!»— молюся соби ныщечкомъ зпросонку. Лупнула очыма, ажъ у моїй хати вже й ступыты нигде. Наперед усихъ вбигла невистка. Бижыть, ажъ засапалася; очи вытрищыла, сычыть, якъ гадюка, плыга, якъ та жаба, а пина зъ рота, якъ у тіеи скаженюкы...

— Колы я васъ труила?...Кажить: колы вы писля моєи шанобы жукамы блювалы? — крычыть вона та ажъ на пичъ стрыбає...

— Тю-тю, дурко! Схаменыся! Кому я казала? Хто це тоби набрехавъ? — обизвалася я зъ печи першъ тыхенько та прыязненько, бо, Господы, боюся того клопоту! Колы вже й Цымбаленко з-за невисткы выглядає... Зубы выскалывъ, банькы вытрищывъ—такъ, хочъ и зйисты мене!

— Колы вы, бабо, бачылы, якъ я сало кравъ?— пытається винъ гуняво.

— Задавысь ты зъ своимъ саломъ! Одійды одъ мене, цуръ тоби, пекъ тоби! Не бачыла я ни сала твого, ни тебе поганого...

— Ни, не видбрихуйтесь! Я вамъ цього не пе дарую: одсыдыте на старисть у холодній! — страща поганець...

Ажъ чую—вже мій Омелько спыняє когось у синяхъ. Лышенько—вже Петренко преться!

— Колы я тебе навчавъ повитку на Иваненчышыному огороди становыты?—крычыть ще зъ синей...

— Колы я обзывала Бабенчыху гускою? — верещыть, ажъ у вухахъ лящыть, Дорошенкова.—Ты жъ

Digitized by Google

сама, стара видьма, сміялася въ церкви зъ неи, а теперъ на мене звернула?

— Видчепиться видъ моєи души!... Дайте мени хочъ Богу помолытыся! — покрыконула я на ныхъ, а сама схопылася зъ печи, бо вже й не влежу.

— У волость їи таку-сяку! — гугнывыть Цымбаленко.

— У волость!—лящыть Дорошенчыха.

— У волость матиръ! — себто «нате й моихъ п'ять, щобъ було десять», ажъ до стели стрыба невистка.

— Йижте, рижте, катюгы, тягнить у волость!... никому я не казала ничого та й край!—кажу, бо чы я жъ хотила того клопоту?

— Не казала? не казала? — напалыся воны вси на мене.

— Не казала! — кажу, а сама ледве вже на полу встою.

Якъ загвалтують, якъ закрычать воны тоди вси, а найпаче та Дорошенчыха...

— Звидныця! Брехухо! Така-сяка, онъ-яка — у волость їи, у волость!

Охъ, якъ ухопыло мене за серце!

— Гетьте, поганци, гетьте, катюгы, зъ моєи хаты!—покрыконула я мовъ на тыхъ овець, ажъ шыбкы затремтилы, а сама якось поступылася наперед та гуцъ зъ полу—такъ и ростяглася!

Якъ заболыть у мене поперекъ, якъ визьме досада—у мыть розидрала на соби добрисеньку сорочку.

Digitized by Google

Ухопыла я макогинъ та до ныхъ. Що жъ вы думаєте, мои голуб'ята? Уси чысто, наче ти пополохани горобци зъ конопель, повтикалы!...

Я за нымы ажъ на двиръ.

— Дожыдайся теперъ, брехухо, хусткы видъ невисткы!—чую, крычыть вже биля воритъ Петренчыха та дули мени тыче...

— Пам'ятатымешъ ты сало! — крычыть и Катерына.

Мене наче ножемъ шпыгнуло: Господы, Господы! це жъ я сама тилькы й буду вынна!

— Поспытайся, хандоле, Петренчыхы, на кого твоя старша дочка скыдається!—погукала я на Дорошенчыху. — Поспытайся мене, що вона про тебе казала!...

Вона назадъ зъ улыци, та до мене.

— Що вона казала? що?

— Казала, що твій чоловикъ Йосыповыхъ дочокъ годує!...—кынула я, а тоди сама мерщій до Цымбаленка, щобъ и винъ почувъ.

— Поспытайся, вытришкатый, у Катерыны, чы добри булы въ тебе коржи на їи сали!

— Яки коржи?—прысикавсь винъ до мене.

— Оти, що вона йила въ тебе!

Ой, лышенько, горенько! Якъ не вызвиряться той Цымбаленко на Катрю, якъ не кынеться до неи... Де не взявся Дорошъ—нап'явъ Петренкову; Бабенко—до Дорошенчыхы, а Иваненко до Петренка — не то росказать, а й спысаты не можна... Лаялыся воны, лаялыся, докорялы одно одне, докорялы, а потимъ, якъ счепылыся бытысь — ледве люде рознялы... у волости

Digitized by Google

судылысь. Ото вже майже два тыжни пройшло, а й доси вси сусиды у сварци. И цуръ йому, й пекъ йому, тому гасови: якъ бы знала своє горенько, то краще бъ ти дни не свитыла! Якъ то мене Господь мылувавъ ще одъ переполоху? Де жъ пакъ — на сонну людыну та отака напасть несподивана?! Спыть соби жиночка, святи янголы увыжаються, — де не визьмуться лыхи ворогы, збентежать, налякають, якъ ось и мене. Та ще жъ...сказано—на горенько йшлося...Колы бъ хочъ довелося той каганець засвитыты, а то... прыйшла я до-дому зъ тымъ гасомъ, лапаю, лапаю завирткы—не знайду. Стукнула я разъ, вдруге — не чує чоловикъ: спыть, якъ проклятый. Серце взяло мене: я по такому холоди та лыхій годыни по хуторю бигаю та гасу здобуваю, а йому й клопоту мало: ухопыла я ципокъ та зъ усієи сылы по дверяхъ, а винъ, той проклятый ципокъ, якъ не выпорсне зъ рукъ та по пляшци—такъ тоби на скляночкы й роспалася!...

Digitized by Google

Зарикъ Горпыны.

I.

женыла Горпына сына передъ жнывамы, вырядыла у весильный четвергъ молодыхъ картоплю обгортаты, зисталася сама въ хати та й зажурылася на самоти: «Боже, Боже, якый то людыни викъ коротенькый: не счується, не зоглянеться, якъ вже й смерть за плечыма. Чы давно сама молодила, а це вже й невистку взяла. Промайнуло жыття, немовъ та петривчана ничка, перебигло—немовъ та весняна вода, зисталося того вику, якъ на комарыный носокъ: не встыгну й грихивъ спокутаты». Зажурылася, тяжко замыслылася, якъ його хочъ остачу вику свого безъ гриха прожыты, якъ душу свою одъ спокусы вберегты, та й склала зарикъ—чоловика свого бильшъ не кохаты.

Увійшовъ Ныкинъ. Глянула вона на його, подывылася на його сыву бороду, та ще дужче вжахну-

Digitized by Google

лася—якого такы багацько часу вона вже безъ спокуты та покаяння на свити прожыла!...

— Охъ, чоловиче мій и дружыно моя! Якъ же мы свій викъ перевелы та якый же ты сывый ставъ!— ажъ сплеснула вона рукамы.—Мынулося наше литечко, перейшлы лита молоди, прыстыгъ часъ у велыку дорогу на той свитъ знаряжатыся, а мы це ще объ тимъ и не мыслылы. Забудьмо жъ, Ныконе, якъ мы колысь любылыся, кохалыся, якъ молодымы бралыся, якъ увесь свій викъ черезъ те коханнячко змагалыся. Дожывемо, Ныконе, вику безъ спиркы, лайкы та безъ клопоту: чы ты що не такъ зробышъ — я тоби промовчу, чы я що не такъ — ты не гнывыся. Схожу я до Кыива, помолюся Богу та й почну бабуваты. Назбиралося въ мене грихивъ—що того писку на берези, чы не заступляться за мою гришну душу хочъ унучата?...Ты соби — якъ знаєшъ, а я вже й зарикъ поклала про саму душу дбаты...

— Чы не передъ жнывамы часомъ? — засміявся Ныкинъ.

— Не смійсь, Ныконе, не вводь мене въ грихъ. Не хочу я суперечытыся. Може тоби й довгый викъ судывся, то жывы соби, якъ знаєшъ, а я вже зареклася й видъ свого слова не поступлюся, — видмовыла стыха Горпына.

— Я тоби й не перечу: чы й бабуватымешъ, то й бабуй: зайва паляныця хати не завадыть,—засміявся знову Ныкинъ.

— Тоби все жарты, а воно такы я до дила кажу. Якъ згадаю, скилькы я того гриха черезъ тебе

Digitized by Google

набралася, такъ ажъ сумъ облягає... А теперъ вже не ревнуватыму й за тобою не прымичатыму. Жывы соби, якъ знаєшъ; любы, про мене, кого хочешъ, а я одійду одъ гриха и вже не нарикатыму.

— Гараздъ! — видповивъ Никинъ на-швыдку, беручысь за шапку.

— Куды жъ ты поспишаєшся? Чы то жъ не вильно намъ и теперъ любенько побалакаты?

— Хай колысь пидъ негоду, — кынувъ Никинъ и зныкъ за дверыма.

Горпына кынулася була, щобъ завернуты чоловика, але зразу й роздумалася: «Богъ зъ тобою! не кому грихъ—тоби, що жинку зневажаєшъ. Не хочешъ слухаты—не слухай: абы я тоби прызналася.

Сила вона край столу, зитхнула ныщечкомъ, пидперла долонею голову, заплющыла очи та й замерла...

Тымъ часомъ повернулы й молоди зъ поля. Невистка—чорнява, нызенька, прудка та жвава молодычка—внесла дійныцю, перецидыла молоко, втягла топлыва въ хату, начыстыла картопли; сынъ двичи ввиходывъ то за налыгачемъ, то за лантухомъ — Горпына не бачыла, не чула ничого... Тыхо та радисно стало въ неи на души. Увесь цей свитъ зъ його клопотамы, турботамы та щоденною працею зныкъ зъ пам'яты, скрывся зъ очей. Чаривни мріи, чудови надіи, праведни думкы проносылыся въ голови, немовъ ти метелыкы въ весняному повитри, а навколо луналала благовисть до святои службы, хвылювавъ дымъ зъ кадыльныци й душа, очыщена зарокомъ, замырала въ

Digitized by Google

солодкій дримоти. Горпына бачыла себе вже въ Кыиви на прощи, уявляла себе на беседи зъ праведнымы ченцямы та побожнымы старчыкамы, чула ти речи, що промовлятыме вона до молодыць, наставляючы ихъ, якъ на свити безъ гриха прожыты.

У печи спалахнула солома; весело заблыщалы виконця видъ того вогню, хатына понялася рожевымъ сяєвомъ и тилькы покуття, де сыдила Горпына, немовъ обгорнулося туманомъ и замыслена, нерухома постать їи слыве зовсимъ зныкла въ питьми.

— Мамо! Чого це вы зажурылыся? Чы може куняєте? — надійшовъ до неи сынъ.— Скажить молодыци, що на вечерю варыты, бо вона позырає на васъ, та не сміє запытаты черезъ те, що вы увесь часъ мовчыте.

— Вары, доню, що знаєшъ, чого душа забажає, бо я однаково—кримъ хрину, редькы та хлибця святого—не йистыму вже ничого,—видмовыла й зитхнула Горпына.

— Якъ матери однаково, то вары гречани галушкы,—пораявъ Дмытро.

— Йижте, диточкы, соби на здоров'ячко, а мени вже не до йижи. Напечешъ мени, Степанидко, пшенышныхъ паляныць, насушышъ сухарцивъ, бо я зъ недили въ Кыивъ пиду,—мовыла сумно Горпына.

— А жныва жъ якъ? — запытавъ здывованый сынъ.

— Зберете, диты, хлибець зъ батькомъ помаленьку безъ мене, бо я мабуть не встыгну повернутыся на жныва,—видмовыла Горпына та й зновъ зитхнула.

Digitized by Google

Прыйшовъ Ныкинъ; повечеряли. Дистала й Горпына шматочокъ черствои паляныцкы зъ полыци, наскребла хрину, попойила, запыла водою та й лягла на голисенькыхъ дошкахъ спаты, самъ кулакъ пидъ головы пидмостывшы.

— Лягайте, мамо, на печи, або хочъ дайте я вамъ на полу постелю,—обизвалася невистка.

— Терпилы святи угодныкы й не таки мукы,— видказала Горпына й не схотила браты ни рядна, ни подушокъ.

Уси швыдко, натомывшысь, поснулы, тилькы Горпыни не спалося: прокляти дошкы въ бокы мулялы, одлежана рука що дали все дужче нимила. Згадала вона, що на викни лежыть недошытый попереднякъ, простягла руку, намацала, пидослала пидъ бокы — не пособляє; налапала на стинци Дмытрову юпку, зняла зъ килочка, пидгорнула одынъ краєчокъ — однаково муляють дошкы; згорнула вона тоди ту юпку вчетверо, пидмостыла въ головы клунокъ высивокъ, поскыдала геть зъ лавы усе зайве, щобъ ногамъ просторнише було, прыкрыла выдъ платкомъ, щобъ повновыдный мисяць у вичи не зазыравъ — и зразу жъ де той и сонъ узявся...

II.

Вже просо поспило, якъ Горпына зъ богомилля повернулася. Ныкинъ зъ сыномъ та невисткою увесь хлибъ знялы, на жыто пооралы, вже й тикъ выготовылы на возовыцю. Прыйшла Горпына на готовый хлибець-топлыво, нихто їй не докоряє, не выказує.

Digitized by Google

Обійшла увесь свій ридъ, рознесла хрестыкы та иконкы, а тоди пишла й до чужыхъ людей про все, що чула та бачыла, оповидаты. Слухають їи молодыци, немовъ ти бджолы солодку квитку обступають; слухають—не змыгнуть, а найпаче на саму Горпыну не наздывуються: йде вона—земли не торкається, балака, наче та дытына, стыхесенька, до усякаго витається, передъ кожнымъ зменшається, всякому догожає. И въ хати Горпыныній тежъ стало, на дыво, тыхо. Цикава Степаныда языка прыкусыла, забулася писень; Дмытро переставъ у хати цыгаркы курыты, а Ныкинъ хочъ и не стыхъ жартуваты, то почавъ зъ тымы жартамы бильшъ до сусидивъ учащаты.

Пидуть люде на поле, выйде й Ныкинъ зъ Дмытромъ та невисткою на роботу, зистанеться Горпына самитня въ хати, скыне запаскы, поясъ, запалыть въ покрыщи херувымського ладану поставыть на покути й почне заутреню, потимъ обидню одправляты; до самого «Достоянія» все, якъ єсть, за попа, за дяка, за клыръ проспиває. И сподобывъ же їи Господь за таке жыття праведне!

— Де бъ я не йшла,—росказувала вона молодыцямъ,—де бъ не стояла—усе мени святи янголыкы та монашенькы ввыжаються, все мени ихни голосы вчуваються: тонесенько такъ спивають: «Господы помы...луй!... Господы по-мы...луй!» И до земли прыхылюся — чую, и на здри гляну — чую, и въ хати не стыхають,—вже я швыдко прысвячуся.

— Сплоха не прысвятышся, а витеръ въ одынъ часъ выб'є просо; выйды лышень хочъ на сьогодни загрибаты,—мовывъ їй якось Ныкинъ.

Digitized by Google

— Богъ соби зъ нымъ, изъ тымъ святымъ просцемъ: не довго вже мени на свити жыты — не хочу вже ничымъ и клопотатыся. Вы своє позбираєте, а мою пайку хай хочъ и витеръ повыбыває, — видказала Горпына.

Ныкинъ тилькы почухавъ потылыцю. Поволикъ бы винъ їи пидъ цей нагайный часъ зъ велыкою охотою на поле й сылою, та мусивъ залышыты ту спокуслыву думку, бо Горпына ще позаторикъ выклопотала соби въ волости таку видъ його роспыску, щобъ не смивъ їи быты, й носыла ту пидпыску раз-у-разъ за пазухою.

Мынулы жныва, на поли вже хиба тилькы де въ кого снопы гречкы доходылы. Степаныда пече-варе, и биля коровы, и биля кабана, и конопли типа, а Горпына вже ни за холодну воду: одно молыться та наставляє молодыць, якъ на свити безъ гриха прожыты.

Прыйшла Покрова. Степаныда встала в-досвита, вытопыла й попрохалася до церквы. Горпына сама не пишла, а невистку пустыла, ще й дала їй свою новисеньку, ни разу не надивану каленкорову сорочку надиты.

Вернулася молодыця така весела, цокотыть, жартує. Горпына слухає, не спыняє, бо на те Господь и свято давъ, щобъ люде молылыся, а писля молытвы й звеселялыся.

Пообидалы. Наризалы кавунивъ; сыдять, йидять соби уси родыною. Прысила й Горпына до гурту — взяла скыбочку. Колы це Степаныда зыркъ на батька, та якъ фыркне—трохы кавуномъ не подавылася.

Digitized by Google

— Чого це ты, дочко, такъ смієшся? — спыныла їи Горпына.—То тилькы челяди вильно по всякъ часъ зубы скалыты, а тоби не годыться зъ доброго дыва, та ще пры батькови та чоловикови, такъ реготатыся.

— А якъ мени чудно, — видказала Степаныда й почервонила.

— Що жъ тоби здалося такымъ чуднымъ?—запытала вже трохы зъ пересердямъ Горпына, бо на думку спалося, що то молодыця зъ неи сміється.

— Зъ батька чудно,—видказала Степаныда, ледве стрымуючы себе, щобъ не засміятыся, — пошпурылы лушпыннямъ та й улучылы мени за пазуху.

— Не слидъ бы старому такъ жартуваты, — блыкнула Горпына на Никона и скыбка кавуна зъ чудовымъ, червонымъ, якъ жаръ, баранцемъ несподивано, якось сама собою, вывалылася зъ їи рукы. Вона уп'ялася очыма въ чоловика й немовъ не прызнала його.

А Никинъ, тилькы що за-рады свята чепурненько поголеный, до ладу росчисаный, у билій мережаній сорочци, новій жилетци — й справди немовъ скынувъ добрый десятокъ рокивъ.

— Кыдавъ у помыйныцю — влучывъ у молодыцю, — мовывъ винъ, обчыщаючы насиння зъ кавуна, — а ще може попаду и въ удовыцю,— додавъ винъ и пидморгнувъ на Горпыну.

Степаныда ажъ захлыснулася й кынулася, якъ навиженна, геть зъ хаты. Дмытро ухмыльнувся, вхопывъ кухоль, хлыснувъ воды и, сципывшы зубы, манивцямы, абы якъ одъ гриха дали, майнувъ и соби въ сины.

Digitized by Google

Зистався самъ Никинъ биля Горпыны, але їй того властыво тилькы й треба було.

— Чого воны реготалыся? Чого воны реготалыся? — напалася вона на Никона. — Яка я тоби, стара собако, удовыця? Чого смієшся?... Я ходыла у Кыивъ Богу молытыся, а ты тымъ часомъ зъ невисткою злыгався?

— Ну, ну! Гляды мени—не добалакуйсь до краю, бо я тоби за таки речи подякую, тилькы зубы сципышъ,— мовывъ Никинъ.

— Брешешъ, стара собако: хочъ бывъ, та не бытымешъ,— схопылася Горпына й вытягла з-за пазухы пидпыску.

— Не верзы ка-зна чого, бо якъ роздратуєшъ, то й пидпыска не пособыть... Сатана!...

— Сатани святи янголыкы не учуваються, монашенькы не увыжаються. То ты — сатана, не пры хати згадуючы; то ты — непутящый батько, що спокусывся жинку въ сына одбываты,— не спынялася Горпына.

— Мовчы, бо бытыму!—грымнувъ Никинъ.

— Хочъ бывъ, та не бытымешъ! Не бытымешъ! — крыкнула Горпына и ткнула папирцемъ въ самисеньки вичи Никонови.

Никинъ схопывся зъ лавы, выхопывъ пидпыску, шпурнувъ їи въ помыйныцю, а дали замахнувся и збывъ зъ Горпыны очипокъ. Роспатлане волосся розсыпалося по спыни, закрыло выдъ, очи Горпыни,— вона не оправлялася й кынулася мерщій до помыйныци, де мокнувъ їи папирець. Зъ плачемъ та про-

Digitized by Google

кльономъ вытягла вона його, обережно росправыла й поклала на комынъ сушытыся.

Поспорылыся, полаялыся—и воно бъ такъ соби й мынулося, та не поспишылася Горпына сорочку зъ невисткы зразу жъ писля церквы стягты, а за день Степаныда встыгла всю красу, яка тилькы була въ свекрухы, зносыты.

Глянула Горпына другого дни на себе въ дзеркало, та тилькы объ полы рукамы вдарылась. Пожовкло, змарнило облыччя — немовъ ажъ на одынъ бикъ перекосылося; бровы поридшалы, ще й закуйдалыся, щелепы запалы, нисъ ставъ, якъ у лелекы. Згадала вона тоди Никона, прывирняла до себе, заголосыла, заплакала, прокляла невистку - знахарку, а монашенькы видразу де й дылыся...

Вже вона й на двиръ у-ночи выходыла, й до земли прыпадала, й на дорогу вызырала, и до зирокъ промовляла — не подавалы гласу, нигде не чуть було, щобъ спивалы. А пидъ серцемъ немовъ гадына повылася, та що заплющыть Горпына очи, то щось (не що якъ не нечыста сыла!) и прыспивує: «Никинъ Степаныду любыть...Никинъ Степаныду любыть».

Ворочалася вона, ворочалася на полу, и свитло палыла, й Богу молылася, а на свитанку побигла до Солохы на пораду.

— Чымъ рятуй, сестро, тымъ рятуй! Одверны одъ Никона Степанидыни чары, бо я жъ обрикалася не ревнуваты.

— Заперы чохлы та комиръ, прымажъ тією водою челюсты, то буде все по твоїй воли,— порадыла Солоха.

Digitized by Google

Перепрала Горпына уси, яки де ны булы, чохлы та рукава, змазала тымы змыйкамы не то челюсты— усю пичъ... Никинъ, правда, не грыма, не лає, а проте все вовкомъ дывыться.

— Навары,—порадыла вдруге Солоха,— ще тырлычу, выперы въ йому рядно та напирныкъ, хороше постелы йому, ще й пахущои м'яты та васылькивъ поклады, то винъ забуде про Степаныду.

И те поробыла Горпына. Тилькы намирывся Никинъ лягаты — вона до його.

— Лягай, мій старесенькый, на оцій постели. Це жъ я за-для тебе й пир'ячко дбала, за-для тебе й ряденце ткала, щобъ було твоимъ натруженымъ кисточкамъ де хороше спочыты.

Глянувъ Никинъ на Горпыну, глянувъ на билу постиль,—плюнувъ та й полизъ на пичъ у жыто.

Подалася знову Горпына до Солохы.

— Напалы кочергы, изстружы напалене, настій на горилци та й напій його, — порадыла и втретє Солоха.

Побигла Горпына до миста, взяла чвертку, напалыла кочергы, настругала, настояла на горилци, сама першою квиткою та любысткомъ умылася, почастувала чоловика ажъ трычи поспиль зъ власныхъ рукъ, а винъ — немовъ и не пывъ.

Зажурылася тоди Горпына, навспражкы занепокоилася. Де не булы яки знахаркы—оббигала, де хто чого не казавъ — робыла, та все дарма: не пособляє нищо, не одведе нихто невистчыныхъ чаривъ одъ Никона, а нечыста сыла вже и въ голосъ почала пры-

Digitized by Google

спивуваты: «Ныкинъ Степаныду любыть...Ныкинъ Степаныду любыть».

Мучылася вона, мучылася та й пишла знову до Солохы.

— Не знаю, галочко, що вже тоби й робыты, якъ твоєму горю запобигты та якъ одъ тієи невисткы захыстыты. Перепоры хиба ще напирнякъ свій, чы не знайдемо мы тамъ соби якои порады? — мовыла Солоха.

Побигла Горпына до-дому, вхопыла подушку, роспорола напирнякъ... Колы такъ — у самому вуглыку засушена голивка зъ кошеняты зашыта. Якъ заходылася тоди Горпына биля невисткы, якъ заходылася—покы такы выпхала геть зъ своеи хаты: выкынула усе їи збижжя на снигъ и заказала до свого дворыща наблыжатыся.

III.

Заснула якось Горпына — ще Ныкинъ юпку латавъ; прокынулася вночи — нема чоловика. Схопылася вона, заперезалася й якъ була, въ самій сорочци та запаскахъ, гайнула ажъ на другый кутокъ села до невистчынои хаты. Пидступыла до викна, погукала на Дмытра — не почувъ, не видклыкнувся; погукала на Степаныду — та тежъ не подала гласу; грюкнула въ двери — тилькы корова обизвалася. Горпына метнулася мерщій до загороды, одвязала корову та й погнала їи до капусты на городъ.

Ця маленька помста немовъ тришечкы заспокоила їи. Капуста була додильна, и Горпына, залюбкы

Digitized by Google

рахуючы, до якои втраты прызведе Степанидына корова за ничъ свою господарку, вже повернула була до-дому. Ажъ у ту саму хвылыну з-за повитки выхопылася чыясь постать и въ ту жъ мыть дужи пазури охопылы їи станъ.

— Рятуйте!—сипнулася була Горпына.

— Ось порятуємо!...Сыдоре, Семене, Иване, Трохыме!...швыдче до мене—я видьму спіймавъ!—гукнувъ добре знайомый їй голосъ.

— Мыхайлыку, сыночку мій, пусты жъ мене, це я,—попрохала ыщечкомъ Горпына.

— Знаю, знаю, що це ты. Не дурно маты клопочуться, що корову спорчено. Хлопци, моторнише—видьма пручається! — погукавъ у-друге Мыхайло.

— Пусты жъ мене, Мыхайлыку: це жъ я, їй же Богу я — Горпына.

— Хочъ и Горпына, та видьма — не пущу...Чого тоби по чужыхъ загородахъ у-ночи блукаты?

— Я свого Ныкона въ Степаныды шукала. Хай мене хрестъ Господень поб'є, колы брешу. Пусты-бо, сыночку, одпусты мене,—попрохала втретє Горпына.

А тымъ часомъ збиглыся хлопци и вже стоялы зъ килкамы та ципкамы въ рукахъ, напоготови видьму караты.

— Помылуйте, мои голуб'ята, — кынулася до ныхъ Горпына.— Зроду, мои соколята, не видьмувала, зроду-вику по чужыхъ загородахъ не блукала,— це я свого Ныкона шукаю.

— Ха-ха-ха!— зареготалыся хлопци.— Онъ воно що! Такъ вы жъ не на той шляхъ натрапылы: дядь-

Digitized by Google

ко Никинъ пишлы до шевця пидборы лагодыты...Йдить же соби зъ Богомъ та лягайте на пичъ, бо ще й пропасныця нападе.

Побигла Горпына до-дому розлютована, роздосадована; вбигла въ хату, защипнула и синишни, й хатни двери, полизла на пичъ, ще й рядномъ укрылася.

Колы це й Никинъ гукає.

— Одчыны.

— Святъ, святъ, святъ! Згынь, нечыста сыла! Зганяю тебе на очерета та болота, на купыну та трясыну, звидкыля тебе и прытаскало,— обизвалася Горпына зъ печи.

— Одчыны! Сказылася, чы що? Це я Никинъ,— погрымотивъ изнову дверыма Никинъ.

— Одійды, во им'я Отця и Сына и Святого Духа, лукавый: наше мисце святе. Никинъ спыть на печи,— одказала Горпына.

— Одчыны, кажу! Якои морокы ты мене на дощи держышъ?

— Да воскреснеть Богъ и проточаться врази його...—чытала на всю хату Горпына.

Стукавъ-стукавъ, грюкавъ-грюкавъ Никинъ, та й впрохався до сусиды ночуваты. А въ Горпыны за ничъ чысто видъ серця одійшло. Прыйшовъ чоловикъ у-ранци — вона до його, якъ та голубка до голуба, прыпадає: «и чого такый невеселый, и чого такый замысленый ходышъ? Може ты голодный? може нездужаєшъ? може яке горе спиткало? то не тайся, дружынонько, та не крыйся».

Digitized by Google

— Геть! одв'яжыся, гадюко! — грымнувъ на неи Никинъ, та такъ поблыконувъ, що Горпына ажъ охолола.

— Пропала жъ я, пропала: якъ же такы зненавыдивъ винъ мене! Прыймы мене, Боже! Дай мени смерть! Скороты мои мукы! Нашлы на мене хочъ болисть яку, щобъ винъ розжалобывся, або хочъ залучы кого-небудь до моєи господы, щобъ винъ прыревнувавъ! — взмолылася вона зъ видчаю до Бога и зразу жъ застогнала, заойкала, ухопывшысь за жывитъ.

— Рятуй, рятуй, чоловиче! Ой, Боже мій, помираю. Рятуй, дружыноньке!...Чымъ рятуй, то рятуй!

— Чы я тоби ликарь, чы знахарь,— одв'яжыся видъ моєи души,—процидывъ кризь зубы Никинъ.

— Поклычъ жъ хочъ яку спасенну душу въ жывоти перебраты... Охъ, Боже мій! Коле, риже — не встою, не влежу,—ажъ до земли прыпадала Горпына.

— Мени клопитъ! Поболыть та й перестане,— буркнувъ Никинъ та й за шапку.

— Клопитъ не клопитъ, а такы пишовъ до знахаркы. Слава тоби, мылосердному: допомигъ мени розжалобыты його,— ажъ перехрестылася Горпына й выбигла за поригъ подывытыся, до кого саме попростувавъ чоловикъ.

Але Никинъ не мавъ навить гадкы бигты по знахарку й любисенько порався биля воза.

Якъ несамовыта кынулася тоди Горпына на вулыцю и, складаючы въ голосъ прысягу виддячыты тій невири проклятій, побигла селомъ шукаты соби порятунку.

Digitized by Google

На прызьби, проты сонечка, гривъ саме свои стари кости знахарь, удовець Опанасъ. Горпына такъ и впала йому въ ногы.

— Дидусю, мій батечку, не дайте хрещеній души загынуты. Йдить, дидусю, до мене, переберить у жывоти, бо ось помираю.

Звивсь дидусь, узявъ ципокъ, поковылявъ за Горпыною, а Горпыни вже й свитъ розвыднывся. Бижыть, земли пидъ собою не чує та хвалыть мылосердного, що все такъ добре склалося.

— Хай же, хай! спробуєшъ и ты, вражый сыну, якъ то солодко ревнуваты!...Тоби здається теперъ, що я за всихъ жинокъ найпоганша, а якъ унадыться хто небудь, то, не бійсь, дошкулыть до самого серденька— забудешъ и про свою Степаныду вытришкату,— радила вона, все пидганяючы дида, щобъ поспишався.

Увійшлы въ хату. Горпына полизла зразу въ пичъ за хлибомъ, а Опанасъ ставъ до иконы молытыся.

Вытягла Горпына хлибъ, выбрала найменшеньку паляныцю, лягла на полу, заохала, застогнала, розперезалася, прыклала на одынъ бикъ жывота гарячу паляныцю, звелила диду перебираты.

Сивъ дидъ зъ боку, шепотыть соби щось у бороду, зитхає, хрестыться та перебирає.

Не хвылына й не дви перебигло. Вже дидъ и заморывся: рукы отерплы, спына заболила; вже й упривъ дидъ, а Горпына вызырне въ виконце, побачыть, що Ныкинъ ще воза майструє, та й знову прохає:

Digitized by Google

— Перебирайте, перебирайте, дидусю,—тришечкы полегшало... може й не помру.

Нарешти скинчывъ такы Никинъ воза, увійшовъ у хату. Горпына мыттю до дида тонисенько та люб'язно:

— Опанасыку мій и ридный братику, чому такы вы доси мене не одвидувалы? Я жъ за вамы побывалася, я жъ за вамы сумовала — точнисенько, якъ и вы за мною... Що вы одыноки, та я жъ ще дужче самитня; що вы нещаслыви, а въ мене жъ и очи не стухають одъ слизъ... Прыходьте жъ до мене, Опанасыку, прыходьте и вранци, и ввечери, й колы на думку спадеться, якъ що я вамъ така люб'язна...Прыходьте, сусидонько мій дорогисенькый — про васъ и горилочкы нарочыто куплю...

— А чому жъ ни! — погодывся дидъ, радый тій щаслывій нагоди, що можна нарешти спочыты.

— Прыходьте жъ и сьогодни мене розважаты. Въ мене хата простора, а я жъ одынока, якъ той мисяць у нéби, — попрохала ще разъ Горпына, поглядаючы скоса на Никона та поштуючы дида.

— А чому жъ!—погодывся и вдруге дидъ.

Никинъ послухавъ трохы, подывывся на молодыхъ пару, засміявся самъ соби та й подався геть, сміючысь; а дидъ и навспражкы ставъ Горпынынои хаты не мынаты: якъ намеркне—такъ винъ и шкандыба.

Не карбованець и не два вже вылетило зъ Горпынынои кышени, сама Горпына ажъ охрыпла, надъ глухымъ вухомъ дидовымъ крычучы; бабы почалы їй и писень де-якыхъ прыспивуваты, а Никонови ни знобыть, ни гріє—не дошкуля. Встане вранци, умыється, Богу помолыться, поснида чы не поснида—и къ лыхій

Digitized by Google

годыни на ввесь день за Степанидою повіється, а чы бувъ у хати Опанасъ, чы ни— про те йому байдуже.

Запечалылася знову Горпына, запечалылася, ажъ счорнила зъ журбы на выду. Мучылася вона, мучылася, а дали й схаменулася: «чы я имъ справди на глумъ далася? Одынъ катъ кровъ мою п'є, а та глуха потороча горилку. Вже же такы свята земля не безсудна. Вже жъ колы винъ мене въ болисти не пошкодивъ, а погане серце його й ревнуваты не здатне, то хай же його въ волости навчать, якъ жинку шануваты... Пиду жалитыся». Надумала такъ и гайнула до волосты.

А на двори витеръ-витеръ—ажъ дерево гнеться; холодный, дрибный снигъ не дає глянуты, духъ забыває. Легенька ватянка не зогрила бъ и молодого тила хочъ бы и въ затышку, а Горпыни въ ній и середъ степу душно. Вона розип'яла черкесовый платокъ, розстибнула комиръ у ватянци и, прямуючы до волосты, немовъ и не помичала ни витру, ни снигу, ни слызькои ожеледыци.

Нарешти ось заманячила церква, а трохы перегодомъ и чепурненько обмазана, обсажена деревомъ волость. Горпына перехрестылася й набавыла ходы.

На рундуку биля волосты сыдило килькось чоловикивъ, у синяхъ тежъ було не безъ людей, але Горпына тилькы мотнула имъ усимъ головою й запыхана, червона вскочыла, наче та куля, въ простору господу, де саме судылы якогось дядька за спашъ.

— Судди мылостыви, судди жалыслыви, — кынулася Горпына засидателеви въ ногы, — не попустить

Digitized by Google

мени безталанній загынуты! Нема мени життя: не можна мени зъ чоловикомъ жыты — зневажає мене гиршъ за собаку!...Прыворожыла його невистка — теперъ же я пропаща!

— Пострывай трохы, бабо: хай ось судъ одійде,— спынывъ їи засидатель.

— Огляньтесь на мене — Господь васъ не оставыть. Поклычте його на одвитъ: за вищо такъ винъ надо мною знущається? Я не лыходійка яка, я—маты, я — жинка, я — хазяйка... усихъ сусидивъ запытайте! — заголосыла Горпына.

— У ту недилю розсудымо, а теперъ иды соби зъ Богомъ,— видповивъ суддя.

— Ой Боже жъ мій, я жъ до недили й не дожыву!... Змылуйтеся, зогляньтесь на мене — пошлить йому зразу повистку, щобъ на завтра й судъ.

— Ну добре,—засміявся засидатель,—колы такъ нагайно, то хай пысарь зразу пыше повистку, а тилькы ты намъ не перебараньчай.

Ухопыла Горпына повистку, хлыснула въ синяхъ тришкы воды и, не прысившы, не спочывшы й однієи хвылыны, побигла до-дому. Прыйшла — вже стало намеркаты. Никинъ саме стругавъ валокъ на грабли. Горпына кынула йому на лаву повистку, а сама, щобъ безпечнише, майнула до Солохы ночуваты. Одже спалося їй и тутъ не смачно. Майже цилисеньку ничъ рыпала вона дверыма, то выходячы гадаты до зирокъ, то прыдывлятыся, чы не засвитыла часомъ Степаныда каганця, витаючы Никона; а тилькы розвыднылося, подалася до волосты. Тамъ вже зибралося чымало лю-

Digitized by Google

дей. Горпына накынула окомъ гуртокъ найбильше поважныхъ чоловикивъ, уклонылася имъ звычайненько й надійшла, щобъ оповисты имъ про своє жыття гирке та безпросвитне.

— Здрастуйте! Зъ понедилкомъ будьте здорови!—несподивано прывитався до чоловикивъ надъ самымъ їи вухомъ Ныкинъ.

Горпына обернулася, глянула на чоловика й мало не сплеснула рукамы: вражый сынъ немовъ на яке весилля прыбрався — нап'явъ новисеньку чумарку, ще й зеленымъ поясомъ пидперезався, а на голову Дмытрову сыву шапку почепывъ.

— На судъ? — запыталыся чоловикы.

— Еге жъ, — веселенько усмихнувся винъ и прысивъ до гурту.

Горпына поспишылася до другои купкы людей.

Нарешти надійшлы судди, й почався судъ.

— У чимъ ты жалієшся на свого чоловика? — звернувся до Горпыны суддя.— Б'є винъ тебе, не зодяга, не годує?

— Усымъ я на чоловика свого жаліюся,— видмовыла голосно та выразно Горпына. — Быты винъ мене не б'є, бо давъ пидпыску; зодягаты — тежъ зодяга, бо вже жъ гола не ходытыму, и годувать—годує, бо я жъ такы господарка и чого схочу, того й наварю. А тилькы не можна мени зъ нымъ жыты: якъ ранокъ — такъ и повіється зъ дому, а вернеться — не гляне, не обизветься, немовъ я йому й не жинка, а винъ мени — не чоловикъ...

Digitized by Google

— Чому жъ це ты, старый такъ погано биля жинкы обиходышся? — запытавсь нарочыто строго суддя.

— Вона жъ зарикалася,— видмовывъ Никинъ.

— Та то чы зарикалася, чы не зарикалася—то мій грихъ, мій одвитъ, а ты на невистку не заглядайся,— скыпила Горпына.

— На кого жъ мени дывытыся? Ты—стара...

— Я—стара? Яка я тоби стара? Хиба забувсь, якымъ бородатымъ за мене сватався? — ще дужче скыпила Горпына.

— Такъ я жъ и не сылую, щобъ ты на мене дывылася! Опанасъ що-дня перебираєтоби въ жывоти, та я жъ и не жаліюся...

Чоловикы зареготалыся.

— Тыхо! — спынывъ ихъ суддя.— На чому жъ ты запрымитыла, що Никинъ невистку любыть? — звернувся винъ до Горпыны.

— На чому запрымитыла?...Винъ давно хвалывся, що чорнявыхъ любыть, не разъ було й мени докорявъ, що я русява, а Степаныда — наче та цыганка, наче та сатана зверху чорна — саме йому до вподобы!...

— Ото и всього? Ото тилькы ты й знаєшъ и бачыла? — запытавсь суддя.

— А якого жъ, просты Господа, чорта ще треба бачыты? — розсердылася Горпына.— Я не пидслухала: є въ мене що слухаты — янгольськи голосы. Я не пид-

Digitized by Google

глядала: є въ мене на вищо дывытыся — святи иконы та храмъ божый...А до такихъ непутящыхъ, якъ оцей бусурманъ (вона ткнула пальцемъ на чоловика), я не прыдывляюся, гриха не набираюся. Я не така, якъ инши, мене уси люде знають, я слава Богу...

— Годи, годи, титко, клопотатыся: и самы бачымо, що ваше дило, якъ свитъ сонця, праве,— перебывъ їи ричъ суддя. — А ты, чоловиче, що це соби надумавъ? — звернувся винъ суворо до Никона. — Жинку на вси жныва въ холодку кыдаєшъ, а самъ зъ невисткою й сієшъ, и орешъ, и косышъ, и молотышъ! Та тилькы ты не станешъ жинкы своєи до дила шануваты та на поле зъ собою браты, то мы тебе на цилисенькый тыждень у холодну впремо! Чуєшъ?

— Чую, чую,— одказавъ Никинъ.— Ну, жинко, що робыты? Начальство велыть — треба слухатыся. Выряжайсь-но зразу пидъ хуру на вакзалъ, щобъ намъ вже не розризнятыся...

Загальный регитъ покрывъ останни слова Никонови. Засидатель ухопывсь за бокы, пысарь посынивъ зъ натугы.

Горпына стояла килька хвылынъ наче ошпарена, нездатня захыстытысь видъ несподиваного глуму, до якого прызвелы їи судди, немичнà спыныты загальный регитъ людей. Але незабаромъ вона опам'яталася:

— А щобъ же ты, вражый сыну, пропавъ отутъ зъ своимъ судомъ поганымъ! — накынулася вона на

Digitized by Google

Никона.— Щобъ вы тутъ на мисци одубилы, распрокляти судди анахтемськи! — прыступыла вона до суддивъ.— Усю волость до земського потягну!

— Соцькый! — гукнувъ суддя, — одведы бабу въ холодну!

И не змылувалыся, не зоглянулыся немылосердни люде: залюбкы кынулысь воны на допомогу соцькому, й якъ не пручалася, якъ не одбывалася Горпына, заперлы їи въ холодну ажъ на цилисенькый день.

Digitized by Google

СКЛАДЪ ВЫДАННЯ

въ кныгарни журнала

„Кіевская Старина".

(Кіевъ, Безаковская, 14.)

Тамъ же продаються

отси выпускы „Украинськои библіотекы":

1—2. Шевченко. Повисти. Т. I и II К. 1901 г. Цина за томъ 40 коп., на кращому папери 70 к.

3. Свыдныцькый. Любораціки. К. 1091. Цина 60 к., на кращому папери 80 коп.

4. Руданськый. Творы. Т. I. К. 1902. Цина 50 к., на кращому папери 70 коп.

5. Крымськый. Изъ повистокъ и ескизивъ. Звеныгородка. 1904 Ц. 50 коп.

6—7. Марко Вовчокъ. Народни оповидання. Т. I и II. К. 1902. Цина за томъ 50 к., на кращому папери 75 к.

8. Крымськый А. Пальмове гилля. Звеныгор. 1902. Цина 50 коп.

9. Чернявськый М. Зори, поезіи. К. 1903. Цина 65 и 85 коп.

10. Бордулякъ Т.—Оповидання. К. 1953. Ц. 75. к. и 1р. 25 к.

11—12. Франко Ив.—Збирныкъ творивъ т. I и II. Въ поти чола. К. 1903. Цина за томъ 65 к. и 85 к.

13. Грушевськый М.—Оповидання. К. 1904. Цина 35 и 65 коп.

14. Глибивъ Л.—Творы. К. 1904. Цина 75 коп. и 1 р. 25 к.

15. Стефаныкъ В.—Оповидання. СПБ. 1904. Цина 65 и 80 коп.

16. Франко Ив.—Збирныкъ творивъ, т. III. Борыславськи оповидання. К. 1905. Цина 65 и 85 коп.

Въ палитуркахъ уси ци книжкы на 75 коп. дорожче.

Digitized by Google

На вичну пам'ять Котляревському. Литературный збирнык зъ портретомъ К-ого й малюнками. К. 1904. Цина 3 р. 50 к., въ оправи 4 р. 50 к.

Викъ. Збирнык. Т. I. Украинська поезія. Т. II и III—проза К. 1902. Цина кожного тому 2 р., на веленевому папери 3 р., на слоновому 4 р.

Творы И. С. Левицького. Т. I.—Повисти й оповидання. Цина 1 р. 50 коп., т. II—Старосвитськи батюшкы та матушкы. Повисть. Цина 1 р. 50 к., на веленевому папери 2 р. т. III—Прычепа. Цина 1 р. 50 к., и 2 руб.

Литературный Збирнык на спомынъ про Ол. Кониського. К. 1903. Цина 2 руб.

Мырный П. Перша кныжка творивъ. К. 1903. Цина 1 р. 25 к. и 1 р. 75 к.

Мырный П.—Друга кныжка творивъ. Пропаща сыла. Романъ. К. 1905. Ц. 1 р. 50 к. и 2 р.

Коцюбинськый М. Оповидання. Т. I. К. 1903. Цина 1 р. 50 к. и 2 руб.

Гринченко Б. Пысання. Т. I К. 1903. Т. II К. 1905. Цина по 1 р. 50 к. и 2 р.

Творы Кониського-Перебенди. Т. I и II—по 50 к.. т. III—1 р., на веленевому папери 1 р. 50 к. т. IV—цина 80 к.

Кобзарь Т. Г. Шевченка К. 1901. Цина 35 к., 50 к. и 1 р. 50 к.

Гринченко Б. Драмы и комедіи. Черн. 1902. Цина 1 р. 50 к.

Корифеи украинской сцены. К. 1901. Цина 65 коп.

Лыстовни карткы зъ портретамы украинськыхъ пысьменныкивъ. Цина за кожну—5 коп.

Веселка, одрывный календарь на р. 1906. (друкується).

Тамъ же можна достаты и вси инши кныжкы, украинською мовою пысани.

Цина 75 к., на кращому папери 1 р. 25 к.

Digitized by Google

Біблїотека „Проміня“. — Ч. 2.

Серия наукова ч. II.

Іван Галущиньский.

Дарвінїзм

або

наука о походженю.

Ватківцї н. Ч., 1905.

З ДРУКАРНЇ ТОВАРИСТВА „РУСКОЇ РАДИ“ В ЧЕРНІВЦЯХ
ПІД ЗАРЯДОМ ІВАНА ЗАХАРКА.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

Заки приступимо до виложеня властивого дарвінізму, уважаємо за річ потрібну зробити кілька побічних уваг, а то що до назви предмету, о якім буде мова. Тому, що предметом тим занимало ся много ученних, повстало також більше термінів на означене одної і тої самої науки. Про се так пише Е. Гекель (E. Haeckel) в своїм творі п. з. „Natürliche Schöpfungsgeschichte“ (I Vortrag): „Теорию, яку поставив Дарвін на чолї нашої науки про природу називають звичайно наукою о походженю (Abstammungslehre), або теориею десценденційною (Descendenztheorie). Инъші зовуть єї наукою перетворення (Umbildungslehre) або теориею трансмутаційною (Transmutationstheorie) або також коротко трансформізмом (Tansformismus). Всї ті назви є оправдані, бо ся наука стверджує, що всї ріжні орґанїзми (т. є. всї роди звірят і ростин, які колись замешкували нашу землю і еще тепер замешкують) походять від єдино одинокої, або заледви кількох в найвищім степени простих, незложених форм, з яких розвинули ся природною дорогою повільного перетворювання“. Не завадить тут додати, що сам Гекель називає ту науку, наукою о розвою (Entwickelungslehre).

З вище сказаного бачимо, що головним сеї науки, підставою на якій вона розвинула ся є теория Дарвіна (тому і назва дарвінїзм). Свою теорию виложив Дарвін в творі п. з. „О повстаню родів“, який перший раз появив ся в 1859 р. і так, як кождо велика ідея мусить мати своїх приклон-

ників і ширителів, а рівночасно невмірно більше число противників і гонителів, так само було і з дарвінїзмом. Та мимо всяких гонінь, мимо того, що над мнимим гробом сеї теорії співали вже „вічную память", мимо всяких противенств теория ся вийшла з борби побідно завдяки науковим працям проф. Е. Гекля і нині заняла первоначальне місце в науці, а в житю культурного сьвіта вишерла всякі містично-надприродні сьвітогляди.

Для цїлковитого зрозуміня наукової стійности нинїшної науки о походженю конечно треба пізнати теорії попередників Дарвіна в їх історичнім розвою. Всї ті теорії старали ся дати відповідь на сї питання: в який спосіб повстало житє на нашій кули земській, т. зн. в який спосіб з'явили ся на земли ті безчислені роди живих єств (звірят і ростин) і чи всї ті рідні, семейства роди, ряди і т. д. одним словом, чи всї ті більші і меньші ґрупи, на які ми тепер дїлимо єства звіриного і ростинного сьвіта, суть фактичними, незминяючими ся даними, а тим самим зреалїзованєм засадничих ідей природи, що фактично проявили ся в поодиноких формах, чи абстрактними понятями, які витворив і в природу вложив чоловік, щоб тим легше міг ею поняти і зрозуміти?*)

Отже ходить о те, чи ті роди суть сталими, чи змінюють ся. Те що буде відносити ся до родів те саме матиме значінє і для иньших ґруп систему, бож всї вони в послїдній інстанції полягають на понятю рода.

З теорій, що відповідали на сї питання заслугують на увагу тільки такі, які мали вплив на роз-

*) Щоби лїпше порозуміти ріжниці між поодинокими термінами ґруп систематичних, подаємо тут на примірі часть подїлу систематичного одної такої великої ґруни звірят іменно Хребовців (Vertebrata) після систематичного подїлу проф. Р. Гертвіґа. Хребовцї представляють в систематиці зоольогії VII. Пень (Stamm). Сей пень дїлимо на сїм класс, між иньшими пр. 3. класу творять риби, 4. класу земноводні, 5. кл. гади, 6 кл. птахи, 7. кл. ссавці. Класи (Klasse) дїлимо на ряди (Ordnung) і пр. в класї ссавців розріжняємо XIII рядів. Таким

вій наук природничих т. зн. такі, які старали ся научним способом пояснити ті загадки. Та побіч теорий ставлених мужами науки повстало много мітів та оповідань, які в надприродний спосіб витолковували ті загадки повставаня. З поміж великої маси ріжних мітів заслугує на увагу хиба один а то біблійний міт Мойсея тому, що-мов-то обявленій Богом мав великий, неґативний вплив на розвій наук о природі і тому, що ще нині суть люди, які старають ся задержати сю біблійну байку на висоті обявленої правди. Як взагалі біблія не є книжкою науково-природничою, хиба що в найвищім разі збіркою оповідань мітично-релїґійних та законів моральних, релїґійних і суспільних народу жидівського так і неможливо жадати від неї науковости в річах природознавства, однак за для вище поданих причин ми приглянемо ся близше тому оповіданю.

На перший погляд здавало-би ся, що оповіданє біблійне годить ся в головних зарисах з дотепершними вислїдами науковими, що поодинокі дни сотворенія відповідають приміром періодам ґеольоґічним, однак при близшім погляді бачимо цїлковиту незгідність сего оповіданя з нинїшною наукою. Ми не будемо вдавати ся в подрібну розбірку сего оповіданя — бо се завело-би нас трохи за далеко — вистарчить вже застановити ся трохи над кількома реченями, щоби пізнати правдиву, наукову вартість сеї поеми о сотворенню сьвіта.

Оповіданє розпочинає ся так: „на початку сотворив Бог небо і землю". — Сотворити, в тім

рядом є пр. XI. ряд м я с о ї д і в - Х и ж а к і в (Carnivoren). Р я д д ї л и м о на р і д н ї (Gattung) і таких рідний в ряді мяложїдів-хижаків маємо 5. 1. рід. Медведі, 2 р. Лисиці, 3 р. Пси, 4 р. Коти, 5 р. Гієни. Р і д н ї д ї л и м о на роди (Art) і так в 3. рідні Псів розріжняємо слїдуючі роди: пес (Canis familiaris), вовк (C. lupus), лис (Can. vulpex) і т. д. або в ряді Котів маємо роди: кіт. (Felis domesticus), лев (Felis leo), тигр (F. tigris), рись (F. lynx), пума (F. concolor) і т. д. роди знов д ї л и м о на в і д м і н и (varietas) пр. ріжні відміни пса.

змисли значить з нїчого щось матеріяльного зробити — отже Бог сотворив з нїчого матеріяльне тїло землю а також і небо. Так розумів автор, коли писав, що Бог сотворив небо і землю. — Само вже сотворене з нїчого щось матеріяльного є діяметрально противним нинїшній науцї о захованю матерії, яка виразно каже, що материя є вічна, її скількість є сталою, що найменьшій її атом не може в природї з нїчого сотворити ся ані безслїдно загинути. Дальше: такому матеріяльному понятю неба противить ся не лишень наука, що не знаходить для него місця в просторони але здає ся що і християнська релїґія, мимо того, що так обявлено. Колиж приглянемо ся поодинокім дням сотвореня то побачимо самі противництва, а навіть нельоґічности. І так пр. першого дня сотворив Бог сьвітло і темноту: (хиба вже не темноту а тїнь) — щож було перед сотвореньм? Коли була темнота то не треба було творити її; та коли вже Бог творив сьвітло і темноту то повинен вже був і сотворити в якімсь дни тепло і зимно, голос і тишину, тяжкість і легкість і таке иньше. Але дальше говорить ся, що сьвітло названо днем а темноту ночию. Отже Бог сотворив день і ніч першого дня а сонце, котре обусловлює вражіня дня і ночи доперва четвертого дня. Теория Кант-Ляпляса каже, що маса сонця, а властиво сонце єствувало скорше чим земля. Земля є дитиною сонця, сонце її матерю, отже єствованє матери завсїгди випереджує єствованє дитини. З маси сонця в наслїдок дїланя природних законів відірвала ся частина маси і дала почин землї. Отже або вірити біблії, або тій строго науковій теорії, — нїякої згоди між тима обома, що ток назву, верзіями бути не може. Ідїм далї: в осібнім дни (3.) сотворив Бог ростини, в осібнім (5.) риби, морські потвори (See-Ungeheuer), і птахи, а в осібнім (6.) звірята і чоловіка. Тим часом палеонтольоґія стверджує, що різвій ростин і звірят йшов паралельно, рівночасно, далї знаємо, що не можна ставити нїякої границї між ростинами а звірятами, бо тодї мусїли-бисьмо викинути

цілі ґрупи орґанічних єств, що не суть ані ростинами ані звірятами, а лише посередніми ествами між сими обома царствами орґанізмів. З оповідання не знаємо, коли сотворено сї ростино-звірята: можливо тоді, як властиві ростини, (т. є. 3. днд), які в сім дни (nota bene) видали були вже навіть овочі, мимо того що ще не було сонця, без якого годі представити собі орґанічне житє, а вже найменьше житє ростин; але правда сонця не було, але були вже день і ніч (зрозумій се!) але в такім разї не могли таки ще ествувати всї ростини як пр. гриби, що до свого ествованя потребують орґанічного субстрату, з якого могліб тягнути для себе поживу, а по третий день не сотворено ще нїчого орґанічного: зноваж зела комахоїдні, коли вже і були сотворені пр. тока Drosera і їй споріднені мусїли з голоду бідні примирати цїлї два (ґеольоґічні?) дни, бо доперва 5. дня сотворив Бог комахи. — Коли до того оповідання про сотворенє сьвіта додати ще такі, „наукові теориї", записані в біблії як пр. теория повстаня ріжних мов (помішанє язиків), або оповіданє-байку про потопу, то думаю що се вистарчить до оцінки стійности обявленої правди.

Подання біблійні були причиною двох мильних засадничих поглядів, 1.) на становиско землї в вселенній і 2.) на становиско чоловіка на земли. Перший погляд виказував, що земля є сталим осередком вселенної, довкола котрої крутять ся сонце, місяць, звізди, погляд так званий ґеоцентричний, і другий погляд так. званий антроноцентричний, після якого Бог сотворив сьвіт, землю і всьо, що на нїй лишень на услуги чоловікови, панови сотворіня. Перший погляд опрокинули науковими доказами Коперник, Ґалілей, Кеплер, а передовсїм Джордано Бруно, який виказав в вселенній ествованє безконечного числа ріжних сьвітів подібних — що правда — до сьвіта нашої сонїшної системи але в виду яких наша земля спадав до вартости мікроскопічно малої порошини. Нестійність другого погляду виказав Дарвін і Гекель довівши, що чоловік є лишень найсовершеннїйшим степенем по-

Google

ного розвою звірят і що закони природи відносять ся з такою самою строгостию і до чоловіка як і до иньших істот.

Як бачимо, обявлена правда противить ся вже не лишень науковим гіпотезам або теоріям але стверджуваним і обсервованим що дня фактам. Після сеї правди роди звірят і ростин суть сталими, незмінними і се поняте переховуєсь в науках природничих аж до XIX. віку. По той час мала в науці значіне теорія шведського ученого, систематика Лінней (Linné) XVIII в. яка була здефінійованем біблійного оповіданя. Та дефініция Лінней звучала: „Tot sunt species, quot ab initio creavit infinitum Ens“ (тілько в родів, кілько на початку сотворило необняте іство). Розумів ся — з розвоєм наук природничих показала ся зараз нестійність біблійної дефініції Лінней знав лише нинїшний сьвіт ростин і звірят: він не мавнайменьшого понятя про ті безчисленні тисячі родів, звірят, які вимерли, але які в давнійших періодах історії землї в найріжнійших формах жили на тій-же земли, коли рівночасно не жили ті роди, які тепер замешкують нашу землю. Ті вимерлі роди орґанічних істот, що переховали ся по нинїшний день в видї скаменїлостий, були незбитим доказом проти правдивости теорії Лінней, іменно що до сталости родів. Тому-то приклонники Лінней уважали ті скаменїлости за останки по потопі, то за продукти впливу звізд, то за іграшки природи, і т. иньше. Та вкінци, коли ті скаменїлости подибувано на кождому майже місци і коли учений французький Ківе (G. D. Cuvier) в переконуючий спосіб доказав, що ті скаменїлости суть безсумнївними останками колись живучих звірят, тоді всї ті фантастичні спекуляциї раз на все усунено з науки. В науці о тих скаменїлостях, палєонтольоґії вказує Ківе, що так, як будова кори земської, яка складає ся з ріжних на собі лежачих верств уможливляє розріжнюване поодиноких періодів історії землї, так само розріжняє палєонтольоґія ріжні періоди в житю ростинного і звірининого сьвіта цілої земської кулї. Кожда

періода землї відріжняє ся від другої осібним, єї властивим сьвітом орґанїчним. Той орґанїчний сьвіт тим більше ріжнить ся від нинїшного, чим старша є періода, до якої він належить. А позаик Ківє був приклонником теориї сталости родів Лїннея, то для виясненя повстаня в ріжних часах ріжних родів принимав ряд великих (чотирох) катастроф і поновних актів сотвореня. На початку кождої такої катастрофи гинули всї жиючі єства, а при кінци наступало поновне сотворюванє нових орґанїзмів.

В сей спосіб, при помочи помічних гіпотез, уратовано понятє сталости родів, мимо того, що ті гіпотези не були уґрунтовані нї природно нї теольоґічно. Теорія катастроф Ківєра (Kataklysmen-theorie) при консеквентнім перепровадженю представляє Бога творцем, який в тій цїли сотворює сьвіт живих єств, щоби єго по якімсь часї знищити, як дитячу іграшку.

Та мимо того, що теория катастроф Ківєра доводить до так абсурдних заключень, перетревала вона до часів Дарвіна.

Але вже і в часах Ківєра добачуємо змаганя пояснити в природній спосіб походженє родів. Слїди сего змаганя находимо в Анґлїї в письмах Еразма Дарвіна (дїда славного Кароля Д.) в Нїмеччинї в творах Ґетого і Окина, у Франциї в творах Лямарка, Жофроа, Ст. Гілєра і Біфона (Lamarck, Geoffroy St. Hilaire, i Buffon). Се змаганє найяснїйше слїдно в писанях Лямарка.

Перший раз виступив Лямарк з своїми поглядами в 1801. р., а розширив їх в 1809. р. в творі „Philosophie zoologique", і пізнїйше (1815) у вступі до твору „Істория натуральна звірят безхребетних" (Hist. Natur. des Animaux sans Vertébres). В тих творах говорить він, що всї роди зьвірят враз з чоловіком походять від иньших (розуміє ся низше розвинених) родів. Дальше говорить він, що кожда зміна будь-то в орґанїчнім будь-то в неорґанїчнім сьвіті є витвором дїланя природних законів, а не

Digitized by Google

наслїдком посереднього чи безпосереднього впливу якої небудь надприродної сили. Явища природні, які спричиняють зміни родів, суть після него слїдуючі: 1.) безпосереднє дїланє (вплив) відносин житевих (direkte Wirkung der Lebensverhältnisse Darwin: Über die Enst. d. Arten.) 2.) перехрестне парованє (Kreuzung), а найважнїйшим явищем є 3.) уживанє і неуживанє орґанів. (Gebrauch und Nichtgebrauch der Organe. тамже).

Се послїдне явище підносить Лямарк до значіня одинокого мотора, який один є в силї вияснити зміну родів. Уживанє якогось орґану спричинює его зміну, орґан такий розростає ся, розвиває ся, а в кінци і ріжничкує ся, противнож неуживанє орґану спроваджує его деґенерацию а вкінци і цїлковитий занепад.

Розуміє ся, що як уживанє якогось орґану, а тим самим і его розвій з одної сторони, а неуживанє і деґенерация орґану з другої сторони, правилом спадковости передає ся цїлому рядови поколїнь, так, що коли-бисьмо взяли під обсервацию сей розвоєвий процес, то доперва в протягу д у ж е д о в г о г о ч а с у можна-би було сконстатувати ріжниці, які уповажнили-би розріжнити два осібні роди між крайними осібняками, то є між тим осібняком, від якого почав ся сей процес повільної зміни-розвою, отже між тим, від якого починаємо нашу обсервацию а тим осібняком, на якім сей процес скінчив ся на тім степени, що повстав новий рід. Розуміє ся само собою, що сей процес розвою-зміни осібняка не розпочинав ся ані з хвилею обсервациї, ані не скінчив ся з хвилею, коли повстав новий рід.

Здавало-би ся, що ся природна теория Лямарка повинна була заняти місце надприродної теориї Кївера, однак дві причині станули тому на перешкоді. Бо коли Ківе розпоряджував все таки якимсь матерялом палєонтольоґічним, скаменїлостями, які виразно вказували, що в істориї розвою землї були періоди, в яких сьвіт орґанїчний був иньшим від нинїшного і останки ті служили Ківе-

ровий на узасаднене его теорії катастроф і поновних актів сотворення, то Лямарк не мав в тім часі прямо нїякого матерялу, яким-би міг доказати правдивість своєї теорії повільної зміни родів. Друга причина була та, що в тім часі уважано Кївера за одиноко авторітетного в науках природничих. Сего доґматичного авторітету Кївэра не міг переломити і двайцять лїт пізнїйше Жофроа Ст. Гілер. Доперва анґлїйському ґеольоґови Lyell'ови удало ся раз на все опрокинути теорию катастроф Кївера, а зробити місце для теорії, що стверджує безперервний розвій в історії будови землї і живучих на нїй орґанїзмів. Ляель (Lyell) в своїм творі п. з. „Підстави ґеольоґії“ вказав, що переміни в будові кори земської і перевороти поодиноких верств дадуть ся пояснити без наглих, страшних катастроф, бо до зрозуміня тих явищ вистарчає приняти ті сили, що по всяк час на нашій земли дїлають, як пр. підношуване і знижуване ровени води, еї вимулююче-ерозийне дїланє, а то в видї пливучім як ріки, потоки і т. д. До того треба лише приняти безконечно довгі часи, а відомо, що часом і просторонию може природа довільно розпоряджувати. Цїлковито отже звільна, в протягу величезних границь часу (сотки мілїонів лїт) переходила одна періода ґеольоґічна в другу, а тим самим, так само звільна зміняла ся і еще тепер зміняє ся верхня землї під впливом одних і тих самих сил.

Ту науку про безперервну тягліcть історичного розвою будови кори землї принято з признанєм в природничих науках. Опрокидуючи теорию ґеольоґічних катастроф, опрокидувала вона і поновні акти сотворення для живих єств, а припускала лише рівномірмо повільний і рівночасний з розвоєм землї і розвій орґанїчного сьвіта. Однак на теорию, яка так само в природний спосіб толкувала розвій орґанїчного сьвіта нашого ґльобу, на теорию Лямарка позабуто. Доперва по упливі кількох десятків лїт найшов ся чоловік, що на ново підійняв теорию природного походженя родів і під-

ніс ей до того значіня, яке вона займає нині. Сим чоловіком був Кароль Дарвін (Charles Darwin), внук згаданого вже природовця Ерязма Дарвіна.

II.

Кароль Роберт Дарвін родив ся д. 12. лютого 1809. р. В 1831. р. взяв участь яко природовець в морській експедиції капітана Fitzroy'a на кораблі „Beagle“ і оплинув доокола землю, в протягу пятьох літ так, що до Англії повернув доперва 1836. р. Не виїздивши вже майже нікуда, прожив тут до р. 1882.

Коротка характеристика Дарвіна міститиби ся в тих кількох словах, а іменно, що се був ідеал фільозофа і дослідника природи. Не занимав він ніякого публичного становища, а ціле житє перевів в кружку родинним, працюючи безперервно яко огородник, рільник, докладно студіюючи і обсервуючи ріжні роди ростин і звірят. Досліди свої над тими вствами переводив він дуже старанно, докладно і точно. Збирав як найбільше доказового матеріалу, повторював всякі проби доти, поки не був рішучо певним, що сконстатоване явище є правдиве, а доперва тоді, на так сумлінно стверджених явищах будував він свою теорию. В наслідок того всї наукові праці Дарвіна представляють масу неубитих доказів, сконстатованих фактів і тому его теорії так переконуючо промовляють.

Дарвін заслужив ся не лише на поли зоольогії і ботаніки, але своїми класичними дослідами і спостереженями над будовою раф і островів коралевих положив великі заслуги і на поли геольогії. —

Вже в часі своєї подорожи на кораблі „Beagle“ будучи в південній Америці, спостеріг Дарвін непевність і недокладність клясифікації звірят. Дальші досліди, які він провадив протягом двайцятикількох літ, довели его до тих результатів, які він виложив в знаменитім своїм творі п. з. „О повстаню родів через дїланє природного добору“

(„On the origin of species by means of natural selection". Лъондон. 1859). Погляди ті мали великий вплив не лише на науки природничі, але і на инші, як пр. фільософію, суспільну економію, лінґвістику, педаґоґіку і на теолоґію. Професор монахійського університету Др. Р. Гертвіґ говорить, що ніякий науковий твір XIX. в не мав такого великого значіня в цілім культурнім сьвітї, як книжка Дарвіна о походженю родів. Більша часть природовців відкидала цілковито его погляди, друга частина принимала їх але з великими застереженями. Лише дуже малий гуртек природовців станув рішучо по стороні великого англійського природовця-фільозофа. В наслїдок того повстала оживлена наукова борба, яка скінчила ся славною побідою теориї десценденційної (дарвінїзму). Нині цілий наш научний сьвітогляд так пересякнений ідеями теориї десценденційної, що заледви чи і можна говорити о нім поважнім закидї против сеї науки.

З поміж учених, які найбільше причинили ся до побіди сеї науки є співосновательґ дарвінїзму А. Валес (Wallace) і Е. Гекель. Сей послїдний в своїх творах п. з. „Generelle Morphologie" і „Natürliche Schöpfungsgeschichte" научними доказами утвердив сю теорию. Крім тих двох станули по сторонї теориї Дарвіна такі ученї, як: Ф. Мілер, К. Фоґт, Вайсман, М. Ваґнер, Неґелї Ляель, і Гекелї (Huxley). — У вступі до свого твору так пише Дарвін: „мимо того, що моя теория непоясняє ще всего, що еще много річий є незрозумілих, які ще може й довго позістануть невияснеными, то по старанних дослїдах і після неупередженого осуду, який єсьм в можности видати, можу без сумнїву сказати, що погляд, після якого кождий рід мав бути з окрема сотвореним, є позбавлений всякої основи, є мильний. Я пересьвідчений, що р о д и н е є сталими, але походять від иньших родів, і що природний добір спричинений борбою о ествованє, коли не є одиноким средством змінчивости родів, то все таки найголовнїйшим."

Digitized by Google

Відомо вже, що по час Дарвіна було принято, що ростини і зьвірята передають потомкам свої ціхи, власности в незміненім виді і на такій спадковости операло ся неповне поняте про сталість роду (Art, species). Дарвін отже, як се і слідує з висше наведених слів, розпочинає своє діло критикою понятя роду. Після него, то се поняте роду в сьвіті ростин і зьвірят перестає бути в протягу ряду поколінь, понятем сталої, незміняючої ся вартости і характеристики, я в більшим або меньшим відклоном від первісної форми і еї ціх. В сей спосіб повстали в сьвіті орґанічнім форми, які систематика означує назвою відмін (varietas) якогось роду. Повставане відмін можна дуже легко сконстатувати. Коли висіємо насіня одної ростини, то одержимо нове покоління, яке буде ріжнити ся від свого родича більшими або меньшими індівідуальними ціхами. Колиж дальше будемо плекати ту ростину вибираючи під засів насіня лише одної індівідуальної відміни, пр. таких осібняків, які мають листя чи то більш волохаті, або більш вирізані за другі осібняки, то тая ціха в ряді поколінь буде збільшувати ся, розвивати ся. При помочи такого штучного добору одержали люди так богато рас і пород голубів, псів, овець і кріликів і ріжних ростин. Ріжниці між поодинокими расами, які осягнено в сей спосіб доходять до величезних розмірів не лише під зглядом зверхного вигляду але, що важнійше, і під зглядом внутрішної будови (ріжниці анатомічні) і так пр. почтовий голуб має 38 хребових перстенів, а голуб-горлач (Kropftaube) має 43, а знаємо, що всї раси голубів походять від одної пари диких, скальних голубів (Columba livia). Розуміє ся, що між голубом почтовим а горлачем маємо цілий ряд посередних, переходових форм, без яких немислимі так великі ріжниці в будові кістяка.

Колиж подибле ся в природї два осібняки з подібними анатомічними ріжницями, без посередних форм, то означить ся їх без сумніву як два відмінні роди. Колиж найдуть ся і посередні форми,

то тоді спадають крайні осібняки до значіня відміни даного роду. Бачимо отже, що до означеня роду рішаючим є брак посередних форм. Таким другим рішаючим чинником для відріжненя осібних родів є перехрестне парованє.

Тоді іменно належить два осібняки зачислити до иньших родів, коли вони не дадуть ся спарувати, або коли і дадуть ся спарувати тоді се парованє буде безплідне, або вкінци коли і буде плід, то плід сей, так званий бастард, не може плодити потомків, таким пр. бастардом є мул, плід коня і осла. Відміни знов не лише що дадуть ся легко парувати але їх плід є витревалїйшим і відзначає ся більшою плодовитостню. Новійші однак проби дали доказ повної безосновности сего твердженя. Проби перехрестного парованя двох безсумнівних родів виказали, що бастарди в нерідких случаях не лише легко одержати але що вони з малими виїмками суть так само плодовитими як мішанці т. є. плоди двох ріжних відмін. Приміром бастард заяця і крілика так зв. заяць Дарвіна (Lepus Darvini) є в великім степени плодовитим, так само бастарди козй і вівцї, пса і шакаля, пса і вовка і т. д. Не місце тут вичислювати всї проби перехрестного парованя родів, проби які роблено в найновійших часах з ріжними родами майже всїх рідней звірят і ростин. Проби ті виказали 1.) що переважна часть безсумнівних родів дасть ся перехрестно парувати, 2.) що трудности такого парованя ростуть, чим меньше є систематичне споріднене даних родів і 3.) що все таки трудности ті не суть пропорциональними до ріжниць систематичного спорідненя, т. зн. що нераз безсумнівно дальше споріднені роди дадуть ся легкше спарувати чим близше споріднені.*)

Ті всї дотеперішні наші спостереженя дадуть зреасумувати ся в одно позитивне речене, а іменно, що р о д и с у т ь с т а л и м и в і д м і н а м и а в і д м і н и з м і н я ю ч и м и с я, р о з в и в а ю ч и-

*) Др. Р. Гертвіґ: Lehrbuch d. Zool. 1903. ст. 22.

Digitized by Google

ми ся родами. Таким чином понятя більших і меньших ґруп систематичних суть понятями абстрактними, але потрібними до клясифікациї орґанїзмів. З сего отже слїдує, що те, що відносить ся до родів дасть ся примінити і до рідней, рядів, кляс, пнїв і т. д., а се вже остає питанєм часу, коли ті, з початку малі ріжницї дійдуть до більших розмірів. З тогож знов слїдує, що сьвіт орґанїчний в уґрупованю повинен представляти ґенеальоґічне дерево, де ті всї систематичні ґрупи будуть пнями, галузями, галузками і. т. д. сего дерева, а при дальшім консеквентнім розвиваню сеї думки мусимо конечно приняти, що сьвіт ростин і зьвірят походить від кількох або і одної в найвисшім степени простої форми, з якої повільно, природною дорогою розвинув ся. Такий повільний історичний розвій сьвіта ростин і звірят від простої пра-форми називаємо фільоґенїєю або фільоґенетичним розвоєм, в противенсткі до розвою одного осібняка з форми заплідненого, одноклїтинного яйця до повної зрілости, т. є до істориї розвою плоду, яку зовемо онтоґенїєю або онтоґенетичним розвоєм.

Фільоґенїя орґанїчного сьвіта, яка є конечним, консеквентним наслїдком висше поданих понять систематичних ґруп, понять уґрунтованих ріжними доказами, усуває і перший чинник до означеня роду а то брак посередних форм. Природа не знає скоків отже й не могли в природний спосіб відразу повстати ріжницї родові, кождий відмінний рід лучить ся з другим родом більшим або меньшим рядом посередних форм. Неспостережимі майже з початку зміни можна добачити доперва по упливі довгого часу. Подібно як астрономія обчислює простори числами, яких безглядної вартости, ми не в силї поняти, так і наука о розвою землї і живучих на нїй орґанїзмів обчислює сотками мілїонів лїт час, в якім відбував ся сей повільний розвоєвий процес. Щоби один рід міг розвинути ся в кілька иньших родів на се треба, що наймень-

ше кільканайцять тисяч літ. Для тої то причини безпосередне слїдженє процесу розвоєвого є неможливе. На ствердженє фільоґенїї можемо дати лише докази найбільшої, майже певної правдоподібности, які не тільки що годять ся із сконстатованими фактами і явищами, але, що більше, то ті всї явища знаходять одиноке можливе поясненє лише за принятєм науки повільного розвою орґанїзмів.

Такі посередні докази дає нам систематика орґанїзмів, палєонтольоґія, порівнююча анатомія і наука о повставаню (онтоґенїя), а вкінци і ґеоґрафія звірят.

Систематика орґанїзмів стверджує, що звірята не дадуть ся подїлити на рівнорядні ґрупи, котрі-би можна довільно переставлювати. Кождий мусить признати, що в природї є ґрупи звірят, які з собою то близше то дальше споріднені, а се в конечнім наслїдку доводить до уложеня дерева ґенеальоґічного звірят, а так само і ростин. А таке ґенеальоґічне дерево мусить конечно прияти наука о повільнім розвою звірят, коли єї висновки є правдиві.

Доказ палєонтольоґічний є одним, який можнаби назвати безпосередним доказом. Ми бачимо тут наочно, як в наступаючих по собі верствах землї лежать останки чим раз то вище розвинених звірят. Зібрано матеріял, який для поодиноких ґруп представляє всї переходові форми. Маємо пр. кости копальняних коний, які вказують, що нинїшний кінь о однім пальци, який представляє копито, розвинув ся поволи з форми коня, який мав чотири пальцї; всї переходові форми найдено. Рівно-ж найдено форму, від якої спільно походять всї копитні звірята. Крім того маємо посередну форму між ящірками а птахами, се так званий Archaeopterux, перво-птах, цїлий він опірений, щоки єго дзюба задержали ще зуби, крім того позістав також довгий хвіст питомий ящіркам. Форма ся переховує ся в мінеральоґічнім музею в Берлїні. Ся отже наука о вимерлих ествах стверджує, що між тими ествами а живучими нині ествує родова

звязь; перші суть безсумнівними предками послідних, а їх скаменілі останки найпевнійшими документами історії звіринного сьвіта (фільоґенії).

Порівнуюча анатомія і порівнуюча наука о походженю (онтоґенія) стверджують, що всї живі єства, чоловік, пес, хробак, лілія і т. д. загалом всї без винятку походять від одноклїтинної форми т. є з запліднєного яйця, одна клїтина є основною формою всїх єств. Далї, що всї многоклїтинні звірята (Metazoa) в перших часах розвою плоду. т. є до витворенія перших двох ембріональних листків (двох верств клїтин) переходять той самий процес розвою. Одним з найважнїйших доказів на ствердженє наукиo повільнім, родовім розвою живучих єств є задивляюча правильність в їх онтоґенетичнім розвою, бо тая правильність дасть ся лише пояснити спільним походженєм всїх єств. Кождe звірятa в часї свого індівідуального розвою переходить ті стадії, які стало являють ся у низших звірят. Плід пр. чоловіка в перших стадіях розвою має задивляючу подібність до низших звірят, іменно до риб. На такім плоді бачимо подібно як у розвинених вже риб зявні ями (Kiemenspalten), таке саме уряджене серця і кровоносних посудин, ті самі зарисн в твореню стовба хребового і взагалї цїлого кістяка. Жаби, як відомо, віддихають легкими і стоять на нисшім степени розвою як риби, але жаба в стадії пуголовиці переживає як риба, віддихає зявами які опісля завмерають, одним словом, цїлий єї устрій є тодї рибячий. Се незвичайно цїкаве явище назвав Гекель „основним законом біоґенетичним“ і з'ясував его отсими словами: „Історія розвою одного осібняка (онтоґенія) є коротким повторенєм історії его родового розвою (фільоґенії) т. зн. що важнїйші стадії орґанізації, через які переходили его предки, виступають в зміненім виді, бо в приміненім до нових обставин, в его індівідуальнім розвою“.

Відносини ті можна собі в сей спосіб узмисловити. Припустїм, що якийсь орґанізм переходить в своїм індідідуальнім розвою, від яйця до зрілої

форми стадиї, a, b, c, d e... а ряд єго предків в родовім розвою представляв форми A, B, C, D, E... В такім разї постепенні зміни орґанїзациї в стадиях a, b, c, d, e... будуть в повнї відповідати постепенним змінам орґанїзациї у форм A, B, C, D, E.. *)

Се засадниче правило біоґэнетичне дасть ся примінитп і до поодиноких орґанів. Так пр. центральний систем нервний у низших безхребних зьвірят (Avertebrata) творить часть верхної шкірн. У висших зьвірят-хребовців (Vertebrata) лежить він в глубинї тїла. Та у плоду (ембріона) хребовців розвивае ся сей центральний систем з верхної верстви (Ektoderm), а звідси доперва при помочи впуклювання і відтинаня звільиа пересуває ся в глубину.

Пригляньмо ся еще повставаню стовба хребового. У найнизшого хребовця нїби-рибки, тиравки (Amphioxus) хреб представляе подовгаста ткань т. зв. хребова струна (Chorda dorsalis). У висших риб круглоротих (Cyclostomi) пр. у піскослиза (Petromyzon) наокола тої струни бачимо кісну болону, хрищ в видї одноцїльної рурки. У ще висших риб бачимо вже віддїльні перстенї хреба, по серединї однак лишае ся еще струна, (се легко можна побачити у щуки). У плазунів-гадів (Reptilia) перстенї хребів чим-раз-то більше випирають струну. Сей процес усуваня струни все більшае у птахів, а у ссавців струни вже майже цїлковито нема. У ембріонів ссавців бачимо подібні стадиї. Наперед витворюе ся хребова струна (стадия нїби-рибки) опісля повстае хрищ хребовий, який окружае струну (стадия круглоротих риб). Опісля хрищ перетворюе ся в кість, в хребові перстенї і цїлковито випирае струну (стадиї щуки і плазунів). У дозрілого ссавця струна цїлковито заникла, остав ся лише сам стовб хребовий.

В сей спосіб констатуемо три однакові стадиї в розвою родовім (фільоґенїї) і в розвою індівідуальнім (онтоґенїї).

---

*) Dr. J. Nusbaum: Embryologia. Warszawa, 1802.

Digitized by Google

Стадия I. хребова струна.
„ II. хребова струна + стовб хребовий,
„ III. стовб хребовий,
або A. B, C. ⌒ a, b, c.

З сего приміру бачимо, що в розвою хребого стовба онтоґенія є цілковитим повторенєм фільоґенії. Сї явища дадуть ся лише тоді пояснити, коли приймемо спільність походженя всїх звірят.

Наука про ґеоґрафію звірят розвинула ся доперва в послїдних роках XIX. віку. Мимо ще так молодого віку, зібрано вже досить матеріалу, яким можна ствердити доказ, що нинїшне розміщене звірят на кули земскій є продуктом минулих соток тисячів лїт.

Коли-би звірята були сотворені, то сотворитель порозміщував-би їх на тих місцях де обставини під зглядом підсоня, поживи і т. д. відповідалиби докладно їх устроєви. Колиж звірята розвивали ся природно з низших форм в часї довгих періодів часу то в їх розміщеню міродайними будуть лишень так звані услівя ґеольоґічні і тектонічні. — Ми знаємо, що верхня землї що хвилинп має иньший вид. Знаємо, що відносини величини верхнї моря до величини верхнї землї, нїколи не є сталими. Знаємо, що обшарі землї довгий час роздїлені морем знова лучили ся і на відворіть. Знаємо вкінци і се, що там, де нинї суха земля, лїси, міста, там колись було море, що верстви, з яких складають ся горп, лежали колись на днї моря поземо, а доперва динамічна сила землї сотворили з них недоступні хребти гір. Ті всї явища мусїли обусловлювати в часї ґеоґрафічне розміщене звірят і ростин. На се дає нам наука отсї докази.

Як відомо на полудневій півкули нашого ґльобу розпростирають ся три части сьвіта: південна Африка і Америка і цїлий континент Австралії. Крім того находимо ещо много островів, з яких на увагу заслугують два: Мадаґаскар і Нова Зеляндия. Мадаґаскар різко ріжнить ся від Африки під зглядом звіринного сьвіта, так само Нова Зеляндия відріжняє ся від Австралії. В сей

способ розріжнимо нині на південній півкулі пять осібних, фавністичних округів.

Округ Австралії замешкують найнизші ссавці, Дзюбаки і Торбуни. Перші з них представляють собою ще дуже низький степень орґанізації, бо так, як плазуни-гади, зносять яйці. Тим чином суть они живучими, переходовими формами між ссавцями а плазунами-гадами. Знов-же торбуни пр. кенґур, лучать собою дзюбаків з висшими ссавцями. Нинїшні многі представителї того ряду ссавців суть малі але їх вимерлі предки доходили величини носорога або льва, як про се свідчать їх тлінні останки. Крім того живе в ріках Австралії риба баррамунда (Ceratodus Forsteri). Цікаву ту рибу відкрито доперва в 1870. р. Живить ся вона ростинами і від часу до часу виходить на беріг ріки. Тут на земли може вона довший час перебувати і віддихати воздухом, бо ей плавний міхур розвинув ся вже в перше легке. Риба та отже може віддихати не лишень в водї зябрами, але і чистим воздухом, тому і становить вона ряд дводишних, а тим самим є посередною формою між рибами а земноводними (Amphibia) пр. ящуром (Salamandra), жабою і т. д. Знова-ж в морю, в прибережнім намулї живе иньша риба т. зв. Епіґоніхтіс, споріднена зі знаною вже нам нїби-рибкою (Amphioxus), яка знов є посередною формою між безхребними звірятами, хробаками а першими хребовцями, рибами.

Перейдїм тепер до Нової Зеляндиї. Тут находимо знов посередну форму, якої нема в Австралії, именно звіря так зване Гатерія. Се звіря лучить собою земноводні звірята з плазунами-гадами (Reptilia). Гатерія (Sphaenodon (Hatteria) punctata) се одинокий живучий представитель перво-плазунів (Pro-saurier) з яких розвинули ся яцірки, крокодилї і иньші. Ту саму Нову Зеляндію враз з ледівцями, горячими жерелами, гущавинами папоротий замешкували старинні птахи, дивовижної форми, без крил з шерстяним піром, яких постава доходила величезної форми. Представителями сих вимерлих вже

давно форм в малиї ківі (Apterux Oweni) і величезнїй Моа (Dinornis giganteus). Сего послїдного в найновійших часах винищив вже цїлковито чоловік.

В систематицї занимають ті птахи ряд струсів і стоять на низькім степени розвоєвім. Ряд сей подибуємо виключно лишень на південній півкули. В Африцї жие правдивий струс, на Мадаґаскарі в побережних покладах находимо величезні яйця (о вмістимости вісьмох літрів) і кости птаха з того-ж ряду струсів. Австралїя мае представителя в формі Казуара і Ему, Нова Зеляндия мае Ківі і Моа, а вкінци південну Америку замешкуе малиї струс, Нанду, а в покладах Арґентини находимо кости споріднених з Нанду, а вже вимерлих птахів-велитів.

На Мадаґаскарі, що був в давних часах вітчиною згаданої форми струса, живуть инъші цїкаві звірята, як пр. малпюки (Prosimiae). Ті звірята находимо вще в Африцї, але вже дуже рідко і на деяких островах індийського океану. Малпюки се представителї вельми цїкавої ґрупи, що посередничить між торбунами а малпами (Simiae).

В південній Америцї живе ґрупа малп широконосих так зв. Hapalidae. Звірята ті мають ще пальцї закінчені пазурами і тим чином суть представителями переходової форми між малпюками а малпами широконосими (Platyrhinae), які на пальцях місто пазурів мають вже нігтї.

В кінци на полудневій півкули, на острові Джава відкрив французький антропольоґ Дібоа (Dubois) форму малпочоловіка джавського т. зв. Pithecanthropus erectus.

Ся збірка переходових форм на південній півкули не може бути припадковим явищем; она лучить в одно тих пять ріжних округів і надае тій цїлости один питомий тим округам, спільний характер. Се явище дасть ся хиба в сей спосіб пояснити, що ті нинї відокремлені округи в давних геольоґічних періодах творили одну цїлість.

Digitized by Google

На підставі тих явищ ґеоґрафічного розміщення звірят на південній півкулі, поставлено гіпотезу, яка каже, що справді в давних часах істнував такий одноцільний континент в околиці південного бігуна, де розночинав ся розвоєвий процес звіринного сьвіта і з відтам по лучах розходив ся на решту континентів.

Зновже Вільгельм Бельше (Bölsche) в своїй розвідці п. з. „Darwinistische Probleme am Südpol“ поясняє се явище в сей спосіб:

„Можливим є се і взагалї більш правдоподібним, що розвій звірят відбував ся до певної границі рівночасно на цілій земли і що пізнїйше наступив поділ в сей спосіб, що коли на півночи сей процес дальше на перед поступав, то тодї на південній півкули наступив єї поділ на ізольовані части Австралїю, Нову Зеляндію, Мадаґаскар, південну Америку (яка правдоподібно була від'окремлена від північної і доперва в пізнїйших епохах з нею получила ся). Наслїдком тої ізоляциї задержали ся тут довше при житю ті старинні ґрупи звірят, подібно як довше заховують ся останки старих людських племен в відокремлених та недоступних закутинах гір“.

А. Валєс (Wallace) був тої думки, що острови малайські дїлять ся на два особні фавністичні округи: на округ східний австральський і західний азийський і між тими округами ставив різку границю. Новійші докази виказали, що такої границі нема, що один округ лучить ся з другим, а таким лучачим місцем є остров Целєбес, на якому живуть представителї австральської і азийської фавни.

Леопольд Бух студиюючи фльору канарийських островів сконстатував, що в відосібнених горами долинах ростуть роди зел, спеціяльні лише тій долинї. Се явище вияснює він в сей спосіб, що ріжні роди ріжних долів не могли помішати ся, бо для ростин гори ставлять більшу перешкоду чим пр. море. Ваґнер подав знов много примірів, що для слимаків або комах границю розширення роду суть гори або не дуже то широкі

ріки. На увагу заслугують рівнож відносини чисельні між родами на від'окремлених островах і так пр. на островах гавайських на 116 родів птахів є автохтонних, т. зн. таких, що лише на тих островах живуть 70 родів. На островах Ґаляпаґос на 108 родів є неменьше як 84 свійських.

Ті всї отже ріжні явища в ґеоґрафічнім розмішеню звірят можемо лише тодї зрозуміти, коли приймемо, що розвій орґанїзмів відбував ся повільно і в протягу дуже довгих епох часу, в якім рівночасно і змінювала ся верхня землї і що в розміщеню звірят міродайними були ґеольоґічні явища.

На таких незбитих доказах, на реальних сконстатованих фактах основує ся нинїшна наша наука о походженю живих єств, і коли Герввіґ говорить, що „нинї вже не мислимий нїякий поважний закид проти сеї науки“, то говорить правду.

Ск наука є принята в цїлій своїй основі в нинїшнім науковім сьвітї і коли повстали нові теориї проти Дарвіна, то не перечать вони сего повільного природного розвою орґанїзмів від найпростїйшої форми, лише подають инъші причини від тих, які подає Дарвін а які спричинили сей природний розвій.

III.

Причину розвою орґанїзмів добачує Дарвін в природнім доборі за помочию борби о єствованє. (Сю помічну теорию, яка старає ся в природний спосіб пояснити причину повстаня ріжних родів називаємо часто також властивим дарвінїзмом). Подібно як в домашній годівли чоловік штучним доборем розвів тільки ріжних рас звірят і ростин, так само в природї розвій орґанїзмів є конечним наслїдком дїланя добору але добору природного, в якім місце чоловіка заступає борба о єствованє.

В природї т. є в сьвітї звірят і ростин щодня можемо добачити два явища, які підпїс Дарвін до значіня законів. Першим явищем є закон

спадковости; конечний наслїдок сего закону є се, що родичі передають в спадку своїм дїтям не лишень свої родові прикмети, що пр. віл родить вола, кінь коня, пес пса і т. д. але і свої індівідуальні цїхи, як пр. барва кожі. Але рівночасно бачимо і друге явище а то дїланє закону змінчивости; наслїдком сего закону дїти нїколи не суть безглядно рівними своїм родичам тільки відріжняють ся від них своїми властивими, особистими прикметами. — Звідки беруть ся сї індівідуальні прикмети, сї особисті зміни у дїтий? — На се питанє не давав Дарвін вдоволяючої відповіди. Він уважав індівідуальні зміни за наслїдки законів, яких поки-що єщє не дослїджено і не вияснено і тому уживав на се дуже часто виразу „припадкові зміни“. Сей вираз був причиною многих закидів проти теориї Дарвіна. Не зрозумівши докладно властивого змислу сего виразу, закидувано Дарвінови, що свою теорию збудував на „припадкових явищах“ а з сего мов-то слїдує, що ся теория не мав жадної наукової стійности, бо строго наукова теория мусить розпоряджати конкретними, узасадненими явищами і не можна цїлої ваги класти на „припадок“. Тому ще раз тут виразно зазначуємо, що виразу „припадкові зміни“ уживав Дарвін в тім змислї, що закони, яві спричинюють появу індівідуальних змін не є нам покищо відомі. Доперва пізнїйше Вайсман, великий приклонник Дарвінової теориї природного добору поставив свою теорию, яка старає ся пояснити причини повстаня особистих змін. Сю теорию подамо обширнїйше опісля, при обговорюваню розвою дарвінїзму по Дарвінї, тепер вистарчить нам лишень одна частина сеї теориї, яка — думаємо — зможе вияснити вповнї появу особистих змін.

Відомо, що до сплодженя дитини потреба полученя двох половин клїтин, мужеського насїня і жіночого яйця. Ті дві клїтини зливають ся в одну, в так зване запліднене яйце. При тім зілляню двох клїтин, найважнїйшу ролю відгривають ядра (nuclei) обох клїтин, які притягаючи себе взаїмно, лучать

ся в сей спосіб, що маси їх переходять одна в другу, одним словом, вони стоплюють ся в одно ядро запліднепого яйця. (Verschmelzung der Kerne). Сї ядра яйця і насїня а властиво їх плязму уважає Вайсман жерелом спадковости. Питомою власностию сеї плязми є переношуване прикмет родичів на їх дїти.

Колиж тепер з такого запліднепого яйця розвине ся дитина, то еї прикмети-цїхи мусять бути полученем в одно прикмет батька і матери а тим самим дитина є випадковою батька і матери і тому не може бути безглядно-точно подібною ні до батька ні до матери. Колиж знова родичі були випадковою дїдів а ті знов прадїдів і т. д. то бачимо, яке то широке поле має природа до своєї розпорядимости, щоби не повтаряти ся не творити все одно і те саме. Тут, в тій злуцї, двох мікроскопічно малих клїтин, природа добирає, припасовує, тїнює, тут знаходить матеріял, щоби кождому чоловікови дати иньшу фізіономію, тут належить шукати причин повставаня індівідуальних цїх не лишень внїшних але і внутрішних. Ті знов цїхи суть материялом, з якого користав чоловік, щоби штучним добором розвести для своєї вподоби чи там користи, якусь наперед вже обдуману відміну. они-то суть материялом, з якого творець-природа вибирає одні і їх заховує, а нищить другі. В тій чинности природи місце чоловіка заступає природний закон борби о єствованє, — він вибирає з поміж тисячів дїтий лише ті, котрі обдаровані корисними прикметами і їх лишає при житю, щоб вони — так сказатиб — ті корисні прикмети розвинули дальше в ряді своїх поколїнь. Се дїланє закону борби о єствованє називає Дарвін „природним добором“.

Чинність борби о єствованє основує ся на тім, що в природї родить ся всегда більше єств, чим може удержати ся при житю, (право Мальтуса). Деякі звірята, пр. жаби складають річно попад кілька тисяч яєц, иньші знов єства, пр. бактерії множать ся єще скорше, так, що коли-би їх роз-

Digitized by Google

плід відбував ся без перешкоди, то в короткім часї їх поколїнє перейшлоби мілїярдове число. Але навіть так мало плідні звірята як слонь в протягу пятьох віків розмноживби ся до того степеня, що ціла верхня землї вкрила-би ся лише їх стадами. Однак в природї бачимо чисельну рівновагу між всїма родами звірят, бо мимо того, що так много єств є покликаних до житя, то за те відносно дуже мало може при житю удержати ся.

В наслїдок того межи живими єствами повстає борба о єствованє. Найріжнїйші і найбільш віддалені від себе роди звірят і ростин входять з собою в колїзию, стають ся найзавзятїйшими суперниками. Щоби мати поняте про ті взаїмні замотані відносини в борбі о єствованє ріжних живих єств подамо кілька вельми цїкавих примірів, які наводить Дарвін в висше поданім творі*).

В посїлости свояка Дарвіна в Staffordshire знаходила ся велика нїким нерушана толока. По якімсь часї засаджено кількадесять морґів сеї толоки шкоцькою сосною. В недовгім часї можна вже було запримітити вплив сеї зміни на живі єства толоки, особливо на їх число. Але не тільки, що змінило ся число ростин і звірят але понадто появило ся кількадесять цїлком нових родів ростин, які по тої час не росли на толоцї. Вплив сеї зміни був ще більший на комахи, бо появило ся шість комахоїдних птахів, яких не мож було добачити на незасадженій толоцї. Так само побільшило ся о три число комахоїдних птахів і на самій толоцї. З сего вже приміру виразно бачимо, які великі зміни викликала присутність одного рода дерева. В иньшому місци заобсервував знов Дарвін, що худобина ставляє велику перешкоду в розроджуваню шкоцької сосни. В деяких знов околицях комахи унеможливлюють єствованє худобини, як се бачимо з дослїдів Адзари і Ренґера роблених в Параґваю.

---

*) Darwin: Über die Enst. d. Arten. пер. нїм. К. В. ст. 106—114.

Digitized by Google

Щоби пізнати, в який спосіб ріжні роди ростин і звірят, які належать до цілком відмінних систематичних пнів входять з собою в замотане суперництво наведемо тут ще один опис дослідженого Дарвіном явища. „Я запримітив, — пише Дарвін — що ріжні роди конюшини до свого єствованя конечно вимагають відвідин пчіл. І так двайцять головок білої конюшини (Trifolium repens) дало менї 2290 зерен, коли тим часом двайцять иньших головок тої самої конюшини не видало нїчо, позаяк недопущено до них пчіл. Так само сто головок червоної конюшини (Tr. pratense) видало 2700 зерен, коли тим часом те саме число иньших головок тоїж конюшини, коли не допущено чмелїв, не видало нїчогісїнько. Відомо, що червону конюшину запліднюють лишень чмелї... Коли би ми припустили, що в Анґлії з часом вигинуть чмелї цілковито, то враз з ними мусїла би вигинути і червона конюшина. Зноваж число чмелїв даної околиці є зависиме в переважній мірі від пільних миший, які нищать гнїзда а враз з тим і зародки чмелїв. Оберст Невман, який довгий час робив досліди над чмелями подає, що „в Анґлії гине їх в сей спосіб дві третинї“. Число миший є знов зависиме, як звісно, від числа котів. Невман говорить дальше: „В сусїдстві сїл і малих міст знаходжував я якнайбільше гнїзд чмелїв, се явище приписую котам, які нищать миши“. З сего слїдує, що урожай на конюшину зависимий є від чмелїв, ті знов від миший, а ті від котів“.

На тих примірах бачимо виразно замотану зависимість одних родів живих єств від других. Всегда і по всїм місцям бачимо, що самі закони природи вимагають, щоби одиниці провадили з собою борбу а тодї, хто сильнїйший той побідить, хто до житя відповіднїйший, тої ме жити. Правда, много осібняків згине з чисто случайних причин, однак переважна часть гине тому, що були меньш відповідними до житя чим їх суперники. При житю остануть ся лише ті одиниці, яких обдарувала природа при помочи свого закону змінчивости найко-

рисніїішими, особистими цїхами, одиниці, які під яким небудь зглядом мають перевагу над иньшими. Осібняки, які одержали не корисні цїхи мусять в борбі тій згинути. В сей спосіб повстає природний добір, его дїлане є чисто механїчної натури. Він — як то вже висше сказано — задержує при житю одиниці, що мають в чім небудь перевагу над иньшими; ті одиниці передають в спадку свої прикмети своїм поколїням і в сей спосіб дані цїхи щораз то більше всилюють ся, нагромаджують ся, чимраз то більше ріжничкують ся. В сей отже спосіб нові форми завдячують своє повстане природному доборови через борбу о єствованє.

І борба о єствованє проявляє ся передовсїм в борбі о задержане житя даного осібняка, тодї йде борба між осібняками того самого роду о поживу, в борбі з хижими звірями, в борбі з підсонєм і взагалї з ґеольоґічними і атмосферичними услівями даного округа — то знов в борбі о задержанє свого роду на будуче, то є. в борбі о самицю, о можливість розмножуваня.

В рідких случаях йде ся борба з цїлою сьвідомостию, се трапляєть ся в часї голоду або великих елєментарних нещасть, в звичайних обставинах борба йде несьвідомо. Кождий чоловік, що здобуває собі вигіднїйше становище, чи то при помочи більшої енерґії чи визначнїйшої інтелїґенциї ограничає тим самим житєві средства иньших людий. Звірята, які завдяки своїй хитрости або швидкости успіли втечи перед хижаками суть причиною, що їх меньше успосібнані товариші стали ся добичею ворогів.

В деяких случаях годї навіть говорити про яке суперництво, пр. в тім случаю, коли в часї помору виходять цїло ті одиниці, яких орґанїзм був витревалїйший на ту слабість, чим иньших осібняків. З тих поодиноких явищ бачимо, що означенє їх виразом „природний добір через борбу о єствованє“ є не дуже то так відповідним,

Спенсер назвав се явище влучнїйше а іменно „пережитєм“ (правом) більш відповідного (по нїм. Überleben des Passendsten або des Tüchtigsten). Дарвін задержує свою назву на означене тих явищ тому, щоби тим зазначити подібність (анальоґію) між чинностию чоловіка в домовім плеканю звірят, то є в штучнім доборі а чинностию природи.

Ми приглянемо ся тепер близше поодиноким явищам борби о єствованє. — Се зрозуміє кождий, що для всїх родів живих єсть рішаючим чинником в означеню границї, до котрої вони можуть множити ся, буде скількість поживи; отже наслїдком того конечно мусить наступити борба о поживу. Другою перешкодою в розмножуваню якогось ґатунку буде жажда добичи хижих звірят, і так число заяцїв, кіз, антильоп і много иньших родів буде зависиме від сили нищеня хижаків. Сю борбу з хижаками ведуть майже всї звірята винявши хиба слоня, на якого навіть найбільше пажерливий хижак бенґальський не важить ся нападати. Однак найбільш зависимі суть орґанїзми від в і д с о н я. Найвизначнїйшу ролю ґрає в тім періодична зміна пор року. Шкідливий вплив сеї зміни так описує Дарвін. „Зима з 1854—55 р. знищила в моїй посїлости не меньше як чотири пятих частий всїх птахів, страшне знищенє, коли подумаємо, що, коли в часї помору згине 10% людий, тодї уважаємо сю смертельність за незвичайно велику“. О скільки знов клїматичні відносини впливають на зміну скількости поживи, остільки впливають і на завзятість борби між одиницями, які живлять ся тими самими річами, без згляду на се, чи ті одиниці є того самого чи ріжного рода. Коли пр. будемо йти з півдня на північ або з вохких околиць до сухих, то запримітимо, що певні роди звірят і ростин будемо подибувати чим раз то рідше і побачимо, що деякі з них цїлковито зникнуть. Се явище не є виключно наслїдком безпосереднього дїланя зміни підсоня. Зміна підсоня може певним родам цїлковито не шкодити але вона може рівночасно бути корисною для иньших родів, а тодї ті роди на-

слїдком того, що знаходять ся в лучших і корисніїших обставинах, скорше і сильніїше множать ся і заглушують тамті роди.

Що підсоне дїлає посередно, се бачимо найлучше з того, що деякі роди ростин, які привезено з чужих країв, дадуть ся дуже легко плекати в городї, коли тимчасом полишені собі самим гинуть приглушені нашими, свійськими ростинами, отже мимо того, що зміна підсоня їм безпосередно не шкодить, не є в силї видержати суперництва тутешних родів.

Хотяй з наведених вже примірів бачимо, в яких ріжних видах проявляє ся борба о єствованє, то думаю, що не буде від речі, коли для ствердженя сего важного, природного явища наведу ще кілька конкретних фактів, які подає Др. Р. Гертвіґ*).

В минулім віцї привезено з Азиї до Европи вандрівного щура (Mus decumanus). В протягу так короткого часу розмножив ся він в Европі так сильно, що випер, знищив майже цїлковито тутешного, свійського щура (Mus rattus). Се явище заобсервовано не лишень в одній Европі але і в иньших частях сьвіта, де також рівномірно з розповсюдненєм вандрівного щура вигибає цїлковито свійський щур. Европейські зела з ряду осетоватих, перевезені до південної Америки, так сильно там розмножили ся, що приглушили майже всї тамошні ростини, а найбільше в околици Ля-Плята. Иньша знов европейська ростина з роду *Hipochaeris radicata* так само сильно розвинула ся в Новій Зеляндиї на шкоду тамошних ростин.

Те саме можна заобсервувати і між расами людськими. а іменно племена Дарвідів і червоношкірих Індиян вимирають в тій мірі в якій розповсюднюють ся племена кавказької, монґольської і муринської раси.

Взагалї чим більше будемо вглублювати ся в явища орґанїчної природи, тим ясніїшого наберемо понятя про вагу борби о єствованє. Много

Digitized by Google

*) Dr. R. Hertwigs Zoologie, стор. 37.

дуже цїкавих фактів дасть ся пояснити лишень за принятєм борби о єствованє. Зрозуміємо, чому на відосібнених островах знаходять ся роди комах з знидїлими крилами; се обясняє ся тим, що ті роди, які мали розвинені крила вигинули в мори, куда занесли їх вітри, що періодично віють на тих островах. При житю остали ся лишень ті осібняки, що не могли лїтати і ті передали ту корисну для них в тих обставинах цїху своїм поколїням. Найцїкавійшими однак явищами, які витворила борба о єствованє, се 1. симпатичне убарвленє, 2. мімікри і 3. розвій другорядних половых орґанів або так званий половий добір.

Перші два наведені явища виступають в природї яко непевні средства охорони проти напасти ворогів. Бачимо тут наглядно стан звірят, який дозволяє їм перебувати безпечно в осередку, в якому вони по найбільшій части живуть, одним словом, звірята наслїдують чи то барвою, чи виглядом даний осередок, — они до него приноровлюють ся. Під словом „приноровленє“ (Anpassung, przystosowanie) не можна розуміти якоїсь вродженої звіряти чинности, наслїдком якої звіря самовільно приноровлює ся, змінює свій устрій відповідно до обставин. „Приноровленє“ се нїяка чинність а стан. Приміром устрій тїла птахів відповідає вповнї їх житю в воздусї. Щоби тягар тїла був меньший, то кости їх виповняє воздух, (пневматичні кости). Пухкість пера також впливає на зменьшенє тягару тїла. Взагалї кожда частина тїла, їх фізіольоґічні чинности, як обіг крови, спосіб віддиханя все приноровило ся до лїтаня в ріжних реґіонах воздуха. Та се приноровленє не є чинностию орґанїзму птаха а станом, конечним наслїдком, який викликав природний добір при помочи борби о єствованє. Так само і ті два наведені низше явища, то є симпатичне убарвленє і мімікри не суть чинностию а станом і то станом охоронним, який викликав природнїй добір.

Digitized by Google

Симпатичним убарвленєм зовемо се явище, коли барва кожі звірят відповідає вповні барві осередка, на якому, або в якому ті звірята живуть. Бачимо, що морські животини, які переживають виключно на верхні моря або тут-же під нею є прозорими. Знов-же біла шерсть звірят, що живуть в полярних околицях відповідає білости снїгу і так пр. білий полярний медвідь, лис, заяць, і иньші. Звірята, що живуть в пустини мають брудно-жовту краску, переважна часть гусїльниць, що живе на зелених листках ростин, мають краску зелену. Се наглядне приноровленє звірят вийшло в сей спосіб, що ті звірята, яких краска кожі була більш подібною до краски околиці чи осередка уйшли увазї ворога скорше чим другі.

В той самий спосіб повстали і „мімікрі“. Се явище подибуємо виключно лишень у комах. Тут бачимо приноровленє до осередка не лишень самою барвою але також і виглядом цїлого тїла. Дуже часто находимо наслїдуванє вигляду листя ростин. Так пр. мотилї (Kalima paralecta і Siderome strigosa), які живуть на островах маляйських, коли хотять скрити ся перед ворогом, то всегда сїдають на галузку відповідного дерева чи корча і складають крила до купи, так що лише спідна їх часть виходить на верх. В тім станї мотиля найвлучнїйше око не є в силї розріжнити его від листя, так до омани подібною є форма крил і їх рисунок до вигляду правдивого листя сего корча. Дуже часто одні комахи наслїдують другі. Так пр. американський мотиль (Pieride Leptalis orise), яким дуже охітно живлять ся птахи, наслїдує дуже влучно иньшого американського мотиля (Methoma psidii), якого знов птахи не ловлять, задля бридкого смаку его тїла. Ту охоронну власність, то є бридкий смак тїла посїдають виключно мотилї з ряду Данаїдів і Геліконїдів і тому всї иньші ряди мотилїв наслїдують барвою і виглядом ті два ряди так удачно, що, щоби розріжнити до якого ряду належить даний мотиль, мусимо брати під увагу їх анатомічні ріжниці, бо морфольоґічно, то є під зглядом

Digitized by Google

вигляду вони майже цїлковито собі рівняють ся. Подібне явище бачимо у дуже много иньших родів комах, приміром у таких, які з вигляду є подібними до пчіл або осий. Жала вони не мають але сама вже внїшна подоба до комах, які жалять, охороняє їх від ворогів. Приміром є комахи, які з вигляду цїлковито суть подібними до чмелїв. Їх барва, вигляд, спосіб житя той самий, живуть враз з правдивими чмелями в їх гніздах і не тільки що в сей спосіб ошукували чмелїв але і природовцїв, які брали їх за справдїшні чмелї з жалом. Доперва в новійших часах показало ся, що се не чмелї а комахи, які з правдивими чмелями не мають нїчо спільного, що се мімікрі. Зноваж у гусїльниць, якими живлять ся птахи витворив природний добір зелену краску тїла, отже, як се вже ми чули, приноровив їх до барви листя. Знов тїло иньших доповняє собою одну половину надгризеного листя, ще иньші гусїльниці при нападї ворога прибирають грізну поставу, пр. сфінкси, і кидають передною частию тїла на всї сторони, так що в сей спосіб відстрашують не тільки нерозумних звірят але і сам чоловік мимоволї цофне ся перед такою гусїльницею, мовби не знати перед яким страшним і небезпечним потвором. Гусїльниці, котрими не живлять ся птахи, відзначають ся живою грою красок, бо они не потребують жадної охорони.*) До мімікрів належить зачислити ще і ті комахи, які зловлені, прокидають ся гейби-то мертвими.

Поява другорядних полових орґанів є також наслїдком дїланя певного рода борби

*) Ті наведені явища поясняють чому під гніздами птахів не знайдемо майже нїколи крил мотилїв з ряду Данаїдів і Гелїконїдів, ні їх м'мікрів. Так само не добачимо, щоби птахи, чи там жаби, чи ящірки живили ся гусїльницями, які барвою так і виадають в очи. Один природовець робив досліди над сим цїкавим явищем, а іменно годував качки рїжними родами гусїльниць. Качки вибирали лишень зелені гусїльниці, а яскраво убарвлених навіть не дотикали ся. Коли ж він ті гусїльниці покраяв

о єствованє. В тім случаю йде борба виключно лише між осібняками того самого рода і то звичайно між самцями о посїданє самиці. Тут не кінчить ся борба смертию поборених лише недопущенєм їх до паровання. Бачимо отже, що сей рід борби не є так строгим, як попередні. Чинність сего рода борби о єствованє називає Дарвін вже не природним але п о л о в и м д о б о р о м. Конечним наслїдком сего добору є се, що побіджені не могуть удержати свого роду в ряді нових поколїнь а тим самим не мають кому передати в спадку своїх цїх. Звичайно найбільше потомство будуть мати найсильнїйші самцї. В деяких однак случаях побіда не буде виключно по сторонї сильних тїлом але буде вона зависимою від якости з б р у ї, якою є обдарований мужеський пол. Олень без рогів, когут без шпорів не будуть мати таких-то великих надїй на можливість плодженя потомства. Половий добір, який лише витязя обдаровує потомством, розвиває в роді когута безмежну завзятість, довгі шпори і сильні крила, так само отже дїлає як люди, що виховують когутів для циркових представлень.

Оповідають, що алїґатори (рід крокодиля) подібно як Индияни уряджують боєві танцї і борбою здобувають собі самицї. Хрущі-рогачі (Hirschkäfer) носять довший час на своєму тїлї слїди від рогів иньших самців. Природовець Фабр описує много сцен з борби самців комах о самицю. Сама вона не бере жадного чинного удїлу в тій борбі лише з поблизька приглядає ся перебігови борби, а коли тая скінчить ся, тодї віддаляє ся з витязем.

і змішав з иньшою поживою то і тодї качки анї ткнули поживи Доперва тодї, коли штучним способом змінив сей дослїдник ріжнобарвну краску гусїльниці на зелену, одна качка з'їла таку гусїльницю але в тій же хвили з вереском відскочила від посудини, в якій були гусїльниці і наче опарена бігала довгий час по подвірю з розявленим дзюбом. Се мало той наслїдок, що та качка опісля не хотїла вже більше їсти жадних гусїльниць, навіть фактично зелених.

Найзавзятїйша борба йде між самцями тих родів зьвірят, які живуть в полїґамії і тому розвинули ся у них ріжні воєнні збруї, се так звані другорядні полові орґани (знаряди). Мясоїдні зьвірята, вже самі з себе, мають сильну збрую в зубах, у них розвинув половий добір специяльні оборонні знаряди. Таким приміром охоронним средством у льва є грива, бо в борбі щит є не меньше важним средством як меч.

У птахів, на поли полового добору, суперництво йде спокійнїйше, винявши хиба представителїв того ряду птахів, до якого належить когут. Ті, котрі сї явища у птахів слїдили, говорять, що найбільше ривалїзують з собою самцї, котрі співом старають ся зєднати для себе самичку. Другі роди птахів, як скальний дрозд з Ґуяни або райський птах і много ще иньших, щоби зєднати для себе самицї, збирають ся — кождий рід з осібна — разом, опісля наступає дифіляда перед самичкою а підчас того кождий самець презентує їй своє чудово-гарне упірене. По скінченій парадї уставляють ся самцї півколесом амфітеатрально перед самичкою а вона вибирає собі самця, який має найгарнїйше піре, бо ся прикмета найбільше подобає ся самичцї.

З сих цїкавих явищ виводить Дарвін отсей висновок: „...коли отже самець і самиця того самого роду мимо того, що живуть в тих самих житєвих обставинах, ріжнять ся між собою виглядом, барвою, окрасами, то після мого погляду ті другорядні полові орґани повстали виключно лише наслїдком дїлання полового добору.“

В сей отже спосіб повстає природний добір, який в конечнім наслїдку витворює нові роди. В висше поданих доказах полєонтольоґічних, (гляди стор. 17), які стверджують повільний, родовий розвій всїх живих єств, сказали ми, що знайдено кости копальняного коня, які вказують, що нинїшний кінь о однім пальци, так званім копитї, розвинув ся з форми коня, який мав на кождій

нозї по чотири пальцї. Ті кости дають також і на се доказ, що лише за принятєм дїланя борби о єствованє можемо зрозуміти чому розвій коня відбував ся головно в тім а не в иньшім напрямі. Бож головна цїха, що так назву суть єства коня є в ногах, скорість і сила є зависимою в головній мірі від будови ніг, їх устрою, головнож стопи. Від ворогів боронить ся кінь не лише тим, що кусає але також і битєм ногами. Виходить, що нога для коня се одна з найважнїйших частий єго тїла, що се найважнїйший орґан, тому і не диво, що найменьша зміна в тім орґанї була рішаючою в борбі о єствованє. При житю оставали ся ті осібняки, які під тим зглядом, то є під зглядом ніг, мали перевагу над иньшими, ті осібняки плодили а їх потомки унасліджували в спадку прикмету батьків і материй. З тих знова потомків удержували ся при житю, ті виходили цїло з борби о єствованє, у котрих та прикмета-цїха степенувала ся, так що в кінци, наслїдком того природного добору виродив ся новий рід коня з сильним одним копитом. Ріжниці між першим конем а нинїшним під зглядом морфольоґічним, т. є. внїшного вигляду, — анатомічним, т. є. під зглядом внутрішної будови, і під зглядом фізіольоґічним, т. є. під зглядом функциї даної части тїла, є так великі, що мимо того, що нинїшний кінь походить без сумнїву від форми коня о чотирох пальцях, то є від копальняного коня, творять вони два осібні роди а навіть деякі дїлять їх на дві осібні рідні.*) Возьмім ще иньший примір, який

*) Не треба думати, що ті ріжниці відносять лишень до одної частм тїла коня, а іменно до ноги. Тут в гру входить ще цїлий комплекс змін, які рівночасно змінювали цїлий устрій коня. Як в щоденнім житю одно незначне явище потягає за собою много иньших важних вже явищ, так само і в орґанїчній природї, одна зміна потягає за собою другі зміни а ті ще иньші. Головнож велику ролю грає в тім закон кореляциї орґанів, після якого, зміна в однім орґанї потягає за собою відповідні (квалїтативні і квантітативні) зміни і в иньших орґанах.

подає Ернест Гекель*), а який дуже легко кождому дослїдити. Коли приглянемо ся ростинам, які живуть на сухих місцях побачимо, що ріжнять ся вони від своїх братів чи там сестр, які ростуть на вохких місцях, тим, що їх стебло і листя суть більш волохаті. Як се собі пояснити? Припустім, що вітер занїс на сухе місце кілька зерен ростин того самого роду, щоби отже удержати ся при житю мусять скільчені ростини бороти ся безпосередно з браком води а також посередно і з собою, бо одна другій перешкаджає забрати виключно собі всю вохкість, яка все таки є і в сухій земли. Але тому, що волосє на листю і стеблї є корисним з сего згляду, що втягає в себе, а властиво служить до втяганя вохкости з воздуха і тому, що его скількість не є сталою але улягає найбільшим змінам, то на тім непривітнім місци перевагу будуть мати ті одиниці, які відзначають ся найбільшою волохатостию листків і стебла. Лишень ті перетревають посуху. Иньші осібняки з голим стеблом і листками мусять загинути. Волохаті будуть множити ся а їх потомки будуть відріжняти ся через чимраз-то більшу і густїйшу волохатість листків і стебла від осібняків першої ґенерациї. Коли сей процес буде поступати на тім самім місци через протяг довшого часу а до того ще і в злуцї з иньшими змінами, то вкінци наступить стільки нових ґїх, що будемо мусїли зачислити дану ростину до иньшого роду.

В сей спосіб пізнали би ми в коротцї дїланє борби о єствованє, дїланє природного добору. Та на тім не ограничив ся єще Дарвін, він подавав за причину повставаня нових родів кромі чинности борби о єствованє ще і чинність у ж и в а н я і н е у ж и в а н я о р ґ а н і в, отже те саме явище, яке ставив Лямарк. Однак, коли Лямарк поставив се явище на передовому місци і підносив его до значіня головного розвосвого товчка, то Дарвін при-

*) Ernst Haeckel: Natürl. Schöpfungsgeschichte. I. Teil., стор. 146.

Digitized by Google

визував до сего явища не таку велику вагу. За принятєм сего явища промовляють ті факти, які в природї дуже легко можна сконстатувати а іменно, що неуживанє якогось орґану спричинює єго деґенерацию. Ми бачимо, що много звірят, які живуть в темних місцях, підземних норах, пр. крет або карський протей, мають заниклі очи.

Се здеґенероване орґану дасть ся лише тим пояснити, що сї звірята живучи в темноті не відбирали жадних вражінь сьвітла, не уживали відповідного орґану, тим разом ока, а в наслїдок того якість сего орґану не була жадним важним моментом в житю тих звірят і в сей спосіб наступила повільна деґенерация сего орґану. Коли-ж отже неуживанє якогось орґану дїлав на него деґенеруюче то противно уживанє мусить дїлати позитивно то є розвиваючо. Тепер, коли до сего додамо ще чинність закону кореляції орґанів, піймемо, що і в сей спосіб можуть повстати нові роди звірят і ростин.

Дальшою причиною повстаня нових родів є акліматизация і гибридізм. Перше явище поясняє ся безпосереднім дїланєм зміни обставин житєвих і кліматичних. В тім случаю звіря чи ростина приноровлює ся до нових обставин підсоня а тим самим і поживи і в сей спосіб повстають нові форми. Друге явище то є гибридізм поясняє ся тим, що через спарованє двох осібних родів повстають також нові форми (бастарди) які з часом можуть розвинути ся в цїлком відмінні від своїх родичів роди.

За слушностию першого явища промавляє сей факт. В XV. віцї висадили були Анґлїйцї, своїм звичаєм, кілька пар кріликів на остров Порто-Санто. Від того часу по нинї розвинули ся кролики на тім острові в безконечній мірі, однак під вплывом нових обставин житєвих змінили ся до того степеня, що представляють відмінну форму, як їх братя в Анґлії. Постава їх меньша, є вони більш заїлі, одержали одностайну червону краску і не дадуть ся спарувати з властивими кріликаки, від яких походять. За слушностию другого явища

Digitized by Google

промавляють ті докази, які подали ми на початку, (гляди стор. 15) коли обговорювали ми трудности перехрестного парованя двох ріжних родів. Що пароване двох ріжних родів справляє великі трудности се не улягає сумнівови і се зрештою цілком зрозуміло чому, бо щоби можна було робити проби на сім поли, то мусимо наперед дані два ріжні роди зловити і усвоїти. А преціньь відомо, що звірята держані в неволи не так то легко плодять ся, мимо того, що даний самець і самиця належать до того самого роду, а то тому, що в неволи до того степени зміняє ся половий систем даних осібняків, що в нім не може плід дійти до повної зрілости. Взагалї се явище перехрестного парованя двох ріжних родів усуває ся з поля яких небудь проб (експеріментів), бо з першою хвилею, коли забираємо ся до робленя проби то з тою самою хвилею одержане явище перестає бути природним а стає ся штучним явищем. В тім разї може йти квестия лише о те, чи явище перехрестного парованя є можливе в природї. Отже явище се може бути лише тодї можливе, коли злука обох полових клїтин (мужеського насїня і жіного яйця) відбуває ся поза тїлом даних осібняків, як се діє ся у деяких водних животин, або тодї, коли сей процес заплідненя хоч і відбуває ся в внутрі женського полового орґану, то мужеська клїтина дістає ся до яйця за посередництвом третого чинника, як се діє ся у переважній части цьвітних ростин, без огляду на се чи тим чинником будуть комахи чи вітер чи вода. І власне в тих ґрупах животнин констатуємо дуже много бастардів, або як деякі зовуть гибридів. І так, в царстві ростин знаходимо безсумнівні бостарди в ряді верб (Salicineae), щавіїв (Rumex) конюшин (Trifolium) і в ряді Hieracium. Зрештою без огляду на се як і рішить ся в будучности ся справа, в кождім разї не стане вона ніколи і не може станути доказом проти дарвінової теорії природного добору.

Digitized by Google

Ті всї наведені нами явища, то є, природний добір через борбу о єствованє, уживанє і неуживанє орґанів, акліматизація і гибридізм, уважає Дарвін за причини, які в конечнім наслїдку в протягу соток мілїонів лїт витворили і еще тепер витворюють ті ріжнородні форми вимерлих і ще тепер живучих ростин і зьвірят. Однак з наведених нами на початку слів Дарвіна знаємо вже, що чинність борби о єствованє уважав він, коли не одинокою, то все таки головною причиною повставаня нових родів.

Тепер-же ті самі закони, яких конечним наслїдком є повставанє нових родів, мусять в цїлости відносити ся з тою самою силою і до дальших систематичних ґруп, якими є рідні, ряди, семейства, пні і т. д. а тим самим мусимо приняти, що всї ті більші і меньші ґрупи сьвіта ростин і зьвірят не є сталими, фактичними даними але абстрактними понятями, які витворив і в природу вложив чоловік, щоби тим легше міг зорєнтувати ся в тім безконечно великім числї ріжних форм*). Такий практичний, хоча не фактичний, систематичний поділ ростин і зьвірят на більші і меньші ґрупи мусять приняти природні науки, бо в противнім випадку наступив би такий великий хаос, що нїхто не був би в силї в нім розпізнати ся.

IV.

Се був-би короткий начерк теориї поставленої Дарвіном. Теория та, як відомо стала ся підставою нинїшної науки о походженю, або науки, яку коротко називаємо „дарвінїзмом“. Правда, Дарвін не був першим, що оголосив теорию переміни

*) Тут запримітимо се: ріжнородність форм в орґанїчнім сьвітї є так велика, що не помилимо ся, коли скажемо, що всї ті форми, які лише в силї є витворити уява чоловіка, знаходять ся між формами зьвірят і ростин.

Digitized by Google

родів і їх спільного походженя, в тім випередив єго Ляmарк, однак тому, „що Дарвін перший всесторонно і ґрунтовно представив теорию переміни родів, що дав її сильну основу непорушимої наукової тези, далї, через те, що довів єї правдивости тисячними, незбитими доказами анатомічними, ембріольоґічними, фізіольоґічними, ґеоґрафічними, ґеольоґічними і палєонтольоґічними, які з подиву гідною всесторонностию навів в своїх творах, тому називаємо сю науку о походженю по всякій слушности також дарвінїзмом“*).

Приступаючи тепер до дальшого розвою дарвінїзму по Дарвінї, мусимо докладно означити понятя, які криють ся в виразі „дарвінїзм“. Вираз сей обіймає два осібні понятя, які з собою стоять в причиновій звязи а яких не можна міняти, бо в такім разї виходить велике баламуцтво, що на жаль так дуже часто подибує ся в дискусіях про „дарвінїзм“. Тут зазначуємо отже виразно, що „дарвінїзм“ означає:

1. теорию, яка каже, що всї живучі і вимерлі роди ростин і звірят, не номинаючи і чоловіка, повстали в наслїдок повільного і природного розвою орґанїзмів від низших форм до висших, і що сей природний і повільний розвій відбуває ся від початку появи на земли живих єств, то є, від часу, в якім по раз перший витворила ся на земли в природний спосіб орґанічна материя, аж по нинїшний день;

2. теорию, яку називаємо звичайно також „властивим дарвінїзмом“, а яка подає спосіб, природні причини сего повільного розвою звірят і ростин, теорию, яка каже, що розвій всїх живих єств є наслїдком конечного дїланя природного і по-

*) Prof. Dr. Jozef Nusbaum: Z zagadnień biologii i filozofii przyrody. Львів, 1899.

лового добору, які знов є спричинені борбою о єствованє, і що природний і половий добір є, коли не одиноким, то все таки головним товчком розвоєвого процесу живих єств.

Що до першої теорії, то нині не може вже бути двох ріжних поглядів, що до єї правдивости, се „незбита наукова теза“. Та наука є нині принятою на університетах всіх европейських держав, з винятком, здає ся, лише одної Баварії, де свобода науки найбільше є ограниченою. Иньша річ, що до другого понятя дарвінїзму, то є, що до значіня природного добору, який має бути найголовнїйшим чинником еволюції або розвою живих єств. Много природовців не згоджує ся на се, щоби природний добір за помочию борби о єствованє міг пояснити таку велику ріжнородність форм, яку стрічаємо в сьвітї ростин і зьвірят. І коли одні з тих природовців заперечують цїлковито дїяльність природного добору, то другі, не відмовляючи сему природному чинникови єго важного значіня, кажуть лише, що не є він найважнїйшим природним чинником, що він сам не вистарчає до поясненя всїх явищ розвою орґанїчного сьвітла. Тому дальший розвій дарвінїзму не квестіонує цїлковито першого єго понятя, лише бере в рахубу друге понятє і обіймає теорії, які в иньший спосіб старають ся пояснити постепенний розвій всїх родів ростин і зьвірят, а також теорії, які старають ся йти дальше чим Дарвіна, які старають ся дати відповідь на питанє, звідки то беруть ся індівідуальні зміни, отже теорії, які подають нам закони спадковости і змінчивости в сьвітї орґанїчнім.

З тих нових теорій на увагу заслугують три, а то, теория Неґелї'ого (Naegeli), Ваїсмана і теория Нео-лямаркістів. Ми не будемо входити в подрібний розбір тих теорій, бо се вимагало-би широких вступних пояснень і попередних відомостій з фізіольоґії, ембріольоґії і біольоґії; ми ограничимо ся лишень на поданю загально провідної думки тих теорій.

Природно ті нові теорії повстали в сей спосіб, що їх основателї наводили явища зі сьвіта орґанїчної природи, яких повстанє природний добір немов-то не міг пояснити. Поки отже приступимо до самих теорий, пригляємо ся наперед закидам, які роблено Дарвінови і єго теорії. І так пр. подавано, що подибуємо у зьвірят много таких цїх, які, о скілько знаємо, не приносять іхньому орґанїзмови жадної користи, як пр. довгість хвоста і уший у мишеватих і заяцеватих зьвірят, або ріжнородність компліґацій морщин на зубах ссавцїв і много иньших анальоґічних випадків.

На ті ще закиди відповідав сам Дарвін в пізнїйших виданях свого твору „О повстаню родів“ і пояснив ті явища зі становища своєї теорії природного добору так влучно і ясно, що кождий мусить признати єму слушність. Головно-ж звернув Дарвін увагу на се, що треба бути дуже обережним в оцїнцї, які цїхи є корисні для даних осібняків, а які є некорисні. Ми бо преціньо знаємо — говорить Дарвін — що много є таких орґанів, яких висока і зложена будова сьвідчить про їх не мале фізіольоґічне значінє, мимо того однак не знаємо ми єще і доси, яку властиво користь приносять вони орґанїзмови, або що-їйно в найновійших часах ми довідали ся про їх правдиве застосованє. Так пр. дуже довго не мали фізіольоґи найменшого понятя про значінє селезінки а єще і нинї не знаємо в цїлій докладности, яку ролю грає сей великий і зложений орґан в тїлї зьвірят. Професор Бронн — пише Дарвін далї — навів довгість ушиї і хвоста, яко примір цїх, які орґанїзмови не приносять жадного спеціяльного хісна, і тому не могли повстати через дїланє природного добору. Але, як показали досліди дра Шебля, то у внїшнім усї миший знаходять ся численні сплети нервів, а се вказує, що зовнїшне ухо миши є орґаном дотику, а тим самим і сама великість сего важного орґану не може бути без значіня для зьвірини. Подібних примірів навів Дарвін много і то так з царства ростин, як і зьвірят. При тім головно кладе Дар-

Digitized by Google

він великий натиск на закон взаїмної зависимости орґанів (кореляція орґанів). Сей закон взаїмної зависимости поодиноких частий тїла поставлено в наслїдок тих явищ, які ствердила біольоґія, і яка учить, що ріжні орґани, себто ріжні части тїла знаходять ся в такій стислій фізіольоґічній зависимости між собою, що зміна в одній части тїла спроваджує меньші або більші зміни в найдальше віддалених частях того-ж тїла. Се явище можна собі в отсей спосіб пояснити, що, коли до одного орґану доходить більше поживних соків, тоді иньші орґани тратять на тім і терплять, або також і в сей спосіб, що одна часть тїла розвиваючи ся більше за другу побільшує свій обєм і утискає иньші, сусїдні части, або на відворіть, сама нидїючи, робить вільне місце для иньших частий, які тоді чимраз то більше розростають, розвивають ся. Як нераз глубокою і завилою може бути тая взаїмна зависимість орґанів видимо се з слїдуючих явищ, як пр. звязь глухоти з барвою очий, або звязь барви кожі з більшою або меньшою вражливостию даного орґанїзму на дїланє деяких отруй і много иньших подібних явищ. З сего слїдує, що много цїх можемо подибати у ростин і звірят, цїх, які самі не приносять даним осібнякам жадного очивидного хісна, а які розвинули ся лише в наслїдок взаїмної зависимости орґанів враз з иньшими цїхами, чи там орґанами, а ті знов повстали в наслїдок конечного дїланя природного добору.

Другим таким закидом проти Дарвіна є тої, що немов то він оснував всю свою теорию на „припадку“. Про цїлковиту безосновність сего закиду не будемо тут говорити другий раз (гляди ст. 25 і 47). В попередній части сказали вже ми, що закид сей основує ся головно на мильній інтерпретації слова „припадок“, якого уживав Дарвін. Треба бути вже дуже наївним чоловіком, щоби вірити в те, що в природі або в житю чоловіка взагалї можуть появляти ся „припадкові явища“, то є без дїланя якихось попередних причин, які-би мали се явище викликати.

Так само закидувано Дарвінови те, що впроваджує він в природу дїяльність таких(?) причин, яких чинність веде до сповненя якоїсь призначеної цїли. Щось подібного закидувати Дарвінови може лише той, хто не в силї відріжнити наслїдку від причини. Таж на підставі теориї Дарвіна оснував ся погляд, який раз на все виключає з природи телєольоґічні понятя, понятя, які кажуть, що зьвірята з внутрішних причин стремлять до означеної їм звисше цїли. А сего ми нї раз не можемо добачити в теориї Дарвіна, хиба щось діяметрально противного. З єго теориї природного добору, спричиненого в наслїдок к о н е ч н о г о дїланя борби о єствованє бачимо, щ о н е в тій ц ї л и родять ся осібняки з корисними змінами і не в тій цїли природа вибирає між ними, щ о б и повставали і розвивали ся нові роди зьвірят та ростин, лише противно, зміна і розвій орґанїзмів с к о н е ч н и м п а с л ї д к о м того, що при житю одержати ся можуть лише ті одиниці, які з своїми суперниками і з даними условинами б о р я т ь с я н а й у с п і ш н ї й ш е. А під тим зглядом м у с я т ь бути одні осібняки лучше випосажені, як иньші тому, що в наслїдок к о н е ч н о г о д ї л а н я незнаних нам близше законів спадковости і змінчивости, орґанїчні єства всегда улягають найріжнороднїйшим змінам і то так само в будові їх частий тїла, як і в фізіольоґічній чинности тих частий і тому, що ті зміни можуть стати ся тревкими при помочи дїланя природного і полового добору. В сей отже спосіб причини, що дїлають цїлковито несьвідомо і без всякої цїли, одним словом, механїчні причини дають почин явищам, які носять на собі позірне пятно цїли.

Так само і всї иньші закиди проти теориї природного добору не є в силї виказати єї цїлковитої безосновности і хотяй теория природного добору не поясняє всїх явищ орґанїчного житя, то перестає вона бути тоді л и ш е о д и н о к о ю п р и ч и н о ю розвоєвого процесу орґанїзмів а в такім разї, коли не є лише одинокою, то не мо-

жемо ще цїлковито ї усувати, бо безчисленні факти, які подибуємо в щоденнім житю, промавляють в ї користь і задля тих фактів мусимо приняти, що природний добір єствує і що він є головною причиною розвоєвого процесу зьвірят і ростин.

І мимо того, що пр. теория Неґелї'ого відкидає цїлковито вплив природного добору, то наведені вище факти не дозваляють йти нам за ним. Хто перечить єствованє природного добору, той мусить наперед довести, що в сьвітї зьвірят та ростин нема борби о єствованє, бо природний добір мусить бути не лише льоґічним але і фактичним наслїдком тої-ж борби. І хотяй Неґелї ставить свою теорию на місце теориї Дарвіна, то однако в сути річи не може вона заняти місця теориї Дарвіна тому, що є вона теориєю, яка старає ся пояснити лише ті явища, які не пояснив Дарвін, з причини не розвиненого ще стану відповідних, природних наук.

Як відомо, то Дарвін виходив з сеї точки заложеня, що в орґанїчній природї єствує змінчивість і сконстатувавши се явище, оснував на нїм є великою консеквенциєю свою теорию природного і полового добору. На тій точцї і задержав ся Дарвін а не старав ся пояснити, звідки то беруть ся особисті (індівідуальні) цїхи, то є змінчивість, не пояснив, чому дїти не унасліджують в спадку по своїк родичах тих самих цїх, лише відхиляють ся то більше то меньше від їх орґанїзациї, одним словом, в який спосіб повстають зміни, відхиленя від первісного типу, зміни, які достарчають — що так скажу — материялу до вибору борбі о єствованя. Ми вже знаємо, що Дарвін вдоволив ся отсим висказом, що особисті зміни повстають в наслїдок дїланя незнаних нам близше причин і тому уживав дуже часто виразу „припадкові (случайні) зміни".

Під тим зглядом пішов Неґелї в своїх дослїдах дальше і спитав, звідки то беруть ся ті особисті зміни, що відрізняють дїтий від їх роди-
На се питанє і старає ся Неґелї дати відповідь

в своїй „теорії означених і безпосередних дїлань“ (Theorie der bestimmten und direkten Wirkungen)*).

В тій своїй теорії виходить Неґелї з тої точки погляду, що всї цїхи даного орґанїзму є лише наслїдками відповідних власностий ідіоплязми а тії відповідні власности ідіоплязми є зависимі від ей внутрішної, міцелярної будови. (Ідіоплязмою називає Неґелї одну частину всеї плязми полових клїтин — отже жіночого яйця і мужеського насїня — частину, яка є спосібна до переношування унаслїджуваних спадком цїх а рівночасно і їх матеряльним субстратом (Träger der erblichen Anlagen). Міцелями знов-же називає Неґелї незримі, орґанїчні частиці (на взір неорґанїчних молєкул), з яких складають ся орґанїчні субстанциї, пр. плязма. Ті частиці, міцелї, лежать біля себе вільно, однак в стисло означенім, незміняючім ся так легко, взаїмнім стосунку). З того слїдує, 1) що тільки маємо ріжних родів ідіоплязми, кілько є ріжних форм живих єств і 2) що нові цїхи, нові форми можуть повстати що-йно тоді, коли в наслїдок якихось причин змінить ся міцелярна будова ідіоплязми.

Зміна внутрішної міцелярної будови ідіоплязми слїдує переважно в наслїдок чинности внутрішних причин, а також в дуже рідких случаях і в наслїдок дїлання зовнїшних причин. Дїлане внутрішних причин має бути чисто механїчно-фізіольоґічної натури. В тім случаю заховують ся тїла орґанїчні так само як неорґанїчні. Подібно, як сіль кристалїзує всюда і всегда лише в шестигранних

*) Про розвій дарвінїзму по Дарвінї, про теорії Неґелї'ого, Вайсмана і Неолямаркістів і про значіне дарвінїзму для науки біольоґії дуже цїкаво і приступно написано в розвідцї проф дра Нусбавма п. з. Z zagadnień biologii i filozofii przyrody. Wiedza i życie. Львів, 1899.

кістках і так, як сей внїшний вигляд соли є зависимим від відповідного, внутрішного укладу частиць соли, як власностию хльору є одновартність, так і міцелї всїх, ріжних родів ідіоплязми мають означену, кождому родови ідіоплязми відмінну власність укладати ся після одних, сталих прав, які то права обусловлюють ся власною природою тих міцель. Розвій орґанїзмів, який являє ся нам в виді вічного процесу удосконалюваня живих єств залежить отже від того чи будуть з'являвати ся нові, внутрішні комбінациї сил в ідіоплязмі, чи нї. Неґелї отже подає, що ті нові комбінациї мусять являти ся, бо явище се є одним звеном, в вічнім ланцї загального права ентропії, закону, що вічно дїлає в цїлій вселенній, а в наслїдок дїланя того закону ентропії слїдує зміна в укладї і в формі руху материяльних частиць при сталій скількости енерґії. Наслїдком того загального права перемінює ся безнастанно в означенім напрямі з форми простої до зложеної і жива материя, яка є лише частиною космічної материї, а зміна та спричинює тим самим і чим-раз-то більшу комплїкацию в житевих явищах.

Дїланє зовнїшних причин може бути — після Неґелї'ого — трояке: 1. дїланє тих причин не викликує в напрямі розвою жадних наслїдків, або 2. вплив тих причин може бути дуже малий, або 3. вплив сей в дуже рідких случаях може стати ся причиною появи нових цїх.

Розуміє ся зовнїшні обставини не можуть безпосередно дїлати на орґанїзми і в сей спосіб дати почин новим цїхам, вони спричинюють лише зміни в міцелярній будові ідіоплязми, бо що й но тодї можуть повстати нові цїхи, які-би нові поколїня могли унаслїджувати. Наслїдком дїланя зовнїшних причин повстав сей стан звірят, який називаємо „приноровленєм“ (Anpassung). І так Неґелї поясняє, що пр. „симпатичне убарвленє“ повстає в наслїдок дїланя барви осередка на орґанїзм звірят, і що се дїланє відбуває ся за посередництвом змислу зору.

В послїдних часах переведено проби, які вказують, що барва зьвіряти змінює ся відповідно до зміни барви осередка, і що тая зміна фактично в деяких случаях відбуває ся за посередництвом змислу зору. І так пр. у нашої зеленої жаби можемо викликати всї можливі нюянси зеленої барви, почавши від темної, брудно-зеленої барви а скінчивши на найяснїйшій, відповідно до того в якому осередку будемо ту жабу держати. Але зміна та відбуває ся лише за посередництвом зору, бо коли очи жаби покриємо воском, тодї жаба цїлковито не реаґує на зміну осередка. Такі самі досьвідченя роблено і з многими родами иньших зьвірят, пр. з морскими шкаралупнями. Ті зьвірята уміщувано в ріжнобарвних прозорих посудинах і деяким з тих зьвірят покривано очи чорним воском. По якімсь часї показало ся, що краска осередка — тим разом шкла — вплинула на краску шкіри животин, отже значить ті перебрали краску відповідно закрашеного шкла, але при тім сконстатовано і се, що вплив сей відбувив ся за посередництвом зору, бо лише ті осібняки змінювали краску, які мали не закриті воском очи. Се промавляло-би здає ся за цїлковитою слушностию теориї Неґелього, однак много фактів перичить тому, бо перше, ті самі досьвідченя виказали, що не всї осібняки шкаралупнїв, які мали вільні очи, змінювали свою краску, отже не могла витворити ся у них краска через дїланє барви осередництва на змисл зору, а друге те, що зміну барв а властиво „симпатичне убарвленє“ бачимо у много родів ріжних ростин — хотяй Неґелї перечить тому — як пр. у грибів і поростів, що живуть на деревах і скалах, а у ростин не винайдено ще до нинї жадних змислів. Ті отже явища не всилї пояснити теория Неґелього, але за те пояснює їх, як і всї иньші теория Дарвіна, яка каже, що „симпатичне убарвленє“ постало в наслїдок конечного дїланя природного добору через борбу о єствованє.

Те знов, що барва осередка дїлає на деякі зьвірята за посередництвом змислу дозору, і що

Digitized by Google

ті зьвірята в наслїдок того змінюють відповідно свою барву, се знов не промавляє проти теориї Дарвіна тому, що побіч дїланя природного добору приймав він і безпосередне дїланє зовнїшних условин, в яких приходить ся жити зьвірятам.

(Щоби не вертати ще раз до того предмету, то скажемо тут, що так само нео-лямаркісти закидують Дарвінови, що єго теория природного і полового добору не в силї пояснити „симпатичного убарвленя“ а іменно тому, що після думки Дарвіна, таке приноровленє зьвірят до осередка мусїло повстати звільна, в протягу відповідно дуже довгого часу а в такім разї мала рїжниця в барві кожі даних осібняків не могла бути рішаючою в борбі о єствованє. Они пр. питають, яку користь міг мати заяць з того, що кільканайцять волосків в єго кожі мало таку барву, як осередок, в якому заяць живе, бож преціньз початку така мала рїжниця не могла охоронити єго перед ворогом і він мусїв так само гинути, як і иньші заяцї, котрі таких волосків не мали, і т. и. При близшім однак застановленю бачимо, що закид сей не стійний, бо барва у зьвірят змінює ся скоро і значно. Се бачимо наглядно у наших домашних зьвірят і ростин у яких барва підлягає найбільшим змінам і то в дуже скорім часї, так, що вже дїти значно рїжнять ся барвою від своїх родичів. Так само при усвоюваню диких зьвірят, пр. кріликів чи иньших в скорі одержуємо осібняки, які що до убарвленя виказують значну рїжнородність від своїх родичів і тая рїжнородність все більшає, бо тодї, коли вони вже є під доглядом чоловіка, не дїлає на них борба о єствованє, не дїлає природний добір.

Так отже ні Неґелї, ні нео-лямаркісти не всилї опрокинути важної чинности природного добору і хотяй без сумнїву в деяких случаях иньші, природні чинники спричинили зміну в убарвленю, то причини ті не виключають, що головним чинником повстаня в сьвітї орґанїчнім рїжних барв є природний і половий добір, як се безчисленними доказами ствердив Дарвін.)

Неґелї отже старає ся — як бачимо — пояснити повстанє нових родів через дїланє зовнїшних причин, а властиво головною причиною розвою звірят і ростин є внутрїшнї причини а причини ті означує він виразом: „прінціп удосконалювання, або поступу“ (Vervolkommnungsprincip, oder Princip der Progression). Однак з короткого вже начерку єго теорії бачимо, що коли воно вже що пояснює, то не повстанє нових родів звірят і ростин а пояснює, а властиво старає ся пояснити, лише появу індівідуальних змін. Бо-ж взагалї годї приняти, що розвій орґанїзмів відбував ся в наслїдок внутрїшних причин, в наслїдок дїланя прінціпу удосконалювання або поступу. Бо що-ж властиво є сей прінціп поступу? Сеж прецїнь нїщо иньшого, як лише стан, який констатуємо в природї, стан, якого правдивости довів Дарвін, і пояснив своєю теориєю дїланя природного добору за помочию борби о єствованє. Неґелї отже старає ся пояснити сей стан, отже щось невідоме, тим самим невідомим, ну а таке поясненє нїкого вдоволити не може.

Далї, таке „змаганє до удосконалювання, сей „прінціп поступу“ є виразом, який впроваджує в явища природи „внутрїшнї причини“, а се знов не є нїчо иньше, як давна „житєва сила“, що мала відрїжняти орґанїчний сьвіт від неорґанїчного. Вираз „житєву силу“ впровадили в орґанїчну природу „віталїсти“, вираз сей довгий час тиняв ся наче той „непевний дух“ по наукових працях много учених, поки не вигнали єго новї дослїди на поли фізіольоґії. Дослїди ті вказують, що погляд, який впроваджує в явища орґанїчної природи дїланє „житєвої сили“ є цїлковито безосновний, що впроваджує він в природу те, чого в нїй нема, де противно всї явища без винятку є лише наслїдком конечного дїланя природних законів, які в нїчім не рїжнять ся від механїчно-хемічних законів, що обусловлюють всї явища неорґанїчної природи.

Digitized by Google

Так само, що до тої міцелярної будови ідіоплязми, то ся теория каже, що ті нові цїхи можуть лише тодї повстати, коли змінить ся внутрішна будова ідіоплязми, отже подає вона нам радше с п о с і б а н е п р и ч и н и повставаня нових цїх.

Та однак теория не лишила ся без великих а корисних наслїдків для розвою дарвінїзму. Неґелї стараючи ся пояснити ті явища, на яких задержав ся Дарвін, впроваджує отже нас, — на иньші поля і заводить новий метод, метод проб в наукові досліди, які через се вінчають ся величезними успіхами. Неґелї дав своєю теориєю почин до того, що всї майже досліди нинїшних біольоґів і фізіольоґів ведуть головно до того, щоби викрити і пояснити в природний спосіб закони спадковости і змінчивости, закони, що достарчають природному доборови много матерялу, з якого повстають нові роди живих єств. На тім то ґрунтї стислих дослїдів і проб розвинув ся „вайсманїзм“ і „нео-ламаркізм“.

А. Вайсман (August Weismann) в своїй розвідцї п. з. „Allmacht der Naturzüchtung“ виступив яко великий прихильник і оборонець дарвінової теориї природного добору. Єго „т е о р и я д о б о р у з а в я з к і в“ (Germinalselection) є лише — після поглядів самогож Вайсмана — д о п о в н е н є м н а у к и Д а р в і н а п р о п р и р о д н и й д о б і р.

Як Неґелї, так само і Вайсман запитує, звідки беруть ся особисті цїхи, з котрих корисні природний добір заховує а нищить шкідливі; що в наслїдку представляє ся як п о с т е п е н н и й р о з в і й орґанїзмів.

Але, коли Неґелї і всї майже єго попередники, — не виключаючи Ламарка, Дарвіна, — були тої думки, що індівідуальні цїхи, які осібняк набуває в часї свого житя, можуть бути в більшім або меньшім степени унаслїджувані потомками, то Вайсман перечить тому. Він цїлковито виключає

Digitized by Google

можливість, щоби зміни в поодиноких частях тїла, які повстають чи то в наслїдок уживання і неуживання тих частий тїла (орґанів) чи в наслїдок безпосереднього дїланя житевих обставин, могли спричинити зміни в ідіоплязмі полових клїтин і в сей спосіб через спадкове унаслїджуване могли стати ся тревалими. В пізнїйшім своїм творі п. з. „Das Keimplasma, eine Theorie der Vererbung“ і т. д. говорить вже Вайсман, що лише в тім разї, коли-би зовнїшні обставини дїлали лише в однім напрямі і то на довгий ряд поколїнь через дуже довгий період часу, і коли-би се дїланє не було поверховне, то тодї могли-би вони викликати зміни в плязмі полових клїтин і в сей спосіб могли-би повстати нові, тревалі вже цїхи, однак тому, що такі випадки майже нїколи не трапляють ся, мусимо приняти, що набуті за життя зміни не можуть бути взагалї унаслїджувані і вплив їх на потомство не є тревалий. Се твердженє є — після думки Вайсмана — консеквентним висновком его теориї.

Свою теорию основує Вайсман, подібно як і Неґелї, на внутрішній будові ідіоплязми. Він приймає, що лише одна частина цїлої плязми насїнних клїтин (яйця і насїня) є материяльним субстратом унаслїджуваних спадком цїх і тую частину плязми, що становить масу ядер насїнних клїтин називає Вайсман „зародковою плязмою“ (Keimplasma — ідіоплязмі Неґелї'ого). Тая „зародкова плязма“ складає ся з орґанїчних частиць, які називають ся „біофорами“, а які відповідають „міцелям“ Неґелї'ого. Ті знов „біофори“ лучать ся разом в вищі одиниці, так звані „детермінанти“, детермінанти лучать ся в ще вищі одиниці в „іди“ а ті в ще вищі в „іданти“. Розуміє ся, що подїл сей, а властиво таке розчасткованє плязми на гіпотезні складники є лише науковою фантазією, яка має служити лише до яснїйшого зрозуміня завилих явищ спадковости і змінчивости.

Зі всїх тих складових частий головну ролю грають „детермінанти“, бо їх число, їх по-

ложене і їх природні власности мають обусловлювати цїхи даного осібняка, з якими він має прийти на сьвіт. Розвій осібняка з запліднєного яйця до зрілої форми відбуває ся — після теорії Вайсмана — в отсей спосіб. Наперед дїлить ся „зародкова плязма“ осібняка A. на дві рівнозначні части, т. зн. що кожда з них має тільки само, таких самих детермінантів. Тепер-же одна часть сеї плязми розвиває ся дальше і витворює тїло нового осібняка B. Тїло орґанїзмів вище розвинених складає ся — як відомо — з ріжних тканин. Ткань є комплєксом однородних клїтин так, що тільки маємо ріжних засадничих форм клїтин кілько є ріжних тканин і противно. Тепер-же, якість і скількість тих тканин є зависимою від якости і скількости детермінантів, з яких складала ся зародкова плязма. Друга рівнозначна часть тої-ж плязми остає ся незміненою, лише в цїлости переходить до полових клїтин осібняка B. який має повстати. Отже лише в тих полових клїтинах остає „зародкова плязма“ незміненою і обіймає всї роди детермінантів, які знаходили ся перед першим подїлом запліднєного яйця в цїлій плязмі его ядра. В сей спосіб переходить „зародкова плязма“ без зміни з роду в рід.

Яснійше дасть ся представити сей процес відповідного розміщуваня зародкової плязми ось так. Назначім наперед поодинокі детермінанти — (яких загал творить зародкову плязму) — буквами A, B, C, D, E, F,... тодї кожда з тих букв буде представляти зав'язок відповідного рода клїтин, як прим. клїтин кістних, мязнїв, хрящ, первів і т. д. одним словом представляти буде нам таку цїху, яка може бути упосліджєною. Коли-ж яйце подїлить ся на дві клїтинї, то обі вони дістають рівнозначну часть зародкової плязми зі всїма детермінантами по половинї, отже $A/_2$, $B/_2$, $C/_2$, $D/_2$, $E/_2$, $F/_2$... Тепер-же плязма одної клїтини переходить зі всїма тими детермінантами до полових клїтин нового орґанїзму, не улягає отже вже більше жадним змінам. Не так дїєть ся з зародко-

Digitized by Google

вою плязмою другої клїтини. Тут в міру дальшого розвою сеї клїтини змінюєсь зародкова плязма в сей спосіб, що до одних клїтин переносять ся детермінанти A, B, C, D, до иньших E, F... і т. д. В міру ще дальшого розвою клїтин, одні з них одержують завязки цїх A, B, другі, C, D, треті E, четверті F, і т. д. і т. д. так, що вкінци одержимо клїтини, яких зародкова плязма представляти-ме завязки одного рода цїх і тодї одні з них витворять ткань кістну, иньші мясну, ще иньші первну і т. д. і т. д.

За сею теориею Вайсмана промавляють деякі факти, які у много зьвірят сконстатовано, факти ті вказують, що з тою хвилею, коли запліднене яйце починає розвивати ся, повстають в простій лїнії від клїтини яйця так звані „полові праклїтини“, які вже дальше не розвивають ся, лише з часом переходять в полові клїтини дозрілого осібняка. Се виказав в 1890. р. нїмецький учений Теодор Бовері*) в онтоґенетичнім розвою глисти (Ascaris megalocephala) а в 1892. р. учений Гекер**) в розвою рачка (Cyclops).

Коли тепер те все, що ми сказали, зберемо разом, то зрозуміємо, чому теория Вайсмана зґоджує ся з поглядом, після якого набуті за житя цїхи не можуть бути унаслїджувані дїтьми. Бо коли „зародкова плязма“ переходить зараз в перших хвилях розвою без зміни до полових клїтин, то звнїшні обставини, зміняючи клїтини верхного тїла, не можуть дібрати ся до полових клїтин, які лежать у внутрі тїла, і їх плязму змодіфікувати.

Стоячи на тому становищи ось як поясняє Вайсман появу індівідуальних цїх. Він говорить, що причину появи індівідуальних цїх належить шукати в половім акті плодженя, головнож в злуцї двох полово ріжних клїтин, то є мужеського насїня (сперми) і жіночого яйця. (Гляди ст. 25 і 26). Через таку сполуку двох ріжних полових клїтин —

*) Boveri. Zellenstudien. Jenaische Zeit. chr. 1890.

**) V. Häcker. Die Eibildung bei Cyclops und Canthocamptus. Zoolog. Jahrbücher. Bd. V.

Digitized by Google

бо полово ріжних осібняків — лучать ся дві ріжні „зародкові плязми“ з неоднаковими детермінантами. Коли-би отже осібняк розмножував ся без запліднення (партеноґенетично) в такім разї приходив-би він на сьвіт докладно з тими самими ціхами, які мав єго родич і тодї в сьвітї орґанїзмів не булоби жадного поступу тому, що не булоби змінчивости. Доперва в наслїдок полового заплідненя повстає змінчивість, а се тому, що в наслїдок злуки „зародкових плязм“ о ріжних завязках ціх, деякі ціхи взмагають ся, деякізмінюють ся, а деякі цїлковито уступають і в сей спосіб повстає осібняк, якого ціхи не є нїколи точно такими самими, як ціхи єго батька або матери. З сего знов заключає Вайсман, що природний добір відбуває ся в внутрі заплідненого яйця між двома родами детермінантів і добір сей називає „добором спадкових завязків“ (Germinal-selection).

З сего короткого нарису теориї Вайсмана бачимо вже, що спадковість унасліджуваних ціх полягає на безперервній тяглости „зародкової плязми“ через цїлий ряд ґенерацій,*) а „приноровленє“ або „змінчивість“ основує ся на ріжнородности детермінантів двох „зародкових плязм“, які зливають ся в одно, в наслїдок полового процесу розмножуваня. Знаємо також, що головну вагу кладе Вайсман на дарвіновий прінціп добору, що головною консеквенцією своєї теориї уважає він неможливість того явища, щоби набуті за житя ціхи могли бути спадком унасліджувані і, що зовнїшні причини (як пр. уживанє і неуживанє орґанів, вплив тепла і підсоня і т. д.) не можуть бути безпосередною причиною переміни родів зьвірят і ростин, хиба-що в найвисшім разї можуть вони рішати, які ціхи зародкової плязми мають більше або меньше розвинути ся.

---

*) Ту свою цїкаву теорию спадковости виложив Вайсман в своїм творі п. з.: Die Continuität des Keimplasma als Grundlage einer Theorie der Vererbung. Єна 1885.

Проти сеї послїдної думки Вайсмана виступає теория нео-лямаркістів і тому деякі означують неолямаркізм реакцією вайсманїзму. З черги приглянемо ся тепер близше тій теориї нео-лямаркістів.

Нео-лямаркісти, себ-то нинїшні приклонники теориї Ж. Лямарка між иньшими пр. Шталь, Оскар Гертвіґ, Лєб, Сахс і т. д., добачують головну причину повставаня нових цїх, а тим самим і нових родів ростин і звірят, в впливі зовнїшного сьвіта. Вони приймають, що вплив сей лишає слїди на „зародковій плязмі“ (ідіоплязмі Неґелї'ого) і в сей спосіб, під впливом зовнїшних причин, набуті цїхи можуть бути унасліджувані спадком, можуть переносити ся з батьків на синів, на внуків і т. д. і в сей спосіб поясняють нео-лямаркісти повставане нових форм. Головним товчком сеї зміни орґанїзмів є уживане і неуживане орґанів. Бачимо отже, що се нїчо иньшого, як лише теория, яку Лямарк в 1809. р. поставив і в своїм творі п. з. „Philosophie zoologique“ виложив.

Нео-лямаркізм зискує що-раз-то більше приверженців а се завдячує він головно експерементальній методї; вона має дати нам незбитий, бо наочний доказ, що набуті за житя цїхи справдї дадуть ся спадком упосліджувати і хотяй проби не дали ще до нинї рішаючого на се доказу, то однак можемо бути певні, що в короткім часї увінчають ся вони не-аби яким успіхом. Дуже цїкавими з сего згляду є досліди проф. д-ра Ветштайна. В своїй розвідцї п. з. „Die Vererbung erworbener Eigenschaften“ подає він три види змін орґанїчних форм, які можуть бути унасліджувані а то: 1. зміни в наслїдок слабости, 2. в наслїдок нечайних (gewaltsam wirhend) випадків 3. зміни в наслїдок приноровленя.

Щоби ті зміни могли стати ся тревкими і унасліджуваними спадком, то дїланє їх мусить 1. тревати довший час і розтягати ся на більше число ґенераций і 2. зміни ті мусить розтягати ся на цїле

тїло даного орґанїзму або на більшу ґрупу єго орґанів, бо всяка зміна одного лише орґану нїколи не може бути тревалою, не може бути унаслїджуваною дїтьми.

Такі позитивні твердженя д-ра Ветштайна, як і иньших нео-лямаркістів є нині ще завчасними, бо не стверджено ще нї одного явища, яке дало-би нам доказ, що набута за житя даного осібняка цїха, стала тревалою. Дослїди і проби, на яких нео-лямаркісти повписші свої твердженя основують, дають нам поки-що лише доказ на велику зависимість орґанїзмів, їх вигляду, способу житя від фізично-механїчних причин, як пр. сьвітла, тепла, сухого і вохкого повітра, тисненя і т. и.

Ті всї явища, які одержуємо в послїдок експериментів, стверджують, що найблизшою причиною постепенної переміни орґанїзмів є услівя приноровленя. Головно в сей лише спосіб повстали ріжні роди, ряди, пнї і т. д., які законами спадковости лучать ся в один, нерозривний ланц живих єств, в один ряд взаїмного посвояченя. І це посвоячене всїх живих єств є найвиразнїйшим посвояченєм крови в буквальнім значінню сего слова.

Се був би можливо короткий начерк нинїшної науки о походженю, науки, якої основою став ся твір К. Дарвіна п. з. „О походженю родів в наслїдок природного добору“. Твір сей перемінив до ґрунту цїлу модерну біольоґію і піднїс сю науку на такий високий степень розвою, на якому не стоять нині жадні иньші галузи природних наук. Тим чим є М. Копернїк для астрономії тим є Дарвін для наук біольоґічних.

На закінченє в коротцї ще мусимо сказати, що не менш важний, розвоєвий вплив, мав висше згадуваний твір Дарвіна і основана на нім наука о походженю і на загальну фільозофію а особливо

на фільозофію природи. В наслїдок сеї науки о много поглубили ся наші погляди на явища вселенної, і чим глибше вникати-мемо в їх обопільні відносини тим більше цїнити мемо і безвзглядну вартність теорії десценденцийної, а тим самим і важнїщим представить ся очам нашим фільозофічне дїло Дарвіна. Бо з тою хвилею, коли той великий фільозоф природи оснував а властиво ствердив природний добір і его дїланє за помочию борби о єствованє, то з тою хвилею відкрив він не лише закони, які в наслїдку їх конечного дїланя, їх чинности і впливу спричинюють постепенний та повільний розвій всїх живих єсть, які коли небудь жили і жиють на тій земли, — але понадто дав він відповідь на одну з найбільших загадок з поля фільозофії природи, дав відповідь на се іменно питанє: В який спосіб можуть в спосіб механїчний, без дїлання зміряючих до певної цїли причин повстати річи (явища, єства), які носять на собі пятно цїли (призначенність, телсольоґія)? Правда докладно здефінїованої відповіди Дарвін на се питанє не дав, але она випливає консеквентно сама собою з кождого поясненя наведених ним явищ. Відповідь ся усуває раз на все з обсягу природничих наук, понятя дуалїстичні, надприродні, всяку трансцендентальну призначенність а на єї місце вводить природні, монїстичні понятя космічної механїки. Місце дуалїзму заняв монїзм. Головна ріжниця в тім, що коли дуалїстичний (теольоґічний) погляд дїлить цїлу вселенну на два окремі царства на царство анорґанїзмів і орґанїзмів, де в першім всякі явища являють ся наслїдком механїчних законів, де нїхто не питає за призначенностію даного явища, то противно в другім царстві погляд дуалїстичний вносить дїяльність якоїсь невідомої, надприродної, таємничої „житевої сили“ не залежної від всяких механїчно-хемічних законів, питає за призначенностию, цїлею явищ, то монїзм, оснований на науцї о походженю зносить ту границю, той неприродний поділ вселенної, а надто ствер-

джує їх нерозлучність, стверджує, що так, як явища в світї неорґанїзмів, так і тут всякі явища житєві є лише наслїдком конечного дїляня одних і тих самих механїчно-хемічних законів, стверджує те, що перед роками висказав був великий нїмецький мислитель Ґете в сих словах:

„Nach ewigen, ehernen
grossen Gesetzen
müssen wir Alle
unseres Daseins
Kreise vollenden.“

Digitized by Google

Digitized by Google

Помилки друкарскі.

Стор.	13.	вірш	14.	з	долу:	місто	Гекелї,	має	бути	Гекелї
„	20.	„	5.	„	гори:	„	хребого	„	„	гребового
„	23.	„	5.	„	„	„	розночинав	„	„	розпочинав
„	24.	„	15.	„	„	„	Герввіґ	„	„	Гертвіґ
„	25.	„	5.	„	долу:	„	половин	„	„	полових
„	29.	„	9.	„	„	„	успосібнані	„	„	успосібнені
„	30.	„	21.	„	„	„	відсоня	„	„	підсоня
„	31.	„	6.	„	„	„	Дарвідів	„	„	Дравідів
„	32.	„	26.	„	„	„	непевні	„	„	невинні

Digitized by Google

TO-,M[illegible],?
K[illegible]l.Sch[illegible]rokoff
[illegible] ST[illegible]
Ba[illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

105

TO-[illegible]
Karl.Schirokoff
No-101 E-8-8T
Ba.No-6

Digitized by Google

HW 8FBH E

Karl Schirokoff
No 101 E 8 8T
Ba Ro 6

Digitized by Google